

14. X. 1971

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA
7. (XLII.) LETNIK 1971
PRVI ZVEZEK

1971

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavljata *Historical Abstracts in America:
History and Life*

Abstracts of articles in this journal are included in *Historical Abstracts and America:
History and Life*

Na sprednji strani platnic je slika akademskega slikarja profesorja Ivana Kosa: Franc Jerovšek
(Jan Sedivý, Profesorji klasične gimnazije v Mariboru II, str. 117)

Naslov uredništva ČZN: Pedagoška akademija Maribor, Mladinska 9

Redakcija tega zvezka je bila končana januarja 1971

Za znanstveno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji

IZ PRADAVNINE LJUTOMERSKEGA KRAJA

V današnjem slovenskem prostoru predstavlja Murska polje s sosednjimi goricami obroben svet, ki mu daje Mura med sedanjimi avstrijskimi in hrvaškimi pokrajinami očiten prehodni značaj. Sedanja etnična poselitve teh območij je skupno z razvojem državnih meja ta prehodnost skoro dorela zahrisala, moramo pa jo imeti pred očmi, kadar obravnavamo obdobja predshveyske naselitve v zadnjih dveh tisočletjih pred našim štetjem. Takratna večinoma pogozdena in neposeljena pokrajina je prve prebivalce, ki so prišli v te kraje, privabila iz jugovzhodne smeri ob toku Mure. V tem smislu je pokrajina ob Muri ena izmed poti prodiranja ljudstev v predalpski in alpski svet, prav tako kot nekotika južneje pokrajina ob Dravi. V nasprotju s Podravjem, ki je usmerjala prazgodovinske prebivalce v notranjost današnjega slovenskega sveta, pa je pot ob Muri vodila v osrčje današnje avstrijske Štajerske. Ta naselitvena pot je izgubila svoj prvotni pomen prvič šele v antiki, ko se je rimska kolonizacija teh krajev širila iz jugozahodne smeri iz Ptujja - antičnega Poetovia, drugič pa po propadu antičnega sveta, ko so pričela tudi mimo vdirati nomadska plemena in za njimi iz severovzhoda tudi Slovani.¹

Ceprav je videti pomen obmurske naselitvene poti skromnejši od listega ob Dravi, se moramo vendarle čuditi, da je na Murskem polju in v njegovi neposredni sosesčini tako malo arheoloških najdb. Najdišče ali predmetov iz paleolitika sploh ni. Iz neolitike in eneolitike dobe je tod poznanih le 16 najdišč kamnitega orodja v Bučecoveh, Bučkoveh, Bunčanih, Gibini, Gresovščaku, Kamenščaku, Krapju, Ljubineru, Lukaveh, Noršinceh, Prečetinceh, Razkrižju, Seliščih, Slavnjaku, Šafarskem in Veržeju ter eno samo še nepreiskano selišče na „Gradišču“ pri Šafarskem. Vendar nam tudi ta najdišča ne dajejo pravilne podobe o naselitvi teh krajev, in sicer iz več razlogov. Prvič, kamnito orodje samo po sebi ni zanesljiv vir za nitijšo kameno dobo, ker je bilo v rabi še dolgo pozveje. Drugič, iz naštetih krajev ne vemo za podrobnejše podatke o takih najdbah. Le za dobra desetina kamnitih predmetov iz devetih najdišč se ve natančneje, kje so bili najdeni, medtem ko povsem natančno ni mogoče ngo-

¹ Prvi pomembnejši, Ljutomerskemu okolju posvečeni, n du Badgone in Vidma razširjeni pregled najstarejših časov je podal F. KOVACIC, Ljubomer, Zgodovina Lige in svra, Maribor 1936, 1-12 (gle. Dopolnitve in popravki njegovih izvajanj bodu navzdem v delu opombah (prim. tudi pripombe pisca v Arheološkem vestniku - AV 17, Ljubljana 1966, 107-108). Skromnejši pregled arheoloških najdb tega območja su izšli še: F. PICHLER, Text zur archaologischen Karte von Steiermark, Graz (1879), karta in gesta; Krajevni leksikon dravske havovine - KLDR, Ljubljana 1937, 376-391 (v prvoti in po krajih - nezanesljivo in nečisto); F. LUPŠA, Vorvorhliche Lander am Murfeld, Lillenberg's Landgebiel in gramer Vurzel, Marburger Zeilung 81, St. 200-201 u. die 16-17, 8. 1891, str. 6 (povezlo po Kuvačiču) ter v novjšem času: S. PAHIC, Arheološki spomeniki v Dumnurju, v Zborniku Spomeniško Dumnurje, Murska Subota 1939, 27-30, s Karlo; S. PAHIC, Antične gornje v Slovenskih gorah, Časopis za zgodovino in narodopisje - ČZN NV 1, Maribor 1939, III-63 in S. PAHIC, K predshveyski naselitvi Slovenskih gor in Dumnurja, v Zborniku Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, 138-235.

toviti nobenega.² Pri drugih najdbah je znano le ime kraja, ki lahko govori tudi za okolico.³ Zraven tega nekaj predmetov niso našli na prvotnem mestu, temveč že v drugotni legi. To velja najprej za kos kamnite sekire, odkrit v zidu neke hiše v Ljutomeru, a tudi v murskem produ pri Bunčanih pobran kamnit

Sl. 1. Karta arheoloških najdišč v ljutomerskem okolju.

¹ Bučečovel: Na posestvu Mirovih v Bučečovelih 11 najdena preluknjana kamnita sekira je izgubljena (Varstvo spomenikov 8, za 1962—1964, Ljubljana 1965, 132). — Bučkovel: Pri kopanju nekega vodnjaka »na radoslavskem bregu« leta 1956 najdeno ploščato sekirico (sl. 4: 16) hrani mariborski muzej, Inv. št. A 1766 (Varstvo 9, 1965, 132, T. 2: 2). — Gibina: Preluknjano kladivasto sekiro in podolgovato ovalno sekirico, najdeni »na giblinskem polju« (sl. 4: 9, 17) hrani osnovna šola v Razkrižju (Varstvo 13—14, za 1968—1969, 1970, 111, T. 1). — Kamenščak: Kamnita sekira iz nekdanjega Miklošičevega vlnograda je bila nekoč v zasebni lasti (Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark — MhVSt 26, 1878, XVII). — Krapje: Kamnito dieto, najdeno leta 1911 na Karbovi njivi »Dole« zahodno ob cesti proti Ljutomeru (po izjavi domačih — po Glavnem zapisniku muzeja Zgodovinskega društva v Mariboru, št. 326, pa je bilo »najdeno na jugovzhodni strani tik ob vasi, 30 korakov od tega se je našel lonec«) je sedaj izgubljeno (S. PAJLIČ, Svet med Muro in Dravo, 171). — Lukavel: V gramoznici za lukavskim gradom pri domačiji Lovrenčičevih najdena preluknjana kamnita sekira je sedaj izgubljena (Varstvo 7, za 1958—1959, 1960, 314), drugo podobno sekiro iz gramoznice severno od tod ob cesti proti Križevcem, blizu Skuhalove domačije (sl. 4: 8) pa hrani I. osnovna šola v Ljutomeru (Varstvo 7, 1960, 314, T. 3: 6). — Razkrižje: Pri kopanju llovce pri Stojkovih v Razkrižju grabi po vojni najdena preluknjana kamnita sekira (sl. 4: 3) je sedaj v osnovni šoli v Razkrižju (Varstvo 13—14, 1970, 111, T. 1: 5). — Selišči: Pri domačiji Rosovih v Seliščih 14 blizu potoka Lipnice pred prvo svetojno vojno najdena preluknjana kladivasta sekira je sedaj izgubljena (Varstvo 7, za 1958—1959, 1960, 314), ki so jo leta 1895 našli pri Paldaufovih v Seliščih 1 za skednjem v gozdu pare. 403 k. o. Selišči. Pač pa hrani J. Čuš v Zeniku preluknjano kladivasto sekro (sl. 4: 5), ki so jo našli v zadnjih letih Zmavčevi iz Selišč 26 na svoji njivi pare. 478/5, k. o. Selišči, vzhodno od vasi ter podobno sekro (sl. 4: 4), ki so jo leta 1961 našli Horvatovi iz Bolehnečic 13 pri podiranju drevja v gozdu pare, 82, k. o. Bolehnečici, ob Lipnici južno od Selišč (Varstvo 9, 1965, 133—134, T. 2: 10, 14). — Safarsko: Pri rigolanju na vrtu pred domačijo Belovičevih v Safarskem 51 pred zadnjo vojno najdena preluknjana sekira je sedaj izgubljena (Varstvo 9, 1965, 134).

² Bučkovel: Kamnita sekira (sl. 4: 15), najdena ob koncu 19. stol., je shranjena v Joaneju v Gradeu, Inv. št. 15.046. — Grosovščak: V »Admontskem gozdu« najdeno »gromsko strelo« (Blitzstein), ki naj bi jo bil imel neki vlničar, je omenil F. FERK, Ferien-Tagebuch — FTB

predmet ter za obe kamniti sekiri iz gramoznic v Lukavcih.⁴ Prav te poslednje najdbe so zanimive tudi za zgodovino današnjih tal Murskega polja. Če je namreč očitno, da je kamnit predmet iz Bunčan prinesla s prodom vred Mura iz neznanega prvotnega nahajališča šele v novejšem času, pa sta obe sekiri iz lukavških gramoznic dokaz, da so tamkajšnje prodne plasti nastale šele po obdobju mlajše kamene dobe. Preseljevanje Mure in s tem zvezano odplavljanje ter naplavljanje ravnice se je dogajalo še v novejšem času, vidimo pa tudi, da je nekoč segalo še zahodneje od črte Noršinci—Križevci, torej do Lukavec, kjer prodne plasti meje na starejše ilovnate sloje.⁵

Spreminjanje toka Mure je bržkone tudi vzrok, da na Murskem polju ni znanih več prazgodovinskih najdb, saj je njegova talna površina deloma mlajšega izvora. Med Muro in Murico ni pravzaprav nobenega zanesljivega in podrobneje poznane prazgodovinskega najdišča, čeprav so verjetno med Veržajem in Cvenom zares bila.⁶ Ta predel kaže še največ znamenj, da ga ni bistveno prizadelo spreminjanje toka Mure v zadnjih pet tisoč letih. Nasprotno pa so se spremembam toka Mure med Ljutomerom in Cezanjevci pridružili še poplavni učinki Ščavnice in pozneje Globetke. Čeprav tega ni mogoče zanesljivo trditi, se zdi po legi nekaterih arheoloških najdišč verjetno, da je v prazgodovinskem obdobju in morda še v antiki tekla Mura po zahodnem obrobju Murskega polja mimo Križevca in Ljutomera. Zato bi na tem prostoru smeli najprej iskati tisto obmursko seliščno pot, ki je pradačna ljudstva vodila iz Panonije proti Alpam.⁷

Prav gotovo je ta pot potekala po varnih tleh višjega in suhega južnega brega Mure vsaj od Murskega Središča dalje in zato ni slučaj, da leži prva doslej tod odkrita neolitsko-eneolitska naselbina na »Gradišču« pri Šafarskem prav ob njej. Tu gre za vzvišeno terasno ravnico tik nad 10 m visokim robom videmsko-razkriške terase, med današnjo cesto in vzporedno strugo Murice.

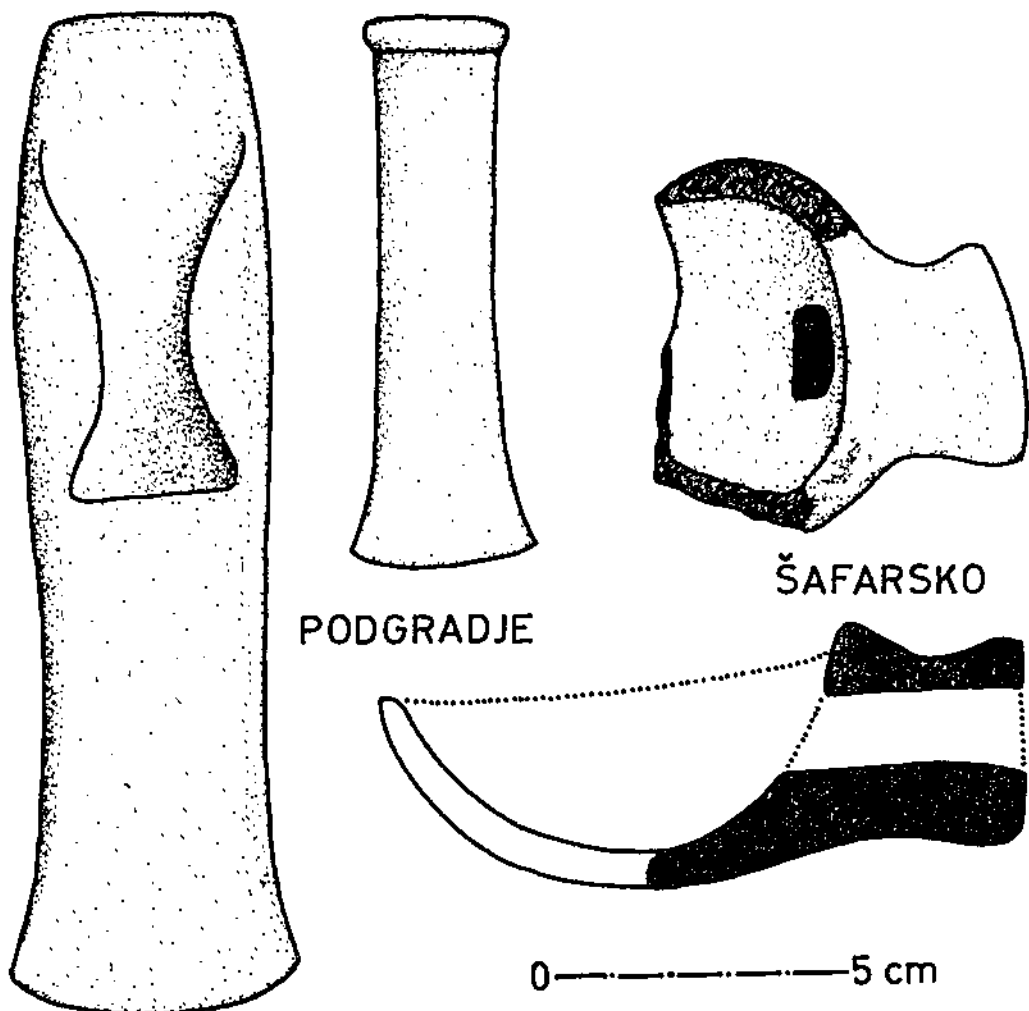
za 1897, 11, o petih večjih kamnitih sekirah, ki jih je do izselitve v Srbijo leta 1941 imela v svoji lasti, prinesli pa so jih učenci iz okolja Gresovščaka, je poročala učiteljica F. Šnajder v Ljutomeru (Varstvo 7, 1960, 312). — Kamenščak: Pri F. KOVACIČU (Slovenska Stajerska in Prekmurje [1926] 3, 24 ter Ljutomer, 2, 118, 218 in v CZN 15, 1919, 64 s) omenjene kamnite sekire so izgubljene. — Ljutomer: Preluknjana sekira (sl. 4: 2), najdena okrog leta 1905, je v mariborskem muzeju, inv. št. A 85, kamnito kladivo (sl. 4: 10) pa v Joaneju v Gradcu, inv. št. 2330. — Noršinci: Koptasta sekira (sl. 4: 12) je v mariborskem muzeju, inv. št. A 40 (S. PAHIC, Svet med Muro in Dravo, 174 s). — Precetinci: Preluknjano kamnito sekiro (sl. 4: 6), najdeno leta 1948, hranijo v osnovni šoli v Bučkoveh, inv. št. 131 (Varstvo 7, 1960, 316, T. 3: 3). — Slamnjak: Preluknjano kamnito kopačo (sl. 4: 11), najdeno leta 1881, brani Joanej v Gradcu (F. FERK, FTB za 1897, 11; Tagespost 1. 2. 1881; Jahresbericht des Joanneums — JJ za 1881, 15). — Veržej: Ploščato sekirico (sl. 4: 13) in kladivo (sl. 4: 14) brani mariborski muzej, inv. št. A 20 in 99.

⁴ Ljutomer: Del preluknjane kamnite sekire (sl. 4: 7), najdene leta 1956 pri rušenju neke hiše v mestu, je v osnovni šoli v Tomaževu pri Ormožu (Varstvo 7, 1960, 314, T. 2: 6). — Bunčani: preluknjana kamnita sekira (sl. 4: 1) je v 1. osnovni šoli v Ljutomeru, inv. št. 63 (Varstvo 7, 1960, 311, T. 3: 1). — Lukavec: glej opombo 3!

⁵ Nekaj podatkov o prestavljanju Mure navaja F. KOVACIČ, Ljutomer, 21—25 in 116—119, kjer omenja, da je Mura še v 16. stoletju drla mimo križevske cerkve, ko so jo Madžari speljali na štajersko stran v eno izmed starih strug; v CZN 15, 1919, 31 pa sledove stare struge še na zahodni strani Križevca. Prodne naplavine pri Lukavcih, sodeč po obeh kamnitih orodjih, ne morejo biti starejše od približno štiri tisoč let, sodeč po antičnih gomilah med Cezanjevcem in Noršinci pa najbrž tudi ne mnogo mlajše od dva tisoč let. Mura je torej v enem izmed prazgodovinskih obdobjih še imela dovolj moči za naplavljanje proda, ko se je poslednjč približala mladodiluvialni terasi ali pa celo oblikovala njen rob, ki ga med Križevci in Lukavci še najbolj označujejo opekarne.

⁶ Tak ohranjen svet prvotnih tal so npr. polja zahodno od ceste Križevci—Veržej, kjer ledinsko ime »Gomile« izpričuje naselitev vsaj v antiki, a so njeni sledovi že uničeni zaradi poljedelstva. — Veržej leži že na severnem koncu podolžnega sušnega pasu, ki se končuje jugovzhodno od Cvena in Motc. Različne, časovno neopredeljene najdbe v Veržaju samem navaja F. KOVACIČ, Ljutomer, 259—260, najdbe in zanimiva ledinska imena pri Krapju (prav tam, 217) ter pri Moti in Cvenu (prav tam, 213, 216, 218) pa kažejo, do kod je to zgodaj naseljeno območje segalo oziroma koliko takrat naseljenih tal je ostalo od Mure nepoškodovanih.

⁷ Ta domneva temelji za sedaj predvsem na legi treh prazgodovinskih naselbin v Šafarskem, Križevcih in Gornji Radgoni na vzvišenih legah na desnem bregu Mure. Glede na v opombi 6 našete najdbe bi bila seveda možna še druga pot približno ob sedanjosti Razkrižje—Veržej—Bučkovec, le da je bilo treba v tem primeru dvakrat prečkati karat verjetno bolj zahodno tekočo Muro.

Sl. 2. Fragment glinaste zajemalke iz Šafarskega ter bronasta sekira in dielo iz Podgradja.

Tudi na zahodni strani jo obdaja strm rob prečne globeli, medtem ko se na vzhodu polagoma spušča v podobno kratko in plitvo zajedo. Južni rob danes omejuje usek ceste, ki se tu vzpenja iz globeli potočka spet na teraso. Tod so bili na sedanjih njivah na prostoru s premerom približno 150 metrov leta 1960 pobrani prvi ostanki lončenega posodja, ki jih sedaj hrani soboški muzej. Najdbe so zelo skromne in brez izrazitih tipoloških značilnosti, a že fragment glinaste zajemalke s prevrtanim locnjem opozarja na njihovo starost (sl. 3). Na zahodni strani ravnice je videti še približno 30 m dolg ostanek zemeljskega nasipa, ki dokazuje, da je morala biti naselbina nekoč še posebej utrjena (sl. 4). Ker je še niso raziskali, zaradi nenehnega oranja, a tudi od kopanja strelskih jarkov ob koncu zadnje vojne pa je verjetno tudi močno poškodovana, ne vemo nič o številu in obliki nekdanjih lesenih koč in tudi ne o življenju njenih prebivalcev.⁸

⁸ Varstvo 8, za 1960—1961, 1962, 190; S. PAHIC, Svet med Muro in Dravo, 168.

Mokrotna lega neposredne ljutomerske okolice daje malo upanja, da bi tu odkrili kaj prazgodovinskih najdb, a tudi mesto samo očitno nima takih začetkov, ki bi segali še v antiko in prazgodovino.⁹ Kako so se pradžni naseljenci prebijali ob Ščavnici in ob desnem bregu stare Mure, ni mogoče ugotoviti. Čeprav leže vse doslej odkrite prazgodovinske naselbine na južnem oziroma zahodnem bregu Murice, vzbujajo kamniti predmeti, nekatere nepreverjene in zato še dvomljive prazgodovinske najdbe ter arheološko zanimiva ledinska imena med Cvenom in Staro Novo vasjo videz, da je ta predel imel nekoč večji prehodni pomen kakor dandanes. Gotovo je vsaj to, da se je pot v osrednje Ščavniške doline pri Vidmu odpirala z murske strani, bodisi prek Kamensčaka, bodisi še verjetneje vzdolž današnje ceste mimo Logarovec, kjer so tla prav tako dovolj suha.¹⁰

Sl. 3. Ohranjeni del zemeljskega okopa na »Gradišću« v Šafarskem.

O prvi naselitvi ljutomerskega kraja v mlajši kameni dobi nam dosedanje najdbe dovoljujejo večinoma samo domneve o poteku naselitvenih poti in morebitni legi prvih naselij. »Gradišće« pri Šafarskem nas opozarja na naselja na vzvišeni legi ob vodah, kakršna so bila tudi južneje ob Dravi pri Ormožu in drugod. Teren, ki bi bil zanje najprimernejši, leži ob današnji cesti med Šafarskim, Ljutomerom in Radgono, čeprav ne smemo izključevati tudi nekaterih drugih možnosti.¹¹ Kar je doslej znanih ostalin lončenega posodja iz Šafarskega, jih je mogoče okvirno uvrstiti v naselitveno obdobje ob koncu neolita in v eneolitu (nekako med 2400 in 1900 pred n. št.), obsegajoče širše območje v severozahodni Hrvaški, celinski Sloveniji in južni Avstriji.¹²

Nekoliko nezanesljivo lahko pripisujemo istemu času tudi kamnite predmete iz drugih najdišč, kjer ni bilo določnejših (npr. keramičnih) najdb. Gre večinoma za kladivaste sekire iz serpentina in podobnih kamenin, ki so sicer značilne za podonavsko neolitsko prebivalstvo in njegove potomce v sosednjih pokrajinah. Najbolj tipična in najstarejša med njimi je videti kopitasta sekira

⁹ Najpodrobneje je priletke Ljutomera orisal F. KOVACIĆ, Ljutomer, 116–125.

¹⁰ Ker med Kamensčakom in Preeetlnel oziroma Bučkovel ni nobenih najdb, je zložnejša nižinska, a suha pot prek Logarovec in Berkovec videti primernejša, vendar tudi tod ni med Lukavei in Bojehnecl oziroma Selščel nobenih prazgodovinskih najdb. Prazgodovinska naselbina pri Biserjanah pod Vidmom (Varstvo 9, 1965, 190 in 10, 1966, 192–193) bi s svojo lego tudi nakazovala ugodnejši dostop s te poti.

¹¹ Prlm. opis takih naselbin pri S. PAHIC, Svet med Muro in Dravo, 167–170, kjer je omenjena tudi edina izrazito ravninska naselbina v teh krajih — pri Mihoveli blizu Ormoža.

¹² Avstrija: R. PITTIONI, Urgeschichte des österrheinishen Raumes, Wien 1949, 169–173 in 208–210; »tIp Skoecjan (Kanzlanberg)« pri Deljaku in »tIp Pöishais — Strappelkogele za najdbe na Koroškem. — Slovenija: J. KOROŠEC, Drulovka, Ljubljana 1960, 41–53; »alpski faeles jengyelske kulturne skupine« za najdišča v Sloveniji, zahodni Hrvaški in delu Koroške. — Hrvaška: S. DIMITRIJEVIĆ, Problem neolita in eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji, Opuseula

iz Noršinec (sl. 4: 12). Med prevrtanimi orodji zavzema predmet iz Bunčan posebno mesto že zaradi svoje nadpovprečne velikosti, saj je dolg 18 cm (sl. 4: 1), medtem ko merijo podobne kladivaste sekire iz Ljutomera, Lukavec, Precetinec, Razkrižja in Selišč večinoma okrog 10 cm (sl. 4: 2, 3, 4, 5, 6, 8). O uporabi teh predmetov obstajajo različna mnenja, po katerih naj bi bili prišli v poštev za sekanje oziroma cepljenje lesa, večji morebiti kot ralo pri oranju, manjši tudi kot kladiva. Tako izrazito okroglo kladivo z deloma izvrtano luknjo so našli pri Veržeju (sl. 4: 14). Za obdelovanje lesa in podobna dela so gotovo rabila ploska dleta, ki so jih našli pri Bučkovcih, na Krapju in v Veržeju (sl. 4: 13, 16). Zanimivo je, da je med temi orodji še najmanj prevrtanih kamnitih kopač, npr. iz Slamnjaka (sl. 4: 11), kakršne v sosednjih predelih sicer niso tako redke.¹³

Kamnito orodje iz ljutomerskega okoliša ne izstopa iz vrste podobnih najdb drugeje niti po oblikah niti po gostoti najdišč. Opozarja nas na območja, kjer so se ljudje v tistih časih najbolj zadrževali, vendar pa na nobenem ni tako zgoščeno, da bi nakazovalo kakšno središčno vlogo. Tudi kamenine niso domačega izvora, vendar ni na voljo dovolj opor, da bi lahko razsojali, ali je bilo v pretežni meri uporabljeno v prodovih pobrano kamenje ali pa so te predmete prinesli od drugod. Tako tudi ne vemo, ali gre za izdelke domače obrti, namenjene za rabo v ožjem krogu, ali pa za predmete iz manjših oziroma večjih delavnic, ki so prišli v te kraje po trgovski poti. Razprostranjenost takih najdb po okoliškem svetu nas z večjo gostoto opozarja predvsem na južno ormoško območje, kjer je bilo tudi več naselbin in bi bilo tako izdelovanje za širše območje najprej mogoče.

Medtem ko nam torej dosedanje najdbe na ta vprašanja še ne dajejo odgovora, pa so nam kraji, kjer so našli kamnito orodje v večjem številu, prvi migljaj, kje bi najprej smeli pričakovati druge seliščne najdbe. Oba predmeta iz Gibine opozarjata na to, da »Gradišče« pri Šafarskem ni edino tako zgodnje naselje na tem območju, kar pa glede na domnevano naselitveno smer ne preseneča. Več kamnitih predmetov iz okoliša Gresovščaka kaže, da so si ljudje poiskali prostore za bivanje tudi znotraj goriškega sveta, čeprav je v primeri z območji med Središčem in Tomažem gričevnat svet od Kameščaka proti zahodu skoro v celoti brez takih najdb. Ali ima to kakšno zvezo z dandanes redko obljudenim pogozdenim območjem južno od Kostanjevice in Bukovnice, ni mogoče trditi, a glede na siceršnjo kontinuiteto naselitve na marsikaterem od današnjih središč bi bilo to vsaj po analogiji možno.

Na zahodnem obrobju obravnavanega območja nas zlasti najdbe v Seliščih opozarjajo, da je bilo znožje gričevje severno od Ščavnice nekoč že zgodaj naseljen svet. K jugu obrnjen predel nizkih pobočij ob Lipnici, preden ta preide v ravnico, kjer so štiri kamnite izdelke našli na štirih različnih mestih, tako obeta še nadaljnjih najdb. Če bi smeli to trditi tudi za najdbe iz Veržeja, bi morali najprej vedeti, ali so ju res našli tod, ali pa ju je muzeju v Mariboru le podaril kak zbiralec iz tega kraja.

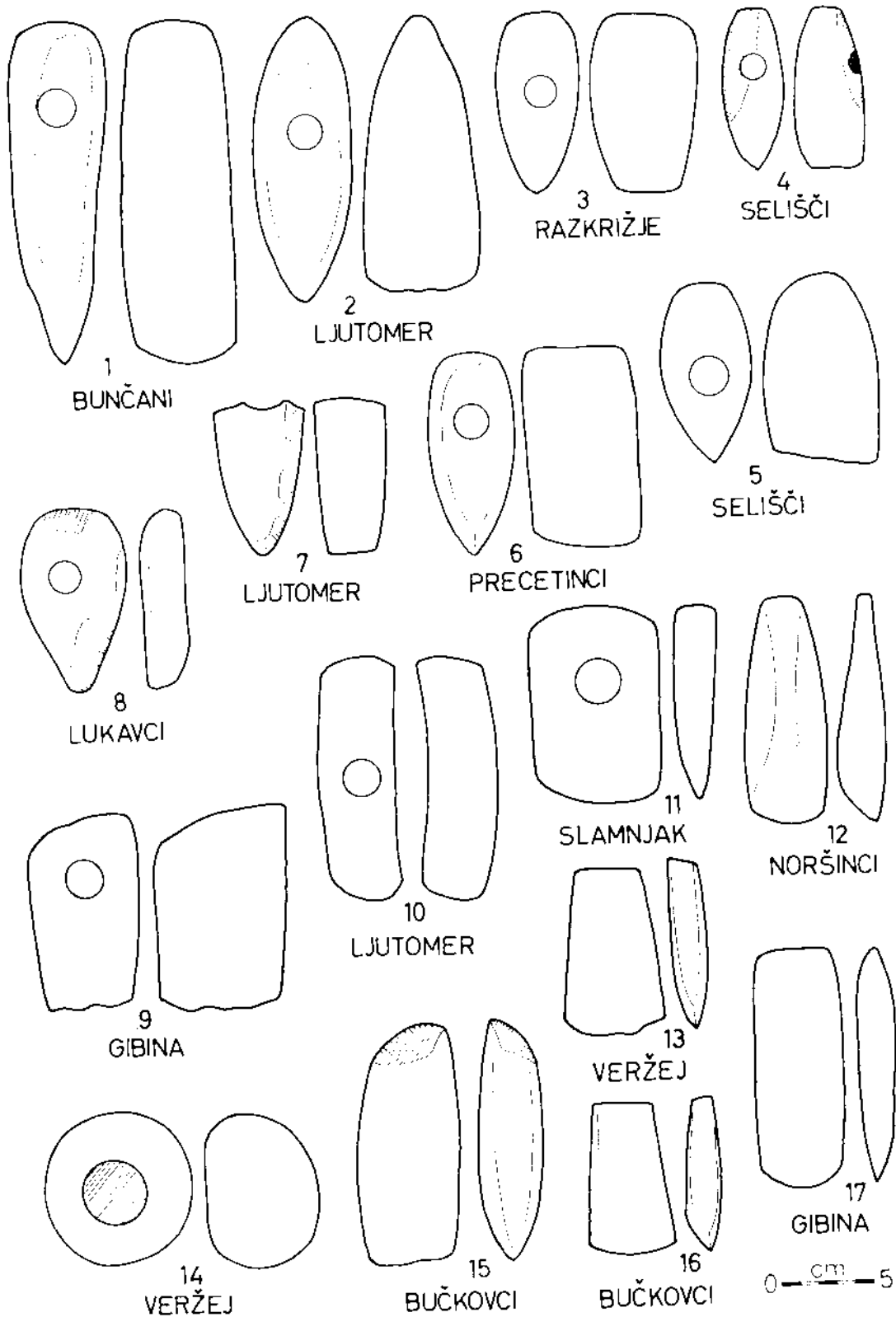
Naslednje prazgodovinske dobe so z najdbami mnogo slabše zastopane, saj tako iz bronaste dobe kot tudi obeh železnih dob skoro ni nobenih najdb.¹⁴ Navidezna praznina tega ozemlja v prvi polovici bronaste dobe nam vsiljuje vprašanje, ali so se prejšnji prebivalci odselili in zakaj potlej nekaj stoletij ni bilo drugih naselbin. Redke, v zadnjih letih odkrite najdbe govore za to, da tudi slovensko Podravje ni ostalo docela neobljudeno in da so tudi tod živeli

archaeologica 5, Zagreb 1961, 22—59: »lasinjska kultura« za isto območje. Prim. k temu še S. PAHIC, Svet med Muro in Dravo, 164—165, op. 22; tudi CZN NV 4, 1968, 10, op. 13 (»škocjansko-asinjska kultura«).

¹³ Pregled tipov in najdišč kamnitega orodja za Slovenske gorice in Pomurje je podan pri S. PAHIC, Svet med Muro in Dravo, 173—175 in 248—251.

¹⁴ V tej zvezi je docela netočna trditev F. KOVAČICA, Ljutomer, 3: »Sledov te kulture (= po Kovačiču, brončene, ilirske, hallstattske dobe — o) pisca) najdemo v ljutomerskem srecu veliko več kot prejšnje kamene dobe«. Za nobeno tam naštetih najdišč (v Veržeju, na Krapju, pri Moti, okoli Berkovce, v Radomerju) ni dokazov, da spadajo še v prazgodovino, kot tudi gomile pri Cezanjevcih najbrž niso iz latenske dobe (prav tam, 3—4).

Sl. 4. Kamnito orodje iz Ljutomerskega okolja, kolikor je ohranjeno in v znanstveni evidenci.

prebivalci »kulture gomil«, ki se je tod uveljavila s severa.¹⁵ Vendar v ljutomerski okolici doslej edina bronasta najdba sodi že proti koncu bronaste dobe. To je dvojje predmetov iz Podgradja, ki ju je nekoč z nakupom pridobil dunajski Prirodoslovni muzej in ju hrani še danes. Ne ve se, kje so ju v resnici našli, zato je možno, da sploh nista iz tega kraja. Bronasta sekira s plavutmi in tulasto dleto (sl. 2) sta sicer predmeta, kakršni so bili najdeni marsikod, bodisi posamič, bodisi v zakladnih najdbah, uvrščajo ju pa v D obdobje 13. stol. pred n. št.¹⁶ Najdbi iz Podgradja sta znanilca tistega časa v jugovzhodnih Alpah, ko se je tod naselilo ljudstvo z žarnimi grobišči. Jedro te naselitve se kaže ob Dravi od Ormoža do Ruš, doslej odkrita najdišča in grobišča ob Muri do graške kotline pa potrjujeta to naselitev tudi za obmursko pot in za Mursko polje.¹⁷

Sl. 5. Pogled na prazgodovinsko naselbino na »Gradišču«, sedanjem pokopališču v Križevcih, od juga.

V ljutomerskem kraju je bila taka naselbina ugotovljena leta 1960 v Križevcih, in sicer na umetno izoblikovanem gričku nad staro strugo Mure, kjer je danes vaško pokopališče (sl. 5). Po ljudskem izročilu naj bi bil tam nekoč stal »grad«, odtod tudi brzokone ledinsko ime »Gradišče«. Danes je tam najti le ostanke razbitega lončenega posodja, ki so jih grobarji pri kopanju grobnih jam spravili na površje, odkar je ta bivši pašnik leta 1820 postal pokopališče. Naselbina iz obdobja med 1000 in 700 pred n. št. je torej stala nekoč tik ob Muri in je bila na drugih straneh najbrž obdana z lesenimi palisadami ali celo zemeljskimi nasipi. Zaradi gostih grobov in prekopavanja v zadnjih 140 letih ni obetov, da bi tod lahko našli še kaj ostankov starih lesenih stavb. Zato ima ta žarnogrobiščna naselbina na »Gradišču« v Križevcih predvsem topografski pomen, saj nam izpričuje za sedaj edino naselje tega časa v ljutomerski okolici.¹⁸ Hkrati nam kaže, da so tudi ljudje po koncu neolitske in eneolitske dobe cenili varne lege in so si zato gradili naselja predvsem na utrjenih vzpetinah.

K naselbini je gotovo sodilo tudi grobišče z žarami, o katerem pa ni sledu. Mogoče je celo domnevati, da je bilo nekoč onkraj tedanje Mure oziroma njene sedanje stare struge, kjer so prvotna tla verjetno že odplavljena. Vsekakor pri vseh dosedanjih gradnjah in drugih kopanjih tostran pokopališča niso našli

¹⁵ Pregledna slika o tej dobi v Podravju: S. PAHIĆ, Bronastodobna gomila pod Brinjevo goro, AV 13—14, 1962—1963, 359—361, s karto sl. 3. Najdbe iz Zg. Voličine: isti, CZN NV 1, 1965, 30, sl. 20. Pregledno za Slov. gorice tudi: isti, Svet med Muro in Dravo, 177 ss.

¹⁶ II. MÜLLER-KARPE, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderkultur nördlich und südlich der Alpen. Röm.-Germ. Forschungen 22, Berlin 1959, 168 s.

¹⁷ Pregledno o tem: S. PAHIĆ, Svet med Muro in Dravo, 183—187, z literaturo v opombah 168—193.

¹⁸ S. PAHIĆ, Varstvo 8, 1962, 192—193 ter Svet med Muro in Dravo, 185.

grobnih najdb, ki bi jih bili ljudje gotovo opazili. Ker le grobišča hranijo večinoma še dobro ohranjene predmete — posodje in kovinske pridatke, smo tu tako prikrajšani za bogatejše najdbe iz konca bronaste dobe.

Podobna naselbina na Radgonskem gradu je ležala na isti poti ob Muri, skromne najdbe iz Biserjan pa obetajo, da bo kaj podobnega mogoče odkriti tudi tam in da so novi naseljenci prodrli ob Ščavnici tudi v notranjost Slovenskih goric.¹⁹ Na prekmurski strani Mure ni za sedaj še nobenih takih najdb, očitno je bila lega neposredno ob reki za naseljevanje odločilnega pomena.²⁰ Vendar te naselbine niso trajale dolgo, temveč so jih okrog leta 700 pred n. št. večinoma naglo opustili. Tudi med zelo skromnimi najdbami iz Križevca, spravljenimi v soboškem muzeju, ni predmetov, ki bi kazali na razvitejšo železno dobo. Zato lahko domnevamo, da so se tudi prebivalci tega kraja ob istem času preselili drugam. O vzrokih je v tem neposrednem primeru težko govoriti, za splošni umik iz dotedanjih naselbin pa je bilo podanih več razlag, med njimi tudi tista o poslabšanju podnebja in verižni reakciji preseljevanj od osrednje Azije dalje.²¹ Ali so se prebivalci naselbine v Križevcih preselili le v bolj skrite kraje osrednjih Slovenskih goric oziroma avstrijskega gričevja severno od Mure in Kozjaka, ali pa celo dalje proti Italiji, ne vemo.²²

Prenehanje naselbine na »Gradišču« v Križevcih pomeni na videz tudi konec obljudenosti ljutomerskega kraja, saj tod ni nobenih sledov niti o prebivalcih starejše železne dobe niti o Keltih. Na Murskem polju in v njegovi okolici ni značilnih najdb za prvo obdobje železne dobe — velikih gomil z bogatimi grobovi ali gradišč po hribih. Ljutomerski okoliš je tako morebiti ostal prazen med večjima središčema v gričevju zahodno od Lipnice v Avstriji²³ in na severnem znožju gričev pri Martijancu vzhodno od Varaždina.²⁴ Skromnejši grob poglavarja, opremljen z mečem, kulturnim vozičkom in drugimi predmeti, ki so ga našli v neki sedaj uničeni gomili v Gornji Radgoni je za sedaj najbližji dokaz, da Mursko polje v širšem smislu v starejši železni dobi ni ostalo docela neobljudeno.²⁵

To bo morebiti veljalo tudi za obdobje naselitve Keltov v mlajši železni dobi, ki so okrog leta 300 pred n. št. prišli ob Dravi in Muri v naše kraje in imeli med Ormožem in Mariborom več naselbin in grobišč, njihove grobove pa so našli tudi ob Muri nad Špiljem.²⁶ Ker tako pri nas kot v Avstriji vzhodno od Špilja ni nobenih pomembnejših keltskih najdb, bi se bilo morebiti dobro vprašati, ali niso Kelti morda prodrli iz Podravja v avstrijsko Pomurje ob Dravi prek Maribora.²⁷ Zdi se torej, da je slovensko Pomurje — in z njim tudi ljutomerski kraj — od sredine prvega tisočletja pred n. št. pričelo izgubljati svoj prehodni pomen ali pa je vsaj močno zaostalo za Podravjem. Za sedaj ni mogoče pojasniti, ali je bila temu vzrok le redkost prebivalstva v teh pokrajinah, ali se je zdela lega ljutomerskega kraja preveč izpostavljena ali pa tod še

¹⁹ S. PAHIČ, Varstvo 9, 1965, 134—137, T. 4.

²⁰ Edina najdba, ki bi sodila v to dobo, je za sedaj bronasta ovratnica iz Pertoče (Varstvo 9, 1965, 138, T. 2, 17).

²¹ Npr.: W. SCHMID, Der Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit, dargestellt an steirischen Funden, Das Joanneum 2, Graz 1940, 7—12.

²² Za prvo možnost bi govorile lahko tudi najdbe iz gomil v okolici Benedikta (S. PAHIČ, Zeleznodobne najdbe v Slovenskih goricih, AV 17, 1966, 114—122).

²³ Prim. pregledni opis pri R. PITTIONI, Urgeschichte, 604—621.

²⁴ K. VINSKI-GASPARINI, Iskopavanje kneževskega tumulusa kod Martijanca u Podravini, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 3. ser. 2, 1961, 39—66.

²⁵ S. PAHIČ, AV 17, 1966, 122—128.

²⁶ Preglede keltskih najdb ob Dravi in Muri sta podala: S. PAHIČ, Keltske najdbe v Podravju, AV 17, 1966, 271—336 in K. ZELLINGER, Das La-Tène-Gräberfeld von Frohnleiten und der Fundbestand der La-Tène-Kultur in Steiermark, Schild von Steier 2, Graz 1963, 83—85.

²⁷ V Slovenskih goricih so znani le nekateri keltski ali latenskodobni predmeti na gradišču Novine—Bubenberg pri Sentilju (S. PAHIČ, AV 17, 1966, 297—298). Severno od Mure navaja W. MODRIJAN, Aus der Vor- und Frühgeschichte der Steiermark, zbornik Die Steiermark — Land, Leute, Leistung, Graz 1958, 67, karta na T. 4 le nekaj novcev na ravnini pri Špilju. O »galskih novcih blizu Radgone«, ki jih omenja F. KOVAČIC, Štajerska, 8 ni nobenih potrdil.

druge razmere, npr. poplavljanje Mure, niso vabile k naselitvi. Da bi utegnili biti tudi kaj na tem, lahko sklepamo tudi iz dejstva, da v nobenem danes gosto naseljenih predelov Prekmurja od konca neolita dalje ni skoro nobenih prazgodovinskih najdb, izredno redke pa so tudi v Slovenskih goricah.²⁸ Vsekakor ljutomerski kraj v vsem prazgodovinskem času kljub prehodnemu položaju ob Muri nikoli ni postal gosto naseljeno območje, tudi se ni tu razvilo pomembnejše središče, kakršna so npr. nastala v soseščini v Gornji Radgoni, Ormožu in Ptujju.

Po rimski osvojitvi naših krajev okrog leta 15 pred n. št. so se razmere v ljutomerskem okolišu, sodeč po dosedanjih najdbah, sicer nekoliko izpremenile, vendar so ti kraji tudi poslej ostali šibkeje naseljeni kot npr. osrednje Slovenskih goric ali znožje Goriškega in druga območja. Ljutomersko območje očitno ni ležalo neposredno ob poti rimskega vojaškega prodiranja iz Italije proti Panoniji pa tudi stara prazgodovinska (»jantarska«?) pot je peljala zahodneje od tod, verjetno od Radgone proti Ptujju. Novo vojaško cesto med Italijo in Gornjo Panonijo so Rimljani v prvi polovici 1. stol. po n. št. speljali prek medmurskega gričevja proti Lendavi in se je tako izognila teh krajev. Na Murskem polju in po njegovem obrobju se je torej v antiki naseljevalo ljudstvo od teh dveh glavnih prometnih poti.²⁹ Nobenih dokazov ni, da bi bili tod vzdolž Mure kdaj zgradili kakšno pomembnejšo rimsko pot, a tudi o sicer večkrat omenjeni rimski cesti iz Ptujja prek Stare ceste, Cezanjevec in Veržeja v Panonijo obstoje samo domneve.³⁰ V teku štirih stoletij je bil ljutomerski kraj sicer gotovo toliko obljuden, da je v razmerah rimske civilizacije potreboval prometnih povezav, a te so bile bržkone predvsem lokalnega pomena in bi jih bilo treba na terenu šele poiskati, če so se seveda sploh ohranile.

Antične najdbe v ljutomerskem okolišu sicer nekoliko presegajo tiste iz prazgodovinskega časa, vendar pa so še vedno zelo skromne. Tu ni nobenih marmornih spomenikov, nobenih še ohranjenih ruševin iz kamna, opeke in malte zidanih rimskih stavb, nobenih ostankov gramoznih cest in nič dragocenejših predmetov iz naselij ali grobov. Najpomembnejša zapaščina iz rimskega časa so tako vsaj za sedaj le grobovi v gomilah po gozdovih (sl. 6), na poljih so jih bili ljudje že davno izravnali. Nekateri vidijo v tem načinu pokopavanja — sežigu trupla in nasipavanju gomile nad pepelom — tradicijo domačega predrimskega prebivalstva, vendar je le težko mogoče dokazati neposredne povezave med prebivalci starejše železne dobe, ki so take grobove poznali, in antiko.³¹ Posebno težko je to v ljutomerskem okolišu, kjer ni prav nobenih starejših železnodobnih najdb. Izredna številnost takih provincialnih gomil po Slovenskih goricah, ki pa se na Murskem polju le skromno kaže, bi govorila prej za priselitev prebivalstva kot pa za nadaljevanje poprejšnjih naselij.

Gomile so v ljutomerskem okolišu, predvsem po obrobjem in med Muro varnem svetu, ostale še pri Cezanjevcih, Dobravi, Gresovščaku, pri Iljaševcih, na Kamensčaku, v Logarovcih, Mekotnjaku in Pršetincih, medtem ko so na ravnini Murskega polja ostale za njimi le sledi v ledinskih imenih »Gomile« pri Bučočovcih, na Cvenu, med Iljaševci in Veržejem ter pri Lukavcih. Toda tudi

²⁸ Prim. pregled železnodobnih najdb pri S. PAHČ, AV 17, 1966, 103—143 ter kratek oris v Svet med Muro in Dravo, 188—199.

²⁹ Podrobnejši oris antične dobe, ki zajema tudi ljutomerski kraj, pri S. PAHČ, Svet med Muro in Dravo, 200—227, anilčne gomile so opisane v ČZN NV 1, 1965, 10—63.

³⁰ Za rimsko cesto, ki naj bi predstavljala podlago »sedanje okrajne ceste od Razkrižja čez Moto, Krapje in Veržeja« ter dalje proti Radgoni, je navajal F. KOVACIC, Ljutomer, 5 kot edini dokaz ostanke rimske stavbe pri Veržeju. — Na rimsko cesto med Ptujem in Pomurjem mimo Cezanjevec je opozarjal že A. MÜLLER, Geschichte des Herzogthums Steiermark 1. Graetz 1844, 446, ko je iz sozvočja besed tam domneval občestno postajo ad Vleeslmum (prim. J. L., Ljutomer, Zgodovinska črtica, Letopis Matice Slovenske 3—4, 1878, 118 in F. KOVACIC, Ljutomer, 4, 215). Novejša mnenja o tej trasi podaja S. PAHČ, Svet med Muro in Dravo, 206, op. 319 — Še bolj nezanesljive so druge antične ceste, tudi tista, ki naj bi se bila po F. KOVACICU (Ljutomer, 116) pri Ljutomeru spuščala s Kamensčaka v ravnino.

³¹ Prim. o tem: S. PAHČ, Nov seznam noriško-panonskih provincialnih gomil, AV 21—22, 1970—1971, v tisku.

1

4

2

5

3

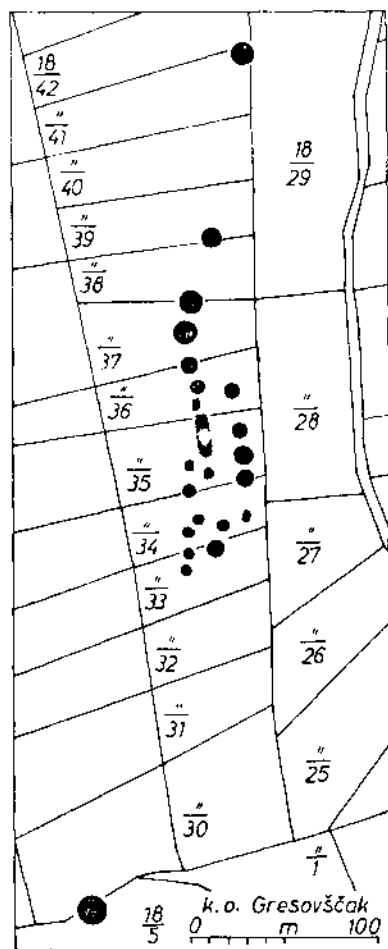

6

Sl. 6. Primeri ohranjenih antičnih gomil: 1, 2 = Gresovščak, 3 = Mekotnjak, 4–6 = Cezanjevel.

ta vir za poznavanje antične naselitve ljutomerskega kraja ni popoln, kajti večino še ohranjenih gomil so že razkopali divji kopači in razni laični domači raziskovalci, pri čemer so se najdbe večinoma porazgubile. Vsekakor ni bilo doslej še nobeno gomilno grobišče v teh krajih strokovno raziskano, a ker je večina gomil že izropana, tega ne bo mogoče storiti niti v prihodnje. V muzejih ohranjene najdbe so izredno skromne, zato si lahko ustvarimo vsaj približno sliko antične naselitve tega območja le po številu, obliki, velikosti in legi gomil, po topografski razporeditvi grobišč, po skromnih zapisih nekaterih davnih kopačev ter redkih preostalih predmetih iz teh grobov.

V rimski dobi je bilo v ljutomerskem kraju naseljeno predvsem zahodno obrobje Murskega polja nad bregom Murice ali stare Mure. Če prištejemo k vsakemu izpričanemu grobišču po en zaselek, potem vidimo v primerjavi z današnjo poselitvijo teh predelov, da je prišlo na 60 sedanjih naselij v antiki verjetno le kakih deset zaselkov ali posamičnih domovanj. Po številu gomil je težko ugotavljati število prebivalstva, a ker je gomil pravzaprav izredno malo, bi to lahko pomenilo le kratkotrajno navelitev ali pa, kar je verjetnejše, zelo

Sl. 7. Tloris antičnega gomilnega grobišča pod Gresovščakom.

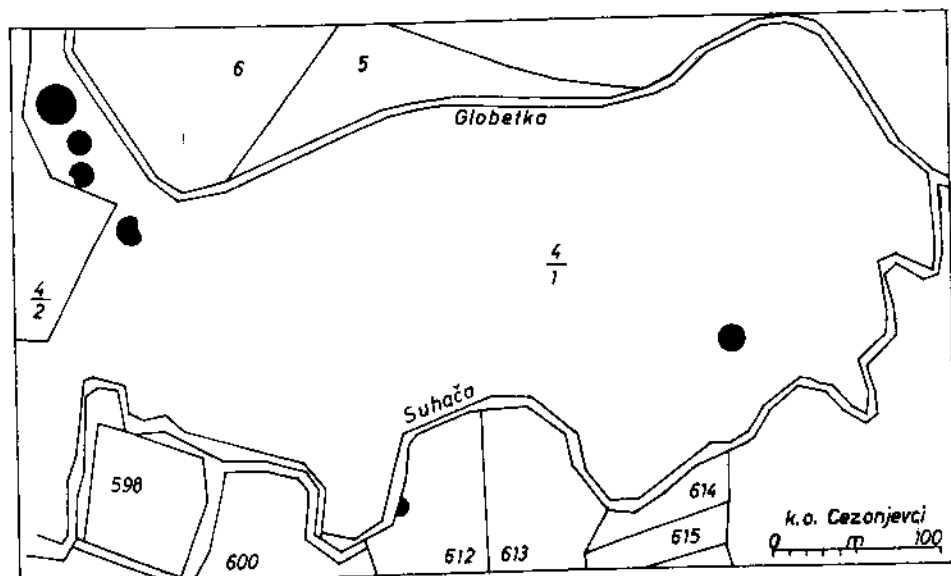
skromne zaselke. Ker je po drugih najdiščih v Slovenskih goricah in Prekmurju mogoče ugotavljati razcvet antične naselitve med sredino 1. stol. in v drugi polovici 2. stol. po n. št., ko so te kraje pustošili Markomani, bi veljalo prej, da naselja niso bila velika. Antična naselitev ljutomerskega kraja je tako bržkone znašala komaj desetino sedanje ali pa še manj.

Sodeč po doslej poznanih skromnih najdbah, v tem predelu niso bili naseljeni rimski kolonisti, temveč prej neko domače prebivalstvo, ki je imelo le lesena bivališča in zato ni o njih nobenih sledov. Najbolj naseljen je bil svet med Globetko in Kostanjevico, torej širši okoliš grebena Kamenščaka, bodisi po ravnini pri Cezanjevcih, bodisi po gričevju med Gresovščakom in Mekotnjakom. V notranjosti gričevja proti Bučkovecem tudi sedaj ni znanih nobenih pomembnejših antičnih najdb vse do okolice Vidma, ki je že okoliš zase. Na

vzhodu, kjer je bil pri Martinu na Muri očitno most glavne rimske ceste v Panonijo, so prve sledove antične naselitve našli šele onkraj grebenov in grab na ravnini pri Gibini. Tu so bili doslej odkriti edini zanesljivi plani antični grobovi, ki kažejo vplive rimske civilizacije na domače podeželje, vendar grobišče še ni preiskano.³² Tudi danes bolj prazen nižinski svet med Ščavnico in Buččevci in Zasadi izpričuje s posamičnimi gomilami pri Logarovcih, Iljaševcih in Dobravi le samotna domovanja, medtem ko iz ledinskih imen »Gomile« ne moremo ničesar sklepati o obsegu antične naselitve.

Najpomembnejša antična grobišča v ljutomerskem kraju so predvsem tri. Strnjeno grobišče s 24 gomilami leži v gozdu na severnem pobočju Gresovščaka na poti proti Železnim dverim (sl. 7). Pripadajoča vasica je stala bržkone nižje na pogozdenih terasah nad Kostanjevico in je še niso odkrili. Večino gomil razen nekaterih najmanjših je v prvi polovici prejšnjega stoletja dal razkopati tedanji ljutomerski kaplan Franc Vrbnjak, vendar so najdbe pozneje skoro v celoti pogubili.³³ Zato ne moremo grobišču pod Gresovščakom zanesljivo pripisati nobenega ohranjenega predmeta, iz skromnih opisov in primerjav s sosednjimi najdišči pa lahko vsaj sklepamo, da so mrtvece tudi tu sežigali, njihov pepel zbrali na kup in ga morebiti obložili s kamni. Velikost teh gomil je različna in merijo danes v premeru 5,5 do 15,5 metra ter so od 30 do 150 cm visoke. Ta raznolikost v velikosti gomil ima gotovo svoj pomen in temelji najbrž na različnem socialnem položaju, spolu in starosti pokopanih. Vsekakor je provincialno grobišče pod Gresovščakom v širši okolici Ljutomera največje in najbolje ohranjeno antično gomilno grobišče, ki dokazuje obljudenost spodnjega dela doline Kostanjevice. Ali je bilo to tudi v zvezi z začetki vinogradništva v teh krajih, bi bilo za sedaj brez konkretnjših dokazov golo ugibanje.

Drugo večje antično gomilno grobišče je le deloma ohranjeno in leži na ravnici severovzhodno od Cezanjevec (sl. 8). Tu je ostalo južno ob Globetki še

Sl. 8. Tloris antičnih gomil pri Cezanjevcih.

³² S. PAHIĆ, Varstvo 9, 1965, 143.

³³ Izkopavanja F. Vrbnjaka v gomilah v gozdu parc. 18, k. o. Gresovščak pri Gresovščaku je prvi omenil F. KOVACIĆ, CZN 15, 1919, 85, kjer je omenjena tudi usoda najdb, ki jih je Vrbnjak shranil v Ljutomeru. Čeprav ni znanih nobenih najdb, zanesljivo izvirajočih odtod, gomile ne morejo pripadati prazgodovini (F. KOVACIĆ, Ljutomer, 117; KLDB, 384), temveč so očitno antične (Varstvo 7, 1960, 330).

četvero dobro ohranjenih, čeprav že razkopanih gomil, ki merijo v premeru od 13 do 22 metrov in so od 1 do 1,7 m visoke. Vzhodno od tod je v gozdu proti Suhači še ena 14 metrov široka in 1,3 m visoka gomila. Tudi na južnem bregu Suhače je vidna še do polovice ohranjena in nekoliko manjša gomila, ki pa je le ostanek drugega dela grobišča med Suhačo in Ščavnico. Tod so danes njive in travniki, zato so gomile že izravnali, o najdbah iz njih pa je le malo poročil.³⁴ Pri Cezanjevcih torej ne gre za strnjeno grobišče, temveč za troje skupin grobov, ki so pripadali vsaj dvema zaselkoma na danes še neznanih mestih. Ker tudi od tod ni nobenih zanesljivih najdb, ostaja nejasno, ali je šlo tu za naselitev poljedelskega značaja ali pa je kaj resnice o stavbah ob rimski cesti med Staro cesto in Veržejem.

Tretje že ohranjeno grobišče šestih 6,9 do 11,4 metra širokih in 30 do 150 cm visokih gomil leži na hrbtu nizkega grebena v Mekotnjaku (sl. 9)³⁵ torej že znotraj gričevnatega sveta, podobno kot že uničene gomile nad Kostanjevico v Kamenščaku.³⁶ Tudi gomile v Mekotnjaku pripadajo očitno skromnemu poljedelskemu zaselku na južnih pobočjih grebena Stare ceste, a oboje še ni raziskano. V tej sosesčini sta v dolini Ivanjševskega potoka pri Žerovincih in na

³⁴ O kopanju gomil pri Cezanjevcih je v graškem arhivu ohranjeno Vrbnjakovo poročilo Zgodovinskemu društvu »Über heidnische Grabhügel, Dezember 1851« (rokopis št. 781), ki se — prevedeno — glasi: »Pri Cezanjevcih med Brancem in Ljulomerom, nedaleč od stare antoninsko-rimske ceste ad lapidem vicisimum, kjer je bila rimska postaja CESSION in po katerih dveh besedah CESSION in TRICESIMUM je bilo izpeljano preobrnjeno ime Zehndorf, slovensko Cezanjevec, je več ajdovskih gomil. Gospod dekan Mihael Jaklin iz Ljulomera, njegov nekdanji kaplan F. Verbnjak in uradni doktor gospod Johan Gollwels, najemnik Branca, so preiskali nekatere teh gomil in našli v njih deloma oglje in razbitje žare, deloma razbitine oklepov, čelad in ostli kopij, deloma železne preostanke konjske oprave in rimski novce cesarja Hadrijana 117—138 po Kr., katerega so oddali v Gračevo v Joanej.« — Zanesljivi podatki iz tega poročila so le navedbe oglja od žganih grobov, črepinj razbitih žar oziroma privednih posod in Hadrijanovega novca. Med naštetimi kovinskimi ostanki so za antično dobo nenavadni predmeti, ki bi prej soobili v opremo prazgodovinskih hiriških grobov, zato je velika škoda, da so izgubljeni. Možno bi namreč bilo, kol je bilo to ponekod drugod že utgotovljeno, da so v antiki nasipavali gomile poleg starejših na železodobnem grobišču, vendar bi morali tako dvojnost pri Cezanjevcih šele dokazati s ponovnimi raziskovanji. Dvaje časovno različni grobišča (ob Globetki na par. 4/1, ob Suhači na par. št. 2 id. k. u. Cezanjevec) bi bilo možnih že zato, ker leže gomile v dveh med seboj 300—400 metrov oddaljenih skupinah, v kateri skupini so bile odkrite kovinske najdbe, ni znano. Od južne skupine med Suhačo in Ščavnico je ostala sedaj ob bregu Suhače le ena gomila, in drugih pa ni več sledov. Najbrž je v eni izmed teh F. Vrbnjak (po podatkih v svojem poročilu z dne 15. 3. 1859, v graškem deželnem arhivu, št. 693) »obrabilen žrneljni kamen iz trahita«, ki ga je tolnačil kol Hak sežigališča Na polju južno od Suhače je domačin A. Murkovič okrog leta 1892 pri aranju na že izravnani gomili našel na grob s kamnitimi ploščami, v katerem so bili »vrč in štiri skodelice«, a je baje vse zakopal nazaj in pozneje ni več našel. Taki pridevki so značilni za antične grobove, v mariborskem muzeju pa je bila po inventarni knjigi »Glavni zapisnik muzeja Zgodovinskega društva v Mariboru 1907—19«, št. 626 »črepinja neke posode«, pridobljena leta 1924 »iz gomil v Noršincih« (= severne skupine ob Globetki), ki je sedaj izgubljena. — F. FERIK, FTB za 1897, priloga, si je o tem najdišču zapisal (po podatkih iz pisma M. Kráta iz Lučkovca z dne 12. 7. 1894), da so bile na travniku ob Suhači tri gomile. Največja lik ob poloku je imela v premeru 18 korakov, visoka pa je bila 0,6 m; v sredi poloka so bili vidni prepereli kamni. Drugih pol gomil SX od lam naj bi merilo v premeru 20—22 korakov, visoke so bile 1—2 m, največja 2 m. Pri dveh je bil viden jarek in nasip, skoro vse pa so bile v križ prekopane. Kot najdišče je navedeno: Wurm-brandov gozd med Cezanjevci in Noršinci.

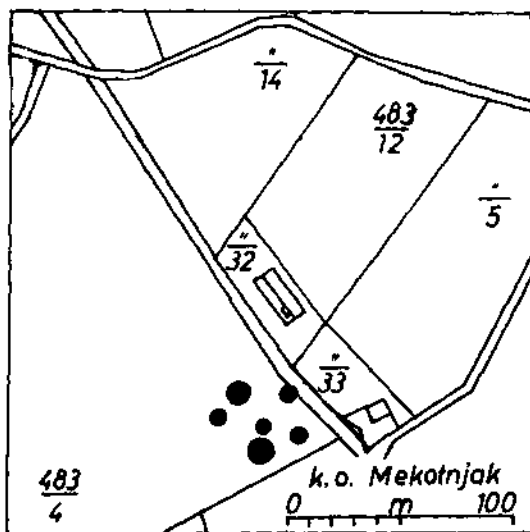
³⁵ Mekotnjak: Gomile leže na ploskem hrbtu grčka v gozdu »Libanja«, ki je sedaj zaradi električnega daljnovoda na grobišču izkrcen, na par. 487/4, k. o. Mekotnjak (Varstvo 7, 1960, 335). Največja izmed gomil je čez sredino prekopana, kar naj bi bilo po F. FERIKU, FTB za 1898, 11 (kjer omenja, da je Vrbnjak kopal gomile na ledni šarance, severno od potočka na zemljišču Desnjak iz Stare ceste, jugozahodno od kole 251) morebiti tudi Vrbnjakovo delo.

³⁶ Kamenščak: Po F. KOVACIČU (Ljulomer, 218) je bilo ob cesti proti Braneku »na njivi „Gomilec“ kakih 6 gomil, katere je posestnik razkopal, da si je zravnal njivo.« O kakih gomilah na vrhu grebena Kamenščaka ni nobenega sledu, gozd »Gomilec« pa je bil ob znožju Kamenščaka zahodno ob cesti proti Ormožu, kjer so danes slavbne parcele z domačijami. Pri krčenju tega gozda in rigotanju v vlograd so baje približno v osemdesetih letih 18. stol. na parcelah 189/1 in 189/6, k. o. Kamenščak, izravnali prve gomile in v njih — po pripovedovanju domačinov — našli posode, ki jih je neki duhovnik odnesel v Ljulomer. V eni izmed gomil naj bi bili našli tudi »mal obroček« — najbrž bronasto zapestnico (?). Preostale tri gomile na parceli 182/7 viske na pobočju je izravnal leta 1950 I. Lipovec, ko je izkrcil ostanek gozda v njivo in slavbišče sedanje domačije. V dveh manjših gomilah na južni strani ni opazil nobenih najdb, v »tri metre visoki severni gomili« pa naj bi bila pri dnu približno 60/40/10 cm velika kamnita plošča (Varstvo 7, 1960, 313).

grebenu zahodno od Stare ceste pri Pršetincih znani le še dve posamični gomili.³⁷

Gomile pri Berkovcih so že izravnane,³⁸ obe gomili pri Dobravi pa ležita sredi obsežnih gozdov na zadnjih vzpetinah južnega obrobja Kapelskega grebena in sodita v skupino tako imenovanih dvojnih gomil, kakršnih je bilo po Slovenskih goricah odkritih še več. Tudi ti dve sta po velikosti različni (pr. 14, v. 1,2 oziroma 11 in 0,7 m), kar ima svoj pomen, vendar je bila večja poškodovana med zadnjo vojno.³⁹ V gozdovih severno od Logarovec in zahodno od Iljaševca sta še dve posamični gomili, podobnih pa se po obsežnejših gozdovih ljutomerskega sveta morebiti skriva še več.⁴⁰ Zanimivo je, da v tem nižinskem svetu ter na vzpetinah prvih obronkov Kapelskega grebena že v davnosti ni bilo večjih zaselkov.

Sl. 9. Tloris antičnih gomil v Mekočnjaku.

Na Murskem polju je razvito poljedelstvo zadnjih stoletij uničilo gomilna grobišča povsod tam, kjer so morebiti bila. Po ledinskih imenih »Gomile« ugotavljamo sledi za njimi na njivah pri Bučevcih, na sredini polja med Iljaševci

³⁷ Pršetinci: Posamična gomila s pr. 10,5 in v. 0,8 m leži na vrhu gozdnega grebena severno nad vasjo, in sicer tik južno ob cesti Ljutomer—Tomaž pri km kamnu 23 v gozdu parc. 446, k. o. Pršetinci, v bližini ruševin kapelice, ki naj bi bila v zvezi s pripovedkami o bojin med »Patoglavci« in »Sekulovci« (Varstvo 9, 1965, 166). — Gomila pri Zerovincih (pr. 18×25, v. 3 m) leži v manjši kotanji sredi gozdne jase (po F. FERKU, FTB za 1896, 11 imenovani »razkrižnice«) na Hedžetovem svetu, pribl. 120 m zahodno od železniške proge (S. PAHIC, Varstvo 7, 1960, 344 s ter CZN NV 1, 1965, 42 s).

³⁸ Berkovci: Gomile je tu domneval že F. KOVACIC, Ljutomer, 5, ki povzema po zapiskih iz župnijske kronike »Letopis fare svetega Jurja na Savnic« v Vidmu naslednje: »Sledovi nekega prazgodovinskega selišča so se našli pri Berkoveh na Hrašovčevih njivah, kjer od leta 1854 stoji križ. Po poročilu dr. Vogrina v jurjevski kroniki so se videli tu nasipi (gomile?) in okopi, torej je utegnilo biti tu neko taborišče. Pri razkopavanju nasipov so našli globoko v zemlji kamen od žrnelej in prazno steklenico.« Najdba steklenice, česta v antičnih grobovih, izključuje prazgodovinski izvor tega najdišča. Danes so na tem območju obsežne njivske površine in je za najdiščem vsaka sled zabrisana. Grobišče je bilo nameščeno na suhih tleh v črti s podobnimi gomilami od Lukavec prek Logarovec do Saptincev pri Vidmu.

³⁹ Dobrava: Večja gomila, imenovana tudi »Lešjakov breg« in med zadnjo vojno razkopana za vojaške potrebe, leži na parceli 1067/1, k. o. Stara Nova vas, druga manjša pa 40 metrov bolj vzhodno na parceli 1806 in je še nepoškodovana.

⁴⁰ Logarovec: Gomila s pr. 19 in v. 0,5 m leži na parc. 826/1, k. o. Ključarovec v gozdu severno od ceste. Pri podiranju hrasta okrog leta 1890 so ji prek sredine izkopal jarek. V zasipu jarka je ležal kos kamnite sekire (Varstvo 8, 1962, 220). — Iljaševci: Gomila s pr. 12 in v. 0,8 m leži nedaleč zahodno od krajevne ceste Iljaševci—Kokoriški Prelogi v gozdu parc. 111, k. o. Iljaševci ter kaže sledove razkopavanja (Topografski dnevnik FMM za 1960, 20, št. 26).

in Veržejem, na Cvenu ter pri Lukavcih.⁴¹ Edino na Cvenu je ostalo nekaj zunanjih sledov na terenu ob sedanji šoli, čeprav so gomile že davno izginile.⁴² Ta najdišča, odkoder pa žal ni nobenih najdb, potrjujejo razmeroma ugodno lego tudi nekaterih predelov Murskega polja za naseljevanje v antiki, kot bi to za območje med Veržejem in Cvenom lahko sklepali tudi za prazgodovinsko dobo. Ali so namreč pri Cvenu in Veržeju najdene žare, ki jih je omenjal Fran Kovačič, pripadale gomilnim ali planim grobovom iz antičnega ali starejšega časa, sedaj, ko so izgubljene, ni mogoče ugotoviti.⁴³

Pomembnejše najdišče iz rimske dobe na Murskem polju so tudi pri veržejski železniški postaji odkriti ostanki neke antične stavbe. Do najdb je prišlo pri gradnji železniške proge in postaje v letu 1923, vendar vse do najnovejšega časa ni bilo več strokovnih raziskovanj. Zavoljo tega o obliki in obsegu te stavbe tudi ni nobenih podatkov, pač pa je v mariborskem in soboškem muzeju spravljene nekaj najdb. Te pripadajo večinoma lončenemu posodju, med katerimi so bili tudi dragocenejši izdelki iz terre sigillate. Ker pa ne poznamo niti stavbe niti morebitnih pripadajočih grobov, se ne ve, ali je tu stala poljedelska pristava (villa rustica) priseljenega rimskega kolonista ali pa morebitna popotna postaja ob kakšni rimski cesti. Dokaj ugodna lega za poljedelstvo bi govorila za rimskega kolonista, ob domnevani cestni poti med Cezanjevci in Dokležovjem pa ne smemo pozabiti tudi na verjetnejšo lokalno pot po ravnini Murskega polja, zlasti, če je imela reka v antiki še zahodni tok.⁴⁴

⁴¹ Bučočevci: Njive na pobočjih Iernse proli Muri severozahodno od vasi imajo po kat. mapi k. o. Bučočevci in ljudskem izročilu ledinsko ime »Gomile«; o kakih najdbah ni sporočil (CZN NV 1, 1965, 12). — Iijačevci: Po kat. mapi k. o. Iijačevci imajo njive parc. 151–152 zahodno ob cesli Križevci–Veržej ledinsko ime »Gomile«, vendar tam na površini ni o njih nobenih sledov (Varstvo 9, 1965, 165). — Lukavec: Gvoz, ki je zrasel na sedaj opuščenihi njivi zahodno od vasi ob cesli proli Logarovecem, ter predel ob opekarni imata po kat. mapi k. o. Lukavec in ljudskem izročilu ledinsko ime »Gomile«; o najdbah ljudje nič ne vedo (CZN NV 1, 1965, 21).

⁴² Cven: Ledinsko ime »Gomile« na kat. mapi k. o. Cven omenja za območje »južno od velike ceste, začenši od Krapja, kjer sloji evenska šola« F. KOVACIČ, Ljutomer, 218. Po ljudskem izročilu su domačini pri kopanju jami za sadno drevje na šolskem vrtu in pri gradnji sosednjih hiš našli na človeške kosti. Tam su naši ljudi meč, najbrž iz turških časov. Pri sondiranju na šolskem dvorišču so se našle leta 1962 v premešani (navoženi?) zemlji do 1 m globoko poleg raztresenih živalskih in človeških kosti tudi redke antične črepinje (Varstvo 9, 1965, 142). O gomilah ni loč okoli danes nobenega sledu.

⁴³ Cven: F. KOVACIČ, Ljutomer, 213 (»Na njivi severno od Kastelišča, t. i. Frejščinal, je poseznik Magdič pred nekaterimi leti izkopal žare s pepelom, katere so žahbog razbili. To svedoči, da je v bližini sedanjega Cvena že v prazgodovinski dobi bila naselbina«) in 216 (»Tudi blizu evenskega gradiča so kmelje izkopal prazgodovinske žare s pepelom«) odlod ne omenja nobenih najdb, po katerih bi bilo mogoče sklepati, da gre za prazgodovinske grobove, žar pa očitno sploh ni videl. — Krapje: O sledovih »prazgodovinskih žganih grobov« (Ljutomer, 217) je F. KOVACIČ, CZN 15, 1919, 50 spet poročal samo iz drugega, nestrokovnega vira: »Dejstvo pa je, da je tukaj že v prazgodovinski dobi bila naselbina, ker so se pri napravljanju opeke našli sledovi žganih grobov ilirske dobe (= našel in poročal J. Karba, kmet na Krapju).« — Veržej: Odlod navaja F. KOVACIČ, Ljutomer, 259–260: »Prazgodovinsko žaro so našli delavec pri napravljanju opeke v Ostrčevem oplotu«, v kotu med cestama proli Banoveem in Krapju, kjer je v 16. stoletju bil gradič srbskih vojvodov; najbrž je že v prazgodovinski dobi bilo in kako branilšče. Okoli leta 1886 so na istočni strani trga na nekem travniku delali opeko, pri tem so izkopal žare s pepelom in bronastimi predmeti, ki so jih žahbog delavec razbil in zavrgil. Leta 1912 je plem pisec Ieh vrslic poskušal z izkopavanjem v bližini, pa ni nič našel, pač pa mu je bližnji poseznik, katerega hiša stoji le nekaj metrov od omenjenega najdišča, zagolavljaj, da je pri kopanju kleti našel velik čeber s pepelom, ki ga je pa razbil, ker ni bilo notri zaklada. Enako so pri hiši št. 5 pri kopanju kleti zadeli na človeške okostnjake in na vrtu pri napravli jame za apno v pesku na ostanke mrličev.« Iz Ieh podalkov sedaj brez podrobnejšega opisa najdb in brez ohranjenih predmetov ni mogoče ugotoviti, ali je pri žganih grobovih z žarami šlo za prazgodovinske ali antične pokope. Prvi bi bili najverjetnejši za obdobje »kulture žarnih grobišč« v času obstoja naselbine v Križevcih, sodeč vsaj po omenih bronastih predmetov, ker za morebitne keltske plane žgane grobove ni vestil o železnih izdelkih. Antični plani žgani grobovi so v pokrajini, kjer so prevladovala gomile, sicer redki, a vsaj v bližini rimskih cest možni (prlm. najdišče v Glibini — op. 32). Za sedaj, dokler ne bo novih najdb, je vsekakor treba dopustiti obe možnosti, opredelitev A. MELIKA, Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, Ljubljana 1957, 217 (»z obilnimi najdbami je izpričana naselbina bodisi iz halistalske kot iz latenske dobe«) pa je pretirana.

⁴⁴ Veržej: O tej najdbi so znana le skromna sporočila F. KOVACIČA: Ljutomer, 5: »Pri napravli verženskega kolodvora so leta 1923 zadeli na ostanke rimske stavbe, ki je kajpada stala blizu ceste. . . .«, Štajerska, 24: »Njene temelje in ostanke ob njej stoječega rimskega poslopja so odkrili pri napravli kolodvora pri Veržeju (rimske zidovje in mozaike).« S poskus-

Nekaj drobnih predmetov, predvsem novcev, katerih natančno najdišče po večini ni znano, nebstveno dopolnjuje podoba antične naselitve ljutomerskega kraja. Iz Ljutomera pridobljeni in v graškem muzeju shranjeni novci izvirajo najbrž iz gomil na obeh straneh mesta pri Cezanjevcih in Gresovščaku ter nam z imeni vladarjev Trajana, Hadrijana, Komoda in Dioklecijana samo potrjujejo časovni okvir antične poselitve od sredine 1. do začetka 4. stol. po n. št.⁴⁵ O novcih iz Križevca ni podrobnih podatkov, ker jih je graški muzej pridobil z nakupom.⁴⁶ Zlatnik neznanega vladarja je bil izoran tudi na neki njivi pri Stari cesti, kjer naj bi bilo v okolici prav tako najdeno »več starih posod«. Ta novce je skupno z imenom kraja nekaterim rabil za podkrepitev domneve o rimski cesti, vendar ni gotovo, ali ima ime naselja zares tako staro tradicijo.⁴⁷

Pregled teh razmeroma skromnih antičnih najdišč v ljutomerskem okolihu kaže v primerjavi z nekaterimi sosednjimi območji skromnejšo, vendar pa do-ka izrazito naselitev v rimskem času. Sodeč po najdbah in primerjavah iz so-seščine, sodi razcvet teh naselij v zgodnje antično obdobje, ko so do markoman-skih pustošenj v drugi polovici 2. stol. po n. št. številna naselja v osvojenih pokrajinah pod rimskim gospodvom doživljala miren razvoj in gospodarski napredek. Kako je bilo pozneje, ko je bilo treba obnavljati porušena naselja in so nastopili nemirni časi s političnimi krizami in gospodarskimi težavami, ne vemo. Dioklecijanov novce iz ljutomerske okolice je za sedaj edini dokaz, da so tod živeli ljudje še v pozni antiki.

Kot v prazgodovini po mlajši kameni dobi tako tudi po antiki zmanjka ar-heoloških najdb, zato nam je zgodovina ljutomerskega kraja v obdobju prese-ljevanja narodov do 6. stol. povsem neznana. Ob prodiranju Obrov so prišli na Mursko polje tudi prvi Slovani, o katerih se je le pri Veržuju ohranila skromna sled. Tam so namreč med antičnimi najdbami našli tudi nekaj staro-slovanskih grobov — skeletov s pridatki. Od tega so se — sedaj v soboškem

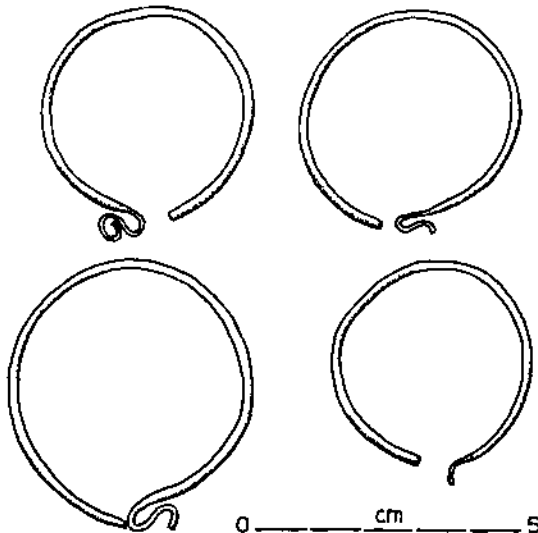
almi izkopavanja je bilo leta 1962 ugotovljeno, da leži antična naselbinska površina približno poldrugi meter pod površino sedanjega železniškega nasipa. Jugovzhodno od njega je bil teren leta 1923 odkopan za nastipavanje prostora železniške postaje, pri čemer so bile poprejšnje kulturne plasti uničene. Zato je bilo tam odkrito na enem mestu le dno odpadnega jarka s številnimi črepijami antičnih posod in kosci človeških kosti. Območje severozahodno od železniških naprav ni bilo preiskano. Ostanke antične stebve se tako skrivajo brčkone ravno na prostoru sedanje železniške postaje. Če so zares odkrili »zidovje«, je imela vsaj zidane lemeje, če pa je točen tudi podatek o »mozaikih«, je šlo očitno za imenitnejše poslopje, za kar govore tudi v mariborskem (inv. št. A 1638—1644) in soboškem muzeju (inv. št. 600—729) shranjene najdbe, med katerimi žal ni nobenih kovinskih predmetov ali novcev. Nezanemljiv je Kovačičev podatek (Ljutomer, 280: »... črepi, ki spominjajo na starejšo ilirsko ali halatet-sko dobo.« in Stajarska, 59: »... a našle so se tudi črepine prehistorične ilirske dobe.«) o pra-zgodovinski keramiki na tem mestu, ki je vsekakor med ohranjenimi najdbami ni. Za usodo tega predela v poznejšem času je zanimivo dejstvo, da so bila antična tla pozneje — brčkone večkrat — preplavljena in so danes prekrita z do 50 centrimetrov debelo plastjo »tinega ste-rilnega glinastega nanosa (S. PAHIC, Varstvo 9, 1965, 156—158).

⁴⁵ Novcev, odkritih v ljutomerski okolici, danes ni mogoče videti nikjer, ker v graškem muzeju niso bili inventarizirani po najdiščih, drugod pa se — razen morebiti v zasebni lasti? — niso ohranili. Poslednji pregled o teh najdbah — še iz Vrbnjakovih časov — je podal F. PICHLER, Repertorium zur steierischen Münzkunde 2, Graetz 1867, 29, št. 45 (Trajan), 47 (ne-opredeljen), 72, št. 2 (Lucija), 75, št. 16 (Komod), 77 (Komod?), 159 (Dioklecijan), 268; prim. tudi F. PICHLER, Text, 30. Tam ni bil omenjen zlatnik Nerona, ki naj bi ga bil dr. Gottweiss nez-nano kje našel in oddal v graški muzej (J. C. HOFRICHTER, Luttenberg in Untersteiermark, Graz 1850, 24). Vsi ti novci izvirajo najbrž iz gomil v Gresovščaku in pri Cezanjevcih? — F. FERK, FTB za 1967, priloga, ima — po pismu M. Krála iz Bučkovec — zapisano, da je novce iz 4. stol. imei zdravnik dr. Herzog v Ljutomeru.

⁴⁶ Križevci: Te novce je F. PICHLER (Repertorium 2, 239 in Text, 13) pripisoval antiki, vendar prvo poročilo v Jahresbericht des Joanneums 24, 1835, 9 tege izrecno ne omenja: »Kot darilo je poslal Joaneju ... gospod Spritzel, posestnik v Križevcih pri Ljutomeru, devet nov-cev ...«

⁴⁷ Stara cesta: O novcu je prvi poročal J. C. HOFRICHTER, Luttenberg, 64: »S. 6. 1839 je godomerski kmet Skuhala izoral na svoji njivi na Stari cesti še dober rimski zlatnik.« V lju-tomerski župnijski kroniki, str. 379, je M. Slekovec k temu stavku pripisal: »V okolici izkopano več starih posod.« Prim.: Slovenski gospodar 13, št. 32, 7. 8. 1879, 259 (J. L. p. j. . .). — Rimsko cesto med Ptujem in antično Savarijo v Szombathelyju je kot eno izmed možnih tras, a napačno proti Strigovi in Martinu na Muri navedel A. GRAF, Übersicht der antiken Geographie von Pannonien, Budapest 1936, 68, karta Pannonia Romana. Prim. k temu vprašanju še v opombi 31 navedena mnenja!

muzeju — ohranili doslej edini in le štirje bronasti obsenčni obročki (sl. 10), ki so tako za sedaj prvi zelo skromen arheološki dokaz slovanske naselitve ljutomerskega kraja po 6. stol.⁴⁸ Ker je znano, da so tudi Slovani prodirali v glavnem po antičnih poteh in naseljevali poprej že v rimski dobi kultivirana območja, svoje mrtve pa radi zakopavali v ruševinah antičnih stavb, vidimo tudi na veržejskem polju neko povezavo obeh obdobj. Precejšnja oddaljenost teh grobov od današnjega Veržeja, odkoder so omenjene le najbrž starejše grobne najdbe, nas pušča v nejasnosti, kje je bila prva slovanska naselbina v tem kraju.⁴⁹

Sl. 10. Ohranjeni bronasti staroslovanski obsenčniki iz Veržeja.

Druge sledove najstarejše staroslovanske naselitve ljutomerskega kraja bi bilo ob pomanjkanju arheoloških najdb mogoče iskati le še po krajevnih imenih.⁵⁰ To pa praktično onemogočajo posledice ogrske nadvlade, ki je prekinila razvoj in rast poprejšnjih naselbin, šibka obljudenost mejnega ozemlja med nemško in ogrsko državo vse do kolonizacije v 12. in prvi polovici 13. stol., ko se je vsa pokrajina »napolnila z vasmi, gradovi in kmetovalci«, ter takratni nastanek novih krajevnih imen.⁵¹ Ali se v katerem od sedanjih imen skriva morebiti še predkolonizacijska izvorna staroslovanska oblika, še ni dovolj raziskano, prav tako pa ni zanesljive potrditve, da bi začetki nekdanjega gradu

⁴⁸ Veržej: Predmete je objavil J. KOROŠEC, Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji, Celje 1947, 49, sl. 46. Podrobnejše, a skromne podatke o najdbi je navedel F. KOVAČIČ, Stajerska, 59: »V ruševine nekega rimskega poslopja so bili pokopani staroslovanski mrtički, pri katerih so se našle nenavadno velike slepočnice iz srebra. Razdrobljene iončene posode kažejo očitno slovanski značaj, a našle so se tudi črepinje prehistorične ilirske dobe. Na žalost so delavel vse razbili in razpepli, le nekaj malega se je rešilo za mariborski muzej« (tu 4 obsenčni obročki inv. št. A 2341—2344; sedaj v soboškem muzeju). — Kaj je menil A. KITEMPL, Dogodivšine štajerske zemlje, Gradec 1845, 17, op. 1, ko je navedel »staroslovenska grobišča... na Lutomirskem...«, ni znano.

⁴⁹ Razdalja skoro dveh kilometrov med Veržejem in grobovi na železniški postaji se zdi za ravninski svet sicer velika, a morebiti so pokopavali mrtvevee lako daleč zato, ker so jih hoteli zakopati na kraju antičnih ruševin? Ker so vse pri Kovačiču v Veržeju našete najdbe slarejše, bržkone med njimi in domnevno staroslovansko naselbino na tem mestu ni nobene zveze. Seliščnih najdb iz naselja samega ni znanih, a bi jih bilo spričo številnih poznejših gradenj tudi težko pričakovati. O staroslovanskem izvoru kraja na podlagi razlage imena tudi F. KOVAČIČ, Ljulomer, 259—260, ni mngel ugotoviti nič določnega.

⁵⁰ Doslej najpodrobnejšo razpravo o tem je objavil F. KOVAČIČ, Doneski k starejši zgodovini Murskega polja, CZN 15, 1919, 23—85.

⁵¹ Podrobneje je o tem pisal M. KOS, Kolonizacija med Dravo in Rabo pa krajevna imena na -ci, Svet med Muro in Dravo, 256—264.

Braneka segali v to zgodnje obdobje.⁵² Izredno šibko obljudenost ljutomerskega okoliša v zgodnjem srednjem veku potrjuje tudi dejstvo, da nemška cerkvena organizacija tod ni ustanovila nobene pražupnije in da torej nemški fevdalni red tu ni mogel vzpostaviti takih zgodnjih postojank, kakršni sta nastali npr. v Gornji Radgoni in pri Veliki Nedelji.⁵³ Tako se je torej na Murskem polju in njegovem obrobju šele v 13. stol. pričelo novo življenje, ki ima v poprejšnjih dobah le šibke odseve.⁵⁴

DAS GEBIET VON LJUTOMER IM ALTERTUM

Zusammenfassung

Der Autor beschreibt die Urzeit der Gegend von Ljutomer und betont eingangs die Bedeutung dieser Landschaft als Durchgangsgebiet entlang der Mur, das aber heute durch die Staatsgrenzen unterbrochen ist. In der Urgeschichte drangen die Siedlerwellen längs der Mur in das Innere des heute österreichischen Murgebietes bis zum Grazer Becken und zum Teil noch darüber hinaus vor. Diese Ansiedlungsrichtung änderte sich erst zur Römerzeit, in der die Strasse Aquileia—Carnuntum/Aquincum eine andere Verkehrsrichtung aufwies, sowie in der Zeit der Völkerwanderung und des Slaweneinzuges, als die Ost—West Wanderung einsetzte.

Auf dem Murfeld und in seiner nächsten Nachbarschaft gibt es nur wenig archäologische Funde, davon keine aus dem Paläolithikum. Die jüngere Steinzeit sowie die Kupferzeit sind durch 16 Fundorte von Steingeräten und eine noch nicht erforschte Siedlung in Safarsko vertreten. Die Bedeutung dieser Funde ist jedoch gering, da nicht alle Steingeräte dieser Zeit angehören dürften und die Fundstellen meist wenig bekannt sind. Von den Funden, die in sekundärer Lage entdeckt wurden, sind die beiden Steinbeile aus den Schotterebenen in Lukavci von Bedeutung, da sie für die späte, nacheiszeitliche Entstehung der Murschotter an dieser Stelle zeugen. Die Mur hat hier nämlich ihren Lauf ständig gewechselt und dabei sogar das Randgebiet um Lukavci erreicht. Das hat zur Folge, dass das heutige Murfeld von den toten Armen des Flusses durchfurcht ist und nur wenig geschichtlichen Boden (z. B. zwischen Verzej und Krapje) aufweist. Die urgeschichtlichen Funde sind dort deswegen selten, aber auch von diesen sind meist nur die spärlichen Berichte und Überlieferungen von F. Kovačič bekannt. Dem Anschein nach dürfte die Mur sogar noch in der Römerzeit am Westrande des Murfeldes an Kríževci und Ljutomer vorbei geströmt sein.

⁵² F. KOVAČIČ, Ljutomer, 201—202, je to domneval predvsem po imenu: »Svoje slovensko ime Branek je dobil v davnih časih po branišču ali braniku, ker so tukaj okolišni prebivalci v času sovršnih navslov iskali zavetje. Slovensko ime grada in pa v bližini najdene prazgodovinske gomile nsm kažejo zelo visoko strost tega branišča. Lega grada Braneka ima popolnoma značaj staroslovanskih gradišč in branikov.« — Gomile (tiste na Kamenščaku?) nimajo z Branekom nobene zveze, staroslovanskih gradišč v Sloveniji ne poznamo, iskanje zavetja pred sovražniki (Ogri?) ps v gričevnati pokrajini z obsežnimi gozdovi brčkone ni moglo biti omejeno le na ta kraj. Zato se zdi verjetneje, da je bil Branek najpoprej utrjen sedež kakega domačega vitezs sli tako imenovani »Hausberg«, o kakršnem še pričajo okopi in Gajševcih in drugod (v bližini npr. še v Spodnjem Kocjanu). S tem v zvezi bi lahko bil tudi utrjen prostor pri Buncanih in »Lampiščak« pri Banovcih (F. KOVAČIČ, CZN 15, 1919, 59).

⁵³ Po F. KOVAČIČU, CZN 15, 1919, 84, bi naj bile najprej nastale od pražupnije v krajih, ki so bili od prafare (v Radgoni) najbolj oddaljeni, tu torej v Kríževcih in Ljutomeru? Za mnenje, da je bila prva cerkev v Verzeju »zidana za časa sv. Cirila in Metoda« (Pokopališča pri cerkvi lavantinske škofije, Maribor 1918, 213) ni nobenih dokazov, saj je po M. LJUBSI, Zemljepisni razvoj župnij v pražupnijah Ptuj, Velika Nedelja in Radgona, CZN 20, 1923, 16—19 nastala šele pozneje.

⁵⁴ Poleg najdb iz Verzeja segs v čase pred madžarsko osvojitvijo teh krajev še omemba cerkve v Dudleplin okrog leta 860 (Conversio) nekje med Ormožem in Radgono ter omemba Dudlepske županije in Ruginesfelda v ponarejeni Arnulfovi listini iz leta 890 in 891. Zemljiška listina v Ruginesfeldu, popre Kocijevs last, je pozneje pripadla salzbürški nadškofiji, a ta jo je dala v najem štajerskim deželinim knezom in se v 13. stoletju imenuje Luttenwerde. F. KOVAČIČ, Ljutomer, 200, je v njej videl »ravnico okoli Verzeja in Ljutomera«, poskušal pa je tudi raztolmačiti najstarejše ime (CZN 15, 1919, 76—77 in Ljutomer, 200). Kolonizacija tega območja je v 13. stoletju vplivala tudi na etnične plasti prebivalcev (F. KOVAČIČ, CZN 15, 1919, 85 omenja npr.: »Srbo-Hrvate, ogrske Slovence, Madžare, Nemce, dosejence iz drugih slov. krajev«), iz katerih je pozneje vzkliko narodopisno enotno in narodnostno zavedno slovenstvo.

Die urgeschichtlichen Ansiedler dürften sich auf den höheren und trockeneren Böden des Südufers der einstigen Mur bewegt haben. Die Siedlung »Gradišče« (= Ringwall) in Šafarsko dicht oberhalb des 10 m hohen Terrassenrandes könnte darauf hinweisen. Bisher wurden hier nur auf der Ackeroberfläche liegende Scherben gesammelt, es scheint jedoch auch noch ein Rest der einstigen Erdumwallung vorhanden zu sein. Andererseits verspricht der feuchte Boden der Ljutomerer Ebene keine urgeschichtlichen Funde, obwohl hier ein Weg entlang der Ščavnica ins Innere der Slovenske gorice führen musste.

Die Funde von Šafarsko gehören in diejenige neolithisch-äneolithische Periode, die von S. Dimitrijevič als Lasinja-Kultur in die Zeit zwischen 2350 und 1950 gereiht wurde. Die Stingergeräte dagegen sind chronologisch unzuverlässige Streufunde. Es sind dies zumeist die durchlochten Hammerbeile sowie Flachbeile, seltener kommt die Hacke, nur einmal ein Schuhleistenkeil vor; kleine Meissel scheinen zu fehlen. Nur jenen Stellen, wo mehrere solche Geräte aufgefunden worden sind, käme eine grössere Bedeutung zu, da man dort am ehesten eine Siedlung erwarten könnte.

Die späteren Epochen sind viel spärlicher vertreten. Aus der Früh- und Mittelbronzezeit gibt es überhaupt keine Funde. In die Urnenfelderzeit gehören die zwei Bronzegeräte (Lappenbeil und Tüllenmeissel) aus Podgradje, die nach H. Müller-Karpe in die Stufe D eingereiht werden können. Es gibt auch eine unerforschte Siedlung auf der Anhöhe »Gradišče« in Križevci, die sich an der Stelle des heutigen Dorffriedhofs dicht an dem einstigen Murfluss befand und wahrscheinlich hefestigt war. Da der Friedhof schon 1820 angesetzt wurde, dürften durch die unzähligen Grabgruben die Siedlungsschichten zum grössten Teil vernichtet sein. Auch vom zugehörigen Urnenfeld ist keine Spur vorhanden; vielleicht war es jenseits des ehemaligen Flusses auf heute weggeschwemmten Boden angelegt. Die Siedlung mag in der Stufe Ha B (1000—700) bestanden haben.

Ähnliche Siedlungen gab es noch auf dem Schlossberge von Gornja Radgona sowie bei Videm an der Ščavnica. Dies bezeugt, dass die Besiedlung von der Ljutomerer Gegend aus in zwei Richtungen verlief: entlang der Mur mindestens bis Kalsdorf bei Graz und entlang der Ščavnica ins Innere der Slovenske gorice.

Die ältere und jüngere Eisenzeit (700—15 vor u. Z.) ist archäologisch nicht bezeugt. Hallstädtische Hügelgräber scheint es erst um Gornja Radgona gegeben zu haben, in südlicher Richtung sind sie bei Ormož angetroffen worden. Die Abwesenheit keltischer Funde spricht für die Annahme, dass die Kelten dem Gebiet um Ljutomer ausgewichen und an die mittlere Mur auf anderen Wegen, z. B. entlang der Drau über Maribor, gelangt sind. In urgeschichtlicher Zeit hat sich in der Ljutomerer Gegend offensichtlich kein Besiedlungszentrum entwickelt, wie es in Ptuj, Ormož und Gornja Radgona beobachtet werden kann.

In der Römerzeit lag das Murfeld mit Ljutomer abseits der römischen Hauptstrasse nach Pannonien; sie verlief östlich von Ljutomer auf der Linie Ormož—Preseka—Sv. Martin an Muri (*Halicinum?*)—Lendava. Für die Annahme einer Römerstrasse über Stara cesta (alte Strasse), Cezanjevcj (ad vicessimum?) und Veržej (römische Bauten), die seit Muchars Zeiten mehrmals vermutet wurde, gibt es keine einschlägigen Beweise. Die Dichte der römischen Besiedlung hat im Verlaufe der vier Jahrhunderte der Römerherrschaft auch hier die Anlage von Wegen gefördert, doch müssten diese erst gefunden werden.

Die häufigsten Überbleibsel der römischen Besiedlung dieser Gegend sind Hügelgräber, die in Gruppen (Gresovščak, Cezanjevcj, Mekotnjak, Kamenščak), als Doppelgrabhügel (Dobrava) und vereinzelt (Logarovci, Iljaševci) vorkommen. Manchmal sind darüber nur unzuverlässige Berichte (Berkovci) oder Flurnamen »Gomile« (im Sinne wie Leber) auf den ebenen Feldern (Iljaševci, Cven, Bučecovci, Lukavci) bekannt.

Bisher ist keiner der übriggebliebenen Grabhügel fachgemäss untersucht worden. Fast alle sind jedoch durchwühlt, was besonders der eifrigen Grabungstätigkeit des ehemaligen Kaplans von Ljutomer F. Vrbnjak in den Jahren 1830—1851 zuzuschreiben ist. Von seinen Grabungen sind nur spärliche Berichte und fast keine Funde auf uns gekommen. Es gibt daher keine Möglichkeit, diese alte Laienforschung sowie die Raubgrabungen in Hinkunft durch Fachgrabungen zu ergänzen.

Den bisher bekanntesten Funden nach zu schliessen war die Gegend von Ljutomer besonders in der Blütezeit der Frühantike besiedelt. Doch scheinen hier kaum Veteranen mit reichen *villae rusticae* gesiedelt zu haben. Die einheimische Bevölkerung unbekannter Stammeszugehörigkeit mag in Holzhütten gewohnt haben, denn nur bei Veržej war offensichtlich ein richtiges gemauertes Wohnhaus vorhanden. Die Flachgräber bei Gibina, sowie vereinzelte Münzfunde (zumeist von Sammlern erwor-

ben und daher ungewiss) vervollständigen das uns bekannte Bild der Römerzeit um Ljutomer. Die Münzen reichen mit Diocletianus in die Spätantike, sonst sind aus dem 4. Jahrhundert keine Funde bekannt.

Die nachfolgenden Jahrhunderte der Völkerwanderungszeit haben hier keine Spuren hinterlassen. Aus dem frühen Mittelalter gibt es nur einige Skeletgräber von Verze; die dort aufgefundenen vier grossen Schläfenringe wurden der frühslawischen Bevölkerung zugeschrieben. Die ungarischen Einfälle haben dann die erste Siedlungen auf dem Murfeld zur Gänze vernichtet. Die Landschaft wurde erst im 12. und in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts durch neue Kolonisation wieder besiedelt. Es gab jedoch hier keine Urfarre und auch Ljutomer selbst hat keine ältere Siedlungstradition.

Iva Mikl Curk

OBLIKE PTUJSKIH POSOD IZ TERRE SIGILLATE

Prva stopnja intenzivnejšega proučevanja dela arheoloških najdb iz Ptuja, rimske namizne lončenine terre sigillate, je z objavo kataloga gradiva in nekaterih sklepov v zvezi z njim¹ končana. Proučevanje terre sigillate kot izdelka vrste dobro in slabše znanih industrijskih središč starega sveta med 1. in 3. stoletjem n. št. se je danes v arheoloških krogih zelo razmahnilo.² To nas ne preseneča, saj vrednost terre sigillate v plasteh iz 1. in 2. stoletja prekaša za datiranje vrednost novcev. Razumljivo je, da tako intenziven razvoj proučevanja vsak dan korigira opredelitve sigillate. Točno datiranje sigilatnih najdb postaja bolj in bolj domena specialistov. Da pa bi prva slovenska obdelava večje zbirke tovrstnega gradiva pomagala nekoliko tudi drugim raziskovalcem, želimo ob koncu omenjene prve faze obdelave ptujskega gradiva spregovoriti še nekaj besed o zakonitostih razvoja nekaterih oblik sigilatnih posod, ki jih srečujemo med najdbami iz Ptuja. Te zakonitosti razvoja nam nemalokrat pomagajo datirati posodo in z njo tudi plast, v kateri leži.

Namembnost terre sigillate, rdeče dobre namizne posode iz zgodnjih obdobj rimskega cestarstva, je dokaj zožila možnost variiranja oblik tega posodja. Miza je zahtevala predvsem kupe, krožnike, pladnje, skledce in skodelice in šele pozno so se tem pridružili vrči, čaše, melnice in črnilniki.³ Vse delavnice sigilatne industrije so se podrejele tem zahtevam tržišča. Okus časa in značilnost posameznega kroga delavnic pa sta se vendar prav jasno izražala na posameznih posodah. Način izdelave (odtisanje v kalupu in vrtenje na lončarskem vretenu) pa je tudi botroval dejstvu, da se nekatere oblike posode vedno znova pojavljajo.

Da se proučevalec izogne zamudnemu opisovanju, so že zgodaj nastale tabele tipov, ki se sicer iz leta v leto dopolnjujejo, a so še vedno uporabne. Izbor iz najstarejše in najpogosteje rabljene tabele prilagamo, ker tabela strokovnim delavcem v naših institucijah ni vedno v originalu dostopna. To razpredelnico je leta 1895⁴ priložil H. Dragendorff svoji razpravi, ki je utemeljila sodobno proučevanje terre sigillate. Danes citiramo po njej oblike Drag 24, 33, 36, 37 itd.

Zdaj pa pogledjmo, kako je z razvojem oblik, ki so zastopane med gradivom iz Ptuja. Med ohranjenimi fragmenti in posodami je nekaj nad polovico gradiva, ki so ga izdelali na lončarskem vretenu in so mu okras le aplicirali ali

— — — —

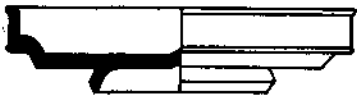
¹ M. Abramčič, Poetovio, Wien—Ptuj 1925, 95 ss; I. Mikl Curk, ČZN NV 4, 1968, 64 ss; ista, Acta RCRF VII 1965, 75 ss; ista, Terra sigillata in sorodne vrste keramike iz Poetovija, Dissertationes ADJ. Beograd—Ljubljana (1969).

² Vrsta uglednih arheoloških revij objavlja v vsaki številki po en ali več člankov na to temo. Prim. tudi Acta RCRF, Tongeren 1—IX.

³ H. Dragendorff, Bonner Jahrbücher XCVI/XCVII 1895, 28 ss; F. Oswald-T. Davies Pryce, An Introduction to the Study of terra sigillata, London (1920); H. Comfort PWIRE (Paulys Realenzyklopadie der class Altertumswissenschaft, Wissowa) suppl. VII 1940, 1295 ss.

⁴ H. Dragendorff o. c.

3

24

38

31

25

40

32

4

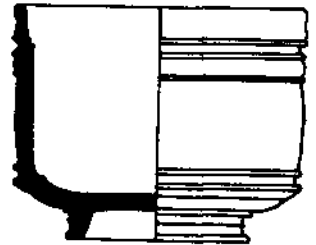
33

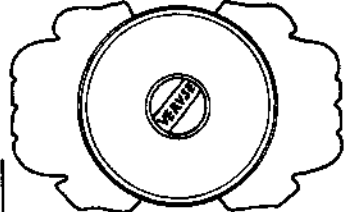
36

23

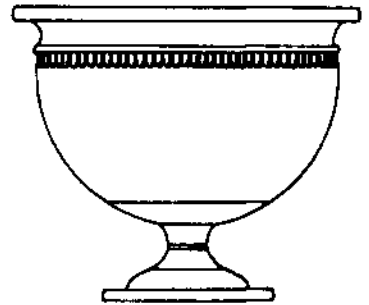
30

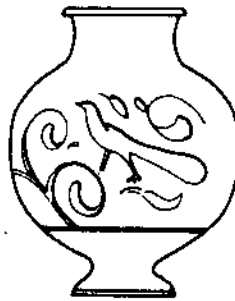
39

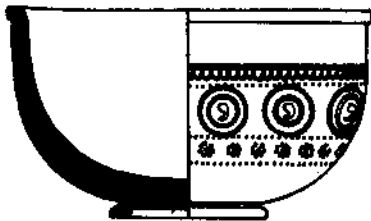
27

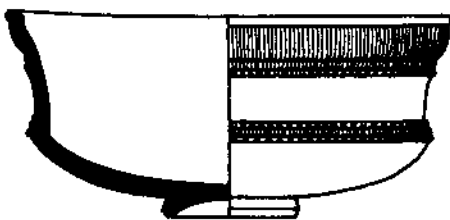
11

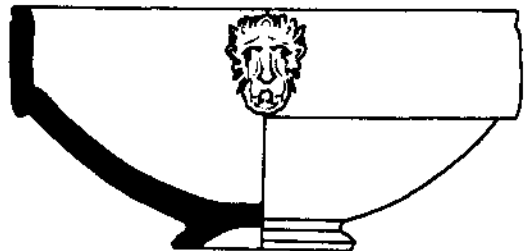
54

37

29

45

Pregled v Ptuju zastopanih oblik po Dragendorffovi razpredelnici tipov

vrezali. Sprva je bilo to razmerje verjetno še bolj izrazito v škodo reliefne, v kalupu odtisnjene sigillate, saj je več verjetnosti, da se neokrašen fragment posode iz katerega koli vzroka hitreje zgubi kot pa drobec reliefne sigillate, ki je moral takoj zbuditi pozornost najditelja.

Iz Ptuja poznamo doslej črepinje nad 400 v kalupu odtisnjenih reliefno okrašenih namiznih kup.⁵ Med temi skoro povsem prevladuje polkroglasta kupa s prstanasto nogo Drag 37. Ta oblika se je pojavila nekako v Neronovem času med izdelki delavnic v južni Galiji in kmalu postala vodilna oblika v kalupu odtisnjene sigillate, ki so jo skoraj edino izdelovale delavnice srednje in vzhodne Galije ter Germanije. Ostala je značilna sigilatna oblika prav do konca sigilatne manufakture v zgodnjem 3. stoletju. Rob in noga sta se posodi v tem času nekoliko spreminjala. Gladki navpični rob pod ustjem je postal s časom širši, odebeljeno ustje je postajalo vedno bolj okorno in prstanasta, sprva nekoliko profilirana noga je prav tako postajala vedno okornejša in debelejša. Ti tipološki podatki nam morejo nekoliko pomagati pri opredeljevanju posod, a glavni pripomoček za določanje delavnice in časa nastanka pri teh posodah je le stil okrasa in morebitni žig izdelovalca posode ali kalupa, ki posodje popolnoma opredeli.⁶

Le v malo primerkih je zastopana valjasta reliefna kupa Drag 30 ali plitvejša kupa s profilirano razčlenjeno steno Drag 29. Prva se je vzporedno razvijala z Drag 37, le da so jo prenehali prej izdelovati, pojavila pa se je tudi šele v flavijskem času.⁷ Tudi v njenem tipološkem razvoju je moč slediti manjše spremembe, tako je v Trajanovem in Hadrianovem času stena nagnjena nekoliko navzven, kar nam ptujski primerki lepo potrjujejo.

Oblika Drag 29 je reliefna kupa prvega stoletja, in sicer skoro izključno izdelek delavnic južne Galije.⁸ Njene poznejše oblike, ki so edino med ptujskim gradivom, so že nekaj bolj profilirane v ustje, imajo neenako razdeljeni plastični široki rebri pokriti z vrezi pod ustjem itd.⁹

V Ptuju srečamo samo enkrat konično čašo Dech 57 (oznaka je vzeta iz dela J. Decheletta), izdelek srednjegalskih delavnic.¹⁰ Kelih oblike Drag 11 je značilna reliefna oblika zgodnje italske, aretinske, puteolanske in južnogalske sigillate.¹¹ Tudi tej se v teku časa spreminja oblika noge in zlasti ustja.¹² Nekoliko odebeljeno in malo izpognjeno ustje je značilno za poznejše obdobje.¹³

S številnejšimi oblikami je v Ptuju dobro zastopana vrtena sigilatna posoda. Tako je med vsem gradivom največ črepinj polkroglastih skodelic s profiliranim robom predhodne Drag 24. To je ena izmed glavnih oblik padske sigilatne industrije v sredini in v drugi polovici 1. stoletja.¹⁴ Tipološke razlike v razvoju te posode so neznatne, pri datiranju si moramo poleg žigov pomagati predvsem s kvaliteto gline, glazure itd. Razvite oblike Drag 24, izdelka zahodnocvropskih izdelovalnih središč, pa iz Ptuja ne poznamo. Če seštejemo vse primerke krožnikov in pladnjev na nogi, značilne oblike italskih sigilatnih industrij, je to število na drugem mestu. Tipološki razvoj teh krožnikov je prav posebno vezan na posamezna obdobja izdelovanja sigillate in na posamezne delavnice. Tako izvirata pladenj in krožnik s profiliranim pokončnim robom in dnom ter stopničastim prehodom med njima oblikovno iz Avgustovega časa in druge četrtine

⁵ I. Miki-Curk, *Terra sigillata in sorodne vrste keramike iz Poetovija; ista*, CZN NV I, 1966, 75 ss; Z. Šubic, *Varstvo spomenikov XI11--XIV*, 1970, 170, 191.

⁶ H. Comfort, *PWRE* 1335; F. Oswald-T. D. Pryce o. c. 95.

⁷ F. Oswald-T. D. Pryce o. c. 87.

⁸ H. Comfort, *PWRE* 1333.

⁹ F. Oswald-T. D. Pryce o. c. 77.

¹⁰ J. Déchelette, *Les vases céramiques ornées de la Gaule romaine*, Paris 1904, 30.

¹¹ A. Oxé, *Aretinische Reliefgefäße vom Rhein*, *Materialien zur römischgermanischen Keramik V*, 1933, 25.

¹² *Ibid.* 28.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ L. Ohlenroth, *24/25, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 1934, 35, 245.

1. stoletja.¹⁵ Višji ravni rob se uveljavi nekako v drugi četrtini 1. stoletja.¹⁶ Pladenj in krožnik z nizkim robom in aplikacijami na njem pa sta značilna za padsko sigilatno industrijo od Tiberija do konca 1. stoletja.¹⁷ Drobci teh posod so v Ptujju daleč najštevilnejši.

V Ptujju niso posebno pogosti primerki skled z izvihanim in z barbotinom okrašenim ustjem Drag 38. To je ena najdalje živih sigilatnih oblik. Živela je od Nerona do začetka 3. stoletja.¹⁸ Dobivala je vedno širše ustje, sicer pa ni posebnih razlik v njenem tipološkem razvoju.

Iz Ptujja poznamo še po nekaj primerkov skodelic Drag 23 in 27 ter konično skodelico z izvihanim ustjem, ki so izdelki italjskih in galskih delavnic 1. stoletja.¹⁹

Vse druge oblike, ki jih najdemo v Ptujju, so izdelki galskih in germanskih delavnic iz pretežno 2. stoletja.

Pogosten je skledasti krožnik Drag 31, ki je značilna, dolgo priljubljena oblika galskih delavnic. Ko se je pojavila konec 1. stoletja, je imela klek še visoko v steni, steno konveksno in dno le malo izbočeno. Pozneje pa se je klek vedno bolj bližal dnu, stena je postajala vedno bolj toga in dno vedno bolj izbočeno.²⁰ Krožnik take pozne oblike so izdelovali še v Westerndorfu v začetku 3. stoletja.²¹ Iz Ptujja poznamo le nekaj zgodnjih primerkov, ki so pretežno iz polnega 2. stoletja.

Dolgo je živela tudi konična skodelica Drag 33. V rabi je bila od Avgustovega časa do 3. stoletja.²² Tipološka posebnost te zlasti galskim delavnicam drage oblike je bila v 2. stoletju nekoliko usločena stena. V Ptujju je zastopana v dokaj velikem številu. Nekoliko številnejši so še fragmenti sklede Drag 32. Ta je posebnost vzhodnogalskih delavnic, zlasti delavnice v Rhein Zabernu iz druge polovice 2. stoletja.²³ Posebnost galskih delavnic, in sicer predvsem iz druge polovice 2. stoletja, so posamič znani predmeti oblike Drag 38, 51, Dech 72, Drag 39, vrček z barbotinom in melnice.²⁴ Nekateri primerki melnic z živčkom v obliki slabo modelirane levje glave sodijo že v 3. stoletje.²⁵

Na podlagi teh zakonitosti razvoja sigilatnih oblik lahko potemtakem ugotovimo, da je Ptuj sigillato največ uvažal v drugi polovici 1. stoletja, nato pa spet po markomanskih vojnah v drugi polovici 2. stoletja. Datiranje po drugih kriterijih nam je to ugotovitev še potrdilo in tako omogočilo, da lahko sledimo nekaj specifičnim in splošnim zakonitostim gospodarske zgodovine rimskega časa v naših krajih.²⁶

¹⁵ S. Loeschke, *Mitteilungen der Altertumskommission für Westfalen*, V 1909, 136 ss; L. Ohlenroth, o. c. 244; F. Wiesinger, *Carinthia* I 132, 1942, tip 4,5; A. Oxé, *Bonner Jahrbücher* 140—141, 1936, 343; N. Lamboglia, *Rivista di studi Liguri* IX, 1943, 176, J. Goubeineau.

¹⁶ L. Ohlenroth, o. c. 244; N. Lamboglia, o. c. 176.

¹⁷ L. Ohlenroth, o. c. 244.

¹⁸ H. Comfort, *PWRE* 1377; F. Oswald-T. D. Pryce, o. c. 193.

¹⁹ F. Oswald-T. D. Pryce, o. c. tab. XLIX; H. Comfort *PWRE* 1327, F. Wiesinger, o. c. tip 10, 12; N. Lamboglia, o. c. 178.

²⁰ F. Oswald-T. D. Pryce, o. c. 182; H. Comfort *PWRE* 1327; E. Gose, *Gefäßtype der römischen Keramik im Rheinland*, *Bonner Jahrbücher*, Beiheft 1, 1950, tip 126—133.

²¹ H. J. Kellner, *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 26, 1961, 177.

²² F. Oswald-T. D. Pryce, 169 s; E. Gose, o. c. tip 73—80; H. Comfort, *PWRE* 1327.

²³ F. Oswald-T. D. Pryce, o. c. 205; W. Ludovici, *Rhein Zabern III*, pregled tipov.

²⁴ H. Dragendorff, *Bonner Jahrbücher* 96/97, 1895, opis tipov; F. Oswald-T. D. Pryce, opis tipa 38; W. Ludovici, *Rhein Zabern III*, pregled tipov; J. Dechelette, o. c. 30; E. Gose, o. c. tipi 65—68, 139—146, 158—166, 175—177; F. Oelmann, *Die Keramik des Kastell Niederbieber*, *Materialien zur RG Keramik* IV, 1911, 18 s.

²⁵ F. Oelmann, o. c. 17.

²⁶ I. Mikli-Curk, *Terra sigillata in sorodne vrste keramike iz Poetovlja*; *ista*, *Arheološki vestnik* XX, 1969, 125 ss.

DIE FORMEN VON TERRA SIGILLATA-GEFÄSSEN AUS PTUJ

Zusammenfassung

Die Abhandlung beendet die erste Serie der Bearbeitung einer Gruppe der archäologischen Materialien aus Ptuj: römische Tischkeramik — Terra sigillata. Um die Verwendbarkeit des typologischen Studiums der Formen von Sigillata-Gefäßen zu veranschaulichen, fasst die Abhandlung allgemeine Eigenheiten der Entwicklung der einzelnen Sigillata-Formen, die sich unter den Materialien von Ptuj befinden, zusammen und stellt die Zahl der einzelnen in Ptuj gefundenen Formen fest.

Jože Koropec

KRŠKOBIZELJSKO GOSPOSTVO

Zemljo med Savinjo, Savo in Sotlo je poznalo človeštvo že zelo zgodaj. Iz stare kamene dobe je najdba pri vasi Marofu pri Jurkloštru. Za Bizeljsko so prvi dokazi poseljenosti rimske najdbe.¹

Prve pisane vesti o Slovencih ob Sotli začno teči šele z 11. stoletjem. Nemci so spodili konec 10. stoletja Ogre iz naših krajev in vzpostavili na Sotli mejo med svojim cesarstvom oziroma njegovo Savinjsko krajino in hrvatsko kraljevino. Cesar Henrik 11. je 1016 podelil savinjskemu krajiščniku Viljemu v last posest med Savo, Savinjo in Sotlo. Njegova vdova grofica Hema je te zemlje darovala 1043 samostanu v Krki na Koroškem in od njega jih je prevzela 1072 nova krška škofija.² Prvo svetno središče krške obsoletske pokrajine je bil grad Pilštanj (prvič omenjen 1158), versko središče pa pilštanjska Mihaelova cerkev (1167). Grad in cerkev sta morala nastati že proti koncu 11. stoletja.³ Že iz 9. stoletja znana Jurijeva cerkev in prav tako zelo stara Martinova cerkev na Svetih gorah sta dobili v Pilštanju svojega cerkvenega predstojnika.⁴ Ob zatonu 11. stoletja so začeli krški škofje ob Sotli mejiti na novega neprijetnega soseda, na ogrskega kralja. Nemški cesar, kranjsko-savinjski krajiščnik oziroma njegov namestnik in krški škof so morali z vnelo vzpostavljati ob Sotli obrambo pred Ogri. Za dobrega zaveznika se je izkazal salzburški nadškof oziroma njegovi ljudje v Brestanici, ki so iztrgali ogrski kroni brežiški kot in tudi tu prestavili mejo nemškega cesarstva na Sotlo. Krško zemljo so zavarovali še z novimi gradovi: Rogatec (1130), Kunšperk (1167), Planina (1190), Kozje (1197), Podčetrtek (1209) in Podsreda (1213). Grajsko obrambno mrežo je morala dopolnjevati tudi cerkvena. Poleg Mihaelove cerkve v Pilštanju so zgradili še Petrovo v Bistrici (1251), ki pa je bila še do srede 15. stoletja pilštanjska podružnica.⁵

Skrajni jug krške obsoletske pokrajine je zavaroval grad Bizelj (Vizelj). Leta 1251 ga je obiskal sam škof Ulrik. Tri leta zatem se je začel vpletati v življenje krških obsoletskih podložnikov gornjegrajski benediktinski samostan, ko si je podredil pilštanjsko pražupnijo.⁶ V letih 1278—1297 je znan prvi upravnik bizeljskega gradu Eberhard. Podložniki so imeli z njim in njegovimi nasledniki več opravkov kot pa s škofom. Čeravno je bizeljski zemljiški gospod bil škof, ni imel tu na cerkvenih tleh oglejskega patriarhata pravice izvrševati cerkvene oblasti. Leta 1280 si je pridobil kot posvetni gospodar pri cesarju

¹ Bogo Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda I*, 1964, 53.

Ivan Milnar, *Iz rimskega ozidja v Krajini*, ČZN XXXVI, 1965, 64—74.

² Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev III*, 1911, št. 35.

Hermann Wlessner, *Gurker Urbare*, 1951 (Wlessner), 377.

³ Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev IV*, 1915 (Gradivo IV), št. 373, 493.

⁴ Marijan Zadnikar, *Romanska umetnost*, 1970, VI—VII.

⁵ Gradivo IV, št. 98, 490, 773, 896.

⁶ Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev V*, 1928, št. 147, 212.

H(ans) Pirchegger, *Die kirchliche Sittellung der Steiermark vor 1783*, *Erläuterungen zum Historischen Atlas II/1*, 1940 (Erläuterungen), 197.

⁷ Joseph Zahn, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark III*, 1903, št. 97, 147.

pravico biti za svoje podložnike tudi najvišji — deželski — sodnik.⁷ Po Bizeljskem je to pravico v resnici izvajal grajski upravnik: 1381 Jakob Speranz.⁸ V primerih velikih življenjskih tegob in v časih morebitnih trdosrčnih upravnikov so iskali bizeljski ljudje že od srede 13. stoletja utehe bolj pri Marijini cerkvi na Svetih gorah kot pa pri Petrovi cerkvi, kjer je opravljal pogrebe in ostale verske obrede vikar (kaplan), njihov neposredni dušni pastir — podrejen pištanjškemu župniku.⁹

Na široko odpira zgodovinsko znanje za bizeljski svet latinski krški urbar iz 1404, pri sestavi katerega je pomagal tudi pisar grajskega upravnika. Nekaj njegove vsebine naj predstavi najprej naslednji pregled.¹⁰

⁷ Albert Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark* V, 1850, 413.

Albert Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark* VI, 1859, 121.

Wiessner, 388.

⁸ Wiessner, 308.

⁹ Erläuterungen, 168.

¹⁰ Wiessner, 308—324.

Hanns Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark*, *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 49, 1956 (Pirchegger).

Milko Kos, ocena Wiessnerjeve in Pircheggerjeve objave, *Zgodovinski časopis* XVII, 1963 (Kos) 269—275.

Kraji	Župnice	Cele kmetije (p = pušča, n = nenaseljeno)	Polkmetije
vas Zagaj (Pruklein)	1 + $\frac{1}{2}$	(2 n)	3
vas Obrež (Obres)	2 + $\frac{3}{2}$	2	13 (2 n)
Kunšperk (Leskowetz)	1		
Videže (Wydenperg)	2		
vas Orešje (Nussdorf)	$\frac{1}{2}$ + $\frac{1}{2}$	10	4
vas Bukovje (Puech)	1	3	30 (2 p, 6 n)
vas Sitjek (Syttendorf)	1	4	6 (2 n)
vas Bračna vas (Brattesdorf)	1	6	6 (2 n)
Drenovec (Drenowetz)	1		3
vas Župjek (Sabyak)	2	8 (1 n)	6 (1 n)
Ribjek (Gybnik)	$\frac{1}{2}$		
vas Nova vas (Newndorf)	1	1	8
vas Gregovce (Gregorsdorf)	1	4	2
vas Čemehovec (Zechmochowetz)	$\frac{1}{2}$ + $\frac{1}{2}$	6	2 (2 n)
Prosinec (Prossynitz)	1		
Vučilčevo (Wultschiwetz)	1		
vas Stara vas (Altendorf)	1	5 (2 n)	4 (1 n)
Černec (Tschernowetz)	$\frac{1}{2}$		
Spodnja Dramlja (inferor Dremel)	2 + $\frac{1}{2}$		
Vitna vas (Wyttendorf)	1	1	
vas Gradišče (Gred)	1		1
Zgornje Dramlje (superior Dremel)	1		
vas Brezovica (Pyrkch)	2	3	4 (2 n)
vas Sušica (Sussitz)	1	2 (2 p)	4 (3 p)
	29 + 9 pol.	57 (3 p, 6 n)	96 (5 p, 18 n)

Podložniki so živeli v 25 naseljih na 215 posestvih. Kar 15 naselij je urbar predstavljal za vasi, med njimi se jih je v nemških poimenovanjih 6 končalo z dorf. V naseljih je živelo od 1 do 34 bizeljskih podložnih družin. Vasi blizu gradu so bile večje. Presenečajo kraji samo z eno ali dvema družinama in takih je bilo kar osem. Sem ne štejem obojnih Dramelj, kjer je živelo na začetku 14. stoletja 13 salzburških podložnikov, kjer se je sprožil tudi spor med fevdalcema zaradi pobiranja dajatev.¹¹ Razen Bizeljske vasi je bilo v vsakem naselju županu namenjeno posestvo — župnica (suppa), marsikje edino posestvo v kraju. Navadno je navajal urbar po pol ali eno župnico, v štirih primerih po dve (verjetno zaradi združevanja prejšnjih manjših krajev) in le v Obrežu štiri, kjer pa je bilo nekoč namesto enega troje naselij in jih je dvoje (*Zyryn, Pri vodi*) pokončala voda. Celih kmetij je bilo 57, polovičnih pa 98. Med celimi kmetijami je bilo troje pušč in 8 nenaseljenih, med polovičnimi 5 pušč in 18 nenaseljenih. Množičen pojav polovičnih kmetij je razložiti s preobljudenostjo, ki je bila značilna zlasti za 14. stoletje. Pisec urbarja pa je bil priča že novim časom, ko se je že javljala opustelost, bodisi zaradi pomanjkanja ljudi kot posledica epidemij in pobegov podložnikov ali pa zaradi povodnji. O opustelosti ne govori samo 6 pušč in 20 nenaseljenih posesti, temveč tudi vesti o krajih, kjer sta živeli samo ena ali dve družini, kot tudi sporočila o dajatvenih olajšavah.

O Bizeljski vasi poroča urbar kot o domcih (majhnih posestvih — area) pod gradom (sub castro). Tu je živelo 28 podložnih družin na 1 trojnem domcu, 10 dvojnih domcih, 1 petčetrinskem domcu, 10 domcih, 4 poldomcih, 1 četrdomcu in na 1 pustem poldomcu.

Podložna družina na celi kmetiji je plačevala navadno 20 srebrnih novčičev (1 novčič = 10 jajc) pravde (rechtspfennig), 7 mernikov (mensura) pšenice,

¹¹ Kos, 272.

7 mernikov ovsa, za bizeljskega upravnika 3 merice (metreta) ovsa, 12 pogač, 2 sveža kruha, 5 piščet in 10 jajc, za grajskega biriča (praeco) 2 ovci, od polovične kmetije pa so pobirali navadno po 10 novčičev, 4 mernike pšenice, 4 mernike ovsa, za upravnika 2 merici ovsa, 6 pogač, 1 svež kruh, 2 piščeti, 5 jajc in za biriča 1 ovco. V naseljih Nova vas, Gregovce, Čemehovec, Prosinec in Vučilčevo niso oddajali ovsa, znižane so imeli tudi denarne dajatve za tretjino, dolžni pa so bili namesto tega priskrbeti za grajske kleti po 10 (polkmetije 5) lesenih obročev za sode. Ta dajatev že priča za bizeljsko vinogradništvo. V Bizeljski vasi je oddajal domec navadno po 20 novčičev in upravniku 4 piščeta. Sicer pa so ljudje iz Bizeljske vasi še radi uživali kakšno kmečko posest v bližnjih naseljih. Od župnice so zahtevali navadno po 60 novčičev, za upravnika 3 merice ovsa, kozliča, 3 piščeta in 12 pogač, ponekod (Zagaj, Bračna vas, Če-

Georgius Matheus Vlseher, Topographia ducatus Stiriae, 1681

mehovec, Sušica) pa le še 8 do 12 približno polkilogramskih funtov voska. Poleg tega je moral oddati še vsak župan upravniku po 1 pišče, 10 jajc in 2 sveža kruha. O tlaki zveemo le to, da je bilo treba pospraviti grajski travnik, ki ga je kosilo 9 koscev cel dan. Ker je meril mernik najverjetneje 35 litrov in merica 14 litrov, so bile žitne dajatve glavno zlo za podložnike.¹² Skupno je prišlo v grad 4508 novčičev, 596 mernikov pšenice, 704 mernikov ovsa, 484 kosov perutnine, 1044 jajc, 24 kozličev, 1297 pogač, 243 kruhov, 203 obročev in 48 funtov voska.

Na čelu podložnih krajevnih skupnosti so bili župani (suppani), ponekod (Drenovec, Nova vas, Gregovce, Čemehovec, Gradišče, Brezovica) celo dva ali trije (Obrež, Župjek). Uživali so župnice, ki so bile obremenjene približno tako močno kot kmetije, čeravno so bile verjetno dvakrat večje. Na najboljšem so bili župani, ki so oddajali za župnice le vosek. Župani in nizko obremenjene župnice so prav tako priče zgodnje slovenske naselitve bizeljskega sveta kot poljska razdelitev na grude, gručaste vasi, stari cerkveni patroni Jurij, Martin, Mihael, Lovrenc, Peter, imena krajev in podložnikov. Najstarejše kraje so radi

¹² Wiessner, CVII.

Robert Baravalle, Zur Geschichte der steirischen Masse II, ZHVS XXX, 1936 (Baravalle), 87.

poimenovali po drevju (Brezovica, Leskovec, Drenovec, Bukovje, Zagaj, Orešje) ali prirodni značilnosti (Obrež, Sušica, Černec). Tudi ime Dramlja je starodavno. Staro vas smemo staviti že v 11. stoletje, Novo vas, Bračno vas (vas bratov), Vitno vas, Gregovce, Čemehovec, Prosinec, Vučilčevo pa bolj v 12. stoletje. Slednja tri naselja so sedaj hrvaška, ker so v drugi polovici 17. stoletja spremenili Sotlino strugo. Naselja so bila slovensko poimenovana, le nemška grajska pisarna jih je v svojih zapisih zase tako ali drugače skušala nemčiti.

Podložniki so bili Slovenci in urbar jih zadnjič kliče še najbolj po lepih slovenskih imenih, ki jih cerkev še ni mogla izpodrinuti, na primer Bratina, Bohosla, Cvetko, Černosa, Druzila, Hubrat, Junak, Jutrosa, Lepi, Lipoglav, Majcen, Majhen, Mirko, Pisanec, Radona, Zorko, Žiško. Prümki so bili še redek pojav.

Ljudje so pridelovali pšenico, oves, vino, živeli od živinoreje (tudi ovce, kozliči, Gaysperg — Kozja peč pri Orešju), poznali čebelarstvo in si služili denar tudi z obrtjo (tkalec Obrež, 1502 Orešje, 1542 Bizeljski trg; mesar — Bizeljska vas, Bračna vas; čevljar — Bizeljska vas, Župjek, Gregovce, Stara vas, 1502 Orešje, Bukovje, Nova vas, Čemehovec, Prosinec, Zagaj; mlinar — Bizeljska vas, Bukovje, 1502 Sušica, Obrež, 1542 Vučilčevo; kovač — Župjek, 1502 Bizeljska vas, 1542 Stara vas, Sušica; krojač — Stara vas, 1502 Brezovica, Obrež, Bizeljska vas).

Naslednje vesti za 15. stoletje so skromnejše. V Krki so ukazali vpeljati posebno knjigo za oddane fevde. Nekaj so jih dobivali tudi po Bizeljskem: Hans Kozjanski (1404) — 14 kmetij in nekaj gornin, Sigmund in Andrej Dobrnška (1421), Henrik in Jošt Soteška (severno od Zalca, 1458).¹² Škofi so poleg drob-

Kraji	Sogorniki (od tega na novinah)	Gornina v vedrih (od tega od novin)
(Unndermperge)	21	41 + 1/2
Pod gradom (Unnder dem Haus)	6	12
(Spichberg)	10	17 + 1/4
(Pachberg)	10	24 + 1/2
(Am Klainitz)	4	8
Kozja peč (Gaisberg)	53	100
Kupce (Kulpitzberg)	1	2
Gorce v Bukovju (Puechberg)	5	8
Gorce na Zalcah (Salitzberg)	13 (1)	16 + 3/4 (1)
Bračnovaške gorce (Bradlersdorffperg)	24 (8)	24 (6 + 1/4)
Drenovške gorce (Drennovetzperg)	30 (6)	51 (9 + 1/2)
Topolina (Topolonitzberg)	2	2 + 3/4
Janeževa gorca (Jannesperg)	21	30 + 1/2
Nimnik (Gnilinkpergg)	7	12 + 1/2
Gradišče (Gradisich)	27 (27)	27 (27)
Gorce na Brezovici (Pirchberg)	3	2 + 1/4
Sitjek (Sitnikhperg)	3	3 + 3/4
Starovaške gorce (Altensdorffer perg)	17 (8)	21 + 3/4 (6)
(Purchberg bei Obres)	2	3
Okičke gorce (Okitzperg)	16	19 + 1/2
Dalečna gorca (Dalisperg)	27	43
Gorce na Zlakah (Slakhenperg)	34 (20)	53 + 3/4 (35)
	336 (66)	524 + 3/4 (867 3/4) = okoli 13.770 l

¹² Hans Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte, 1962 (Untersteiermark), 240.
Pirchegger, 20.

Kraji	Kmetije				Nepremičnine v goldinarjih (goldinar = 240 novčičev)									Vnogradni v goldinarjih			Konji					skupno						
	Število družin	Kočari	veliki	srednji																								
					0	5	10	15	20	25	30	35	40	poprečje	-5	10	15	20	25	30	poprečje		1	2	3	4	5	
Obrež	19	1	8	10	1	10	7	1	1						11,5	3	9	4	1	14	5	8	1		24			
Nova vas	10		9	1		8	2								8,9	6	2	2		10,9	1	4	3	1	22			
Stara vas	8	2	4	2		6	2								9	10	1			11	2	2	2		12			
Brezovica	16	1	8	7		1	9	6							10	10	3	2		10,5	6	3	1	1	21			
Kunšperk	1		1			1									9	1				10		1			2			
Gradišče	3		1	2			2	1							15	1	1			13			3		9			
Drenovce	13	4	7	2		9	2	1	1						11	10	1	1		10	4	4	3		21			
Gregovce	12	3	7	2		2	5	3	1	1					11,4	1	9	1	1	10	3	3	3	1	22			
Bračna vas	13	3	7	3		1	8	2	2						10	12				7	2	6	1		17			
Sušica	16	3	12	1		1	10	2	3						9,9	2	10	2	1	7,7	6	4	2		20			
Orešje	12	7	4	1		1	7	3	1						9	2	8	2		9	4				4			
Vučičevo	4		2	2			1		2	1					18							4			8			
Prosinec	6	1	3	2			2	2	1	1					20,5							3	3		15			
Cemelovec	8	1	5	2		4	2	2							12	4				10	2	4	1		14			
Spodnja Dramlja	3	1	2			1	2								7	3				8		1			2			
Bizeljski trg	89	67	20	2	65	7	5	2	5	4	1				3	14	50	12	5	4	9,2	14	1		16			
	233	94	100	39	65	14	85	37	21	6	2	2	1		8	19	133	33	17	4	1	10	49	48	21	4	1	229

197

cev oddajali tudi že kar celo bizeljsko gospostvo v najem. V letih 1441—1445 je bilo v cesarjevem najemu. Cesarjev upravnik (burggrave, amtmann) je bil priseljenec iz Koroške Klement Zwitter. Grad je bil 1442 močno oborožen, tudi že z modernim strelnim orožjem. Leta 1448 je prevzel gospostvo Jurij z gradu Rožni vrh (pri Vojniku), 1478 Sigmund Mordachs, ki je bil že 24 let upravnik sosednjega gradu v Pišecah, 1493 Jorg Turen.¹⁴ Veliko škode so slednjima upravnikoma prizadejala turška pustošenja.

Na začetku 16. stoletja (1502) je po volji krškega škofa nastal nov obsežen urbar, med drugim tudi za gospostvo Bizelj.¹⁵ Ta popis je beležil tudi bogato bizeljsko vinogradništvo. Bizeljske vinograde smemo slutiti že pred 1185 — bili so v pilštanjski prazupniji, ki je takrat obsegala tudi Bizeljsko — vendar vse do 16. stoletja noben vir obširno o njih ne spregovori, jih pa zato urbar iz 1502 kar veličastno predstavi. Najprej naj nas o tem pouči naslednji prikaz.

Gorninske vinograde je uživalo 336 sogornikov, med njimi redki tudi po dva. Petina vinogradov je bila novih, največ v Gradišču, kjer se zaradi tega še ni izoblikovala za vinograde značilno ime gorce (berg). Vinogradi so bili majhni, saj se je od njih dajalo zelo redko po 3 ali 4 vedra gornine. Izračunano poprečje bremeni vinograd le s poldrugim polnim vedrom gorninskega mošta. Vedro drži 26¼ litra. Sogorniki so bili domači in sosednji podložniki, med njimi tudi Unger, Vizjak, Fišer, Cimerman, Pinter, Kojar, Milner v Obrežu, Šnajder v Župelevcu in Priatl.

Urbar pa ni zanimiv samo zaradi gradiva o vinogradništvu. V njem se je prvič pojavila Gornja vas (Oberdorf) z 10 polkmetijami in 5 puščami. Iz tega urbarja je razvidno, da so se podložne posesti po 1404 še drobile (Župjek), manj je bilo celih kmetij, več pa polkmetij in že tudi domcevi in četrtkmetij. Nasta-

¹⁴ Albert Muehar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VII*, 1867, 299.

Ignaz Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant VI*, 1887 (Orožen), 453—455. Wiessner, 308, 412.

Listina 8093, Štajferski deželni arhiv v Gradcu (Šda).

¹⁵ Krški urbar 1502, Hs 1230, Šda. Wiessner, 358—365.

	Govedo				poprečje	Svinje				poprečje	Koze		skupno	Davek v šillingih (šilling = 30 novčičev)												poprečno v novčičih	
	0	-5	-10	-15-20		0	-5	-10	-15-20		-5-10-15	1		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12			
	8	5	7	1	9	1	5	6	3	1	7,3	6	26	1	1	2	2	2	2	5	3	1	205				
	6	4			5,1		2	6			6,2					4	5	1					128				
	5	1	2		6		2	4	1	1	6			1	2	3		1	1				133				
1	7	7	1		8,2	3	4	5	4		6,7	1	4	2	1	4	4	2	1		2		136				
	1				7			1			10								1				186				
	1	1	1		8			2	1		12	1	1						1	1	1		136				
2	7	3	1		4,5	2	6	5			4,5			1	2	6		1			2		126				
	6	5	1		5,3	1	5	4	2		6,4			1	1	2	4	1	1		1		142				
	6	5			5	1	10	2			4			1	3	4	1	2	2				116				
	9	6	1		6	3	6	6	1		5	3	1	2	2	2	7	1		1	1		125				
1	7	4			3,9	7	2	2			2,3	1	1	2	4	2	2	2					96				
	1	3			7			4			7				1	2		1					144				
	1	4	1		7,3	1	3	1	1		9				1	1	2	1					150				
	4	4			6	3	4	1			7				1	2	3	1	1				137				
	1	2			6	1		2			9				1		1	1					117				
28	51	9	1		2,4	57	27	5			1,3	10	2	58	25	27	11	9	14	2	1		68				
32	120	64	16	1	4,6	75	75	64	15	4	4,2	21	7	141	25	39	31	39	50	17	9	5	12	4	1	1	112

29

jale so tudi še nove posesti (Prosinec). Konec 15. stoletja je nastala zaradi vojn silna ($1/3$) opustelost (Gregovce, Cemehovec, Brezovica), ki pa so jo na začetku 18. stoletja že začeli ozdravljati. V 15. stoletju se je oblikovala tudi kar močna plast služinčadi (untersassen). Tako je pri okoli 250 družinah živel v času urbarja 32 ljudi pod tujo streho. Po tem urbarju je oddajala podložna družina od polovične ali od cele kmetije pa tudi od pušče večinoma 50 do 70 novčičev (novčič = 1 liter vina), 9 škafov (scheffel) pšenice, za upravnika pol škafa pšenice, $10\frac{1}{2}$ škafa ovsa, $2\frac{1}{2}$ kure in 5 jajc. Nadalje zvermo, da je bila pri gradu pristava z njivami za 7 ornih dni in travniki za 10 koscev, da je bila v gradu kapela, da je že stala cerkva v Orešju, da je bila blizu Bizeljske vasi Kostanjšca (Kestenwald).

Velike dajatve v žitih — škaf je meril blizu 22 litrov — so prispevale k temu, da so se tudi bizeljski podložniki dvignili in julija 1515 v okviru največjega slovenskega kmečkega upora začasno zavzeli grad.¹⁶ Leta 1532 je prevzel gospostvo v najem upravnik gradu Podčetrtna Hans Tattenbach, čigar rod ga je imel nato v posesti nad 200 let.¹⁷ Hans Tattenbach je izvedel 1542 imenjski popis za davčno osnovo.¹⁸ Njegove bistvene poteze so naslednje.

V tem popisu niso omenjeni več kraji Zagaj, Videže, Bukovje, Vitna vas in Zgornje Dramlje. Gornja vas je bila popisana pri Drenovcu, Župjek pa pri Sušici. Namesto Bizeljske vasi se je pojavil trg z blizu 90 družinami, urbarja jih nista prej naštel niti 30. Dvig kraja v trg je vabil ljudi od blizu in daleč, med njimi tudi prvo znano ciganko na Slovenskem. Ocenjena vrednost nepremičnin enega posestva je znašala v poprečju 8 goldinarjev, vendar v Prosincu $20\frac{1}{2}$, Vučilčevu 18, Gradišču 15, Cemehovcu 12 in v Bizeljskem trgu 3 goldinarje. Skoraj vsi podložniki so uživali domače gorninske vinograde, poprečje njihove cenilne vrednosti znaša 10 goldinarjev. Konj so prijavili 229, največ so jih imeli v Novi

¹⁶ Wlesner, CVI, 370.

Baravalle, 119.

¹⁷ Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda III, 1956, 76.

¹⁸ Untersteiermark, 240.

¹⁹ Imenjska cenitev 1542 za štajerske posesti krške škofije, XIII/161, 8da.

vasi, Gregovcih in v sedanjih hrvatskih vaseh, prav malo pa tržani in v Orešju. Izračunano poprečje pri govedu zneso 4,6 glave, v Obrežu 9, v Bizeljskem trgu 2,4. Kozjereji so se precej posvečali v revnem trgu, Sušici in Obrežu. Poprečje v svinjereji je bilo 4,3 glave, najbolj zaradi Bizeljskega trga (1,3) in Orešja (2,3). Poprečna cenilna vrednost pri živinoreji enega posestva je znesla 10 goldinarjev. Gospodstvo je bilo mnenja, da podložniki žive bolj od živinoreje in vinogradništva kot od poljedelstva. Razmerje med kočarji (do 3 glave vprežne živine) in srednjimi kmeti je bilo uravnovešeno, velikih kmetov (vsaj 7 glav vprežne živine), med njimi nekaj prav premožnih, je bilo za šestino. Preseneča silna revnost tržanov in sosednjega Orešja, prav tako bogastvo v Obrežu. Poleg domačih sogornikov so v popisu zabeležili še 54 tujih — sosednjih podložnikov. Skupaj je bilo za četrtno manj sogornikov kot na začetku stoletja. Davčna osnova bizeljskega gospodstva brez dominikalij je znašala dobrih 120 funtov, dominikalije pa dobre 4 funte. Grad so ocenili za 300 goldinarjev, pristavo s 60, gozdova s 50, ribolovne pravice v Bistrici z 10, lovne pravice z 20 in dohodke deželskega sodstva s 40 goldinarji.

Po 1542 za dolgo časa ni obširnejših virov za bizeljsko zgodovino. Leta 1545 so bile prvič omenjene Andrejeva in Duhova cerkev s taborom v Slaku pri Vitni vasi, ter Marjetina cerkev na Kozji peči.¹⁹ Leta 1564 so ustanovili pri Lovrenčevi cerkvi pri Bračni vasi stalni vikariat za Bizeljsko. Župnik pri Petrovi cerkvi je bil le preveč oddaljen. Verniki so obljubili, da bodo obdelovali 4 cerkvene njive in pospravljali 2 travnika ter dajali duhovniku od vsake kmetije škaaf pšenice, od manjših posesti skledo pšenice in od vsakega vinograda blizu 7 litrov mošta.²⁰ Leta 1567 je nasledil Hansa sin Sigmund Tattenbach.²¹ Njemu oziroma njegovemu upravniku Mihaelu Valičahu so se uprli podložniki 1573. Pozivu, naj se zatečejo pred hrvatskimi uporniki v grad, se niso odzvali. Pridružili so se Gregoričevi vojski, ki je šla prek Stare vasi proti jugu. Bizeljčane so vodili pišečki podložnik Krištof Pustak, bizeljski podložnik Filip Fišer iz Videž in brestaniški podložnik Peter Zupan iz Vitne vasi. Ko se je pozneje Gregoričeva vojska umikala prek Bizeljskega, jo je napadel tudi že omenjeni bizeljski upravnik.²²

Sigmund Tattenbach je 1585 kupil v last gospodstvo Kunšperk, 1594 je umrl kot posestnik gospostev Bizelj, Kunšperk, Podčetrtek, Olimje in Konjice.²³ Njegov sin Hans ni bil voljan 1608 pomagati peterskemu župniku do desetine, češ da ne sme podložnikov siliti v to, ker je le posestnik, ne pa lastnik sicer še vedno krškega bizeljskega gradu. Kmalu zatem pa je gospodstvo kupil v last in s tem se je zaključila šeststoletna krška doba na Bizeljskem.²⁴

¹⁹ Orožen, 360, 426, 427, 428.

Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, 74.

²⁰ Orožen, 407—411, 431.

²¹ Orožen, 455.

²² Orožen, 14, 17.

Josip Adamček, Seljačka buna 1573, 1968, 128—129.

Josip Adamček-Ivica Filipovič-Mate Križman, Nova građa o seljačkoj buni 1573, Arhivski vjesnik XI—XII, 1968—1969, 35.

²⁴ Untersteiermark, 242.

Orožen, 455.

²¹ Orožen, 456.

Untersteiermark, 240.

Zahvaljujem se Roku Kržanu, ravnatelju osnovne šole v Bizeljskem, za zgledno pomoč pri ugotavljanju lege posameznih krajev.

DIE GURKER HERRSCHAFT BIZELJSKO

Zusammenfassung

Gegen Ende des 10. Jahrhunderts wurden die Ungarn von den Deutschen aus dem Raum südlich des Kärntner Herzogtums vertrieben. An der Sotla errichteten die Deutschen die Grenze zwischen ihrem Kaiserreich und dem kroatischen Königreich. Der Großteil des Bodens zwischen Sava, Savinja und Sotla ging bereits 1072 in den Besitz des neuen Gurker Bistums über. Gegen Ende des 11. Jahrhunderts bekamen die Gurker Bischöfe hier an der Sotla einen neuen unangenehmen Grenznachbarn — den ungarischen König. Sie sicherten ihren Besitz mit einer Reihe von Burgen ab, im äußersten Süden mit der Burg Bizelj. Das Urbar aus dem Jahre 1404 zeigt, daß im Raume von Bizelj Gurker Untertanen in 25 Ansiedlungen und auf 215 Besitztümern lebten. Das Urbar aus dem Jahre 1502 stellt das reiche Weinbauwesen von Bizelj vor und erwähnt die von Kriegen bewirkte riesige Verwüstung (1/3) am Ende des 15. Jahrhunderts, mit deren Beseitigung bereits zu Beginn des 16. Jahrhunderts begonnen wurde. Schwere Getreideabgaben führten unter anderem dazu, daß auch die Untertanen von Bizelj am größten slowenischen Bauernaufstand im Jahre 1515 teilnahmen. Ab 1532 hatte die Herrschaft über 200 Jahre lang die Familie Tattenbach inne, ab 1608 al Eigentümer. Bei der Gülterschätzung im Jahre 1542 galt die Ansiedlung unter Burg als Markt. Der Beschreiber war der Meinung, daß die Untertanen mehr von Viehzucht und Weinbau lebten als von Ackerbau. Das zahlenmäßige Verhältnis von Keuschlern und Mittelbauern war ausgeglichen, Großbauern gab es für ein Sechstel. Überraschend ist die gewaltige Armut der Marktbewohner. Die Steuerumlage der Herrschaft betrug ungefähr 125 Pfund. Im Jahre 1573 beteiligten sich die Untertanen von Bizelj massenhaft am Bauernaufstand.

Franjo Baš

BRASLOVČE V PRETEKLOSTI

Braslovče so središče severnega zaključka spodnje Savinjske doline, kjer jo izrastki Savinjskih planin na zahodu z Dobrovljami in na vzhodu z goro Oljko utesnijo k Savinji in jo s Sotesko nad Letušem zaključijo proti severu. Ležijo na vzhodnem robu terciarne terase, pod katero je ledenodobna Savinja izoblikovala plodno polje, ki sega na vzhod do vzožja Podvina, kjer ga omejuje od skrajnih zahodnih slovenskih vinskih gor.

Na zahodni gozdni terasi je bilo najdeno verjetno v Podvrhu najstarejše znamenje življenja v Braslovčah, zob ledenodobne živali, ki je danes v muzeju v Gradcu, a je bil do začetka 19. stoletja na starem gradu Žovneku; v Podvinu so našli kamnito sekuro iz mlajše kamene dobe in v Glinjah glinasto posodo iz prazgodovine. V rimski dobi je bilo braslovško območje že stalno poseljeno z naselji na robu braslovške terase na severu od Obramclj od Stravšneka in Gomilskega na jugu. Slednje naselje ima svoje ime od gomil, ki so se najdlje ohranile pri sedanji cesti blizu Grajske vasi. Največje rimsko naselje pa je nastalo v taboru druge italjske legije, ki je imela nalogo, da na polju med Bregom in Ločico pri Polzeli straži od severa prehode čez Trojane iz Celjske kotline v Ljubljansko in naprej v Italijo.

Zdi se, da so Slovenci po 6. stoletju poselili braslovški kot od vzhoda, od Celja in Vitanja, ter zasedli zlasti teraso na črti Obramclje—Braslovče—Glinje, nadalje svet, ki so ga obdelali že Rimljani ob vojaški cesti Šempeter—Gomilsko—Vransko, in pa povirje Ložnice nad Polzelo. S Slovenci so nastala zlasti na izročilu starejših naselij tudi prva gradišča, to so bila središča prebivalstva v Braslovčah za severni zaključek spodnje Savinjske doline, na Polzeli za povirje Ložnice, v Preboldu za povirje Reke, v Ojstrici za območje Tabora ali stari grad Hekenberg za okolico sedanjega Vranskega. Iz teh gradišč so do 12. stoletja nastali novi gradovi kot fevdalna upravna in sodna središča: Prebold, Ojstrica, Hekenberg, stari grad Žovnek v Podvrhu, Polzela na sedanjem Vinskem vrhu in pa cerkveno središče Braslovče, ki je kmalu postalo tudi torišče sejmov ali trg. Najstarejše visokosrednjeveške naselbine so nastale na terasi med gozdom Podvrhom in njivami od Letuša na severu do Glinj na jugu in pa nad Savinjo od Orle vasi na jugu do Malih Braslovč na severu, ki jih je združevalo fevdalno deželsko sodišče na Žovneku in pa župnija Braslovče. Odtod je v srednjem veku prodiral Poljanec po les in pašo proti zahodu v Godvej in na Dobrovlje, proti vzhodu pod Dobrič (danes gora Oljka) in v Vinco (danes Vinski vrh) ter redčil loge ob Savinji in jih obdeloval.

V nakazanem poseljevanju se Braslovče omenjajo prvič leta 1140 z Marijino cerkvijo »de Frazlau«, ko je dal njen patron, oglejski patriarh, dve tretjini cerkvene desetine novemu samostanu v Gornjem gradu. Pozneje, leta 1270, ko je postal patron braslovške cerkve bližnji graščak v Podvrhu Konrad Žovneški, je bil braslovški župnik obvezan, da ga enkrat na leto pogosti skupno s 24 konjeniki. Ko pa je konec 13. stoletja odšel Leopold Žovneški na vojno z Otokarjem II. Češkim, je dobil patronat nad Braslovčami gornjegrajski benediktin-

ski samostan, po katerem ga je leta 1461 dobila Ljubljana. Tako vidimo, da so Braslovče v srednjem veku živele ozko povezane z Gornjim gradom, še bolj pa z graščaki na Žovneku in z njihovimi nasledniki grofi Celjskimi, po katerih so leta 1456 postale habsburške.

S celjsko in za njo habsburško oblastjo nad Braslovčami se je upravna in politična preteklost Braslovč začela povezovati s Celjem, medtem ko so bile pred tem Braslovče pretežno povezane z Gorenjsko in tudi Koroško. V srednjem veku pa vse do začetka XVIII. stoletja, ko se je razvil z novo zgrajeno cesto Celje—Trojane—Ljubljana in zlasti z poznejšo, sredi 19. stoletja zgrajeno južno železnico iz Maribora v Ljubljano nov vozovni promet na Celje namesto prejšnjega tovarniškega, so Braslovče prometno in kulturno gravitirale zlasti na Kamnik in Slovenj Gradec.

Že iz razporeda srednjeveških gradov okoli Braslovč vidimo, da je bilo središče ožjega in širšega braslovškega okoliša na Žovneku, gradu pod Dobrovljami, jugozahodno od Braslovč, v varnem zavetju na strmem griču nad slikovitim kraškim izvirom Trnavce. V zvezi z njegovo lego in njegovim upravnim, sodnim in gospodarskim pomenom je mogla biti srednjeveška tovarniška in tudi vozna pot sedanja gozdna cesta iz Braslovč na jugovzhod v Godvej pod starim gradom in naprej čez Smartno na Vransko; na severu pa v Male Braslovče, tam čez Savinjo in naprej ob Paki čez Šoštanj. Etnični značaj prebivalcev Braslovč in njihove okolice kaže že njihovo ime po starem slovenskem veljaku Braslavu; podobno je z drugimi izvirnimi slovenskimi kraji, kot so Obramlje, Dobroviče, Godvej ali Gomilsko. Zgodnji pojav gradu Žovneka z lastniki svobodniki dokazuje zgodnje razslojevanje družbe v fevdalizmu, druga krajevna imena pa tudi visokosrednjeveško poseljevanje krajine v krajih Topovlje, Poljče, Pušča, Spodnje in Gornje Gorče ali poselitev hribovitih Dobrovelj v visokem fevdalizmu, ko so Braslovče že imele podružnice Za gozdom (= Šmatevž), Na polju (Šentrupert), Na Planini (= Janez in Pavel) in so poseljena tudi sončna pobočja Dobriča (gora Oljka). Poznosrednjeveški sezname dajatev kažejo, da so podložniki gradu Žovneka segali v bližino Zalca, na Dobrovlje, na jug pa v trboveljske hribe, medtem ko so bili župnijski podložniki omejeni na ožjo okolico od Podgorja do Grajske vasi in od Savinje do Dobrovelj. Poleg dajatev v denarju, vozni in ročni tlaki so bili dolžni dajati v naravi še žito, proso, vino in kapune ter rediti krave in ovce. Po dajatvah sodeč, se je bilo braslovško fevdalno območje razlikovalo od predhmeljarskega po tem, da je gojilo več žita, vina, perutnine, goveda in ovce, a manj konj, svinj in sadija.

Ko so začeli v 15. stoletju Turki ogrožati tudi Savinjsko dolino, je bil leta 1489 postavljen okoli braslovške cerkve tabor s 3 sežnje visokimi zidovi in v vogalih ojačen s štirimi stolpi, po letu 1533 pa so okrepili tudi obzidje gradu Žovneka. Od drugih svetovnih dogodkov so zajeli Braslovče reformacija s protestantizmom, kmečki upori in pogostne kuge. Že konec 16. stoletja so bili v Braslovčah protestanti med plemstvom in duhovščino, in z gradu Žovneka poznano protestanskega pridigarja Janeza Dobranskega, po narodnosti verjetno Čeha. Boj za socialno in politično osamosvojitvev podložnikov je razgibal Braslovče že pred letom 1504, ko so plačevali puntarski davek, in jih vodil k uporu od 16. stoletja do srede 17. stoletja, ko je kmečki upor izbruhnil prav na braslovško-ojstriškem območju in so kmetje leta 1635 grad Žovnek zavzeli in rešili braslovške tržane obveze, da morajo čistiti žovneški grad. Poleg zavarovanja pred Turki in bojov za kmečki napredek so Braslovče z okolico pogosto trpele od kuge, ko je bilo treba nad Vranskim mejo na Kranjsko zapirati in so kmetje npr. leta 1646 nevarno grozili, ker je oblast prepovedovala umrle za kugo pokopavati na pokopališčih.

Ko je konec 17. stoletja minila turška nevarnost in je bila po letu 1714 s kmečko tlako zgrajena velika cesta Celje—Trojane—Ljubljana, je nastala tudi nova cesta z Dragopolja mimo Gomilskega skozi Braslovče v Letuš in naprej na Gornjegrajsko, tako da se je mogel trgovski položaj Braslovč okrepiti kot osrednje sejmišče in s tem tudi vse bolj uveljaviti kot tržišče za vso okolico.

Z novo veliko cesto so se začela deželna sodišča in gosposčine seliti v dolino, kjer so nastajale nove graščine, sedanje pristave. Potem ko je že v 15. stoletju nastal lovski gradič pri Šmatevžu in je bil zapuščen grad na Vinskem vrhu, od katerega je danes viden le še nasip okoli Miklavževe cerkve, in je nastal na Polzeli novi slikoviti in razgibani Šenek in je prevzel dediščino starejše maltezijske komende, so graščaki z Žovneka, ki so ga po izumrtju celjskih grofov upravljali za njihove dediče Habsburžane, postavili najprej v Braslovčah upravno in shrambno pristavo, sedanji legant, in je leta 1816 tedanji lastnik Žovneka Josip Čokl postavil v Podvrhu zahodno od Spod. Gorě spodnji grad, sedanji sedež državnega kmetijskega gospodarstva. Stari grad Žovnek pa je postal navzlie dragim poizkusom Čoklovega naslednika Knoblocha, da ga obnovi v začetku našega stoletja, zanimiva razvalina z osvežujočim razgledom na zaledje Dobrovelj in ospređe godvejskih, šmartinskih in podvrških gozdov in po zelenih ledinah ob Trnavci in še dalje proti Celju, kamor so se v srednjem veku žovneški gospodje preselili, ko so postali grofje celjski in rabili vnaprej Žovnek za svoj arzenal.

Podobno usodo preselitve z višin v ravnino so doživeli vsi gradovi na robu Savinjske doline od Paškega gradu do Ojstrice in Podgrada pri Vranskem, kjer je ostal do danes edini grad na višini renesančni stolp Heckenberg. Podobno je bilo tudi z usodo braslovške cerkve. Ko je v letih 1726—1736 zazidal komisar Valentin Kus v zakristijo 154 zlatnikov in so jih našli, so namesto prejšnje gotске cerkve pozidali sedanjo, za katero je napravil veliki oltar kipar iz Celja Ferdinand Gallo, sliko Marijinega vnebovzvetja pa slikar Leopold Layer iz Kranja leta 1776. Nekdanji cerkveni stolp, ki je imel še leta 1651 strelne line, je pogorel; 1826 so v zvezi z novimi sanitarnimi predpisi opustili pokopališče v taboru in ga prenesli na pobočje pri Plaskanu, od tam pa leta 1905 na polje proti Preserjem. Leta 1851 so ob urejevanju nove ceste iz trga v Male Braslovče ohranili tahorsko obzidje z vzdanim gotškim vodnim rilcem in žovneškim grbom ter severovzhodni obrambni stolp, druga dva pa so porušili obenem z južnim dviznim mostom, kjer je hila prodajalna kruha in pijač. Tako so Braslovče sredi 19. stoletja dobile v bistvu svojo sedanjo podobo, ki so jo pri njihovem mešanem kmetskem in trgovskem življenju poživiljali v mesecu oktobru osrednji gospodarski dogodki; to so bili petkovi kostanjevi semnji, na katerih so se zbirali trgovci iz Gradeca in z Dunaja, da kupijo vozove kostanja, ki so ga pripeljali z voli Dohrovci od Urbana in Črete.

Leta 1891 je bila dograjena savinjska železnica od Celja do Velenja in so dobile Braslovče postajo na Polzeli. Pri novem kolodvoru je na kraju nekdanjih borovih in topolovih aluvialnih logov hkrati z izvedeno regulacijo Savinje in novim betonskim mostom nastajala nova lesna in kemična industrija. Ta je za izdelovanje tanina do prve svetovne vojne izčrpala dobroveljske kostanjeve gozdove, tako da je kostanj prenehal biti izvozni pridelek. Hkrati je Polzela z železniško postajo in industrijo stopala gospodarsko in prometno vedno bolj v središče pokrajine, za katero so ostajale Braslovče kmetijsko naselje tudi za svojo ožjo okolico, kjer je postalo pod vplivi J. Bilgerja iz Novega Celja. J. Hausenbichlerja iz Žalca in K. Haupta iz Stravšneka hmeljarstvo vodilna kmetijska panoga in se je tej podredila tudi nekdanja braslovška trgovina ali obrt.

Ko se je od prosvetljenstva v 18. stoletju gospodarstvo izboljševalo in je po kmečki odvezi leta 1848 prenehala tudi tlaka z desetino ter je kmet postal oseho svoboden, je začela tudi v Braslovčah napredovati ljudska prosveta. Konec 18. stoletja je bila ustanovljena ljudska šola. Sprva je bila samo v Braslovčah za okoliš, ki je štel približno 3000 prebivalcev; v 19. stoletju pa so se ji pridružile nove v Letušu na severu in v Orli vasi na jugu, medtem ko je ustanovitev nadaljnje v Podvrhu preprečila prva svetovna vojna. Vzporedno z razmahom šolstva se je razvijalo od 18. stoletja gospodarstvo z uvajanjem novih kultur tal, zlasti koruze in krompirja, širjenjem sadjarstva in pa konjereje in svinjereje. hkrati z nazadovanjem govedoreje, ovčereje in konec 19. stoletja vinogradništva, ki je zlasti na vzhodnem znožju Dobrovelj propadlo v korist sadjarstva

in travništva. Ko je obenem nastala na Polzeli nova industrija, so se v njej zaposlili tudi mnogi Braslovčani s polja, tako da Braslovče nikdar niso doživele množičnega čezmorskega izseljevanja, ki je ostalo omejeno le na posameznike; s polzelsko industrijo se je tudi v Braslovčah pojavilo delavstvo.

Ob gospodarskem razmahu je potekal tudi narodnostni in politični prerod, ki je našel pobudo zlasti v novih šolah, v nasprotju z veleposestniki po gradovih, ki so narodnostno podpirali tradicionalno štajersko in nemško smer, tako da je postalo braslovško območje z likvidacijo nepismenosti tudi zavestno slovensko. To dokazuje npr. dejstvo, da je imel braslovški poštni okoliš pred prvo svetovno vojno leta 1914 samo dva naročnika nemškutarskega glasila »Štajerc«, ali stari Pongrac v Parižljah, ki je imel zbrane domače slovenske časopise od začetka njihovega izhajanja in so jih ob zimskih večerih doma skupno brali, ali da so rojeni Braslovčani aktivno posegali tudi v tujini v svetovna dogajanja vse do sodelovanja v veliki oktobrski revoluciji. Tudi ni imela na Braslovče dejanskega vpliva schulvereinska enorazrednica, ki jo je ustanovila polzelska industrija pri kolodvoru leta 1909.

Med prvo svetovno vojno so se Braslovče množično izrekle za Jugoslavijo, ki so jo zavestno branile v drugi svetovni vojni. Po invaziji nemških fašistov se je že oktobra 1941 formirala na Dobrovljah savinjska četa in Braslovče so z Dobrovljami ostale ves čas okupacije važno središče odpora proti okupatorju. V zimi 1942—43 so partizani že dokončno obvladali hribovite Dobrovlje in izvršili vrsto vpadov na polje, kjer so izbojevali dejansko oblast v letu 1944, ko se okupatorski predstavniki niso mogli več podajati ponoči v naselja, marveč samo še podnevi. Pozimi 1944—45 pa so partizani dejansko zavladali na vsem območju zunaj Braslovč, tako da je mogel delovati štab XIV. divizije ob osvoboditvi v sosednjem Šentandražu za goro Oljko. Pogostni partizanski kresovi zlasti z gore Oljke so od konca leta 1943 stalno napovedovali vsej Savinjski in Šaleški dolini bližajočo se svobodo. Do danes spominjata na to veliko dobo spomenik padlim borcem in talcem na pokopališču in partizanska cesta, ki vodi od Braslovč na severne partizanske Dobrovlje, ki je bilo izhodišče številnih partizanskih podvigov v Savinjsko in Šaleško dolino.

Danes so Braslovče prisposodba kmetске spokojnosti iz časa pred železnico. Tedaj je tod postala gospodarsko in družbeno torišče novega časa Polzela z železnico, industrijo in novim naseljem v okolici kolodvora. V navedeni spokojnosti pa so Braslovče napredovale za turizem z novo dobroveljsko cesto, zlasti pa z ureditvijo ceste in z novim vodovodom, ki so njihove najpomembnejše pridobitve po osvoboditvi.

Ivan Škafar

DOLNJELEDAVSKA RODBINA HOHOLT (BÁNFI, BANIČ) IN RAST NJENE POSESTI DO LETA 1381

I. SPLOŠEN PREGLED

Dolnje Lendavo je 452 let, to je od leta 1192 do 1644, imela v lasti rodovina Hoholt. Spremljali bomo rast te posesti od leta 1192 do leta 1381. V drugi polovici XIV. stoletja so dolnjelendavski Hoholti npr. imeli v posesti tudi vse kraje razen Motvarjevca, ki so od dolnjelendavskega okraja po prvi svetovni vojni pripadli Jugoslaviji.

Podrobneje bom obravnaval zgodovino rodovine Hoholt ob drugi priliki, posebno njeno delovanje v javnem življenju. Tu bom govoril le o razvoju njene posesti okrog Dolnje Lendave in tudi v bolj oddaljenih krajih do leta 1381 in v tej zvezi priobčil dve listini, iz katerih bomo izvedeli, katere kraje je dolnjelendavska rodovina leta 1378 in 1381 imela v posesti na obeh straneh sedanje državne meje v dolnjem Prekmurju in tudi drugje.

Hoholti so po Francu Kovačiču starodavna nemška grofovsko rodovina Orlamünde iz Turingije.¹ Podlago za to mnenje daje Képes Kronika.² Po Kézaiju pa izhaja ta rodbina iz okraja »wurburc« in kraja »Mesn«.³ Madžarski zgodovinar János Karácsonyi pravi, da Avstrijec rad zamenja črko »W« z »M«, npr. Mosony = Miesenburg = Wieselburg, zato se pod okrajem »wurburc« more domnevati ali marburgško ali murburgško okolico. Tako Marburg kot Murburg kažeta na štajersko pokrajino in tu, jugovzhodno od Gradca, je res kraj Messendorf.⁴

Na Madžarsko je Hoholt prišel za kralja Štefana III. (1162—1172) okrog leta 1164.⁵ Že v prvi polovici XIII. stoletja so se Hoholti razdelili v tri veje, v Arnoldovo, Buzadovo in Hoholtovo, te pa sčasoma zopet v podveje. Dolnjelendavska rodbina poteka iz Hoholtove veje.⁶

¹ Fran Kovačič: Gradivo za prekmursko zgodovino. Časopis za zgodovino in narodopisje XXI/1926, str. 2, op. 2. — Isil: Slovenska Štajerska in Prekmurje. Ljubljana 1926. Str. 119—120. Kovačič tu napačno trdi: »Po svojem glavnem posestvu ob reki Krkl. imenovanem Haholt, se je začela (namreč ta rodovina) imenovati Hahold.« Hahót ne leži ob Krkl, ampak je nekako v sredini med Veliko Kanlžo (Nagy Kanlza) in Zalaegerszegom.

² Hist. Hung. fontes Dom. II, str. 131.

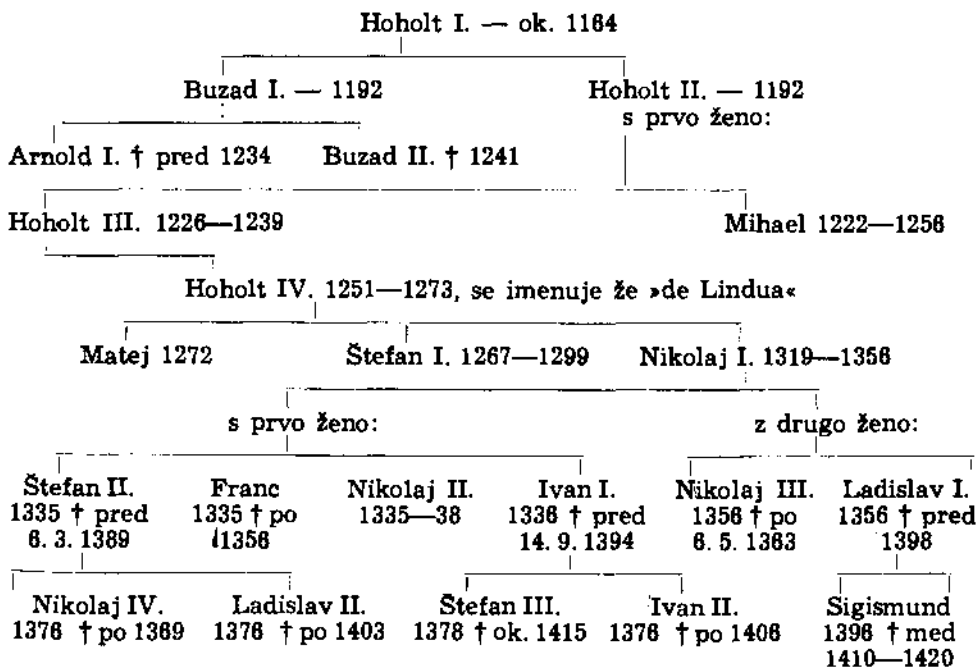
³ Hist. Hung. fontes Dom. II, str. 95.

⁴ János Karácsonyi: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig (Madžarske rodovine do sredje XIV. stoletja). II. del. Budapest 1901. Str. 116. — Navajam: Karácsonyi, Magyar nemzetségek.

⁵ Karácsonyi, Magyar nemzetségek II, str. 116. — Bálint Hóman: Magyar történet (Madžarska zgodovina) I. Budapest 1935, 396—397. Popraviti je potrebno mnenje Fr. Gumilarja: »Menijo, da so prišli na Ogrsko (namreč Haholdl) skupno z ženo prvega madžarskega kralja sv. Stefana.« Njegov spis: Plemlči v Prekmurju. II. Dolnjelendavski zemljiški gospodje. Mladl Prekmurca III/1939. Murska Sobota. Str. 92.

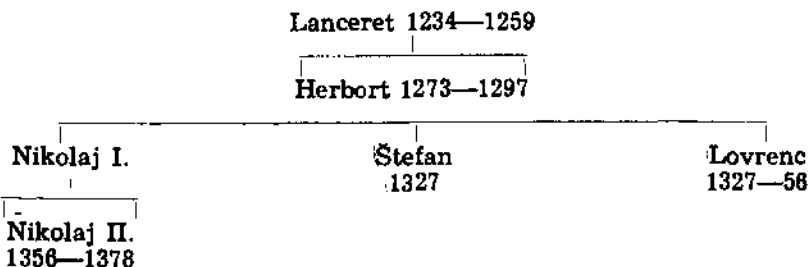
⁶ György Fejér, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IV/2, str. 258. — Navajam: Fejér, Cod. dipl. — Imre Nagy, Dezső Véghely és Gyula Nagy, Zala vármegye története.

Rodovnik dolnjelendavskih Hoholtov⁷

Za boljše razumevanje listine o dolnjelendavski posesti iz leta 1376 je potrebno, da podam tudi rodovnik Lancereta, od katerega poteka falkoška in sōjtōrska rodovina (Falkosy és Sōjtōri család). Buzad I. — brat Haholta II. — je imel dva sina: Arnolda I. (umrl pred 1234) in Buzada II. (umrl 1241). Ta Buzad II. je imel pet sinov, med njimi »Lancheretha«.

Lanceretov rodovnik⁸

Oklevéltár I. Budapest 1886. Str. 7—8. Navajam: Zalai oklevéltár. — Karácsonyi, Magyar nemzetségek II, 117.

⁷ Karácsonyi, Magyar nemzetségek II, rodovnik med stranema 116—117. — Mór Wertner: A Buzád-Hahót nemzetség (Rodovina Buzád-Hahót). Turul. Budapest 1888. Str. 64—65. — Isti: Die Haholdinger, ein sächsisches Geschlecht in Ungarn. Ungarische Revue. Budapest 1894. Str. 421—423. Tamás Bogyai: Koga kažejo podobe donatorjev na turniški sliki? Zbornik za umetnoatno zgodovino. Nova vrsta I, Ljubljana 1951. Str. 132—134. — Navajam: Bogyai, Koga kažejo podobe na turniški sliki.

⁸ Karácsonyi, Magyar nemzetségek II, rodovnik med stranema 116—117, str. 126.

Ta Nikolaj II. iz rodovine Buzad je leta 1378 zahteval delež iz posesti dolnjelendavskih Haholtov oziroma Baničev.

Ime. — Madžari imenujejo to rodovino v začetku njene naselitve na Madžarskem Hahót, pozneje se dolnjelendavska veja naziva Bánfi, pristavljajo pa besedo »lendavski« ali »dolnjelendavski«, ker je bilo na Madžarskem več rodovin, ki so se imenovala Bánfi (Bánffi). »Filii bani« ali »condam bani« so se začeli imenovati sinovi Nikolaja I., ki je bil dvakrat, in sicer v letih 1343—1346 in 1353—1356, slavovski in hrvatski ban.⁹ Od tod ime Bánfi = »banovi sinovi«.

V listinah se Hoholti nazivajo: Hohold (1192),¹⁰ Hoholdus (1230),¹¹ Hoholt (1232),¹² Hoholth (1336),¹³ Hahouth (1343)¹⁴ in Hahold (1324).¹⁵ Največkrat se v listinah rabi oblika Hoholdus in Hoholt, torej bi se mogla rodovina imenovati Hohold ali Hoholt. Naš zgodovinar Milko Kos jo je imenoval Hoholt.¹⁶ Zato ostanimu pri tej obliki imena.

Hoholt I. se je okoli leta 1164 naselil na Madžarskem, in sicer najbrž na ozemlju sedanjega kraja Hahót v županiji Zala, ki je torej po rodovini Hoholt dobil svoje ime.¹⁷

Hoholtov drugi sin *Hoholt II.* je leta 1192 kupil od Parida, Ivanovega sina, dve zemljišči: »Fenetü« in »Lindva« za 80 mark (ego Hohold miles religiosus de Parochia Saladiensi emi duo predia a Paride filio Ivani Comititis pro octuaginta marcis quorum nomina sunt Fenetü et Lindva).¹⁸

Hoholt II. je imel s prvo ženo dva sina: Hoholta III. in Mihaela. Mihael se omenja v letih 1222—1256, njegov brat Hoholt III. pa v letih 1226—1239.¹⁹ Leta 1232 so Hoholtu III. Strohona in njegovi bratje prodali za 50 mark del svojega zemljišča in gozd, ki jim ga je podaril kralj Henrik (Imre). Ta zemlja se je razprostirala na obeh straneh reke Libovje (Lyboa), ob Muri in ob dveh Ledavah.²⁰ Kupljeno zemljišče je mejilo na Hoholtove kraje Radych, Cun in Wlkoy.²¹

Od Gogana iz kraja Ola in od Jule iz kraja Zebuchka je Hoholt kupil leta 1236 zemljišče, ki je mejilo na njegovo in ki je bilo med krajem Palana, potokom Dobonuch, Kraljevo goro (ad montem regis) in na obeh straneh Ledave.²²

Že pred letom 1239 je sedem fevdnikov zalskega gradu prodalo Hoholtu tretjino svoje dedne zemlje, ki je bila ob zemljišču Gostola, za 20 mark srebra. Leta 1239 so mu isti prodali ostali dve tretjini z vinogradi za 40 mark srebra. To zemljišče se je razprostiralo med reko Dobronuc, dolnjim delom vasi Sv. Nikolaja (Scenmiklos = Kerkaszentmiklós ob Krki), med cesto, ki vodi v kraj Vdworcurka in Veliko ter Malo Ledavo.²³

⁹ Hóman, Magyar lórlénel I, med stranema 272—273. — Karácsonyi, Magyar nemzetségek II, str. 130. — Tade Smičiklas; Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Vol. XII, Zagreb 1914. Str. 164, 167, 170, 171, 178, 182, 185, 186, 192, 194, 197, 205, 213, 219, 221, 229, 233, 259, 262, 265, 267, 268, 272, 280, 291, 294, 298, 306, 342, 372, 381. — Vjekoslav Klaić: Povjest Hrvata. Svezak drugi, dio prvi. Zagreb 1900. Str. 76 sl., 108 sl.

¹⁰ Fejér, Cod. dipl. II, str. 277.

¹¹ Fejér, Cod. dipl. II/2, str. 215.

¹² Guszláv Wenzel, Codex diplomatus Arpadianus continuatus VI, str. 514. Navajam: Wenzel, Cod. dipl. — Milko Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. V. Ljubljana 1928. Str. 427. — Kovačič, ČZN 1926, str. 3.

¹³ Zalai oklevéllár I, str. 318.

¹⁴ Fejér, Cod. dipl. IX/7, str. 31—32.

¹⁵ Zalai oklevéllár I, str. 178.

¹⁶ Kos, Gradivo V, str. XXXIV, 427—428. — M. Kos, Zgodovina Slovencev, str. 139. — M. Kos: K poslatku ogrske meje med Dravo in Rabo. ČZN XXVIII/1933. Str. 150.

¹⁷ Karácsonyi, Magyar nemzetségek II, str. 116.

¹⁸ Fejér, Cod. dipl. II, str. 277.

¹⁹ Karácsonyi, Magyar nemzetségek II, str. 128—129. — Ede Hetszig: A vasvármegye királyi vármegye Ispánja. Dunántúli szemle VII/1940. Str. 352—353.

²⁰ Wenzel, Cod. dipl. VI, str. 514. — Imre Szentpétery: Regesla regnum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I, Budapest 1923—1930. Str. 68, št. 216a. Navajam: Szentpétery, Regesla — Kovačič, ČZN 1926, str. 2.

²¹ Szentpétery, Regesla str. 172, št. 551b. — Wenzel, Cod. dipl. VI, str. 514; VII, str. 506.

²² Wenzel, Cod. dipl. VII, str. 17—18. — Kovačič, ČZN 1926, str. 2. — Kos, Gradivo V, str. 427—428.

²³ Wenzel, Cod. dipl. VII, str. 91. — Fejér, Cod. dipl. IV/1, str. 166. — Kovačič, ČZN 1926, str. 2—3. — Kos, Gradivo V, str. 428.

Hoholt III. je začel pridobivati zemljišča tudi okrog Oltarca. Leta 1235 se omenja, da je bil njegov Tolmacs. Ob njem je bilo zemljišče, ki ga je leta 1235 Peter iz kraja Loncuoe prepustil Hoholtu.²⁴ Že leta 1226 so Luka in njegovi bratje prodali Hoholtu za 15 mark srebra zemljišče Bagata.²⁵ Nekaj zemlje je imel Hoholt leta 1236 tudi pri kraju »noue curie« (Ujudvar).²⁶ Leta 1238 je bil njegov Berchel pri potoku Isabor.²⁷

Njegov sin Hoholt IV. se omenja v listinah v letih med 1251 in 1273. Leta 1272 samega sebe imenuje »nos magister Hoholdus Dominus de Lindua«, kar pomeni, da je imel v Dolnji Lendavi že svoje stalno bivališče in tako je on početnik dolnjelendavske veje Hoholtov.²⁸ Bil je v sporu z zagrebškim kapituljem in turniško rodbino Gyuri. Zagrebškemu kapitulju ni hotel dati desetine ne od svojega zemljišča in ni dovolil dati desetine od posesti zemljišča rodbine Gyuri. Končno se je le spravil z zagrebškim kapituljem leta 1256.²⁹ Z rodbino Gyuri je živel v sporu še naprej. Po več brezuspešnih poskusih sta se rodbini končno spravili leta 1267.³⁰

Tudi Hoholt IV. je povečal svojo posest. Leta 1259 je dobil zemljišče »Legene« (Regene = Riganovci), ki ga je do takrat imel Salamonov sin Demetrij.³¹ Istega leta mu je kralj Štefan vrnil Radych, Cun in pri cerkvi sv. Lamberta kraj Wlkoy.³²

Hoholt je imel leta 1265 v lasti, ali vsaj trdil je tako, da ima v posesti sedem vasi na Goričkem v Prekmurju, in je te vasi tega leta zamenjal z rodbino Gyuri za zemljišče »Chernech« ob Ledavi.³³ Od te rodbine Gyuri je leta 1267 dobil tisti del zemljišča »Jesewch« in »Rodomas« (Jošec in Radmožanci), ki je mejilo na njegovo zemljišče, od ostalega zemljišča rodbine Gyuri pa polovico.³⁴ Pozornost vzbuja prizadevanje Hoholta IV., da bi dobil v last zemljišča, ki so na zahodni strani mejila na njegovo dolnjelendavsko posest in so bila last turniške rodbine Gyuri. Z raznimi nasilji je Hoholt rodbino Gyuri nekako prisilil k zamenjavi in preselitvi na Goričko. Poleg omenjenih sedem vasi na Goričkem, ki jih je Hoholt zamenjal z rodbino Gyuri za posest okrog Črnca (Turnišča), je imel tudi ob Muri v železni županiji svojo posest.³⁵ Tako je Chernech, to je Turnišče s širšo okolico svoje prazupnije, prišel v last Hoholta IV.

Hoholt je imel tudi neki vinograd, imenovan »Churnuta«, ki ga je leta 1272 s svojima sinovoma Matejem in Štefanom daroval kapitulju sv. Mihaela v Vasváru (Železnem).³⁶

V okolici Oltarca je leta 1251 kupil od Zele nekaj zemljišča, ki je mejilo na zemljišče Bogata.³⁷ Njegov je bil leta 1273 tudi Isabor.³⁸

Hoholtovo posest v Dolnji Lendavi in v njeni bližnji ter daljni okolici je podedoval njegov drugi sin Štefan I., o katerem govorijo listine v letih med

²⁴ Wenzel, Cod. dipl. VII, str. 7.

²⁵ Wenzel, Cod. dipl. VI, str. 433.

²⁶ Wenzel, Cod. dipl. VII, str. 24.

²⁷ Wenzel, Cod. dipl. VII, str. 59.

²⁸ Codex diplomaticus patrius Hungarus (Hazai okmánytár). Studio et opera Emereici Nagy, Joann. Nep. Paur, Caroli Rath et Desiderii Végely, IV, str. 49. — Navajam: Cod. dipl. patr. Hung. Karácsonyi, Magyar nemzetségek II, str. 129.

²⁹ Wenzel, Cod. dipl. XI, str. 431–432. — Ivan Tkalčić: Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis. Zagrabiae 1873. Str. 113. — Baltazar Adam Kercsellch: Historia ecclesiae Zagrabienensis, partis primae tomus I. Zagrabiae 1770. Str. 86. — Smitčiklas, Cod. dipl. V, str. 16; XII, str. 394; XV, str. 34–35. — Szentpétery, Regesta št. 1087, str. 338. — Fejér, Cod. dipl. IV/2, str. 414.

³⁰ Fejér, Cod. dipl. IV/3, str. 403–407. — Ivan Sakcinski Kukuljević: Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, saec. XIII. Zagrabiae 1896. St. 939. — Szentpétery, Regesta I, str. 488.

³¹ Wenzel, Cod. dipl. VII, str. 520.

³² Wenzel, Cod. dipl. VII, str. 506.

³³ Győri történelmi és régészeti füzetek I, str. 210. — Wenzel, Cod. dipl. VIII, str. 130.

³⁴ Fejér, Cod. dipl. IV/3, str. 404.

³⁵ Wenzel, Cod. dipl. X, str. 250. — Fejér, Cod. dipl. IV/3, str. 404.

³⁶ Wenzel, Cod. dipl. IX, str. 9. — Cod. dipl. patr. Hung. IV, str. 40.

³⁷ Wenzel, Cod. dipl. VII, str. 333–334.

³⁸ Wenzel, Cod. dipl. IX, str. 39.

1267 in 1299.³⁹ Od Arnoldove veje Hoholtov sta prišli leta 1291 v njegovo last Naratynch in Ivankatheleky ob Muri.⁴⁰ Istega leta je bil njegov Dedus-falua (Zdaj Lendvadedes) ob reki Gostola in pri gori Gostola.⁴¹

Leta 1297 je dobil od kralja Andreja III. vrnjeno dedno zemljišče Belmura v železni županiji, kjer je bila cerkev sv. Nikolaja (Murska Sobota).⁴² Tudi v Medžimurju je imel Štefan I. posest. Leta 1298 so bili njegovi kraji Damasa, Rednuk, Benczugh, Bela in Nogyohod.⁴³

Tudi pri Oltarcu je Štefan I. povečal svojo last. Leta 1293 so sinovi Peturke Štefanu prodali zemljišče Purgolth.⁴⁴ Leta 1299 je Štefan zamenjal Szentmarton, Condotur, Bagatha ter Scelescygehc z Ochuzom za kraje, ki so bili v Oltarcu (in Oltarch): dve vasi Wolcuna, Byky, Sculkfolua, Harankylysy, Kalachulguely, kraj Sancti Georgij, Iwanylysy, dve vasi Kuthfeu in del zemljišča Horuath.⁴⁵

Štefanu I. je sledil njegov sin *Nikolaj I.*, ki se omenja v letih med 1319 in 1356. Z njim je dolnjelendavska rodbina Hoholtov postala zelo znamenita. Kot že rečeno, je bil dvakrat celo slavonsko-hrvatski ban.

Posest, ki jo je Nikolaj I. podedoval po svojem očetu, je bila že precej obsežna. V listini kralja Karla se naštevajo leta 1323 naslednji kraji: castrum Lindua, villa Dobronak, villa Sancti Nicolai, Tothfalu, Damasa v Medžimurju (inter fluuios Mura et Draua); ob Krki villa Sancti Michaelis ter villa Kürmend; Nikolajeve so bile vasi Sancti regis, Sanctae Margarethe, Sancti Michaelis, villa Sook, Sancti Georgii, Pukasseg, Negbte, Tunhel, Iwanuch, Barkouch, Petroch, Lippa, Damasa, Negbte, kjer je bila Ecclesia Beatae Virginis, Balasefalva, Iwanch, Kylie, Chesnegh, kjer je bila cerkev Sancti Mauriti, Bobicha, ob vodi Balatun, Bork, Pakasegh, Paka, kjer je bila lesena kapela Sancti Marci, Lambruth, Adandh, Acha, Bunya, Boleta, Pisseulek, Völkofölde, Bechofalua, iuxta fluuium Zala, Gudinira, ob Krki.^{45b}

K tej obsežni posesti je Nikolaj pridobil še lepo število vasi.

Ko je Kunche umrl brez potomstva, je za njegovo posest Burzeuleche (Börzönce), Chudemer (Csödömer), Herneck (Hernyek) in Warfeulde (Värfölde) Nikolaj zaprosil pri kralju Karlu I.; ta mu je vse to podaril leta 1324.⁴⁶ Leta 1330 so bili njegovi kraji Balaseych, Iwanch, Reketyc in Sard.⁴⁷ Kralj Karel I. je na Nikolajevo željo leta 1334 znova potrdil njegovo posest v krajih Csesztreg, Sv. Elizabeta in Hetkutas (Cheztreg, Scenthelsebet et Hetkutus). O Csesztregu in Sv. Elizabeti listina pravi, da sta bili dedni Nikolajevi zemljišči; o Hetkutasu pa, da je pridobljena posest.⁴⁸ Csesztreg pa še ni bil ves v Nikolajevi lasti. V njem so bivali tudi »nobiles de Cestreg«. Za ta del njihovega ozemlja v Csesztregu jim je Nikolaj leta 1335 dal kraj Zombothfulde (tudi Zomboth) ob reki Welemer.⁴⁹

Leta 1342 so Resniški (rodbina, ki je imela v posesti Resznek) prodali Nikolaju v Kebelemellyku dve zemljišči: Barachahaza in Ladafeuldu. Zemljišči sta mejili na Nikolajevo posest Mindscenth (Mindszent = Vsi sveti).⁵⁰

Od kralja Ludvika I. je Nikolaj leta 1343 dohil grad (castrum regale) Nempti (Lenti) in k njemu spadajoče kraje Capalna (Lentikapalna), dve vasi Ozyagh (Szilvagy), kraj Nempti, Mahonfalua (Mahomfa), Zenthleurench (Szentlörinc), Mumer (Mumor), ter »tria predia circa fluvium Paka existencia ac alias villas et loca sessionalia«, ki so spadale k gradu Lenti.⁵¹

³⁹ Fejér, Cod. dipl. IV/3, str. 405. — Wenzel, Cod. dipl. X, str. 361.

⁴⁰ Wenzel, Cod. dipl. X, str. 59—60. — Kovačić, ČZN 1926, str. 3—4.

⁴¹ Fejér, Cod. dipl. VI/1, str. 146—148.

⁴² Wenzel, Cod. dipl. X, str. 250.

⁴³ Wenzel, Cod. dipl. X, str. 326.

⁴⁴ Wenzel, Cod. dipl. X, str. 133—134.

⁴⁵ Wenzel, Cod. dipl. X, str. 361—362.

^{45b} Wenzel, Cod. dipl. VII/2, str. 461.

⁴⁶ Zalai oklevéltár I, str. 178—179.

⁴⁷ Fejér, Cod. dipl. VIII/3, str. 456.

⁴⁸ Zalai oklevéltár I, str. 276, 286.

⁴⁹ Zalai oklevéltár I, str. 292—294.

⁵⁰ Zalai oklevéltár I, str. 394—398.

⁵¹ Zalai oklevéltár I, str. 409.

Peter in Jakob iz Scyule sta 1349 prodala Nikolaju zemljišče Jakusfeulde ob potoku Paka.⁵³ Tu so imeli svoja zemljišča tudi drugi, ki so izumrli brez potomstva. Istega leta 1349 je njihovo posest kralj Ludvik I. podelil Nikolaju.⁵³

Leta 1350 je Nikolaj skušal pridobiti Zentpeter (Kutasiszentpéter), pa je temu ugovarjal Petheu iz Nemethmakua.⁵⁴ Štefan iz Iwahuna in sorodniki so leta 1351 prodali Nikolaju zemljišče Iwahun ob potoku Welemer.⁵⁵ Leta 1351 je Nikolaj na lastno prošnjo dobil od kralja Ludvika I. zemljišče Zenthpetur pri Kutasu. V posesti ga je imel Chene, ki pa je umrl brez potomstva. Obenem je dobil od kralja tudi Markfulde (Markfölda), ki je bil v lasti Marka, ki je tudi umrl brez potomstva.⁵⁶

Leta 1353 si je Nikolaj lastil tudi Ponduljak (Pondeljek) pri Szemenyu. Iz iste listine je razvidno, da sta njegovi zemljišči Sard in Ozsiuag (Szilvagy) mejili na posest vesprenskega škofa v Novi.⁵⁷

Nikolajeva mati je bila hčerka palatina Dionizija. Kot materino doto je Nikolaj prejel od Dionizijevega nečaka Nikolaja iz Ludbrega Chernuk (Csernec) in Chernefulde (Csörnyefölda) pri Szemenyu.⁵⁸

Tudi na drugem kraju, pri Oltarcu, je Nikolaj povečal dedno lendavsko posest. Leta 1325 je dobil Pólo (Polje).⁵⁹ Njegova je bila Elleuebaza, ki jo je leta 1336 zamenjal za Bánokszentgyörgy. Pri popisu mejá tega zemljišča listina pravi, da je mejilo na Nikolajevo last Laab in Paakazyg.⁶⁰ Na Nikolajevo željo je kralj Ludvik I. leta 1352 naročil kapitlju v Zeleznem (Vasvár), da je izvršil ogled mejá Nikolajevega zemljišča Tolmach (Tolmacs).⁶¹ Leta 1355 sta Egidij in Anton iz Bánokszentgyörgya trdila, da sta Ozuagh (Szilvagy) in Zenth-Gyurgh njuna last in da ju ima Nikolaj zasedene.⁶² Pozneje se obe zemljišči omenjata med vasmi Nikolajevih sinov.

Tudi ob Zali pri Zalalövö si je Nikolaj prizadeval dobiti zemljišča. Herranthov sin Peter je umrl brez potomcev. Njegovo posest, ki je bila med krajema Chan in Mendzenth (Csány in Mindszent), je kralj Karel I. leta 1334 podaril Nikolaju.⁶³ Zaradi tega zemljišča se je med Nikolajem in njegovimi sinovi na eni strani in Nikolajem iz Menszenta na drugi razvila dolga pravda, ki še leta 1368 ni bila končana.⁶⁴

Od nemešnjakov v Kuthusy Zentpethuru (Kutasi Szentpéter) je Nikolaj leta 1342 kupil zemljišče Chedefeudy (Csöde), ki je bilo ob reki Zali.⁶⁵ Pri Zali je nastala Nikolajeva vas Wyfolu (Ujfalu = Nova vas), ki se omenja leta 1349. Ob njej je Nikolaj kupil zemljišče, Ledegyrfoulde imenovano, in polovico otoka v reki Zali.⁶⁶ Ta vas se leta 1355 imenuje Nova villa.⁶⁷

Kralj Ludvik I. je leta 1349 naročil Nikolaju, naj mu predloži listino, s katero je dobil posest Damasa v Medžimurju v last.⁶⁸

Gerek iz Kamarče je leta 1351 prodal Nikolaju zemljišče Mogenscenthefulde v Kamarči za 72 mark.⁶⁹ Blaž, Emerik in Ivan iz rodovine Jaak so Nikolaju leta 1356 prodali zemljišče Welika ob reki Welika na Hrvatskem v Slavoniji,

⁵³ Zalal oklevéltár I, str. 489—490.

⁵⁴ Zalal oklevéltár I, str. 490—492.

⁵⁵ Zalal oklevéltár I, str. 499—500.

⁵⁶ Zalal oklevéltár I, str. 511—512.

⁵⁷ Zalal oklevéltár I, str. 513—514.

⁵⁸ Zalal oklevéltár I, str. 536—538.

⁵⁹ Zalal oklevéltár I, str. 626. — Glej I, str. 75 (1274).

⁶⁰ Cod. dipl. pstr. Hung. III, str. 78.

⁶¹ Zalal oklevéltár I, str. 318—320.

⁶² Zalal oklevéltár I, str. 518—522.

⁶³ Zalal oklevéltár I, str. 560—561.

⁶⁴ Zalal oklevéltár I, str. 286—289.

⁶⁵ Zalal oklevéltár II, str. 18—25.

⁶⁶ Zalal oklevéltár I, str. 392—394.

⁶⁷ Zalal oklevéltár I, str. 487—488.

⁶⁸ Zalal oklevéltár I, str. 563—564.

⁶⁹ Zalal oklevéltár I, str. 486—487.

⁷⁰ Emericus Nagy, Codex diplomaticus hungaricus Andegavensis (Anjoukori okmánytár) V, str. 529. — Smičiklas, Cod. dipl. XII, str. 47.

ki je mejilo na Nikolajevo zemljišče Pryncholch ter Tyburchoch.⁷⁰ Nikolaj je imel leta 1327 v županiji Fehér (Fehérmegye) kraj Hahót-Órsziget.⁷¹

Nikolajevi sinovi. — Nikolaj je bil dvakrat poročen. S prvo ženo je imel štiri sinove: Štefana II., Franca, Nikolaja II. in Ivana; z drugo pa Nikolaja III. in Ladislava I.

Štefan II., Franc in Nikolaj II. se prvič omenjajo leta 1335.⁷² Tamás Bogyai sicer pravi, da listina iz leta 1335 pomotoma omenja Nikolaja, torej ga ni bilo;⁷³ pa mislim, da je Nikolaj živel, toda kmalu po letu 1335 umrl. Oče Nikolaj je pač hotel, da bi eden izmed sinov imel njegovo ime. Ker mu je ta sin Nikolaj umrl, je dobil prvi sin druge žene njegovo ime Nikolaj. Takih primerov je v zgodovini precej. O Ivanu je prvič govor leta 1336.⁷⁴ Sinova druge žene Nikolaj III. in Ladislav I. se prvič omenjata leta 1356.⁷⁵

Kralj Ludvik I. je leta 1366 dovolil Štefanu in njegovim bratom letni sejem v Dolnji Lendavi na dan apostolov Simona in Juda (28. oktobra) s svo-boščinami, kot jih je imel sejem v Budi.⁷⁶ Leta 1374 je Štefan II. z brati Ivanom, Nikolajem in Ladislavom sklenil z zagrebškim škofom Štefanom nov dogovor glede plačevanja desetine zagrebškemu kapitlju.⁷⁷ Kralj Ludvik I. je leta 1361 Štefanu in bratom znova potrdil njihovo posest Chernuk ter Chernefulde (Csernee, Csörneföld ob spodnji Krki).⁷⁸

Leta 1364 in 1368 je bil v lasti Dolnjelendavskih Kyrthus (Kürtös) in Bachytha (Bucsuta) severno od Oltarca.⁷⁹

Nikolajevi sinovi so leta 1368 imeli v posesti zemljišče Konzka pri Koprivnici na Hrvatskem.⁸⁰

Leta 1371 so nemešnjaki iz Kemenfolua pred konventom v Zali pričali, da je Bogojina last Štefana in njegovih bratov.⁸¹

Točen vpogled, kaj so imeli v posesti Štefan II., Ivan I., Nikolaj III. in Ladislav I., pa nam daje ta listini iz leta 1378 in 1381.

Štefan II. je imel dva sina: Nikolaja IV. in Ladislava II. Oba se prvič omenjata leta 1378, prvi je umrl po letu 1389, drugi pa po letu 1403. — Tudi Ivan I. je imel dva sina: Štefana III. in Ivana II. Oba se prav tako omenjata prvič leta 1378; Štefan je umrl okoli leta 1415, Ivan pa po letu 1408. — Ladislav I. pa je imel sina Sigismunda, ki se prvič omenja leta 1398, umrl pa je v letih 1410—1420.⁸²

II. POSEST DOLNJELEDAVSKE RODOVINE LETA 1378

Listina z dne 26. junija 1378

Prvi ohranjeni vir, ki govori o celotnem obsegu dolnjelendavske posesti v drugi polovici 14. stoletja, je listina kralja Ludvika I. (1342—1382) z dne 26. junija 1378. Vladar jo je izdal na prošnjo štirih sinov rajnega bana Nikolaja »de Lindua«, to je Štefana, Ivana, Ladislava in Nikolaja. Sinovi so si izprosili to listino od vladarja zato, ker si je Nikolaj, sin Nikolaja iz rodovine Buzad, lastil pravico do posesti Dolnjelendavskih. To je bilo »in anno presentii«, torej leta 1378. Iz listine razbিরamo, da je imel podobne težave že njihov ded Štefan I.,

⁷⁰ Nagy, Cod. dipl. Hung. Andeg. VI, str. 513—514. — Smečiklas, Cod. dipl. XII, str. 371—372.

⁷¹ Nagy, Cod. dipl. Hung. Andeg. II, str. 277.

⁷² Zalai oklevéltár I, str. 253.

⁷³ Bogyai, Koga kažejo podobe na turniški sliki, str. 132—133, op. 17.

⁷⁴ Zalai oklevéltár I, str. 318.

⁷⁵ Smečiklas, Cod. dipl. XII, str. 372.

⁷⁶ Zalai oklevéltár II, str. 9. — Smečiklas, Cod. dipl. XIII, str. 527.

⁷⁷ Smečiklas, Cod. dipl. XV, str. 34—38.

⁷⁸ Zalai oklevéltár I, str. 628.

⁷⁹ Zalai oklevéltár II, str. 26—27, 41.

⁸⁰ Smečiklas, Cod. dipl. XIV, str. 19.

⁸¹ Zalai oklevéltár II, str. 41.

⁸² Bogyai, Koga kažejo podobe na turniški sliki, str. 132.

sin Hoholta IV. Tudi takrat je Hoholtova rodovina našla zaščito pri svojem vladarju Karlu I. (1307—1342), Ludvikovem predniku.

S to listino z dne 26. junija 1378 se sinovi bana Nikolaja še niso čutili dovolj varne. Zato sta Štefan II. in Ivan I. v začetku januarja naslednjega leta — 1379 — osebno prosila vladarja v svojem imenu in v imenu bratov Nikolaja III. in Ladislava I., naj listino z dne 26. junija 1378 učinkoviteje potrdi »in forma privilegii«, kar je Ludvik I. tudi storil dne 3. januarja 1379.⁶³

Listina iz leta 1378 je zelo važna za krajepis dolnjega Prekmurja, in sicer zato, ker so v njej prvič zapisana imena številnih slovenskih krajev v tem predelu slovenske zemlje, posebno na ozemlju turniške pražupnije. V tej listini so prvič skupaj zapisani vsi kraji in zemljišča, ki jih je imela v posesti dolnjelendavska rodovina v županijah Zala in Somogy ter »in regno Sclauonie«.

Od Madžarov je Dezső Csánki bil prvi in edini, ki je leta 1897 po tej listini v tisku objavil imena krajev in zemljišč dolnjelendavske rodovine;⁶⁴ toda le majhno število teh krajevnih imen v dobesednem zapisu.

Pri nas Slovincih pa se bomo sedaj prvič seznanili z njimi, in sicer v dobesednem prepisu. V opombah bom povedal, če je Csánkijev dobesedni zapis krajevnega imena drugačen od tukajšnjega. Csánki je bil zelo dober bravec starih listin in bo zato potrebno njegovemu prepisu krajevnih imen marsikje dati prednost.

Na posredovanje dr. Emila Simonffyja, arhivarja v Zalaegerszegu, mi je to listino iz leta 1378/79 in naslednjo iz leta 1381/1405 prepisal dr. László Solyosi, raziskovalec znanstveno-zgodovinskega inštituta v Budimpešti (Történettudományi Intézet). Obema se tukaj za to bratsko dobrohotnost in prijaznost najlepše zahvaljujem.

Besedilo latinske listine iz leta 1378/79 se v slovenskem prevodu glasi:

»Ludvik, po božji milosti Hungarie, Polonie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque rex, princeps Sollernitanus et honoris montis Sancti Angeli dominus' vsem Kristusovim vernikom, tako sedanjim kot tistim, ki bodo v bodoče zvedeli o teh zadevah, pozdrav v imenu Tistega, ki nam poklanja zveličanje. Kraljevi preudarnosti se prilega, da odpre naročje svoje milosti in ljubezni prizadevnosti vseh tistih, ki so se zavezali, da bodo izkazovali zvestobo kraljevemu dostojanstvu. To pa zato, da bodo tem bolj zvesti in vdani, kolikor bolj sta jih osrečila blagohotna nagrada ali dar kraljeve pozornosti. Zatorej resnično želimo, naj zvedo vsi o tem, da sta magistra Štefan in Ivan, sinova pokojnega bana Nikolaja 'de Lindua' sama osebno in še v spremstvu svojih polbratov Nikolaja in Ladislava prišla pred oči našega veličanstva ter nam pokazala nekatere naše listine (quasdam litteras nostras patentes), ki se nanašajo na grad Lendavo in njemu pripadajočo posest (castrum Lindua et suarum pertinenciarum), v katerih je zapisana ta obljuba našega veličanstva, da bomo te listine spremenili v obliko našega privilegija (in formam nostri privilegii redigi faceremus), brž ko nam bodo predložene. S ponižno prošnjo sta se obrnila na nas, naj ta pisma potrdimo in jim naklonimo v kraljevski dobroti obliko našega privilegija, zato da bodo imela krepkejšo jamstvo. Glasi se tako:

Mi Ludvik, po božji milosti kralj Ogrske, Poljske, Dalmacije itd., izročamo spominu in v smislu te listine sporočamo vsem, katerim je potrebno, da so magistri Štefan, Ivan in Ladislav, sinovi pokojnega odličnega moža gospoda bana Nikolaja 'de Lindua' sami osebno in še v spremstvu svojega polbrata Nikolaja prišli pred našo vzvišenost (quod magistri Stefanus, Johannes et Ladislaus filii condam magnifici viri domini Nicolai bani de Lindua suis ac Nicolai fratris eorum uterini in personis ad nostre serenitate venientes) ter nam v ponižni

⁶³ Magyar Országos Levéltár, Budapest — Diplomatarium, št. 8596.

⁶⁴ Dezső Csánki: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadlak korában (Zgodovinski zemljepis Madžarske v dobi Hunyadljcev) III. Budapest 1897. Str. 129. — Navajam: Csánki III. — Zgodovino krajev v županiji Zala obravnava tudi József Holub v svojem delu: Zala megye története a középkorban (Zgodovina županije Zala v srednjem veku) II, ki pa ni izšlo v tisku. Tipkopis hranil mestni arhiv v Zalaegerszegu.

prošnji razkrili, da so nekoč v neurejenem in nemirnem času nasilne roke kraljevemu veličanstvu nezvestih upornikov sovražno napadle in odvzele pokojnemu magistru Štefanu, Hoholtovemu sinu, njihovemu dedu, njihov grad Lendavo s pripadajočo posestjo ter vsa njihova posestva v županiji Zala in Somogy in v kraljevini Slavoniji ter vse pisane dokumente, ki so bili o teh posestvih sestavljeni in izdani (quod olim temporibus disternosis et in pactis castrum ipsorum Lindua vocatum cum suis pertinenciis et possessiones eorum universas in Zaladiensi, Simigiensi comitatibus ac in regno Sclauonie existentes et litteralia ipsorum instrumenta super premissis confecta et emanata manus violentes et regie maiestatis infideles et rebelles hostiliter invadendo a condam magistro Stephano filio Haholth avvo (!) ipsorum abstulissent). Nato je pokojni slavni vladar gospod Karel, ogrski kralj, naš najdražji oče vrednega spomina, obrnil svojo pozornost na imenovanega že pokojnega magistra Štefana, Hoholtovega sina in njihovega deda ter omenjeni grad Lindua z njegovo posestjo in z vsemi posestvi v že omenjenih župnijah, kot tudi z vsemi pisanimi dokumenti o njih, kar vse je bilo na povedani način oropano in uničeno, skušal prav tako nagraditi vernost ter zvesto in odlično službovanje prej imenovanega pokojnega bana Nikolaja, očeta omenjenih Štefana, Ivana Nikolaja in Ladislava za zasluge, s katerimi je sodeloval v mnogih uspešnih in neustrašnih pohodih, pri čemer ni prizanašal ne sredstvom ne svoji osebi, kar pa bi bilo preobširno sedaj podrobno navajati.

Isti je odvzel lendavski grad z njegovo posestjo in posestvi v omenjenih županjah svojim nezvestim podložnikom in upornikom kraljevega veličanstva (idem castrum Lindua cum suis pertinenciis et possessiones in dictis comitatibus existentes ab eisdem infidelibus suis et sue regie maiestatis rebellibus potentique manu sue celsitudinis ad se recipiendo) in jih podaril ter vrnil istemu pokojnemu banu Nikolaju in njegovim dedičem, še več, pod naslovom nove podaritve je poklonil in vrnil vse ter to podaritev potrdil in okreplil s svojo učinkovito listino.

Sedaj pa je v tem letu Nikolaj, sin Nikolaja 'de Falkasi', ki trdi, da izhaja iz rodovine Buzad, sprožil pravdo proti njim in oporeka razdelitvi v prej omenjenem gradu, imenovanem Lendava, in v spodaj navedenih posestvih (Nunc autem in anno presenti Nicolaus filius Nicolai de Falkasi asserendo se nobilem generationem Buzad fore et existere ipsos in litem atrahendo divisionem in predicto castro Lindua vocato et possessionibus subscriptis ad idem pertinetibus, videlicet):

opido Lindua,⁸⁵ Hoziufalu,⁸⁶ predio in pede pontis Giterhaza,⁸⁷ Radamos⁸⁸ et pertinenciis, Chernec,⁸⁹ Nedelica,⁹⁰ Brezonica,⁹¹ Gonnilica,⁹² Lippa,⁹³ Chrem-souch,⁹⁴ Adrianch,⁹⁵ Bistrica,⁹⁶ Hmelmica,⁹⁷ Isabaueh,⁹⁸ Doclesi,⁹⁹ Bratoninch,¹⁰⁰ Belethfalva,¹⁰¹ Malhenoeh,¹⁰² Bethliphouc,¹⁰³ utraque Ganicha,¹⁰⁴ Ivanch,¹⁰⁵

⁸⁵ Lendava, Dolnja Lendava.

⁸⁶ Hosszufalu, Lendvahosszufalu — Dolga vas.

⁸⁷ Göntérháza — Genterovel.

⁸⁸ Radamos — Radmožanel.

⁸⁹ Crnec — Crnec. Tako se je imenovala vas, kjer je bila turniška Marijina cerkev.

⁹⁰ Nedelica.

⁹¹ Brezovica.

⁹² Gonnilica.

⁹³ Lipa.

⁹⁴ Črensovel. Tudi Csánki III, str. 43: Chremsouch.

⁹⁵ Odrancel.

⁹⁶ Bistrica.

⁹⁷ Melinci. — Csánki III, str. 62 ima: Hmelnica.

⁹⁸ Ižakovci. — Mogoče je v listini zapisano: Isakauc.

⁹⁹ Dokležovje.

¹⁰⁰ Bratoncel.

¹⁰¹ Beltincl. — Csánki III, str. 35 ima: Belethfalva.

¹⁰² Malhencovel. Ta vas je bila severno od Beltince in vzhodno od Lipovce in Gančan.

¹⁰³ Lipovel. — Mogoče je zapisano: Kethliphouc, to je dvojni (két = dva) Lipovel, kot so bili dvojni Gančani, ali sta bili npr. dve Bukovnici.

¹⁰⁴ Gančani — in to dvojni.

¹⁰⁵ Ivanel.

Blasouc,¹⁰⁶ Rancauc,¹⁰⁷ Bratkouc,¹⁰⁸ Toronhel,¹⁰⁹ Dobornok,¹¹⁰ Streleclaca,¹¹¹ Filoc,¹¹² Bagonya,¹¹³ Tornonok,¹¹⁴ utraque Bakonok,¹¹⁵ Kebele,¹¹⁶ Zentelsebet,¹¹⁷ Methnek,¹¹⁸ Ketzata,¹¹⁹ Pintekfalua,¹²⁰ Nemethfalu,¹²¹ Kutos,¹²² Chede,¹²³ Michen,¹²⁴ Sentspeterfalua,¹²⁵ Chesteg,¹²⁶ Sard,¹²⁷ Sardizentmichal,¹²⁸ Redich,¹²⁹ terra Varfelde,¹³⁰ Berzelce,¹³¹ Hernyek,¹³² Chedemer,¹³³ Iklod,¹³⁴ Petouch,¹³⁵ Bunyay,¹³⁶ Azziuag,¹³⁷ Sentspeterfelde,¹³⁸ Sentsmichal,¹³⁹ Bunya,¹⁴⁰ Dicem,¹⁴¹ Kurthes,¹⁴²

¹⁰⁶ Blažovci, kraj vzhodno od Ivanec in na levi strani Ledave kot Ivancl.

¹⁰⁷ Renkovci.

¹⁰⁸ Braikoveci pri Renkovcih. — Srednjeveški kraji Malhenovci, Blažovci in Bratkoveci so v novem veku izginili.

¹⁰⁹ Turnišče. — Tako tudi Csánki III, str. 117: Toronhel.

¹¹⁰ Dobrovnik.

¹¹¹ Strehovci. — Tudi Csánki III, str. 113 ima: Streleclaca.

¹¹² Filovci.

¹¹³ Bogojina.

¹¹⁴ Trnje pri Crensovcih. Leta 1281 se imenuje Tarnolch, leta 1524 pa Thernownyklakos. — Csánki III, str. 114, 117. — Holub, Zala megy története II, Tornonok, Thernownyklakos, Tűskezer.

¹¹⁵ Bve Bukovnici.

¹¹⁶ Kobilje.

¹¹⁷ Szenterszébét. Zdaj: Alsoszenterszébét in Felsőszenterszébét na desni strani Krke severozahodno od Csesztrega. — Csánki III, str. 105.

¹¹⁸ Metnek, Csánki III, str. 82. — Métnekpuszta, marof na ozemlju nekdanje župnije Velemér. Sematizem sombotojske škofije 1814, str. 88. Zahodno od Felsőszenterszébét. — Csánki III, 82.

¹¹⁹ Szatta, med Krko in Zalo ob meji med železno in zaisko županijo. — Csánki III, str. 75—76. — Dve vasi.

¹²⁰ Péntekfalu, Kerkapéntekfalu, na levi strani Krke severovzhodno od Felsőszenterszébét. — Csánki III, str. 93: Pintekfalua.

¹²¹ Némethfalu, Kerkanémethfalu, jugovzhodno od Kerkapéntekfalu. — Csánki III, str. 75—76.

¹²² Kutas, Kerkakutas, jugovzhodno od Kerkanémethfalu. — Csánki III, str. 75—76.

¹²³ Csöde, severovzhodno od Szatte. — Csánki III, str. 44.

¹²⁴ Mihne, kraj je bil pri Kerkakutasu in Pusztasszentpéteru. — Csánki III, str. 83.

¹²⁵ Pusztasszentpéter hrani ime nekdanje vasi. — Csánki III, str. 109.

¹²⁶ Csesztreg, ob desni strani Krke. — Csánki III, str. 19.

¹²⁷ Sárd, zdaj dve vasi: Beisösárd in Küisösárd severozahodno od Lenti. — Csánki III, str. 100.

¹²⁸ Kerkaszentmihály, na levi strani Krke severno od Lenti. — Csánki III, str. 108.

¹²⁹ Rédcis, severovzhodno od Doinje Ledave. — Csánki III, str. 97.

¹³⁰ Várföld, vzhodno od Doinje Ledave in jugovzhodno od Lenti. — Csánki III, str. 121, 63.

¹³¹ Bördöcze, jugovzhodno od Lenti.

¹³² Hernyek, severovzhodno od Bördöcze. — Csánki III, str. 61: Hernyek.

¹³³ Csömdödér, vzhodno od Bördöcze. — Csánki III, str. 41.

¹³⁴ Kerkaiklód, zahodno od Bördöcze. — Csánki III, str. 63: Iklod.

¹³⁵ Petrócsmajor, pri kraju Bördöcze. — Csánki III, str. 94: Petruch.

¹³⁶ V Solymosijevem prepisu te listine je med besedama Bunyay Azziuag vejica in bi naj zato bila dva različna kraja. Csánki ima: Bunyay Azziuag (III, str. 30), torej brez vejice in pomeni samo en kraj. Tako je tudi pravilno, ker se v isti listini posebej še omenja: kraj Bunya (glej op. številko 140). Ker je bil še eden Szilvágy, in to pri Novi, ki je bil tudi v lasti Doinjelendavskih, so tega pri Bunyi imenovali Bunyay Szilvágy (Azziuag).

¹³⁷ Szilvágy. Csánki pravi (leta 1897): »Zdaj Szilvágy imenovana pusta, severovzhodno od Bánok-Sz.-Györgya.« — Gyula Számpil mi sporoča dne 6. oktobra 1970 o tem kraju: »Je na ozemlju Bánokszilvágya, severozahodno od vasi. Danes jedina, imenovana Szilágy.« — Navajam: Számpil.

¹³⁸ Szentpéterföde, severovzhodno od kraja Csödmör.

¹³⁹ Szentmihály. Leta 1405 se imenuje Bwnyazenthmyhal (Csánki III, str. 40). — Kraj je težal dva kilometra južno od Bunyayszilvágya in so ga Turki uničili. Cerkev je merila 8×12 metrov (Számpil). — Ker je bilo več Sv. Mihaelov, so tega imenovali zaradi bližine kraja Bunya po njem Bunyazenthmihály, kot so imenovali po njem bližnji Szilvágy, oziroma Szilágy.

¹⁴⁰ Budnya. Csánki pravi leta 1897, da je bila tam takrat še pusta. — Kraj je težal, kot poroča Számpil, 1 km vzhodno od Szilágya (Szilvágya), danes se tam razprostira gozd in le gozdarjevo stanovanje priča, kje je težala nekoč ta vas.

¹⁴¹ Dicze. Za Csánkija (1897) je bila tu pusta. — Danes je tu gozd. Kraj je bil 3 km zahodno od Szilágya. V gozdu te gozdarjevo bivališče oznanja, kje je bila nekoč vas Dicze (Számpil).

¹⁴² Kürtösa, leži severovzhodno od Szentpéterföde.

Pethehaza,¹⁴³ Lak,¹⁴⁴ Ketholtharch,¹⁴⁵ utraque Kuthfew,¹⁴⁶ Byky,¹⁴⁷ Marky,¹⁴⁸ Horuati,¹⁴⁹ utraque Valkonya,¹⁵⁰ Tholmach,¹⁵¹ Kozar,¹⁵² Harasti,¹⁵³ Pazegi,¹⁵⁴ Zentgerg,¹⁵⁵ Basolaca,¹⁵⁶ Mertwa,¹⁵⁷ Zentmargitafalua,¹⁵⁸ Zemenye,¹⁵⁹ Chernenfelde,¹⁶⁰ Zentkyral,¹⁶¹ villa Zentmiklos,¹⁶² Vyfalu,¹⁶³ Pince,¹⁶⁴ Velgifalu,¹⁶⁵ Felrethfalu,¹⁶⁶ Thenthe,¹⁶⁷ Kechkes,¹⁶⁸ Goztolya,¹⁶⁹ Dedes,¹⁷⁰ Sárd iuxta fluvium Velemér,¹⁷¹ predia Silegalhaza,¹⁷² Palhaza,¹⁷³ Ziugartohaza,¹⁷⁴ Gabranhaza,¹⁷⁵ Bedehaza,¹⁷⁶ Jalsec,¹⁷⁷ Kethsipkoc,¹⁷⁸ Liganoc,¹⁷⁹ Zubothaza,¹⁸⁰ Zemerelaca,¹⁸¹

¹⁴³ Peleháza, je južno od Kürtösa.

¹⁴⁴ Danes Kislak — jugozahodno od kraja Peteháza.

¹⁴⁵ Oltárea, južno od kraja Pelcháza.

¹⁴⁶ Kntfő, vzhodno od Bánkszentgyörgya, v njegovl neposredni bližini. Danes je del te vasi (Számplli) in vanj vključen.

¹⁴⁷ Buki (Byki), jugovzhodno od Oltárea, danes je tu gozd, ki ga ljudje imenujejo »Bükl lap« (Számplli).

¹⁴⁸ Márk (Márki), 4 km vzhodno od Oltárea, danes gozd v hribih. (Számplli.) Tudi že za Csánkija je bil tu gozd (Cs. III, 81).

¹⁴⁹ Horvátli. Csánki pravi leta 1897, da hrani spomin na to vas gozd južno od Oltárea. — Csánki III, str. 62.

¹⁵⁰ Valkonya, jugozahodno od Oltárea in kraja Horvátli.

¹⁵¹ Tolmács, jugozahodno od kraja Valkonja.

¹⁵² Kozár, severozahodno od Tolmácsa. Za Csánkija (1897) je bila tu pušča; danes je tu gozd (Számplli). — Csánki III, 73.

¹⁵³ Haraszi. Za Csánkija je bila tu pušča (Csánki III, str. 59). — Kraj se je razprostiral dober kilometer jugovzhodno od Bánkszent-Györgya. Leta 1897 je bila tu še pušča (Csánki III, 59), danes je gozd in v njem le gozdarjevo stanovanje (Számplli).

¹⁵⁴ Tudi tu je v Solymsijevem prepisu te listine vejica med besedama Pazegi in Zentgerg. Csánki pravi: Pazegi (raznli; Pakazegi) Zentgerg. To je bila cerkev sv. Jurija in je to današnji Bánkszentgyörgy (Csánki III, 105).

¹⁵⁵ Bánkszentgyörgy.

¹⁵⁶ Báza, severno od Kozára.

¹⁵⁷ Merelva, tudi Merelva in Merela. Kraj je ležal 3 kilometre zahodno od kraja Várfölde. Tu je zdaj gozd in le gozdarjeva hiša priča, kje je bila nekoč ta vas (Számplli).

¹⁵⁸ Zentmargitfalva. Tudi Csánki ima: Zentmargitafalua (Csánki III, str. 107). Kraj je severovzhodno od kraja Szemenye.

¹⁵⁹ Szemenye, kraj ob Mni.

¹⁶⁰ Csornyeföld, zahodno od Zentmargitfalva.

¹⁶¹ Kerkaszentkirály ob spodnji Krki.

¹⁶² Tornyszentmiklós severozahodno od Kerkaszentkirálya.

¹⁶³ Ujfalu, tudi Lendvaujfalu, pri Tornyszentmiklósu.

¹⁶⁴ Pince.

¹⁶⁵ Dollna (Völgyifalu).

¹⁶⁶ Orešje, madžarski: Firtfalva, tudi Fértfalva.

¹⁶⁷ Centlba.

¹⁶⁸ Kecses, severovzhodno od Lendave ob madžarski meji.

¹⁶⁹ Gosztola, severovzhodno od Kecsesa.

¹⁷⁰ Dedes, med Gosztolo in Kecsesem.

¹⁷¹ Sárd in to: Belső ter Külsősárd, na levi strani potoka Velemér.

¹⁷² Gálháza, leta 1897 pušča med krajema Szljártóháza in Szombatfa, vzhodno od Žitkoveev (Csánki III, str. 54 in 102).

¹⁷³ Pálháza. Csánki pravi, da je ta posest bila ob Muri (Csánki III, str. 81), kar ne drži; bila je pri Jošeeu (Josec) severno od Genteroveev.

¹⁷⁴ Szljártóháza, pri Pálházi.

¹⁷⁵ Gáborjánháza, severovzhodno od Genteroveev.

¹⁷⁶ Bődeháza, vzhodno od Žitkoveev.

¹⁷⁷ Vészi: Josec (Jošec), zdaj pa: Szentistvánlak, severovzhodno od Žitkoveev.

¹⁷⁸ Žitkovev, pri Dobrovnku.

¹⁷⁹ V listinah se različno imenuje: razen Liganoc tudi Lygamnoeh (1381), Leganoeh (1389), Liganoueh (1408), Rlmoleh (1411), Rynoleh (1428), Ryganoeh (1524), Hyganoeh (1411). Glej: Csánki III, str. 61, 78 in 98 — ler Holub, Zala megye története II. krajli Higanócz, Liganócz in Rlmolez. Za Liganolez pravi leta 1897 Csánki, da je to »Higanócz, jugozahodno od Csesztregae; za Rimolez oziroma Rlmolez da »je ležal v pokrajini pri Turniščen in Dobrovnku«, za Higanocz pa, da je, zdi se, današnja pušča Higanocz pri Dobrovnku. Za Higanocz tudi Holub misli tako, za Rlmolez pa, da je bil nekje pri Bogajmli in Filovcih. V resnici je to bilo naselje Riganovci.

¹⁸⁰ Zalaszombalfa, vzhodno od kraja Bődeháza.

¹⁸¹ Szemerelaka; in naselje je bilo nekje vzhodno od Belső. In Külsősárda ler Kerkaszentmihály, gl. te opombe, št. 127 in 128. Tudi Csánki ima: Zemerelaca (III, str. 104).

Pecinanlaca,¹⁸² Istuanlaca,¹⁸³ Peterhaza,¹⁸⁴ Inesfalua,¹⁸⁵ Rybichi,¹⁸⁶ Lakos,¹⁸⁷ Topca,¹⁸⁸ Palma,¹⁸⁹ et Velgicosahaza¹⁹⁰ in comitatu Zaladiensis, necnon Kethkardakuta in comitatu Simigiensi,¹⁹¹ ac Tyborsole,¹⁹² Premcouc,¹⁹³ Ketkonska¹⁹⁴ et Radamosina¹⁹⁵ in comitatu Crisiensi — (v županiji Križevci na Hrvatskem) in še v drugih posestvih, ki pripadajo k istemu gradu, čeprav od časa povrnitve in podaritve omenjenega gradu in prej imenovanih pripadajočih posestev po že omenjenem našem očetu gospodu Karlu izročeni na opisani način banu Nikolaju in njegovim dedičem; torej v času samega gospoda Karla in nato, ko je naš oče po božjem odpoklicu preminil in smo po dednem pravu mi zasedli kraljevski prestol, vse do današnjih dni ni postavljaj nihče nobenega vprašanja ali sprožal pravde z zahtevki ali glede razdelitve gori omenjenega gradu in njegovih posestev. Zato prosijo v svojem imenu in v imenu omenjenega brata, naj se poišče primerna rešitev.

Ker pa je bil prej imenovanemu pokojnemu magistru Štefanu, Hoholtovemu sinu — dedu magistrov Štefana, Ivana, Nikolaja in Ladislava, oropan, oplenjen in odvzet na zgoraj opisani način že omenjeni grad Lindua s pripadajočo posestjo in z vsemi pisanimi dokumenti in ker je nato isti grad in omenjena posestva v navedenih županijah sam gospod kralj Karel iz svojih kraljevskih rok kot svojo kraljevsko pravico pod naslovom nove podelitve za vedno in nepreklicno izročil, poklonil in podelil kot plačilo za zaslužno službovanje prej omenjenemu banu Nikolaju in njegovim dedičem ter potomcem njegovih dedičev; ker so od tistih časov pa vse do danes isti pokojni ban Nikolaj in potem tudi njegovi že omenjeni sinovi magistri Štefan, Ivan, Nikolaj in Ladislav nedotaknjeno imeli v mirni, nemoteni in spokojni lasti prej omenjeni grad Lindua in k njemu pripadajočo posest, kot smo bili zadostno, jasno in natančno poučeni iz mnogih dokazov, iz verjetnih domnev kot tudi iz verodostojnih pričevanj in poročil nekaterih veljakov in plemičev našega kraljestva, zato odločamo, želeč se s previdno opreznostjo izogniti bodočim prevaram, da že v našem času s predhodnim ravnanjem zadušimo povode za prepire, ki bi sčasoma lahko nastali in se razširili; zato torej, da ne bi goljufija prevladala nad resnico, nalagamo Nikolajevemu sinu Nikolaju in vsem njegovim potomcem in tudi drugim ljudem njegovega rodu obojega spola, da so dolžni za vedno molčati in mirovati v zadevi omenjenega gradu Lindua in njemu pripadajočih posesti, ki so v že navedenih županijah. Vse to pa nalagamo po nasvetu prelatov, baronov in drugih plemičev našega kraljestva, in sicer zato, ker je gospod ban Nikolaj, oče imenovanega Štefana, Ivana, Nikolaja in Ladislava, dobil ta grad, imenovan

¹⁸² Csánki Ima: Petrinlaca, tako jebral (Csánki III, str. 94).

¹⁸³ Leta 1322 se imenuje Istuanhaza (Csánki III, str. 64).

¹⁸⁴ Petišovci, južno od Lendave pri Muri.

¹⁸⁵ Inošfalva ali Inesfalva, naselje, ki je bilo med Lakošem in Petišovci.

¹⁸⁶ V tem Solymostjevem prepisu listine je med besedama Rybichi in Lakos vejica. Ima ju torej za dva različna kraja. Csánki Ima: Ribichi Lakos, brez vejice, kot en kraj (Csánki III, str. 96).

¹⁸⁷ Kot bomo videli iz dveh listin, ki sta iz let 1381 in 1389, se je to naselje imenovalo tudi Halászkoháza, torej madžarski prevod za slovensko ime Ribiči. Ribiči Lakos oziroma Halászkoháza je bilo le eno naselje. Eden izmed sedanjih dveh Lakošev pri Lendavi hrani ime na to naselbino ribičev iz 14. stoletja, gotovo Spodnji Lakoš, ker je bližji Ledavi.

¹⁸⁸ Kapca, zahodno od Lakoša.

¹⁸⁹ Potana. Csánki jebral: Palina (III, str. 91).

¹⁹⁰ Völggyikósháza, naselje je bilo nekje na ozemlju pri Rédicsu in Lenti. — Vse te vasi in naselja so bila v županiji Zala.

¹⁹¹ Kadarkút v županiji Somogy, jugozahodno od Kaposvára. Glej: Dezső Csánki II, Budapest 1894, str. 615, 662. — Bilil sta takrat dve (két) vasi.

¹⁹² Kraj je bil v županiji Križevci »in regno Sciaunio«. Leta 1356 se imenuje Tyburchoch in je bil v bližini posesti Weilka, ta pa je bila »iuxta fluvium Weilka«. — Smitčiklas, Cod. dipl. XII, str. 372.

¹⁹³ Leta 1356 se imenuje Prynchoch pri Weilki. — Smitčiklas, n. d. XII, str. 372. »Weilka« teče med Križevci in Bjelovarom od severa proti jugu in se izliva v Česmo, v srednjem veku imenovana tudi Cazma.

¹⁹⁴ Konjaka pri Bjelovaru. Glej: Dezső Csánki: Körösmegyé a XV. században (Križevska županija v XV. stoletju). Budapest 1893, Str. 10, 124.

¹⁹⁵ Radamosina je tudi bila v križevski županiji.

Lindua, z vsemi zgoraj imenovanimi posestvi kot plačilo za svoje zveste napore in zvesto službovanje od pokojnega gospoda Karla, kralja in našega najdražjega očeta svetlega spomina iz njegovih lastnih kraljevskih rok z vsemi njegovimi kraljevskimi pravicami iz naslova ponovne pridobitve. Zaslužil pa si je to s svojo bistroumnostjo in podjetnostjo, ko se je na raznih krajih postavljal v nevarnost in ni prizanašal niti lastni osebi niti sredstvom, kot smo bili počeni iz pristnih listin samega gospoda Karla, kralja in našega najdražjega očeta. Še več, da ne bo v bodoče nihče iz rodovine samega Nikolaja de Falkos ali pa iz drugih rodov in magistrov Štefana, Ivana, Nikolaja in Ladislava poskušal ali mogel le-teh motiti v takih ali podobnih primerih, zato smo to naše pismeno pričevanje pripravili s posebno pozornostjo in ga dali sestaviti v obliki našega privilegija.

Zato vam, palatinu in našemu dvorskemu sodniku, ki v sodstvu vodite glavne posle, kot tudi vsem sodnikom in pravnikom našega kraljestva, sedanjim in prihodnjim, naročamo z ukazom trdnega kraljevskega odloka, da si nikakor ne drznete soditi ali siliti pred svoja sodišča imenovanega Štefana, Ivana, Nikolaja in Ladislava ter njihove dediče in naslednike dedičev in odločati proti smislu naše listine in proti temu (kar je bilo rečeno) o omenjenem Nikolaju in drugih sorodnikih in rodovinah istega Štefana, Ivana, Nikolaja in Ladislava glede na delitev v istem gradu ali pa v zgoraj navedenih pripadajočih posestvih. Izdano v Budimu takoj po osmini praznika Rešnjega telesa, leta 1378.

Mi torej sprejemamo, odobravamo in potrjujemo celotno vsebino in natančnosti, kot so razvidne iz ponižne in vdane prošnje, ki so jo poslali naši prevzvišenosti Štefan, Ivan in Ladislav, sinovi bana Nikolaja. V vdanosti do kralja priznavamo, da prej napisana naša listina zdej nima prav nobene veljave in da je v posameznih delih od besede do besede ponarejena. Zato v imenu naše od kralja prejete oblasti potrjujemo istemu Štefanu, Ivanu, Nikolaju in Ladislavu ter njihovim dedičem in naslednikom njihovih dedičev, da bo (ta privilegij) večno veljaven, čemur je porok zaščita navzočih. V spomin na to in za trajno trdnost smo pričujočo svojo listino o privilegiju opremili in trdno okrepili s svojim novim, dvojnim, visečim in avtentičnim pečatom.

Datum per manus venerabilis in Christo patris domini Demetry episcopi Zagrabiensis, aule nostre cancelarii dilecti et fidei nostri anno domini millesimo trecentesimo septuagesimo nono, tercio nonas January, regni autem nostri tricesimo septimo venerabilibus in Christo patribus et dominis Johanne Strigoniensis, fratre Stephano Colocensis sacre pagine magistro, Petro Jardensis, Vgolino Spalatinensis et Vgone Rugasiensis archiepiscopis, Emerico Agriensis, Valentino Quinqueecclesiensis, Gilelmo Jauriensis, Gulmino Transilvanensis, Ladislao Varadiensis, Paulo Chanadiensis, Petro vesprimiensis, altero Petro Vaciensis ecclesiarum episcopis ecclesias dei feliciter gubernantibus magnificis viris Nicolao de Gara regni nostri Hungarie palatino, Ladislao vayuoda Transilvano, comite Jacobo de Sepes iudice curie nostre, Nicolao de Zech (= Szécsy iz Gornje Lendave) regni Croacie, Petro Zudar totius Sclavonie et Johanne de Macho (banis), Georgio Zudar pincernarum, Paulo dapiferorum, Stephano Zudar janitorum et Stephano agasonum nostrorum magistris, honores comitatus Posoniensis alisque quampluribus regni nostri comitatibus tenetibus et honores.«

III. LISTINA Z DNE 16. AVGUSTA 1381

Zaradi prepira med štirimi brati je kraljica Elizabeta dne 27. junija 1381 ukazala razdeliti skupno posest med Štefana II. in Ivana I. na eni strani ter med mlajša brata Nikolaja III. in Ladislava I. na drugi strani, in sicer na Ladislavovo pritožbo, ki jo je vložil v Nikolajevem in svojem imenu. Razdelitev je zavlačevala odsotnost bana Ivana.¹⁹⁶ Razdelitev so osebno izvršili zagrebški prošt

...

¹⁹⁶ Bogyal, Kozu kažejo podobe na turniški sliki, str. 133–134.

Nikolaj, Ivan »de Salomonwara« in zastopnik kapitlja v Vasváru kanonik Mihael.

Kraljica je 27. junija 1381 naročila, naj vsako posestvo razdelijo »ad duas partes rectas et coequales«. En del sta dobila Štefan II. in Ivan I., drugega pa Ladislav I. in Nikolaj II. Z razmejčitvijo so vsi trije kraljičini pooblaščenca začeli na dan sv. Elija, to je 20. julija, in nadaljevali naslednje dni. Sli so od posesti do posesti in jo razdelili v dva enaka dela. Po naročilu kraljice je kapitelj v Vasváru o tej razdelitvi izdal listino dne 16. avgusta 1381.

To listino je na prošnjo Sigmunda, sina Ladislava I., in po kraljevem naročilu znova v prepisu izdal isti kapitelj v Vasváru dne 16. avgusta 1405.

Listina z dne 16. avgusta 1381 je v krajepisnem pogledu še važnejša od prej objavljene listine iz leta 1378/79. Tam so kraji le imenom omenjeni, v tej listini pa že tudi nekateri imetniki kmetij, in tako dobimo vsaj delen vpogled v velikost kraja in tudi njegove naseljenosti.

Štefan II. in Ivan I. sta bila bana Slavonije v letih 1381—1385.¹⁹⁷

Besedilo listine¹⁹⁸ se glasi:

»Mi, kapitelj cerkve v Vasváru (Nos capitulum ecclesie Castriferrei) predajamo spominu in s pričujočo listino sporočamo vsem, ki se jih tiče, da smo na podlagi pisanega kraljevskega naročila, ki je temu delu priložen, dali skrbno poiskati in najti v naši zakristiji ali arhivu naše cerkve pisane dokumente veleocenjenega Sigismunda, Ladislavovega sina, ki je bil sin pokojnega bana de Alsolyndwa, kar zadeva njegove posestne pravice v prej imenovani Alsolyndwi in k njci pripadajoče posesti (possessionariorum suorum iurium Alsolyndwa predictae et suarum pertinenciarum tangencia in sacristia nostra seu conservatorio ecclesie nostre). Eden od teh iskanih in najdenih dokumentov se glasi tako:

Mi, kapitelj cerkve v Vasváru predajamo spominu, da smo z največjo častjo prejeli pismo prejasne vladarice gospe Elizabete, po božji milosti slavne kraljice Ogrske, Poljske in Dalmacije itd., naše gospodarice, ki ga nam je posredoval častiti mož, gospod Nikolaj, prošt zagrebske cerkve, in ki se glasi:

Elizabeta, po božji milosti kraljica Ogrske, Poljske, Dalmacije itd., (pošilja) svojemu zvestemu in častitemu možu gospodu Nikolaju, zagrebskemu proštu, pozdrav in milost. Poznano Vam je iz pritožbenega poročila, ki sta ga našemu veličanstvu osebno predala Ladislav, sin bana Nikolaja, in njegov brat Nikolaj, ki smo Vam ga poslali že prej s tem namenom, da izvedete splošno razdelitev med omenjenim Ladislavom in Nikolajem ter odličnima možema gospodoma Štefanom in Ivanom, banoma našega kraljestva Slavonije, na vseh posestvih in na vseh posestnih delih, ki se tičejo tako pravic po očetu kot tudi na pridobljenih posestvih, kjer koli že so ali ležijo (ut generalem in universis possessionibus et possessionariis porcionibus inter ipsos Ladislaum et Nicolaum et magnificos viros dominos Stephanum et Johannem regni nostri Sclauonie banos tam iure paterno, quam acquisitum tangentiibus ubilibet habitis et situatis feceritis divisionem). Toda Vi te posestne delitve niste hoteli izvršiti zaradi odsotnosti gospoda bana Ivana. Ker pa se nam in baronom našega kraljestva zdi, da zaradi odsotnosti enega izmed imenovanih štirih bratov ne smemo več odlašati s to posestno razdelitvijo, zato dajemo Vaši zvestobi odločen ukaz, da po prejemu pričujočega (pisma) vzamete s seboj našega zvestega magistra Ivana, sina Salamona iz Salamonvára. Dalje ukazujemo, naj se temu pridruži v smislu tega pisma še priča iz kapitlja v Vasváru, kar s tem pismom naročamo, da se mu tja sporoči. V roku, ki ga Vi za to določite, naj se na kraju samem pristopi k vsem posestvom in posestnim delom prej imenovanih sinov bana Nikolaja, naj ležijo kjer koli in naj se imenujejo kakor koli (ad facies omnium possessionum et possessionariarum porcionum premissarum ipsorum filiorum Nicolai bani ubilibet habitarum et quovis nomine vocitarum). Ta naj se po običajih našega

¹⁹⁷ Bálint Hóman, Magyar történet (Madžarska zgodovina) II, tabela med stranema 272—273.
¹⁹⁸ Vjekoslav Klaić, Povjest Hrvata II., str. 188—189.

¹⁹⁹ Listino hrani Magyar Országos Levéltár — Diplomatarium, št. 6802.

kraljestva, z zavestjo božje navzočnosti, verno in vestno razdelijo v dva pravična in enaka dela, pri čemer naj se pregleda, premisli in upošteva tako kakovost kot količina in rodovitnost teh posestev in posestnih delov (ad duas partes rectas et coequales visis, consideratis, rescitis qualitibus at quantitibus ac fructuositatibus earumdem possessionum et possessionariarum portionum). Od teh dveh delov morate eno točno polovico pustiti prej omenjenima gospodoma banoma Štefanu in Ivanu, drugo točno polovico pa prej omenjenima bratoma Ladislavu in Nikolaju ter njihovim dedičem in naslednikom (unam rectam medietatem . . . aliam vero rectam medietatem), da jih s trajno pravico imajo v oblasti, v posesti in v užitku. In končno želimo in ukazujemo, da o samem razdelilnem postopku ter o vsem tamkaj izvršenem opravilu pošljete našemu gospodu kralju ali nam verno in vestno sporočilo, ki naj ga pismeno sestavi prej omenjeni kapitelj v Vasváru. Dano v Chepelu (= Csepel), na praznik blaženega kralja Ladislava, v letu Gospodovem 1381.

Isti (namreč zagrebški prošt Nikolaj) s prej imenovanim magistrom Ivanom in z gospodom Mihaelom, čuvajem (custode) in kanonikom naše cerkve, ki je bil od nas poslan kot priča pri tem poslu, se je vrnil k nam in nam sporočil v soglasju z njimi takole: na praznik blaženega preroka Elije in druge dni, ki so bili za to primerni in zadostni, da so prišli na sam kraj in si ogledali celotno posestvo ali posamezne spodaj navedene predele prej omenjenih posestnih delov. Ocenili so njihovo kakovost in donosnost ter jih razdelili v dva pravična in enaka dela. Med drugimi posestmi najprej:

posestvo *Zenthleurench*¹⁹⁹ so razdelili tako, da so začeli pri dvorni kmetiji Gregorjevega sina Nikolaja in prisodili točno polovico proti zahodu omenjenima Nikolaju in Ladislavu, drugo polovico proti vzhodu pa imenovanim banoma.

Posestvo *Herdeuhath*²⁰⁰ so razdelili tako, da so štiri naseljene kmetije in pol opuščene kmetije proti severu pripadle banoma; podobno pa so štiri naseljene kmetije in pol opuščene proti jugu pripadle Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Pokazyk*²⁰¹ so razdelili tako, da so začeli na sredi te vasi pri neki češnji in prisodili dve polovici kmetij proti vzhodu banoma, podobno pa dve polovici na zahodu od omenjenega drevesa Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo pa, ki se prav tako imenuje *Pokazyk*,²⁰² so razdelili tako, da so začeli na sredi te vasi pri vrbovem grmovju, ki se razteza proti jugu, in sta dve polkmetiji vzhodno od tod pripadli banoma, dve polkmetiji proti zahodu Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Warfelde*²⁰³ so razdelili tako, da so začeli na sredi vasi in dodelili štiri kmetije in pol (proti severu) banoma, proti jugu prav tako štiri kmetije in pol Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Ozzyuagy*²⁰⁴ so razdelili tako, da so začeli na sredi te vasi in polovico tega posestva proti severu dodelili Nikolaju in Ladislavu, drugo polovico proti jugu pa banoma.

Posestvo *Gumunya*²⁰⁵ so razdelili tako, da sta tri kmetije in polovico kmetije kovača Petra proti vzhodu dobila bana, proti zahodu pa prav tako tri kmetije in polovico kmetije kovača Petra dobila Nikolaj in Ladislav.

¹⁹⁹ Szentörine. Tega srednjeveškega kraja ni več. Turki so ga uničili. Bil je pri Pakl Billa je tu že v prvi polovici XIV. stoletja župnijska cerkev Sv. Lovreca in je pripadala zagrebški škofiji. Zagrebška kapiteljska staluta iz leta 1334 ga imenujejo kol župnijo v prekmurškem delu beksinskega arhidiaconata: Item sancti Laurencii. — Fr. Rački: Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501. Starine IV. Izdala Hrvatska akademija, Zagreb 1872. Str. 226. — Iv. Tkalič: Monumenta historica episcopatus Zagrabienis II. Zagrabiae 1874. Str. 95. — Leta 1343 je dojnjelendavski Nikolaj od kralja Ludvíka z graščino Nempli dobil tudi »Zenthleuren in qua ecclesia in honorem sancti Laurencii maritris esset constructa«. — Zalai oklevéltár I, str. 409.

²⁰⁰ Erdőhát, leži zahodno od Bánokszentgyörgya in jugovzhodno od Páke. — Csánki III, str. 50.

²⁰¹ Pákaszeg — Pákaszeg. Ta kraj je bil nekoč v okolici Páke in Bánokszentgyörgya. Z leta 1336 je bil Paakazyg v lasti dojnjelendavskega Nikolaja. — Zalai oklevéltár I, 319.

²⁰² Bil je v bližini Pakaszega, omenjenega v op. 301.

²⁰³ Várföld, glej op. 130.

²⁰⁴ Szilvagy, glej op. 137.

²⁰⁵ To bo Budnya pri Szilvagy, glej op. 140.

Posestvo *Zenthmyhal*²⁰⁶ so razdelili tako, da so začeli na vzhodu pri nekem orehu in šli proti zahodu po poti do kostanja, severni del sta dobila bana, južnega pa Nikolaj in Ladislav.

Posestvo *Deththe*²⁰⁷ so razdelili tako, da sta dobila osem obljudenih kmetij in štiri opuščene proti severu bana, proti jugu sta prav tako dobila osem obljudenih in štiri opuščene kmetije Nikolaj in Ladislav.

Posestvo *Zenthgyurgh*²⁰⁸ so razdelili tako, da so začeli na kmetiji Lenharda, ki je bil 'villicus', in prisodili proti severu devet dvornih kmetij v zahodnem predelu Nikolaju in Ladislavu, proti jugu od omenjene kmetije Lenharda prav tako devet dvornih kmetij banoma; prav tako v vzhodnem predelu štiri obljudene kmetije in pol opuščene kmetije proti severu banoma, proti jugu podobno štiri obljudene kmetije in eno opuščeno Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Kurthus*²⁰⁹ so razdelili tako, da so v vzhodnem predelu proti jugu dodelili osem dvornih kmetij s kmetijo Nogykovega sina Ivana Nikolaju in Ladislavu, proti severu pa osem dvornih kmetij banoma; v zahodni smeri ob potoku proti severu so pet dvornih kmetij s kmetijo Antona dodelili Nikolaju in Ladislavu, podobno je bilo prisojenih proti jugu pet kmetij s četrtno ene kmetije banoma.

Posestvo *Kuthfeu*²¹⁰ so razdelili tako, da so začeli na sredi vasi na vzhodni strani pri orehu, pod katerim je studenec, in šli proti zahodu do drugega oreha, ki stoji ob robu nekoga griča. Ta opisana meja deli to posest v dva točno enaka dela. Severno polovico sta dobila bana, južno pa Nikolaj in Ladislav.

Posestvo *Alsokuthfeu*²¹¹ so razdelili tako, da so začeli na poti tega posestva na zahodu pri nekem ceru in šli proti vzhodu in prišli do neke vrbe, polovico na južni strani so prisodili banoma, na severni pa Nikolaju in Ladislavu. Svoobodno kmetijo na severni strani bodo imeli v skupni lasti.

Posest *Mark*²¹² so tako razdelili, da so Simon, Mihael in Nikolajev sin Pavel s svojimi kmetijami pripadli banoma, prav tako pa Nikolajev sin Peter, Jakob in Avguštin s svojimi kmetijami Nikolaju in Ladislavu. Kmetijo neke vdove na tem posestvu bodo imeli v skupni lasti.

Posestvo *Oltarnoch*²¹³ so razdelili tako, da sta bana dobila na severni strani trinajst dvornih kmetij s kmetijo Štefanovega brata Bederja, na južni pa Nikolaj in Ladislav prav tako trinajst dvornih kmetij s kmetijo Benediktovo. V smeri ob potoku, ki priteka od vzhoda, sta na vzhodni strani dobila štiri dvorne kmetije bana, na zahodni pa Nikolaj in Ladislav pet dvornih kmetij, kot nadomestilo za to, kar sta Nikolaj in Ladislav na posestvu Kurthus prejela manj.

Posestvo *Horwath*²¹⁴ so tako razdelili, da sta dobila na južni strani Nikolaj in Ladislav tri dvorne kmetije s kmetijo Lucasyjevega sina, na severni pa bana tudi tri dvorne kmetije s kmetijo Bedeejevega sina Ivana.

²⁰⁶ Szentmihály, glej op. 139.

²⁰⁷ Dieze, glej op. 141.

²⁰⁸ Bánokszentgyörgy, glej op. 155. — Že leta 1334 je bila tu župnijska cerkev sv. Jurija: Item sancti Georgii circa fluvium Paaka, kot to omenjajo zagrebška kapiteljska statuta. Spadala je torej k zagrebški škofiji in je bila v prekmurskem delu beksinskega arhidiaconata. — Tkalcíč, Mon. hist. ep. Zagr. II, 95. — Ta kraj je bil od leta 1336 dalje v lasti dolnjejavanskega Nikolaja in ta je imel obenem patronatske pravice nad to cerkvijo. Listina pravi: »Iuxta fluvium Paaka a parte orientali Paaka-Scent-Gurg vocatam, cum patronatu ecclesie sancti Georgii prout eos contingit.« — Zalal oklevéltár I, str. 318.

²⁰⁹ Kürtös, glej op. 142.

²¹⁰ Kutfő, glej op. 148.

²¹¹ Kutfő, in to Dolnji. Bila sta takrat dva Kutfőja: Gornji in Dolnji.

²¹² Márk, glej op. 148.

²¹³ Oltárc, glej op. 145. Tudi tu je bila župnijska cerkev. Leta 1323 je bil na pokopališču sv. Jurija v Oltarcu pokopan »serviens« dolnjejavanskega Nikolaja (in Oltarch in cimenterio sancti Georgii martitii sepellivisset). Zalal oklevéltár I, str. 164. Tudi zagrebška statuta leta 1334 omenjajo župnijo »sancti Georgii de Oltarch« v prekmurskem delu beksinskega arhidiaconata. — Tkalcíč, Mon. hist. episc. Zagr. II, str. 95. — Tudi ta listina iz leta 1381 spričuje, da je bil takrat Oltárc pomembno naselje z lepim številom kmetij.

²¹⁴ Horváti, glej op. 149.

Posestvo *Byk*²¹³ so razdelili tako, da sta štiri poldvorne kmetije z Mihaelovo kmetijo proti severu prejela bana, na jugu pa Nikolaj in Ladislav tudi štiri polkmetije s kmetijo krojača Andreja.

Posestvo *Kysuolkonya*²¹⁶ so popolnoma in v celoti dodelili banoma.

Posestvo *Nogwolkonya* so razdelili tako, da je njegova zahodna stran v isti vrsti s kmetijo Štefanovega sina Lovrenca v smeri proti jugu vse do konca te vasi pripadla banoma, kmetiji Štefana in Ivana z drugo zahodno stranjo tega posestva in v drugi smeri proti vzhodu vse do konca iste vasi pa sta dobila Nikolaj in Ladislav.

Posestvo *Hanczty*²¹⁷ so razdelili tako, da sta dobila Nikolaj in Ladislav v južnem delu dve dvorni kmetiji s kmetijo 'Thome sclavi', v severnem delu pa dve dvorni kmetiji bana.

Posestvo *Tholmach*²¹⁸ so razdelili tako, da so začeli od zahoda nad kmetijo Kozme v smeri proti vzhodu in prisodili na južno stran do konca vasi sedemnajst polkmetij banoma, na zahodni strani proti jugu pa petnajst dvornih polkmetij z Jurijevo kmetijo Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Chermyfeulde*²¹⁹ so razdelili tako, da so prisodili deset dvornih polkmetij skupaj s kmetijo Ivanovega sina Pavla v zahodnem predelu proti jugu Nikolaju in Ladislavu in v isti smeri proti severu prav tako deset polkmetij s kmetijo Jakobovega sina Tomaža dodelili banomu; potem so v vzhodni smeri prisodili enajst dvornih polkmetij Nikolaju in Ladislavu, proti jugu pa enajst polkmetij z Andrejevo kmetijo banoma.

Posestvo *Zemenye*²²⁰ so razdelili tako, da so začeli nad kmetijo Lovrenčevega sina Jakoba in dodelili v severni smeri na zahodno stran vse do konca vasi trideset dvornih polkmetij skupaj z Jakobovo kmetijo banoma, v južni smeri pa prisodili trideset dvornih polkmetij skupaj s kmetijo Petrovega sina Konda in še eno kmetijo na zahodni strani Nikolaju in Ladislavu. Na drugi črti proti severu, in to na vzhodno stran do konca vasi, so dodelili kmetije skupno s kmetijo Andrejevega sina Demetrija Nikolaju in Ladislavu; na južni črti so predel proti vzhodu s kmetijami jobagionov skupno s polkmetijo imenovanega Konda prisodi banoma; štiri dvorne polkmetije ob poti v Gyulwez s kmetijo Mihaelovega sina Ivana proti severu so pripadle Nikolaju in Ladislavu, na južno stran pa štiri dvorne polkmetije s kmetijo Martina, imenovanega Pop, banoma; prav tako banoma pri murskem brodu (in portu fluvii Mura) na vzhodni strani Josypove polkmetije in še četrtna kmetije, na zahod pa v isti smeri polkmetije in še četrtna kmetije Nikolaju in Ladislavu; prav tako je pripadla za kmetijami gospodov baronov banoma Emerikove polkmetije s polovico Jurijeve kmetije, druga polovica Jurijeve kmetije s polovico Ivanove kmetije, imenovan Redkus, pa Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Zenthkyral*²²¹ so razdelili tako, da so začeli od zahoda proti vzhodu in dodelili deset dvornih polkmetij s kmetijo Andrejevega sina Štefana do kmetije Andrejevega sina Gregorja banoma, in prav tako deset dvornih polkmetij s kmetijo omenjenega Gregorja v smeri proti vzhodu Nikolaju in Ladislavu.

²¹³ Búkl, glej op. 147.

²¹⁶ Valkonya, glej op. 150. Bil si dva vasi s tem imenom: Mala in Velika Valkonya: Kis in Nagy Valkonya.

²¹⁷ Haraszil, glej op. 153. Csánkl je bral: Harazty, kar bo pravilno.

²¹⁸ Tolmács, glej op. 151.

²¹⁹ Csörnyeföld, glej op. 160.

²²⁰ Szemenye, glej op. 159. V istem času zelo velik in obljuden kraj. Tu je Hohollova rodovina ustanovila samostan že leta 1248 in dala zgraditi Marijino cerkev. — Fejér, Cod. dipl. IV, 2, 23—24. Karácsonyi, Szent Ferencz rendjének története Magyarországon (Zgodovina frančiškana na Madžarskem) I, 19—20, 272—273. — Leta 1299 je Szemenye prešlo v last dolnjelendavske rodbine. Wenzel, Cod. dipl. X, 361—362. — Zagrebška stalula leta 1334 omenjajo tu cerkev prekmurskega dela beksinskega arhidakonala: Item sancle Marie l'ela 1355 je dolnjelendavski Nikolaj dal Marijin samostan v Szemenyu povečati in ga je bogato obdaril z vinogradom, zemljiščem, travnikom, mlinom, ribolovom in dajatvami v naravi. Fejér, Cod. dipl. IX, 2, str. 453. Smléklás, Cod. dipl. XI, str. 278.

²²¹ Kerkaszentkirály, glej op. 161. Golovo je že v XIV. stoletju tu bila kakšna kapela sv. kralja, to je Sv. Stefana, in se je po njem vas imenovala.

Posestvo *Zeblench*²²² so razdelili tako, da je pripadla Nikolaju in Ladislavu polovica četrt kmetije Lovrenčevega sina Tomaža v južni smeri, in grede v severno smer tri dvorne kmetije na zahodno stran, v isti smeri na vzhodno stran pa prav toliko banoma.

Posestvo *Berzelche*²²³ so razdelili tako, da so začeli na zahodni strani in tu dodelili Nikolaju in Ladislavu devet dvornih kmetij obenem s polovico kmetije Chombovega sina Pavla, v vzhodnem delu pa prav toliko banoma.

Posestvo *Zombathel*²²⁴ so razdelili tako, da so začeli v vzhodnem predelu pri kmetiji Basouvega sina Gala in šli proti jugu do konca te vasi, v zahodni smeri od iste južne strani proti severu vse do cerkve (*usque ecclesiam*), ki je v tej vasi, in prisodili Nikolaju in Ladislavu štirideset polkmetij in četrtno kmetije; prav tako so v vzhodnem predelu nad kmetijo imenovanega Gala določili banoma posest, ki je razteza proti severu do konca vasi, nato pa krene proti zahodu tudi do konca vasi in konča v južni smeri in proti vzhodu do bližine cerkve, obenem je banoma pripadla še kmetija kovača Pavla.

Posestvo *Mumyr*²²⁵ so razdelili tako, da so začeli od severa proti jugu in polovico kmetije Pavlovega sina Lovrenca in še pet celih kmetij ter eno polkmetijo določili Nikolaju in Ladislavu; prav toliko pa proti severu s polovico kmetije imenovanega Lovrenca banoma.

Posestvo *Baturtelek*²²⁶ so razdelili tako, da so začeli pri kmetiji Štefanovega sina Petra ter določili in prisodili, vključno tudi s to kmetijo pet dvornih kmetij Nikolaju in Ladislavu, v isti smeri proti jugu pa s kmetijo Filipovega sina Emerika štiri kmetije in polovico banoma.

Posestvo *Zenthmyhal*²²⁷ so razdelili tako, da so začeli na vzhodni strani od severa pri cerkvi Sv. Mihaela med dvema kmetijama, namreč Mihaelovega sina Ivana in Ivanovega sina Andreja, in šli do konca te smeri, od tam pa v vzhodni smeri do konca vasi in dodelili banoma deset celih kmetij; začeli so zopet pri omenjenem kraju, obšli so cerkev in šli ne dolgo proti zahodni strani in potem na jug do konca tega predela, odtod prestopivši potok proti vzhodu ter prav tako prisodili Nikolaju in Ladislavu deset celih dvornih kmetij.

Posestvo *Kyskapolna*²²⁸ so razdelili tako, da so začeli pri kmetiji Pavlovega sina Antona na severu in šli proti jugu ter dodelili banoma sedem dvornih polkmetij, v isti smeri na severni strani s kmetijo Petrovega sina Mihaela prav tako sedem dvornih polkmetij Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Felseukapolna*²²⁹ so razdelili tako, da so začeli med dvema kmetijama, namreč Gregorjevega sina Antona in Petrovega sina Emerika, in na južno stran dodelili sedemnajst dvornih polkmetij banoma, na severno stran pa prav toliko Nikolaju in Ladislavu.

²²² Szebencz, srednjeveška vas nekje v bližini Csörnyefölda.

²²³ Bördöcze, glej op. 131.

²²⁴ Lentiszombathely, vzhodno od Lenti. Ta listina iz leta 1381 dvakrat omenja cerkev v tem kraju, v katerem je bilo takrat lepo število polkmetij, torej družin. Kot omenja neka listina iz leta 1322, ki pa je ponarejena konec XIV. stoletja, je bila ta cerkev posvečena sv. Martinu. — Holub 11, Szombathely.

²²⁵ Mumor, severozahodno od Lentiszombathelya. Leta 1343 je bila tu kapela vseh svetnikov, ko je ta kraj z gradom Nemptl dobil dolnjelendavski Nikolaj od kralja Ludvika: »Mumor... in qua capella in honorem Omnium Sanctorum haberetur.« Zalal oklevéltár I, str. 409.

²²⁶ Bárhely, severno od Mumorja.

²²⁷ Kerkaszentmihály, tudi Báršzentmihályfa, severno od Bárhelya. Glej op. 128. Ta naša listina iz leta 1381 dvakrat omenja cerkev, ki je bila, kot to že ime pove, posvečena sv. Mihaelu.

²²⁸ Kis Kápolna, danes samo Kápolna, oziroma Lentikápolna. V drugi polovici XIV. stoletja sta tu bili dve vasi: Kis (Mala) Kápolna in Felső Kápolna (Gornja), ki je bila precej večja od Male Kápolne, saj je leta 1381 imela 34 polkmetij.

²²⁹ Felső Kápolna. Kápolno je leta 1343 dobil dolnjelendavski Nikolaj z gradom Nemptl od kralja Ludvika. Najbrž je v tej Gornji Kápolni bila takrat kapela sv. Katarine: »Capulna in qua capella in honorem sancte Catharine virginis esset fabricata.« Zalal oklevéltár I, str. 409.

Csánki se moti, ko pravi, da je tu bila cerkev sv. Katarine. V resnici je tu bila takrat le kapela. Csánki 11* 47.

Posestvo Saard²⁵⁰ so razdelili tako, da so začeli pri polkmetiji Kozmovega sina Jurija v sredini te vasi in dodelili na južni strani devet dvornih kmetij s polovico kmetije Nikolaju in Ladislavu, na severni strani pa prav toliko banoma.

Posestvo Ozzyuagh²⁵¹ so razdelili tako, da so začeli od juga in šli ob vrsti kmetij proti severu do konca te smeri, nato se obrnili na zahodno stran in ob vrsti kmetij do kmetije Kozmovega sina Štefana ter dodelili štirinajst kmetij banoma; na podoben način so začeli na južnem koncu te vasi in šli proti severu ob vrsti kmetij do konca tega predela ter odtod proti zahodu in se na koncu te črte obrnili na severno stran, nato od te proti vzhodu do kmetije imenovanega Kozmovega sina Štefana ter dodelili štirinajst kmetij s kmetijo tega Štefana Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo Felseuozyuagh²⁵² so razdelili tako, da so dodelili pet obljudenih kmetij vključno s kmetijo Adrijanovega sina Petra in eno opuščeno kmetijo proti jugu Nikolaju in Ladislavu, proti severu pa prav toliko kmetij s kmetijo Markovega sina Ladislava banoma.

Posestvo Myhne²⁵³ so razdelili tako, da so dodelili banoma proti severu pet dvornih kmetij vključno s kmetijama Gregorja in Kosa Zarka, proti jugu pa na obeh straneh potoka podobno pet dvornih kmetij Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo Chede²⁵⁴ so razdelili tako, da so Nikolaju in Ladislavu dodelili v vzhodni smeri devet dvornih kmetij, v zahodnem predelu pa osem in pol kmetije banoma.

Posestvo Zata²⁵⁵ so razdelili tako, da so proti severu dodelili banoma šest dvornih polkmetij, vključno s Tomaževo kmetijo; proti jugu, vključno s Petrovo kmetijo, so šli do konca te smeri, se obrnili na zahod ob drugi vrsti kmetij in nato proti severu in tu so prisodili sedem dvornih polkmetij Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo Pyntykfalu²⁵⁶ so razdelili tako, da so na vzhodni strani dodelili banoma šest dvornih polkmetij, vključno s kmetijo Niclinovega sina Pavla; v isti smeri s kmetijo Welovega sina Pavla so šli na zahod do konca te vasi in se obrnili ob vrsti kmetij proti severu ter se v tem predelu obrnili proti vzhodu in prisodili pet dvornih polkmetij Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo imenovano Nemethkutus²⁵⁷ so razdelili tako, da so tri dvorne kmetije, vključno s kmetijo Corradovega sina Andreja, ki je bil hospes, in ki so bile proti severu, dodelili banoma; v isti smeri, in to proti jugu, so tri celotne dvorne kmetije prisodili Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo Nogkuthus²⁵⁸ so razdelili tako, da so začeli na vzhodni strani pri kmetiji Petra, imenovanega Thakach, in šli proti jugu ter dodelili Nikolaju in Ladislavu sedemnajst dvornih polkmetij skupno s kmetijo tega Petra Thakacha; odtod so šli proti zahodu, vključno Bricitjevo kmetijo, se obrnili k drugi vrsti kmetij in dodelili sedemnajst dvornih polkmetij banoma.

²⁵⁰ Sárd, srednjeveška vas Za Csánklja je leta 1897 bila jugozahodno od Nove pusta, imenovana Sárd (Csánkl III. str. 100). Leta 1353 se omenja kot »possessio«²⁵⁰ dolnjelendavskega Nikolaja »condam bani Sárd«²⁵⁰ imenovana (Zalai oklevéllár I, str. 536).

²⁵¹ Szilvagy, severno od Sárda. Za Csánklja je leta 1897 in bila vas in pusta, imenovana Sziagy ali Szilvagy (Csánkl III. str. 30). Leta 1343 je dobil dolnjelendavski Nikolaj od kralja Ludvika s gradom Nemty (ind) »duas villas Ozyagh vocatas in quarum una esset ecclesia in honorem sancti Marlini constructa«²⁵¹ (Zalai oklevéllár I, str. 409). Leta 1381 je bila ta vas znatno večja kot naslednja, namreč Felső Szilvagy. Zato sklepam, da je bila cerkev v vrhji vasi, ki se leta 1389 imenuje Alsó Szilvagy (Csánkl III. str. 30).

²⁵² Felső Szilvagy, vas v bližini prejšnje vasi. — Leta 1333 in 1334 je bil v (Dolnjem) Szilvagyú župnik Nikolaj, ki je obe lani plačal po 12 širokih denarjev papeške desetnine. Župnija je bila v arhidjakonatu Zala in je pripadala vespremski škofiji. (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria 1281—1375. Budapestini 1887. Str. 377, 388. — Orivay: Geographia ecclesiastica Hungariae Incunte saeculo XIV° e labulis Rationes collectorum pontificorum a. 1281.—1375. referentibus erula digesta illustrata I. Budapestini 1891, str. 292).

²⁵³ Mihne, glej op. 124.

²⁵⁴ Csóde, glej op. 123.

²⁵⁵ Szatta, glej op. 119.

²⁵⁶ Kerkapéntekfalu, glej op. 120.

²⁵⁷ Németfalu, glej op. 121.

²⁵⁸ Nagykulas, glej Kntas op. 122. Leta 1381 je bila precej velika vas.

Posestvo *Myhon*²³⁹ so razdelili tako, da so začeli na sredi te vasi in proti jugu dodelili s kmetijo Kynydejevega sina Jurija banoma pet kmetij, podobno so prisodili Nikolaju in Ladislavu pet kmetij s kmetijo Crisijevega sina Petra.

Posestvo *Alsowchesteregh*²⁴⁰ so razdelili tako, da so začeli pri domačiji ali kmetiji kovača Petheeja, namreč na sredi te vasi, in dodelili Nikolaju in Ladislavu osem dvornih kmetij na zahodu, vključno s Petheejevo; v isti smeri z dvorom ali kmetijo Stefanovega sina Pavla na vzhodu pa dodelili banoma sedem kmetij in pol.

Posestvo *Feelseuchztereigh*²⁴¹ so razdelili tako, da so v vzhodnem predelu dodelili banoma osem dvornih kmetij ali točno polovico te posesti; v drugem, v zahodnem predelu ali polovici te posesti so prisodili Nikolaju in Ladislavu sedem kmetij.

Posestvo *Wyfalu*²⁴² so razdelili tako, da so začeli na sredi vasi in banoma dodelili proti jugu štiri in pol kmetije s kmetijo Petrovega sina Ivana; proti severu pa pet celih in polovico kmetije Nikolaju in Ladislavu kot dodatek za odškodnino na posesti Felseuchesteregh.

Posestvo *Markfeulde*²⁴³ so razdelili tako, da so začeli na sredi vasi s kmetijo Islinovega sina Nyclina in na zahodni strani dodelili dvajset polkmetij banoma, na vzhodni strani pa s kmetijo Jernejevega sina Gregorja prav toliko Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Kebeleje*²⁴⁴ so razdelili tako, da so proti zahodu dodelili banoma pet kmetij s kmetijama Nadelovega sina Martina in Sydoja; proti vzhodu so na podoben način prisodili pet dvornih kmetij s kmetijo Sydojevega sina Bedeuja Nikolaju in Ladislavu.

Istoimensko posestvo *Kebeleje*²⁴⁵ so razdelili tako, da so začeli pri zaselku Ivana, imenovanega Feyr, in so kmetije Nikolaja in Štefana, ki sta ležali proti vzhodu, dodelili Nikolaju in Ladislavu; v isti črti proti zahodu so kmetiji Lovrenčevega sina Ivana ter Elyeja prisodili banoma; na isti strani v tretjem predelu tega posestva so začeli v njegovi sredini in pet dvornih kmetij s kmetijo Nickelovega sina na vzhodni strani dodelili banoma, na zahodni strani pa prav tako pet dvornih kmetij z dvorcem ali kmetijo Koncha Nikolaju in Ladislavu; v četrtem predelu tega posestva sta dobila Nikolaj in Ladislav kmetiji

²³⁹ Mihom, jugovzhodno od Kutasa. — Csánki III, str. 75—76.

²⁴⁰ Alsó Csesztreg, glej op. 128.

²⁴¹ Feisó Csesztreg. — Csesztreg se že leta 1275 omenja kot Hoholtova posest. Leta 1334, ko je kraj Karei na prošnjo dolnjelendavskega Nikolaja dal obhoditi meje Csesztrega, Hétkutása in Szentersébetis, listina pove o Csesztregu: »in qua ecclesia sancti Mauricii constructa hsbetur lapidea« (Zalai oklevéltár I, str. 278). Ta župnja je tudi ena izmed tistih, ki jih zagrebška kapiteljska statuta naštevajo leta 1334, ki so bile v prekmurskem delu beksinskega arhidiaconata: »Item sancti Mauricii de Cestregh.« (Tkalčić, Mon. episc. Zagre. II, str. 95; Holub II, Csesztreg.)

²⁴² Ujfsiu, severozahodno od Csesztrega na levi strani Krke.

²⁴³ Márokföld, zahodno od Csesztrega. — Csánki III, str. 81.

²⁴⁴ Kobilje. Ker imamo v tej listini iz leta 1381 prvi krajepisni opis naših vasi v dolnjem Prekmurju in so imenoma omenjeni vsaj nekateri kmetje, ki so v njih prebivali, je prav, da v opombah navedem tudi latinsko besedilo dobesečno. Saj bo čez deset let ta opis lege prekmurskih vasi star že šeststo let. O Kobilju ta listina takole poroča: »Item possessionem Kebeleje sic divisissent, quod quinque fundi cum curia Martini filii Nadel et Sydo versus occidentem ipsi dominis banis, ad orientem vero simili quinque fundi curiarum cum sessione Bedeui filii Sydo dictis Nicolao et Ladislao provenissent.«

²⁴⁵ Kobilje. — »Item possessionem similiter Kebeleje taliter divisissent, quod incipiendo a predio Johannis dicti Feyr sessiones Nicolai et Stephani ad orientem prefatis Nicolao et Ladislao, in eadem vero linea ad occidentem sessiones Johannis filii Laurentii et Elye annotatis dominis banis; item versus eandem plagam in tercia ipsius possessionis distinctione incipiendo in medio eiusdem quinque fundi curiarum cum sessione filii Nickel versus orientem dictis dominis banis, ad occidentem vero similiter quinque fundi curiarum cum curia seu sessione Konch prefatis Nicolao et Ladislao; item in quarta eiusdem possessionis distinctione sessiones Michaelis filii Ireslini et Benedicti Nicolao et Ladislao, abhinc ad eandem plagam sessiones Petri et Lukasil filii Bedo dictis dominis banis; in quinta vero eiusdem possessionis distinctione incipiendo in medio quattuor fundi curiarum cum curia Lukasil ad orientem prefatis dominis banis, ad occidentem vero similiter quattuor fundi curiarum cum sessione Blasii dictis Nicolao et Ladislao; item in eadem Kebeleje prope ecclesiam in linea occidentali quattuor fundi cum

Irislinovega sina Mihaela ter Benedikta, odtod na isti strani pa bana kmetiji Petra in Bedojevega sina Lukasa; v petem predelu tega posestva so začeli v sredini in štiri dvorne kmetije s kmetijo Lukasija na vzhodni strani dodelili banoma, na zahodni strani enako štiri dvorne kmetije s kmetijo Blaža pa Nikolaju in Ladislavu; v istem Kobilju so v bližini cerkve v zahodni smeri na severni strani dodelili Nikolaju in Ladislavu štiri kmetije s kmetijo Chokovega sina Petra, prav tako pa so štiri dvorne kmetije z Matejevo kmetijo v drugem predelu, ko se zavije k sami cerkvi, pripadle banoma.

Posestvo *Sypkolch*²⁴⁶ so razdelili tako, da so dodelili dve dvorni kmetiji in polovico v vzhodni smeri Nikolaju in Ladislavu, v zahodni smeri pa prav toliko banoma.

Posestvo *Lippanmolch*²⁴⁷ so razdelili tako, da so začeli od vzhoda v vrsti kmetij in prisodili štiri dvorne kmetije s kmetijo Lovrenca na zahodu Nikolaju in Ladislavu, od vzhoda v drugi smeri proti jugu na podoben način dodelili štiri dvorne kmetije s kmetijo Benedikta Nikolaju in Ladislavu.

Posest *Jalsolch*²⁴⁸ so razdelili tako, da so tri dvorne kmetije v vzhodni smeri, namreč Petrovo, Pavlovo in Bedeukovo, s polovico opuščene kmetije dodelili Nikolaju in Ladislavu, v zahodni smeri pa na podoben način tri kmetije in polovico z dvorcem Sydulejevega sina Blaža in polovico kmetije imenovanega Galla banoma.

Posestvo *Pansardya*²⁴⁹ so razdelili tako, da je v zahodni smeri pripadlo pet kmetij Ladislavu in Nikolaju, v vzhodni smeri onstran potoka in štiri kmetije banoma.

Posestvo *Redich*²⁵⁰ so razdelili tako, da so začeli od zahoda proti vzhodu in dodelili dvaindvajset dvornih polkmetij Nikolaju in Ladislavu, odtod pa v isti smeri, začenši pri kmetiji Iwanovega sina Gregorja, ki je vključena, dodelili banoma dvajset dvornih polkmetij in polovico v smeri proti vzhodu; v južni smeri pa so začeli na meji onstran potoka Redich in se obrnili proti zahodu ter tu dodelili Nikolaju in Ladislavu šestnajst dvornih polkmetij, na isti strani pa sedemnajst dvornih polkmetij, vključno z Barlovo kmetijo, banoma.

Posestvo *Nemphy*²⁵¹ so razdelili tako, da so začeli na poti, ki vodi v grad in šli na vzhodni strani proti severu, namreč prav do konca te smeri, se obrnili

sessione Petri filii Chuz versus Aquilinum prefatus Nicolao et Ladislao, Item similiter quatuor fundi curiarum cum sessione Malhei salendigne in aliam contratam, ad ipsamque ecclesiam divertendo prefatis dominis banis cessissent et provenissent. Cerkev v Kobilju je v tem navzokni dvakrat imenovana. Kobilje je bilo prvotno zemljišče zalkega gradu in v njem so bivali naseljeni. Zidov iz Mileja se je v boju proti Čehom pri gradu »Parapah« hrabri babil in je bil ranjen. Zato mu je kralj Stefan V. dal leta 1271 zalško zemljo Kobilju s cerkvijo sv. Marthna (terram castri Zalathennis Kobile vicatam in qua ecclesia sancti Marthni esse dicitur, eodem Sidori deditur) in tuju imno hircipes eiusdem castri dicitur residere. Zlati oklevčár I, str. 57). Leta 1234 se ta župnija imenja med župnijami prekmurskega dela beksinskega arhidjakkunala z besedami: Item sancti Marthni (P'kalčić, Mun. mj. sp. Zagreb II, str. 95). Leta 1340 je bilo Kobilje s cerkvijo sv. Marthna že v lasti hujubjelenavške rodbine (Zlati oklevčár I, 390, 394–395).

²⁴⁶ Zlatkovič: »Item possessionem Sypkolch lallter divisissent, quod duo fundi curiarum cum dimidio in linea orientali dielis Nicolao et Ladislao, in linea vero occidentali totidem dielis dominis banis.«

²⁴⁷ Rigánover pri Dobruvniku ob državni meji, glej op. 179. »Item possessionem Lippanmolch (Csánki je bral: Lygamnotch) hoc modo divisissent, quod inciperet ab oriente in ordine sessinone et quatuor fundi curiarum cum sessione Laurentii ad occidentem dielis Nicolao et Ladislao, ab oriente vero in altera linea cum curia Benedicti ad meridiem similiter quatuor fundi curiarum anbotatis dominis banis provenissent.«

²⁴⁸ Jošec, Jašovec, glej op. 177.

²⁴⁹ Sárd, glej op. 127.

²⁵⁰ Redies, glej op. 129.

²⁵¹ Lenti, severovzhodno od Rečice. Tu je bil tudi grad. Že leta 1335 se omenja »castellanus de Nemphy« (Zlati oklevčár I, str. 184). Leta 1381 je že zelo veliko naselje in se imenja tudi curia sacerdotis Župnijska cerkev je bila posvečena sv. Juriju. Zagrebški kapitulski statut iz leta 1334 imenujejo: »Item sancti Georgii de Nemphy«; bila je ena izmed župnij prekmurskega dela beksinskega arhidjakkunala. Že leta 1357 se omenjajo vinogradi sv. Jurija iz pupisa meju je razvidno, da je imeljen sv. Jurij v Lenti (inter vicem Sancti Georgii. Wenzel, Cod. dipl. VII, str. 463). Leta 1343 je kralj Luitvik I. podaril grad s pripadajočimi vasmi in zemljišči hujubjelenavskemu Nikolaju (castrium suum regale Nemphy vicentium iuxta fluvium Kereka ... in qua ecclesia in honorem sancti Georgii esset fundata. Zlati oklevčár I, str. 409).

v drugo smer, oziroma proti zahodu, do kmetije Hendelovega sina Ivana in dodelili banoma trideset dvornih polkmetij, odtod so na isti strani na podoben način prisodili trideset dvornih polkmetij s kmetijo Ivana Nikolaju in Ladislavu; na vzhodni strani so se obrnili na jug in razdelili tako, da so začeli ob omejnjeni cesti, ki vodi v grad, izključili duhovniški dom ali posest, in šli do konca te smeri proti jugu in se tu obrnili proti zahodu ter dodelili Nikolaju in Ladislavu dvajset dvornih polkmetij s polovico kmetije do vodnjaka, od tega vodnjaka v isti vrsti do konca te vasi so na podoben način dodelili banoma dvajset dvornih polkmetij.

Posestvo *Mahonfalua*²⁵² so razdelili tako, da so na zahodu dodelili Nikolaju in Ladislavu devet dvornih kmetij, na vzhodu prav tako banoma devet dvornih kmetij.

Posestvo *Kerekaalya*²⁵³ so razdelili tako, da so tri dvorne kmetije na severu dodelili Nikolaju in Ladislavu, na jugu pa tri dvorne kmetije banoma.

Posestvo *Tothfalu*²⁵⁴ so razdelili tako, da so začeli pri cerkvi in šli proti jugu do studenca in tu dodelili Nikolaju in Ladislavu osem dvornih polkmetij, odtod še naprej proti jugu s kmetijo Othlyjevega sina Jakoba do konca te smeri prav tako osem dvornih polkmetij prisodili banoma; ob drugi ulici proti severu so dodelili banoma enajst dvornih polkmetij, v smeri proti jugu pa pravtako enajst dvornih polkmetij Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Kuthfeu*²⁵⁵ so razdelili tako, da so banoma dodelili štiri dvorne kmetije s kmetijo Petra, ki je bil villicus, v vzhodni smeri pa na južno stran do kmetije Martinovega sina Pavla; Nikolaju in Ladislavu pa, vključno s to Pavlovo kmetijo, so prisodili v zahodni smeri na severno stran do konca štiri dvorne kmetije in polovico.

Posestvo *Tornyzenthmyklos*²⁵⁶ so razdelili tako, da so začeli pri svobodni kmetiji nekega gosta (a libera curia cuiusdam hospitis) in dodelili banoma v zahodni smeri na severno stran dvanajst dvornih kmetij in dve dvorni kmetiji na koncu vzhodne smeri; Nikolaju in Ladislavu pa v isti vzhodni smeri štirinajst dvornih kmetij do duhovnikovega zemljišča.

Posestvo *Vyfalua*²⁵⁷ so razdelili tako, da so začeli nad polkmetijo Andovega sina Jakoba in to vključno dodelili proti zahodu osem dvornih kmetij in polovico banoma, proti vzhodu pa vključno s polovico te Jakobove kmetije tudi Nikolaju in Ladislavu prisodili osem dvornih kmetij in pol.

Posestvo *Pynche*²⁵⁸ so razdelili tako, da so dodelili na vzhodni strani Nikolaju in Ladislavu šest dvornih kmetij s kmetijo Markovega sina Mihaela, na zahodu in vzhodu do konca druge vzhodne vrste in tu, obrnivši se na zahod do kmetije Ivana, imenovanega Bazarad, so petnajst polkmetij s kmetijo Petrovega sina Benedikta tudi prisodili Nikolaju in Ladislavu; odtod pa s polkmetijo istega (Benedikta) do konca vasi in prestopivši potoček prišli do Matejeve polkmetije in prav tako dodelili banoma petnajst polkmetij.

Posestvo *Zulkfalua*²⁵⁹ so razdelili tako, da so začeli v sredini vasi med kmetijama Demejevega sina Nikolaja na vzhodu in Ivanovo na zahodu in

²⁵² Máhomfa, jugovzhodno od Lenti. Ko je dolnjelendavski Nikolaž dobil leta 1343 grad Nempty, je dobil tudi kraj »Mahonfalua in qua ecclesia in honorem beati Martini confessoris habetur« (Zalal oklevéttár I, str. 409).

²⁵³ Kerkaalya, srednjeveška vas ob Krki jugovzhodno od kraja Máhomfa.

²⁵⁴ Tótfalu (Slovenska vas), južno od kraja Máhomfa. Omenja se cerkev.

²⁵⁵ Kutfej, južno od kraja Tótfalu.

²⁵⁶ Tornyzentmiklós, glej op. 162. Leta 1381 je bil večji kraj in v njem se omenja fundus sacerdotis. Bila je torej tu župnijska cerkev. Omenja se ta župnija v zagrebških kapiteljkih statutih leta 1334 z besedami: »Item sancti Nicolai.« (Tkalcíć, Mon. episc. Zagr. I, str. 95).

²⁵⁷ Lendvaufalu, glej op. 163.

²⁵⁸ Pince. »Item possessionem Pynche taliter divisissent, quod sex fundi curiarum cum fundo Michaelis filii Mark ad orientem dictis Nicolao et Ladislao, ad occidentem vero et orientem usque finem alterius linee orientalis inclinandoque ad occidentem usque fundum Johannis dicti Bazarad quindecim medii fundi cum sessione Benedicti filii Petri dictis Nicolao et Ladislao, abhinc cum medio fundo eiusdem usque finem ville, deinde saliendo rivulum ad medium fundum Mathel similiter quindecim medii fundi curiarum ipsi dominis banis provenissent.«

²⁵⁹ Szulkfalva. — Srednjeveška vas, ki naj bi bila po Csákiju (III, str. 114) južno ozlroma jugovzhodno od Lendave. V tej listini iz leta 1381 se omenja med vasema Pince in Centíbo,

dodelili proti zahodu devetnajst dvornih polkmetij Nikolaju in Ladislavu, proti vzhodu pa toliko banoma.

Posestvo *Chentewigh*²⁶⁰ so razdelili tako, da so štiri dvorne polkmetije proti vzhodu s polkmetijo Konchevega sina Matije dodelili Ladislavu in Nikolaju, proti zahodu pa toliko s polkmetijo Nikolaja iz Zygetha banoma.

Posestvo *Kechkes*²⁶¹ so razdelili tako, da so v južni smeri dodelili banoma pet dvornih polkmetij, v severni smeri pa štiri dvorne polkmetije Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Huzyufalu*²⁶² so razdelili tako, da so začeli na sredi vasi med kmetijama Pavlovega sina Ivana na južni strani in na severni Fabianovega sina Ivana in so prepustili (manjka beseda: banoma) proti jugu dvajset dvornih polkmetij in pol s polovico kmetije imenovanega Fabianovega sina Ivana; in prav toliko Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Radamas*²⁶³ so razdelili tako, da so začeli od juga in šli do polkmetije Dasovega sina Pavla in dodelili devet dvornih polkmetij banoma, na severni strani so prav tako dodelili Nikolaju in Ladislavu s polovico kmetije omenjenega Pavla devet dvornih polkmetij.

Posestvo *Dabronok*²⁶⁴ so razdelili tako, da so dodelili banoma severni del razen polkmetije na vzhodnem koncu, južni del vasi pa z omenjeno polkmetijo Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Alsobakonok*²⁶⁵ so razdelili tako, da so začeli na sredi vasi in dodelili banoma v zahodnem delu s polkmetijo Ivana imenovanega Magyar šest dvornih polkmetij, v vzhodnem delu pa Nikolaju in Ladislavu s polkmetijo Tyuadorjeva sina Tomaža pet dvornih polkmetij.

Posestvo *Felseubakonok*²⁶⁶ so razdelili tako, da so začeli na jugu pri polkmetiji Pavlovega sina Jurija in šli proti severu in s to polkmetijo dodelili banoma pet polkmetij, v tem severnem delu so prav tako pet dvornih polkmetij dodelili Nikolaju in Ladislavu, s polovico Jekkulove kmetije.

Posestvo *Phyloch*²⁶⁷ so razdelili tako, da so začeli od vzhoda in šli proti zahodu do Ivanove polkmetije in banoma dodelili pet celih kmetij, s to polovico

leta 1289 pa se vas Zykweyly omenja takole: Centba, Keeskes, Zykvelgy, Dolina. Leta 1299 je bila vas s podobnim imenom v okolici Oltárea (Holub II, Szulkaľva) Leta 1381 je bila tu precej velika vas, ki je imela 38 polkmetij: »Item possessionem Zulkalua hoc modo divisissent, quod inciperet in medio ville inter fundos Nicolai filii Demea ab oriente et Iwan ab occidentem versus occidentem decem et novem medii fundi euriarum dictis Nicolao et Ladislao, ad orientem vero totidem dictis dominis banis provenissent.«

²⁶⁰ Centba. »Item possessionem Chentewigh sic divisissent, quod quattuor medii fundi euriarum ab orientem cum medio fundo Mathye filii Koneh Nicolao et Ladislao, ad occidentem vero totidem eum medio fundo Nicolai de Zygeth dictis dominis banis cessissent.«

²⁶¹ Keeskes, glej op. 168.

²⁶² Dolga vas »Item possessionem Huzyufalu sic divisissent, quod inciperet in medio ville inter fundos Johannis filii Pauli a meridie, ab aquilone vero alterius Johannis filii Fabiani et ad meridiem viginti medii fundi euriarum eum dimidio ac medio fundo dicti Johannis filii Fabiani totidem annotatis Nicolao et Ladislao cessissent.«

²⁶³ Radmožanci. »Item possessionem Radamas hoc modo divisissent, quod inciperent a meridie usque medium fundum Pauli filii Dasa novem medii fundi euriarum dictis dominis banis, et ad partem aquilonis simuleum medio fundo dicti Pauli similliter novem medii fundi euriarum dictis Nicolao et Ladislao provenissent.«

²⁶⁴ Dobrovnik. »Item possessionem Dabronok sic divisissent, quod linea aquilonaris excepto medio fundo in fine orientali habito dictis dominis banis, linea vero meridionalis simuleum dicto fundo annotatis Nicolao et Ladislao provenissent.« — Tudi tu je bila župnijska cerkev, in to sv. Jakoba. Zagrebška kapitelska statuta 1334 to župnijo imenujejo: »Item sancti Jacobi« (Tkalčić, Mon. episc. Zagr. II, str. 95).

²⁶⁵ Dolnja Bukovnica. »Item possessionem Alsobakonok sic divisissent, quod inciperet in medio ville et eum medio fundo Johannis dicti Magyar versus occidentem sex medii fundi euriarum dictis dominis banis, ad orientem vero eum medio fundo Thome filii Tyuadar quinque medii fundi euriarum annotatis Nicolao et Ladislao provenissent.«

²⁶⁶ Gornja Bukovnica. »Item possessionem Felseubakonok sic divisissent, quod inciperet a meridie ad medium fundum Georgii filii Pauli versus aquilonem et eum eodem quinque medii fundi dictis dominis banis, item versus eandem partem eum medio fundo Jekkul similliter quinque medii fundi euriarum ipsi Nicolao et Ladislao.«

²⁶⁷ Filovel. »Item possessionem Phyloch hoc modo divisissent, quod inciperet ab oriente et versus occidentem usque medium fundum Iwan quinque fundi integri predictis dominis

Ivanove kmetije so v zahodnem delu vasi prisodili Nikolaju in Ladislavu pet kmetij in pol.

Posestvo *Baganya*²⁶⁹ so razdelili tako, da so najprej začeli na vzhodnem koncu vasi, šli proti zahodu in zavili na jug in prišli do polkmetije Jurija, ki je bil litteratus, in Nikolaju ter Ladislavu dodelili petnajst dvornih polkmetij in še polovico, odtod pa proti jugu do konca vasi petnajst obljudenih dvornih polkmetij in štiri opuščene banoma.

Prvo posestvo in tenutis Chercech' *Iwanch*²⁶⁹ so razdelili tako, da so najprej začeli na koncu vasi pri Iwanovem domu in šli naokrog do Benejeve kmetije in dodelili banoma šest dvornih polkmetij, nato so šli naokrog proti jugu in dodelili Nikolaju in Ladislavu s to Benejevo kmetijo šest dvornih polkmetij.

Posestvo *Balasoich*²⁷⁰ so razdelili tako, da so pet dvornih polkmetij s kmetijo Nikolaja, ki je bil villicus, proti zahodu dodelili Nikolaju in Ladislavu; nato so šli proti jugu do Lovrenčeve kmetije, se zasukali na zahodno stran in s to kmetijo dodelili banoma štiri dvorne polkmetije.

Posestvo *Barathkolch*²⁷¹ so razdelili tako, da so banoma dodelili pet dvornih polkmetij z Bychojevo kmetijo, ki je bil villicus, in ki so bile ob reki Ledave; na drugi strani Ledave so Nikolaju in Ladislavu prisodili s kmetijo Mihaela pri reki prav tako pet dvornih polkmetij.

Posestvo *Renkolch*²⁷² so razdelili tako, da so začeli za severnem koncu in šli do kmetije Zewechejevega sina Martina in dodelili banoma sedem celih kmetij; od te kmetije so šli do konca te smeri in zavili na zahod in z Martinovo kmetijo dodelili Nikolaju in Ladislavu prav toliko kmetij.

Posestvo *Tornysa*²⁷³ so razdelili tako, da so dvanajst dvornih kmetij v južni smeri in na koncu druge severne eno dvorno polkmetijo, namreč godčevo, in polkmetijo Pavlovega sina Ivana dodelili Nikolaju in Ladislavu, banoma so prisodili drugo polovico Ivanove kmetije, šli proti vzhodu do konca vasi, se obrnili proti jugu do kovačeve kmetije in s tem dodelili banoma trinajst celih kmetij in pol.

banis, item cum medio fundo dicti Iwan similiter ad occidentem quinque fundi integri cum dimidio ipsi Nicolao et Ladislao.*

²⁶⁹ Bogojina. »Item possessionem Bagnya sic divisissent, quod primo inciperet ab oriente in fine et versus occidentem reflectendoque ad meridiem usque medium fundum Georgii litterati quindecim medii fundi curiarum et dimidium ipsis Nicolao et Ladislao, dehinc ad meridiem usque finem ville quindecim medii fundi curiarum populosi et quattuor deserti annotatis dominis banis cessissent et provenissent.* — Vas »Bogna« se omenja že leta 1208 v listini kralja Andreja II., ko je dal Nikolaju iz Zeleznega (Vasvára) zemljišče »Lyndwa« (Gornjo Ledavo; Szentpétery, Regesta I, str. 76). V začetku XIV. stoletja so Bogojino imeli v posesti Kemenovi sinovi. Bogojino je od njih leta 1339 dobil v najem dojnjeendavski Nikolaj. Pozneje jo je kupil in tako je Bogojina prišla v last dojnjeendavske rodbine (Hoiub, Zala megye tört. II, Bagonya). Leta 1381 je bila Bogojina precej velika vas. Ze leta 1371 se omenja ns posestvu »Baganya« cerkev: »in qua ecclesia in honorem sancte Trinitatis esset constructa« (Zalai oklevéltár II, str. 41). Sedaj je cerkev v Bogojini posvečena Gospodovemu vnebohodu.

²⁷⁰ Ivanci. »Item in tenutis Chercech primo possessionem Iwanch hoc modo divisissent, quod primo inciperet in fine ville a domo Iwan usque fundum Bene circueundo sex medii fundi curiarum dictis dominis banis, deinde ad meridiem cum fundo dicti Bene circueundo versus meridiem similiter sex medii fundi curiarum dictis Nicolao et Ladislao provenissent.*

²⁷¹ Blažovci, glej op. 106. »Item possessionem Balasoich hoc modo divisissent, quod quinque medii fundi curiarum cum fundo Nicolai villici versus occidentem Nicolao et Ladislao, ad meridiem vero eundo cum medio fundo Laurentii et ad occidentis partem flectendo quattuor medii fundi curiarum dictis banis provenissent.*

²⁷² Bratkovci. »Item possessionem Barathkolch sic divisissent, quod quinque medii fundi curiarum cum fundo villici Bycho iuxta fluvium Lyndwa existenti dictis dominis banis, item ultra fluvium Lyndwa cum fundo Michaelis penes fluvium eundem similiter quinque fundi curiarum prefatis Nicolao et Ladislao provenissent.* — Ivanci in Blažovci so bili na levi strani Ledave, Bratkovci pa na obeh straneh Ledave, kot je jasno razvidno iz opisa lege te vasi v tej listini iz leta 1381. Ivan Zeiko ima drugače, glej: Mlinarstvo pri panonskih Slovencih, Krotika XV/1967, zemljevid na strani 131.

²⁷³ Renkovec. »Item Renkolch taliter divisissent, quod incipiens in fine ab aquilone usque fundum Martini filii Zeweche septem fundi integri dictis dominis banis, item cum fundo eiusdem Martini filii Zeweche usque finem eiusdem linee ad altamque lineam occidentalem declinans totidem annotatis Nicolao et Ladislao cessissent.*

²⁷⁴ Turnišče. Vasi Crncec pri Turnišču ta listina ne omenja, glej op. 89. Ze leta 1267 se v Crncec omenja cerkev: »Ecclesia Beatae Virginis, sita in Churmuch« (Fejér, Cod. dipl. IV/3

Posestvo *Nedelche*²⁷⁴ so razdelili tako, da so začeli na severnem koncu in šli proti južni strani do polkmetije Bolehojevega sina Klementa in sedem dvornih polkmetij dodelili banoma, s to Klementovo polkmetijo so do konca vasi dodelili Nikolaju in Ladislavu šest dvornih polkmetij.

Posestvo *Palyna*²⁷⁵ so razdelili tako, da so šli od Gvrijeve kmetije proti jugu in se obrnili proti severu in tri dvorne polkmetije (z Gvrijevo polkmetijo) dodelili banoma; Nikolaju in Ladislavu pa proti jugu z Benediktovo polkmetijo tri dvorne polkmetije; Štefanovo polkmetijo na severu uživajo vsi skupaj.

Posestvo *Kendench*²⁷⁶ so razdelili tako, da so začeli med kmetijami Sykyla in Petra Strachyna in proti severu prestopili potok ter prišli do Erneyjeve kmetije in tu sedem celih kmetij (s Petravo) dodelili banoma; s kmetijo imenovanega Erneya in kmetijami na obeh straneh imenovanega potoka do kmetije imenovanega Petra Strachyna pa so sedem celih kmetij dodelili Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Gwmulycha*²⁷⁷ so razdelili tako, da so začeli na sredi vasi na kmetiji Domonya in to vključno proti vzhodu dodelili pet dvornih polkmetij Nikolaju in Ladislavu, proti zahodu pa z Jurijevo polkmetijo prav toliko banoma.

Posestvo *Adrianch*²⁷⁸ so razdelili tako, da so začeli od zahoda pri Ladislavovi kmetiji in to vključno proti severu dodelili Nikolaju in Ladislavu pet celih kmetij, proti jugu pa z Dempsejevo kmetijo prav toliko banoma.

Posestvo *Belseubezterche*²⁷⁹ so razdelili tako, da so začeli na sredi vasi ob strani reke Mure in s Tomaževo kmetijo proti severu in vzhodu dodelili banoma šest dvornih polkmetij; z Malchekovo kmetijo so, obrnivši se na jug in vzhod, šest dvornih polkmetij dodelili Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Nogbezterche*²⁸⁰ so razdelili tako, da so začeli na vzhodnem koncu in šli od severa proti jugu do konca te črte, od tod do konca druge črte, ležeče

str. 403—407) Zagrebška kapiteljska statuta iz leta 1331 načeljuje (med kmetijami prekmurskega dela heksinskega arhidjakaonata tuhi to župnijo z besedami: »Item sancte Marie de Churnuch« (Tkalčić, Misc. episc. Zagr. II, str. 95) -- »Item possessionem Tornysa taliter divisissent, quod rhodocem fundi curiarum in linea meridionali in alteriusque fine linee aquilonaris unus fundus Nicolao et Ladislao, alihinc in alia medietate fundi ipsius Johannis versus orientem usque finem ville ad meridiemque saliendo in finium fabri similiter tredecim fundi integri cum medio prefatis dominis hanc cessissent et provenissent.»

²⁷⁴ *Nedelica*. »Item possessionem Nedeliche sic divisissent, quod in fine ab aquilone versusque partem meridionalem usque medium lunam Clementis filii Boleho septem medii fundi curiarum dictis dominis banis, dietnque medio fundo ipsius Clementis incluso sex medii fundi curiarum usque finem ville predictus Nicolao et Ladislao provenissent.«

²⁷⁵ *Palana*. »Item possessionem Palyna huc modo divisissent, quod cum medio fundo Gvri ad meridiem circueundo versusque aquilonem declinando tres medii fundi curiarum dictis dominis, cum medioque fundo Benedicti versus meridiem similiter tres medii fundi curiarum prefatis Nicolao et Ladislao provenissent, medium fundum Stephan ab aquilone existentem partibus communiter uti committendo.«

²⁷⁶ Sodeč po opisu lege te vasi, ki je bila ob večjem potoku (»aquam saliendo«, »ex utraque parte dicti fluvii«), bi sklepali, da je ta *Kendench* bila vas, ki jo nazivamo *Crensovel* ob *Crncu*. »Item possessionem Kendench hoc modo divisissent, quod incipiendo inter fundos Sykyl et Petri Strachyna cum fundo eiusdemque celam versus aquilonem aquam saliendo usque fundum Erney septem fundi integri dictis dominis banis, item cum fundo dicti Erney cum fundis ex utraque parte dicti fluvii usque fundum dicti Petri Strachyna similiter septem fundi curiarum integri prefatis Nicolao et Ladislao provenissent.«

²⁷⁷ *Gomdica*. Csánki III, str. 56 ima: *Gwmulycha*. »Item possessionem Gwmulycha sic divisissent, quod incipiendo in medio ville in fundo Domonya eo incluso quinque medii fundi curiarum versus orientem prefatis Nicolao et Ladislao, ad occidentem vero cum medio fundo dicti Georgii totidem dictis dominis hanc provenissent.«

²⁷⁸ *Odrancl*. »Item possessionem Adrianch taliter divisissent, quod inciperet ab occidente in fundo Ladislao eadem incluso ad aquilonem quinque fundi integri dictis Nicolao et Ladislao, ad meridiem vero cum fundo Dempse reflexive totidem dictis dominis hanc provenissent.«

²⁷⁹ *Noltranja Bistrica*. »Item possessionem Belseubezterche hoc modo divisissent, quod inciperet in medio ville a parte fluvii Mura et cum funda Thome versus aquilonem et orientem sex medii fundi curiarum dictis dominis banis, item cum fundo Malchek ad meridiem reflexendo et orientem similiter sex fundi curiarum annotatis Nicolao et Ladislao provenissent.«

²⁸⁰ *Velika Bistrica*. »Item possessionem Noghezterche sic divisissent, quod inciperet in fine orientalis ab aquilone ad meridiem usque finem ipsius linee, hinc saliendo ad finem alterius linee ab occidente ste ad fundum Barafissa et eo incluso undecim medii fundi curiarum

na zahodu, in prišli do kmetije Baratissa in s to vključno dodelili Nikolaju in Ladislavu enajst dvornih polkmetij, od te kmetije proti severu so prav toliko kmetij dodelili banoma.

Posestvo *Vyřalu*²⁸¹ so razdelili tako, da so začeli na vzhodu pri Gvryjevi kmetiji, šli proti jugu in se na koncu vasi obrnili v severno smer ter do kmetije Vida, vključno z Gvryjevo, dodelili Nikolaju in Ladislavu enajst dvornih polkmetij; na severu in vzhodu so z Wydovo kmetijo banoma prav tako dodelili enajst dvornih polkmetij.

Posestvo *Isakolch*²⁸² so razdelili tako, da so začeli na sredi vasi na Zewecevi kmetiji in s to proti vzhodu dodelili deset dvornih polkmetij Nikolaju in Ladislavu, proti zahodu pa s kmetijo drugega Zeweča osem dvornih polkmetij banoma.

Posestvo *Ducłisy*²⁸³ so razdelili tako, da so začeli na sredi vasi pri nekem jarku in od tod približno proti vzhodu dodelili banoma trinajst dvornih polkmetij; odtod, namreč od imenovanega jarka, približno proti jugu pa enajst dvornih polkmetij Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Lipolch*²⁸⁴ so razdelili tako, da so začeli na sredi vasi pri nekem jarku in od tod približno proti vzhodu dodelili banoma sedem celih kmetij v južni smeri pa Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Batomych*²⁸⁵ so razdelili tako, da so začeli pri Tomaževi kmetiji in s to proti severu do Iwanove kmetije dodelili Nikolaju in Ladislavu pet celih kmetij; v istem kraju, vključno z Iwanovo kmetijo, pa štiri cele kmetije banoma.

Posestvo *Malhanolch*²⁸⁶ so razdelili tako, da so začeli v sredini vasi pri kmetiji Saaghevega sina Martina, in to vključno, proti severu dodelili banoma osem celih kmetij; proti jugu pa, vključno z Zewechevo kmetijo, ki je bil villicus, sedem celih kmetij Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Lyppa*²⁸⁷ so razdelili tako, da so začeli pri kmetiji Kosa, šli proti vzhodu in nato proti jugu do kmetije Jurija, ki je bil judex, in Nikolaju ter Ladislavu dodelili, vključno s kmetijo Kosa, šest kmetij; banoma pa proti

dictis Nicolao et Ladislao, de ipso vero fundo versus aquilonem comminando totidem dictis dominis banis provenissent. Bill sta takrat torej dve Bistrici.

²⁸¹ Uřřalu, slovenski: Nova vs, ki se v tej listini omenja med Bistricama in Iřakovci; zato sodim, da so to poznejši Melinc. »Item possessionem Vyřalu hoc modo divisissent, quod inciperet ab oriente in fundo Gvry et eo incluso ad meridiem flectendo in fineque ville ad illam lineam eundo versus aquilonem undecim medii fundi curiarum usque fundum Vida prefatis Nicolao et Ladislao, ipsoque fundo Wyda incluso versus aquilonem similiter ad lineam orientem divertendo modo similii undecim medii fundi curiarum dictis dominis banis provenissent.«

²⁸² Iřakovci. »Item possessionem Iskolch sic divisissent, quod inciperet in medio ville in fundo Zewece versusque orientem decem medii fundi curiarum ipso incluso prefatis Nicolao et Ladislao, ad occidentem vero cum fundo alterius Zeweche octo medii fundi curiarum dictis dominis banis provenissent.«

²⁸³ Dokleřovje. »Item possessionem Ducłisy hoc modo divisissent, quod inciperet in medio ville in quodam fossato, et abhinc quasi ad orientem tredecim medii fundi curiarum dictis dominis banis, dehinc videlicet a dicto fossato quasi ad meridiem undecim medii fundi curiarum prefatis Nicolao et Ladislao provenissent.«

²⁸⁴ Lipovci. »Item possessionem Lipolch sic divisissent, quod linea orientalis octo fundos in se continens integros prefatis dominis banis, septem fundi autem integri in linea meridionali existentes annotatis Nicolao et Ladislao provenissent.«

²⁸⁵ Bratonci. »Item possessionem Batomych hoc modo divisissent, quod inciperet a meridie in fundo Thome et eo incluso versus aquilonem usque fundum Iwan quinque fundi integri Nicolao et Ladislao, ad eandemque plagam fundo ipsius Iwan incluso quattuor fundi integri dictis dominis banis provenissent.«

²⁸⁶ Malhenovci, glej op. 102. »Item possessionem Malhanolch sic divisissent, quod inciperet in medio ville in fundo Mřrtini filii Saagh et eo incluso versus aquilonem octo fundi integri dictis dominis banis, ad meridiem vero fundo Zeweche viiiici incluso septem fundi integri dictis Nicolao et Ladislao provenissent.«

²⁸⁷ Lipa. »Item possessionem Lyppa hoc modo divisissent, quod inciperet in fundo Kosa in eo incluso versus orientem comminando ad illamque lineam meridionalem usque fundum Georgii iudicis sex fundi Nicolao et Ladislao, item cum fundo dicti Georgii versus occidentem similiter sex fundi curiarum dictis dominis banis; usque curia fabrorum ab oriente eisdem Nicolao et Ladislao, altera vero a meridie prefatis dominis banis cessissent.«

zahodu z Jurijevo kmetijo tudi šest kmetij; eno kmetijo obrtnikov na vzhodu sta dobila Nikolaj in Ladislav, drugo na jugu pa bana.

Posestvo *Belechafalua*²⁸⁸ so razdelili tako, da so začeli v sredini vasi pri Dionisijevi kmetiji in s to proti vzhodu dodelili Nikolaju in Ladislavu devet celih kmetij in pol, banoma pa proti jugu in severu s kmetijo Martinovega sina Chernucha tudi devet celih kmetij in pol.

Posestvo *Ganicha*²⁸⁹ so razdelili tako, da so na koncu vasi kmetiji Wyda in Petra dodelili Nikolaju in Ladislavu, kmetiji Martina in Benedikta pa banoma; eno opuščeno kmetijo kot tudi kmetiji Gerdiryja in Tomaža v isti vrsti proti vzhodu sta dobila bana, proti isti strani sta Nikolaj in Ladislav dobila štiri cele kmetije s kmetijo Palocha.

Drugo posestvo, tudi *Ganycha*²⁹⁰ imenovano, so razdelili tako, da so dve celi kmetiji s polovico proti jugu dodelili banoma, proti severu pa prav toliko Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo *Prynsolch*²⁹¹ so razdelili tako, da so začeli na južnem koncu in proti severu do kmetije Petrovega sina Andreja dodelili Nikolaju in Ladislavu dvanajst dvornih kmetij; od vključno te kmetije na obeh straneh potoka proti severu pa trinajst celih kmetij banoma.

Posestvo *Welike*²⁹² so razdelili tako, da sta bana dobila kmetiji in mlina Mateja in Mykejevega sina Štefana in kmetije Ozzelovega sina Kozma, Ivanovega sina Symona in Iwanove vdove; Nikolaj in Ladislav pa kmetiji in mlina Malecha in Štefana ter kmetiji Ivana in Fabijana.

Posestvo tudi *Welyke*²⁹³ imenovano so razdelili tako, da so bana dodelili Pavlovo kmetijo in opuščeno kmetijo poleg nje, Jurijevo kmetijo in mlin in Dragochevo kmetijo; Nikolaju in Ladislavu pa drugo opuščeno kmetijo, Volkochevega sina Jurija, Mateja z mlinom in kmetijo in Sakulovo.

Posestvo *Konzka*²⁹⁴ so razdelili tako, da so dodelili Nikolaju in Ladislavu štirinajst dvornih kmetij ob potoku Konzka na zahodni strani in eno gosposko kmetijo ter še sedem dvornih kmetij z Zemerejevo kmetijo ob vodi na vzhodni strani; banoma pa od Zemerejeve kmetije proti vzhodu ob prej imenovanem potoku Konzka proti jugu prav toliko kmetij.

Posestvo *Tybursoch*²⁹⁵ so razdelili tako, da so začeli nad dvorcem gospodov in šli proti severu blizu potoka do Gyurejeve kmetije in banoma dodelili deset dvornih kmetij, od vključno te kmetije so proti isti severni strani dodelili Nikolaju in Ladislavu prav toliko kmetij; v zahodni smeri, in to na južno stran, so od Mihaelove kmetije do Fabianove banoma dodelili osem dvornih kmetij, Nikolaju in Ladislavu so na isti južni strani s Fabijanovo kmetijo dodelili tudi osem dvornih kmetij.

Posestvo *Radamusyna*²⁹⁶ so razdelili tako, da so banoma dodelili trinajst dvornih kmetij ob potoku na zahodni strani, v vzhodni smeri na koncu pa na severno stran tri kmetije, na katerih zdaj bivajo Jurij, Draxa in Blaž; ob isti

²⁸⁸ Beltinel. »Item possessionem Belechafalua hoc modo divisissent, quod inelperet in medio ville in fundo Dionisii et eo incluso novem fundi integri et dimidius et eo incluso novem fundi integri et dimidius versus orientem dictis Nicolao et Ladislao, Item cum fundo Chernuch filii Martini ad meridiem et aquilonem flectendo similiter novem fundi integri et dimidius prefatis dominis banis provenissent.«

²⁸⁹ Gančani. »Item possessionem Ganicha hoc modo divisissent, quod in fine ville fundi Wyda et Petri dictis Nicolao et Ladislao, fundi vero Martini et Benedicti dictis dominis banis; item unus fundus desertus, necnon fundi Gerdry et Thome in eadem linea versus orientem dictis dominis banis, Item quattuor fundi cum fundo Paloch integri versus eandem partem prelatis Nicolao et Ladislao provenissent.«

²⁹⁰ Gančani. »Item allam possessionem similiter Ganycha nominatam sic divisissent, quod duo fundi integri cum dimidio versus inmeridiem dictis dominis banis, ad aquilonem vero totidem dictis Nicolao et Ladislao cessissent.«

²⁹¹ Prinšole, glej op. 193.

²⁹² Velike, glej op. 192.

²⁹³ Velike, glej op. 192.

²⁹⁴ Konjska, glej op. 194.

²⁹⁵ Tiburšole, glej op. 192.

²⁹⁶ Radamošina, glej op. 195.

vzhodni smeri ob prej imenovanem potoku tako na južni kot vzhodni strani so tudi Nikolaju in Ladislavu dodelili šestnajst dvornih polkmetij.

Posestvo Kapca²⁹⁷ so razdelili tako, da so na severni strani dodelili tri dvorne kmetije Nikolaju in Ladislavu, na južni pa dve banoma.

Posestvo Halazokhaza²⁹⁸ so razdelili tako, da so začeli na sredi vasi nad Štefanovo kmetijo in s to vključno dodelili proti vzhodu štiri dvorne kmetije banoma, proti zahodu pa kmetijo Maxejevega sina Štefana in tri dvorne kmetije Nikolaju in Ladislavu.

Posestvo Inusfalua²⁹⁹ so razdelili tako, da so polovico Zewechejeve kmetije proti jugu s tremi kmetijami na isti strani dodelili banoma, drugo polovico kmetije istega Zuecheja (tako!) s tremi kmetijami proti severu pa Nikolaju in Ladislavu.

Zaselke (predia) imenovanih (obeh banov, Nikolaja in Ladislava), po domače (wlgo) Lakus imenovane, so razdelili tako, da so banoma dodelili pol zaselka Adrianovega sina Mihaela, cel Nyrov zaselek.³⁰⁰ pol zaselka, imenovanega Malhonfalua ali Kerekaalya,³⁰¹ pol zaselka Bodusovega sina Pavla, pol zaselka, imenovanega Pethes,³⁰² pol zaselka Wohohaza (?), pol zaselka Pachmanovega sina Jakoba,³⁰³ zaselek Pukovega sina Andreja, cel zaselek Tarnolch,³⁰⁴ cel zaselek Gabrianhaza,³⁰⁵ cel zaselek benedikta, imenovan Erdek, pol zaselka jermenarja, cel Gregorijev zaselek in pol zaselka Zombathovega sina Štefana,³⁰⁶ Nikolaju in Ladislavu so pa dodelili pol zaselka sinov Gooch,³⁰⁷ cel zaselek Iberhaza, pol zaselka po domače Jakaphaza,³⁰⁸ pol Pavlovega zaselka pri reki Muri,³⁰⁹ pol zaselka Brezenyche,³¹⁰ pol Ivanovega zaselka imenovan Feyr,³¹¹ pol zaselka Nyakaspethwhaza,³¹² cel zaselek Hermanovega sina Nikolaja nad Dobrovnikom (Dabronok),³¹³ cel kolarjev zaselek (carpentarii), cel zaselek Guntherhaza,³¹⁴ pol zaselka Fychelhaza, pol zaselka krojača Ivana,³¹⁵ pol zaselka Galla in pol zaselka Saard. Sadove in koristi zaselka Lovrenčevega sina Nikolaja skupno uživajo.

Alodije, katere po domače imenujejo Moyor, so razdelili takole: alodij Pethehaza³¹⁶ sta dobila bana, na posestvu Laak sta enakovreden del alodija dobila Nikolaj in Ladislav, alodij Zemenye³¹⁷ so dodelili banoma, alodij v Chez-

²⁹⁷ Kapca. »Item possessionem Kapcha sic divisissent, quod tres fundi curiarum ab aquilone prefatis Nicolao et Ladislao, a meridie vero duo dictis dominis banis provenissent.«

²⁹⁸ Bivališče ribičev, glej op. 186 in 187. »Item possessionem Halazokhaza (= Halászokháza) hoc modo divisissent, quod Inciperet in medio vilie super curiaque Stephani et ea inclusa versus orientem quattuor fundi curiarum annotatis dominis banis, ad occidentem vero fundus Stephanis filii Maxe et tres fundi curiarum prefatis Nicolao et Ladislao provenissent.« — Halász = ribič, ház = hiša.

²⁹⁹ Csánki Ima: Inusfalua (III, str. 83). Inősfalua ali Inesfalua, glej op. 185. »Item possessionem Inusfalua hoc modo divisissent, quod medietas fundi Zeweche ad meridiem simulcum tribus fundis ad eandem plagam dictis dominis banis, alia vero medietas eiusdem fundi Zueche (tako!) simulcum tribus fundis ad aquilonem prefatis Nicolao et Ladislao provenissent.«

³⁰⁰ Nyirlak. Po Csánkiju je bil ta zaselek vzhodno od Lendave (III, str. 87).

³⁰¹ Máhomfa, Kerkaalja, glej op. 252 in 253.

³⁰² Petešovci, glej op. 184.

³⁰³ Paczmanlaka pri Kobljju. »Item predium medium Jacobi filii Pachman.«

³⁰⁴ Trnje pri Crenšovcih. »predium integrum Tarnolch.« Glej op. 114.

³⁰⁵ Gáborjánháza, glej op. 175.

³⁰⁶ Zalaszombatfa, glej op. 180.

³⁰⁷ Csánki (III, str. 103) ima: »filiorum Sooth.«

³⁰⁸ Csánki (III, str. 124) meni, da je to mogoče Völgykósháza, ki se omenja leta 1378. Glej op. 190.

³⁰⁹ »item predium medium Pauli prope fluvium Mura.«

³¹⁰ Brezovica: »item predium medium Brezenyche.«

³¹¹ »predium medium Johannis dicti Feyr« je bil pri Kobljju, oziroma vzhodni del Kobljja. Glej op. 245. Tam blizu sta bili tudi kmetiji Nikolaja in Štefana, ki sta bili dodeljeni Nikolaju in Ladislavu kot tudi ta Ivanov zaselek.

³¹² Nyakasháza, severozahodno od Lenti pri kraju Szombatfa. Za Csánkija, leta 1897, je bila tu le pusta (Csánki III, str. 80).

³¹³ »item predium integrum Nicolai filii Herman supra Dabronok.«

³¹⁴ Genterovci, glej op. 87. »item predium integrum Guntherhaza.«

³¹⁵ Szabólakos, severovzhodno od Doige vasi. Za čas Csánkija (1897) je bila tu pusta.

³¹⁶ Pethenye, glej op. 143.

³¹⁷ Szemenye, glej op. 159.

treghu³¹⁸ Nikolaju in Ladislavu, alodij Tholmach je last banov, enakovreden del posestva Tholmach³¹⁹ sta kot alodij prejela Nikolaj in Ladislav in si sadove in koristi tega posestva z imenovanim alodijem enakovredno delijo. In tenutis Chernuch' so alodij na posestvu Vyfalu³²⁰ dodelili banoma tako, da si Nikolaj in Ladislav v istem Churnechu izbereta kraj za alodij in sta ga obe strani dolžni skupno oskrbeti. Mline pa in gornino, cestnino in brodnino, kjerkoli (Molendina vero et tributa montana, necnon tributa tam in viis, quam in aquis ubilibet habita) so, obe strani skupno uživata in imata v posesti; in dohodke gozdov, ribnikov, lovišč in katerekoli druge koristnosti na zgoraj imenovanih posestnih delih imata v lasti obe stranki na enak način.

V spomin na to in v trajno trdnost smo naročili izdati to privilegirano listino, overovljeno z našim visečim pečatom ‚medioque alphabeto intercisas‘. Izdano dne 28. prej označenega časa in v Gospodovem letu kot zgoraj. Častitemu Štefanu proštu, pevcu Petru, čuvaju Mihaelu, decanatu vacante, in drugim kanonikom naše cerkve (namreč v Vasváru).

Ker želimo zapoved našega kralja v vsem zvesto ubogati, zato smo vsebino teh pisanih dokumentov, iskanih in najdenih, od besede do besede dali prepisati in predali magistru Sigismundu s to privilegirano listino. V spomin na to smo sestavili to privilegirano listino, zapečateno z našim visečim pečatom. Izdano prvo nedeljo po prazniku vnebovzvetja blažene Device Marije. V letu Gospodovem tisočtristopetem. V času, ko so bili Ladislav prošt, Gregor pevec, Lovrencij čuvaj, magister Jakob dekan in drugi kanoniki naše cerkve (v Vasváru).«

DOLNJELENDAVSKA RODBINA HOHOLT (BÁNFI, BANIČ) IN RAST NJENE POSESTI DO LETA 1381

Povzetek

Razprava govori o rasti posestva dolnjelendavske rodovine Hoholt od leta 1192 do leta 1381. Za to dobo je priobčen tudi njen rodovnik. Hoholt I. je prišel na Madžarsko za kralja Štefana III. (1162—1172) v zahoda in je bil po rodu Nemec. Kraj Hahót v županiji Zala še danes hrani spomin na to rodovino in na njeno prvo bivališče na Madžarskem. Že v prvi polovici XIII. stoletja so se Hoholti razdelili v tri veje: v Arnoldovo, Buzadovo in Hoholtovo; te pa v teku časa zopet v podveje. Dolnjelendavska rodovina poteka iz veje Hoholta II.

Leta 1192 je Hoholt II. kupil od Parida zemljišče »Lindva«. Hoholtovi potomci so z nakupi in kraljevskimi darilnicami ter večkrat tudi z nasiljem povečevali svojo posest okrog Dolnje Lendave, na obeh straneh Krke in tudi drugod. Hoholt IV. se imenuje leta 1272 »dominus de Lindua«. To pomeni, da je imel v Dolnji Lendavi že stalno bivališče in tako je on začetnik dolnjelendavske veje Hoholtov. To posest

³¹⁸ Csaszreg, glej op. 126.

³¹⁹ Tolmács, glej op. 151.

³²⁰ Ujfalu -- Melinci, glej op. 281. »Item in tenutis Chernuch in possessibne Vyfalu alodium dielis dominus banus provenissent isto modo, ut udem Nicolao et Ladislav in eadem Churnech (lako!) unum locum alodii eligere, partesque eorum reparare teneantur.«

Izraz »zaselek« za »predim« in »alod-« oziroma »alodij« za »alodium« uporabljam zato, ker ju je naš zgodovinar Ivan Zelko uporabljal v svoji razpravi »Gospodarska in družbena struktura lurniške županije po letu 1381«, ki bo izšla pri naši Slovenski akademiji znanosti in umelnosti v Ljubljani. Za alodij rabi listina iz leta 1381 tudi madžarski izraz »wigo (vulgo) Moyor diela«. Danes uporabljajo Madžari izraz »marja«. Pri Prekmurcih je že dolgo znan izraz »marof«. Tu in tam sem obdržal madžarski izraz »pusla«.

Se važnejša knjižna listina iz leta 1381 je listina iz leta 1380, ker v posameznih vaseh našteva ljudi imena vseh kmetov, ki so živeli na tisti polovici vasi, katero sta leta 1381 dobila bana Stefan II. in Ivan I. To polovico so si leta 1380 delili na eni strani Štefanova sinova Nikolaj IV. in Ladislav II., na drugi strani pa bivši ban Ivan O. tej razdelitvi nim govortil v priložni razpravi. K razpravi bom tudi priložil zemljevid krajev, katere je dolnjelendavska rodbina imela v posesti do leta 1389.

Pozornosti zbuja, da v listini iz leta 1381 ni nič o tem, da bi si bili širje bralje razdelili sedež svoje ogromne posesti — Dolnje Lendavo. Ta dá sklepali, da so Dolnje Lendavo takrat imeli v skupni lasti.

je zelo povečal Nikolaj I. Ker je bil dvakrat ban Slavonije in Hrvatske (1343—1346 in 1353—1366), se je začelo njegovih sinov oprijemati ime »filii bani de Lindua«, to je: banovi sinovi, madžarski Bánfi, po naše Baniči.

Listini iz leta 1378/79 in 1381 nam povesta, kako velika je bila posest dolnje-lendavske rodovine okrog leta 1380; bila je zelo obsežna. Listina iz leta 1378/79 je tista, v kateri se omenjajo prvič tudi razni slovenski kraji v doinjem Prekmurju. Obenem iz nje izvemo, da je ta rodovina imela svojo posest tudi v županiji Somogy in v županiji Križevci v Slavoniji. Imenoma našteva te kraje.

Druga listina iz leta 1381 je v krajepisnem pogledu še važnejša. Govori o legi posameznih krajev in večinoma našteva, koliko kmetij sta v posameznem kraju dobila Štefan II. in Ivan I. na eni strani ter mlajša brata Nikolaj III. in Ladislav I. na drugi strani. Tu in tam se omenja tudi kmetovo ime. Tako dobimo vsaj nekoličen vpogled v velikost kraja in tudi njegove naseljenosti leta 1381.

DIE FAMILIE DER HOHOLT (BÁNFI, BANIČ) AUS DOLNJA LENDAVA UND DAS WACHSEN IHRES BESITZES BIS ZUM JAHRE 1381

Zusammenfassung

Abgehandelt wird das Wachsen des Besitzes des Hoholt-Geschlechtes aus Dolnja Lendava von den Jahren 1192 bis 1381. Für diesen Zeitabschnitt ist auch sein Stamm- baum beigelegt. Hoholt I. kam aus Westen zur Zeit des Königs Stefan III. (1162—1172) nach Ungarn und war seiner Abstammung nach ein Deutscher. Der Ort Hahót im Komitat Zala erinnert noch heute an dieses Geschlecht und an seine erste Nieder- lassung auf ungarischem Gebiet. Bereits in der ersten Hälfte des XIII. Jahrhunderts tellten sich die Hoholts in drei Äste: Arnold, Buzadov und Hoholt; diese aber tellten sich im Laufe der Zeit wiederum in Zweige. Das Geschlecht aus Dolnja Lendava stammt aus dem Zweig des Hoholt II.

Im Jahre 1192 kaufte Hoholt II. von Parid das Grundstück »Lindva«. Hoholts Nachkommen vergrößerten ihren Besitz mit Ankäufen, königlichen Schenkungen und mehrmaligen Gewaltmaßnahmen in der Umgebung von Dolnja Lendava, beiderseits der Krka und auch anderswo. Hoholt IV. nennt sich im Jahre 1272 »Dominus de Lindua«. Das bedeutet, daß er sich in Dolnja Lendava bereits für ständig niederge- lassen hat, und also der Begründer des Hoholt-Zweiges aus Dolnja Lendava ist. Dieser Besitz wurde von Nikolaus I. sehr vergrößert. Weil dieser zweimal Ban von Slavonien und Kroatien war (1343—1346 und 1353—1366), verband sich mit seinen Söhnen die Bezeichnung »filii bani de Lindua«, das heißt: Söhne des Bans, ungarisch Bánfi, slowenisch Baniči.

Die Urkunden aus dem Jahre 1378/79 und 1381 geben Aufschluß über die sehr umfangreichen Besitztümer des Geschlechtes von Dolnja Lendava um das Jahr 1380 herum. Die Urkunde aus dem Jahre 1378/79 ist jene, in der zum ersten Mal auch verschiedene slowenische Ortschaften im unteren Prekmurje erwähnt werden. Gleich- zeitig ist aus ihr zu ersehen, daß dieses Geschlecht auch im Komitat Somogy und in der Gespanschaft Križevci in Slavonien seinen Besitz hatte. Diese Orte werden namentlich angeführt.

Die zweite Urkunde aus dem Jahre 1381 ist in topographischer Hinsicht noch wichtiger. Sie behandelt die Lage verschiedener Orte und zählt größtenteils auf, wie viele Bauernhöfe Stefan II. und Ivan I. einerselbst sowie die jüngeren Brüder Ni- kolaus III. und Ladislav I. anderselbst in den einzelnen Ortschaften bekamen. Da und dort wird auch ein Bauernname erwähnt. So bekommt man ein Bild zumindest von der annähernden Größe der Ortschaft und auch ihres Bevölkerungsstandes im Jahre 1381.

Angelos Baš

ORODJE V POZNO SREDNJEVEŠKEM STENSKEM SLIKARSTVU NA SLOVENSKEM

Objava mojega referata *Motivi fizičnega dela v srednjeveškem stenskem slikarstvu na Slovenskem* na 8. kongresu Zveze folkloristov Jugoslavije v Titovem Užicu 1961 podaja samo njegov povzetek, ne pa celotne vsebine.¹ Ker je bil referat uvrščen v okvir teme: *delo v ljudskem umetniškem ustvarjanju*, sem najprej skušal opredeliti srednjeveško stensko slikarstvo po njegovi recepcijski plati v tako imenovano ljudsko umetnost, nato pa sem spregovoril o vprašanju, ki je obsežno v naslovu referata. V povzetku, ki je bil razmnožen za udeležence kongresa, sem utemeljeval mnenje, po katerem velja šteti naše srednjeveško stensko slikarstvo spričo njegovih recepcijskih značilnosti v tako imenovano ljudsko umetnost, saj je to mnenje za folkloriste precej nenavadno, medtem ko sem o središčnem predmetu referata napisal edinole posnetek, ker je za folkloristiko orodje oziroma delo z njim manj pomembno vprašanje ko nova sodba o eni od panog, ki se doslej praviloma ni uvrščala v tako imenovano ljudsko umetnost. V omenjenem zborniku pa je bil natisnjen razmnoženi povzetek referata in ne celotno besedilo, čeprav ni imelo uredništvo za kaj takega moje privolitve. Po kongresu sem namreč, kot je bilo prej domnjeno, oddal za tisk referat z opombami in s (francoskim) povzetkom, vendar je bilo v zborniku objavljeno, drugače ko pri večini drugih avtorjev, ki so jim natisnili celotni referat, samó besedilo, ki je bilo pripravljeno za kongres kot povzetek. Tako je izšel poglavitni del referata zgolj v posnetku, ki niti približno ne vsebuje zadostnega razbora pričevanj v stenskem slikarstvu obravnavane dobe pri Slovencih glede na orodje in delo z njim. To naj bo zdaj storjeno v pričujočih vrsticah, ki je v njih natisnjen ta del referata v celoti.

O pričevalni eni našega stenskega slikarstva v srednjem ali, bolje, v poznem srednjem veku je treba povedati naslednje. Če sprejemamo že znane ugotovitve o pripovednem značaju tega slikarstva, ki je poljudnost ena njegovih poglavitnih značilnosti, in pa sodbe o aktivnem in intimnem razmerju tedanjega človeka do te umetnosti, tedaj moramo pač sklepati, da so morale biti take upodobitve ljudem takrat v resnici dostopne, razumljive in bližnje ali sorodne, saj bi se sicer ena temeljnih značilnosti te umetnosti: poljudnost in umljivost sprevračala ravno v svoje nasprotje. Posvetne prvine v našem poznosrednjeveškem stenskem slikarstvu so potemtakem morale ljudem tolikanj ustrezati, da so jih mogli zlahka ali dovolj razumeti. To pa je bilo mogoče le tako, da so bile kar najbolj približane svetu, ki so v njem ti ljudje živeli. Za to vprašanje je izvor uporabljenih predlog v načelu postranskega pomena. Še natančneje:

¹ A. Baš, *Motivi fizičnega dela v srednjeveškem stenskem slikarstvu na Slovenskem*, Rad VIII-og kongresa Saveza folklorista Jugoslavije u Titovom Užicu 1961, Beograd 1961, str. 359—365.

poudarjeni poučno-poljudni namen teh slikarskih stvaritev je neogibno terjal, da so bile upodobitve posvetnih motivov gledalcem umljive. To pa je bilo mogoče, kadar ni umetnik samostojno povzemal iz bližnjega okolja, samo tako, da so se od danih predlog izbirale take, ki so bile območjem, za katera so se porabliale, kar najbolj sorodne, ali pa da so se bolj odmaknjene predloge s podobami posvetnih motivov prilagajale razmeram, kakršne so bile pri nas tedaj v navadi; to pa seveda le v poglavitnih potezah, medtem ko so se pri tem ohranjale izročene figuralne sheme. (Tako se lahko iz naših poznosrednjeveških stenskih slik poučimo predvsem zgolj o osnovnih značilnostih prizorov iz takratnega vsakdanjega življenja, medtem ko nadrobne in skoraj vse potankosti zajemajoče študije v nasprotju z zadevnimi novejšim, neposredno ohranjenim gradivom za pozni srednji vek največkrat pogrešajo podlago in so nedopustne.⁹)

Kljub takšni, nemajhni ceni ustreznega gradiva pa je treba opomniti, da je glede na siceršnji obseg našega poznosrednjeveškega stenskega slikarstva razmeroma maloštevilno. Zakaj zavoljo cerkvene narave te slikarske kulture in njene določene zaostalosti ali konservativnosti v primerjavi s pomembnejšimi umetnostnimi tokovi one dobe so njeni poglavitni ikonografski motivi tudi še po uveljavitvi znatnih realističnih hotenj le redkeje obogateni s potezami iz vsakdanjega življenja in narave. Torišče našega poznosrednjeveškega realizma so tako pomenili predvsem le stranski prizori, kjer ni bilo številnejših zakoreninjenih ikonografskih obrazcev in zato vse več možnosti za samostojnejše posvetne stvaritve.

Tako nahajamo v poznosrednjeveškem stenskem slikarstvu na Slovenskem od srede 15. stoletja do vključno druge četrtine 16. stoletja, ko je bila znatneje odprta pot za fabulativno razvito, realistično poglobljeno in dovolj dostopno ustvarjanje, naslednje upodobitve orodja in dela z njim: kopanje, oranje, mladečev, predelovanje lanu, obrezovanje trte, obiranje in tlačenje grozdja, obiranje sadja, ribolov, klanje prašičev, sejanje moke, mesenje testa, peko kruha s pomočjo loparja, kuhanje mleka, sekanje drv, prejo, navijanje preje na motovilo ali z njega, pletenje, pripravljanje otroške kopeli, prinašanje jedil, barvarjevo mešanje v čeburu in sekanje mesa. — V pričujočem spisu bo beseda le o podobi orodja pri delu, ne pa tudi o redkejših upodobitvah orodja brez njegovih upodobitev pri delu, zakaj v takšnih primerih ni funkcija orodja praviloma dovolj nedvoumno razločljiva. Prav tako bo beseda samo o dovolj jasnih ali dobro ohranjenih ustreznih slikah.

Ker so raziskave tega pričevanja v našem poznosrednjeveškem stenskem slikarstvu komaj v začetkih, naj najprej povzamemo izsledke dosedanjih obravnav. — V Hrastovljah na Koprskem je freskant Janez iz Kastva leta 1490 naslikal, mimo številnih drugih posvetnih motivov in tako tudi vrst dela, oranje s plugom. Iz te upodobitve izvirajo po naši obdelavi tale spoznanja.

Ročici pluga, kakršen je naslikan v Hrastovljah, ki se v spodnjem delu bočita ali prehajata neposredno v široki lemež, pričujeta s tem po vsem videzu o ornem orodju, ki so njegovi ročici in lemež iz enega kosa lesa. Spričo tega bi lahko označili hrastovski plug kot očitno prvotnejšo oziroma temeljno obliko lesenega pluga ali ornega orodja, imenovanega drevo. Kar se tiče vprašanja o izdelavi ročic in gredlja tega pluga iz enega in istega kosa lesa ali drevesa, bi bil pritrديلen odgovor v načelu sicer dovoljen, vendar ga v pričujočem primeru ni mogoče podati zavoljo slabe ohranjenosti stenske slike prav na tem mestu. Plužna deska, ki kaže proti vnanjemu delu precejšnjo debelino in ki je zanjo podoba, da je deblaste oblike in ne ploščata, narekuje misel o tesarski izdelavi pluga, prav tako pa tudi o njegovi uporabi pri oranju v težki, kamnitni zemlji, kakršno lahko odvira in polaga samo težja, masivna deska. O podobni izdelavi in uporabi hrastovskega pluga pri oranju pričuje prav tako gredelj. Gredelj poteka iz stikališča ročic na kolca in kaže s svojo kolenasto vzboklino na

⁹ A. Baš, *Pričevanje o noši v poznosrednjeveški umetnosti na Slovenskem, Slovenski etnografski zbornik XI, Ljubljana 1958, str. 101—130.*

zelo izvirno ali le neposredno obdelavo debla, ki je komajda obtesano in ki je ohranilo obliko, v kateri je zrastle. Kolca, kakor jih vidimo na tej upodobitvi, predstavljajo v primerjavi z ročicami in lemežem in pa gredljem razvitejšo stopnjo izdelovalne in uporabne tehnike ornega orodja. Ne glede na to, da so v obodu okorno izdelane, so kolca na hrastovskem plugu s svojo pestjo in šestimi prečniki obrtniški kolarski izdelek, ki pomeni v razvojnem pogledu korak naprej od križvarke, tako da je to orno orodje s kolci v precejšnji meri spopolnjeno za vprego.

Ne glede na nerazsojeno vprašanje o tem, kako se je globinsko uravnaval lemež hrastovskega pluga, saj niso z upodobitve razvidne na gredlju vdolbine za pretikanje kolec in s tem za uravnavanje večje ali manjše globine brazd, smemo soditi, da je to orno orodje zavoljo manjkajočega črtala in zavoljo razmeroma visoke in debele deske lahko izoralo samo plitkejše in ožje brazde. Spričo tega je bilo mogoče s takšnim ornim orodjem tudi dosti manj pripraviti zemljo za rast žita kakor z novodobnimi plugi. Namesto današnje ene brazde je bilo treba s plugom, kakor je naslikan v Hrastovljah, izorati skorajda dvoje brazd, da bi se dosegla enaka širina zrahljane in obrnjene zemlje, ne da bi se ob tem dosegla enaka globina. Zavoljo tega in zavoljo pomanjkljivega gnojenja je morala v tej dobi zemlja dlje počivati, in sicer v prahu ali paši, ali pa je bilo potrebno mimo oranja s plugom tudi še dodatno obdelovanje z motiko.³

Na stenski sliki Sv. Nedelje v Crngrobu pri Skofji Loki, 1460/70, in pri Sv. Primožu nad Kamnikom, 1504, je predstavljeno žensko pletilsko delo s pomočjo posebne priprave, in sicer stajala iz dveh pokončnih drogov, ki sta spodaj pritrjena na manjšo desko in nekaj više in pri vrhu povezana z dvema palicama; prek teh palic so natvezene niti, ki jih pletilka prepleta in ki je mednje, bolj spodaj, vtaknjenih nekaj paličic. To je pletilna priprava, ki predstavlja način pletenja, kakršen je bil pri nas tedaj očitno precej v navadi, saj sta v bistvu enaki pripravi naslikani v dveh najdiščih. Toda medtem ko ni o tej vrsti pletilne obrti na Slovenskem iz poznejših stoletij doslej nobenega izročila, je potrjeno pletilstvo te vrste v hrvaškem Ozlju še po prvi svetovni vojski in se je potemtakem zunaj slovenskega ozemlja vse bolj ohranilo in razvijalo.

Drugo orodje, ki je upodobljeno v poznosrednjeveškem stenskem slikarstvu pri nas, še pogreša nadrobnejše obdelave. Spričo tega bomo v naslednjem nanzali o posameznih vrstah naslikanega orodja nekaj okvirnih ugotovitev.

Za veliko večino orodja, ki ga nahajamo v obravnavani umetnosti, velja ugotoviti, da odseva po temeljnih potezah svojih upodobitev za čas od sredc 15. do druge četrtine 16. stoletja v poglavitnem isto in enako oblikovano orodje in pa enak način njegove uporabe, kakor je bila o tem podoba še med obema svetovnima vojskama in deloma tudi še po osvoboditvi, ali z drugimi besedami, do industrializacije in s tem povezanih sprememb v orodju in načinu dela.

Tako lahko za barvarsko delo pri čebru in za sekanje mesa, naslikano na Sv. Nedelji v Crngrobu, 1460/70, (čeprav ni mogoče s te stenske slike dovolj natančno dognati, ali gre v teh primerih za delo v domači ali cehovski obrti) na prvi pogled ugotovimo, da je bilo oboje v poglavitnem povsem enako tistemu, kar je glede tega sporočeno na našem podeželju pred drugo svetovno vojsko. Čeber za barvanje je segal barvarju približno do pasu, bil je lesen in opremljen s pasovi obročev, ki so bili, kot je podoba, leseni; za mešanje je rabila daljša in širša palica. Mesar je sekal meso s sekuro z daljšim rezilom in temu primerno močnejšim hrbtom, medtem ko je imela miza podolgovato in debelejšo desko, ki je segala mesarju do nekaj pod pasom in ki je počivala na štirih paličastih nogah, pritrjenih počevno navznoter na desko. V poglavitnem torej enaka podoba, kakršna je znana z našega podeželja še iz zadnjih desetletij.

Od ženskih gospodinjskih del je predstavljeno pripravljanje kopeli za otroka in prinašanje jedil, oboje pri Sv. Primožu nad Kamnikom, 1504. — Priprav-

³ A. Baš, Hrastovski plug, Slovenski etnograf XIV, Ljubljana 1961, str. 51—58.

⁴ E. Cevc, Crngrobska pletilja, Loški razgledi V, Skofja Loka 1958, str. 144—149.

ljanje kopeli za otroka je tudi tukaj skoraj docela enako, kakor je bila ta navada na podeželju pred drugo svetovno vojsko, neredko pa tudi še pozneje: v ta namen je rabil škaf, nekaj nižji ko pol metra, z dvema ročajema, opremljenima z luknjama, in pa z dvema pasovoma obročev, ki so bili očitno leseni. Razloček med stensko sliko pri Sv. Primožu in med ustreznim stanjem na našem podeželju v zadnjih desetletjih je morda edinole v tem, da se je v 16. stoletju po pričevanju naše freske nalivala voda v škaf iz lončenega vrča, medtem ko je bila v bližnji preteklosti navada, da so nalivali za otroško kopal vodo iz lonca. In tudi prinašanje jedil otročnicam oziroma bolnikom je na stenski sliki pri Sv. Primožu in na podeželju v bližnji preteklosti enako: kot pripravo za to so uporabljali latvice, v 16. stoletju po vsej verjetnosti lesene, pred desetletji pa lesene ali lončene; latvica s Sv. Primoža je precej plitka in po vsem videzu elipsoidne oblike, torej tudi v oblikovnem pogledu, kot je podoba, sorodna ohranjenemu terenskemu gradivu.

Po pričevanju Sv. Nedelje v Crngrobu, 1460/70, so moko sejali s siti, ki so bila enake oblike kot vse do nedavnega. Njihov premer je znašal približno pol metra ali nekaj več. Pač pa kaže Sv. Nedelja, da v oni dobi niso sejali moke v hiši, temveč zunaj nje, pred hišo, medtem ko je na našem podeželju vse do danes ohranjena navada, da sejejo moko v hiši oziroma v kuhinji. Tudi testo so mesili po podatku iste stenske slike zunaj hiše. V ta namen so uporabljali leseno mentrgo, ki pa je bila po primerjavi z ženo, ki mesi testo, malce drugačne oblike, kakršne smo navajeni iz ohranjenega terenskega gradiva: bila je brez nog, se pravi neposredno na tleh, visoka nekaj manj ko pol metra, dolga nekaj več in široka nekaj manj ko meter. Hlebce so izpred hiše polagali v peč (ki je pa ni na freski) s preprostimi lesenimi loparji, sestojecimi iz okrogle plošče, ki je znašal njen premer po primerjavi z bližnjimi upodobljenci približno pol metra, in pa iz debelejše palice kot ročaja. Ali drugače: v drugi polovici 15. stoletja so uporabljali na slovenskem podeželju za peko kruha v bistvu povsem enako oblikovane lesene loparje kot do današnjega dne.

Mleko so preprosti ljudje kuhali, kot je razvidno v Crngrobu s stenske slike, ki upodablja rojstvo Jezusovo in izvira iz leta 1453, tudi moški, in sicer v kovinskih, najverjetneje železnih ponvah: bile so okrogle, dober palec visoke in so imele daljši in razmeroma širok ročaj. Zopet enaka podoba, kot jo poznamo na našem podeželju vse do najnovejše dobe.

Tudi sekanje ali cepljenje drv je bilo po upodobitvi Sv. Nedelje v Crngrobu, 1460/70, precej podobno današnjemu, vendar z manjšim razločkom: rezilo sekire je bilo na tej stenski sliki nekaj širše in daljše ko v naših ali prejšnjih dneh; za podstavek je rabila daljša klada.

Kopanje, naslikano v Hrastovljah, 1490, predstavlja kopačo, ki se po svoji obliki in snovi pač v ničemer ne razločuje od kopač, kakršne se uporabljajo pri nas vse do danes.

Mlatili so po upodobitvah na stenskih slikah v Hrastovljah, 1490, na Križni gori nad Škofjo Loko, 1502, in na Taboru pri Grosupljem, proti 1540, ki jih štujemo v tem pogledu za najpoučnejše, s cepci. Le-ti so bili, kot se zdi predvsem po upodobitvi v Hrastovljah, nekoliko krajši ko cepci, ki jih poznamo iz bližnje preteklosti. Sicer pa je videz obojih povsem enak.

Med upodobitvami Sv. Nedelje v Crngrobu, 1460/70, je predstavljeno tudi predelovanje lanu: namakanje lanu, razprostiranje snopov, taritev in barvanje lanenega platna. Tudi ta opravila so naslikana tako, kakor jih poznamo iz terenskega izročila, ohranjenega do obdobja, ko se je to delo mehaniziralo. Pri namakanju lanu so tako na Sv. Nedelji kakor še v preteklih desetletjih ločevali ali, bolje, izbirali snope z več vlaken od snopov z manj vlaken. Razprostiranje lanu v vrstah je v obeh primerih enako, prav tako taritev lanu s trlico, na klopi, ki je visoka tako, da sega kmetici približno do kolen. Laneno platno so barvali z barvilom v čeburu, ponovno podobno kakor je bila navada na našem podeželju v bližnji preteklosti. (Mimogrede: edina posebnost pri predelovanju lanu, kakršna je upodobljena na Sv. Nedelji, v primerjavi z novejšo dobo, je ta,

da je mož, ki namaka lan, naslikan nag. To bi moglo potrjevati in tudi na Slovenskem izpričevati sodbo, da so kmetje v srednjem veku pri poljskem delu odlagali včasih vso obleko.⁵⁾

V Hrastovljah, 1490, je predstavljeno obrezovanje trte in pa obiranje in tlačenje grozdja. Tudi za to je treba povedati, da se v poglavitnem ne razločuje od tega, kar poznamo v našem času. Po stenski sliki v Hrastovljah so obrezovali v poznem srednjem veku trto z enakimi ukrivljenimi noži, vinjeki, kakršni so v rabi še danes. Tlačenje grozdja je v Hrastovljah naslikano v čeburu, ki je segal tlačilcu nekako do pod pas in je bil tudi približno enako širok; pri vrhu in spodaj je bil čeber opremljen s pasovoma iz treh lesenih obročev. Čeprav se zdi glede na antično izročilo verjetna domneva, da so na Slovenskem v poznem srednjem veku tlačili grozdje razen v čebrih tudi še v prešah, ni mogoče tega potrditi z obravnavanim upodabljaočim gradivom. — Malenkostni razloček v primerjavi z novejšim stanjem kaže obiranje grozdja, kakršno je naslikano v Hrastovljah. Sicer je tudi v tem primeru nož za odrezovanje grozdja nekoliko daljši in raven, torej povsem podoben današnjim nožem, ki se uporabljajo v ta namen, vendar po tej stenski sliki niso dajali v oni dobi odrezanega grozdja v škafe oziroma v brente, temveč v pletene košare pokončne oblike.

Obiralci sadja so se tudi na Sv. Nedelji v Crngrobu, 1460/70, povzpeli na lestve in vrb njih obirali sadje; edinole košare za sadje so tukaj nekoliko različne od sodobnih: nimajo, kot slednje, oblike nižjega in širšega valja, marveč so pokončnejše in nekaj ožje.

Klanje prašičev je naslikano v Hrastovljah, 1490. Toda ta upodobitev velja samo prvemu delu takega dejanja: predstavljeno je omamljenje prašiča s sekuro, medtem ko manjka upodobitev samega klanja, z nožem. A tudi omamljenje s sekuro se dodobra ujema s klanjem prašičev pri nas na kmetih vse do današnjega dne.

Ribolov je upodobljen na Sv. Nedelji v Crngrobu, 1460/70, in sicer rečni ribolov s sakom, se pravi s polkroglasto oblikovano mrežo, ki je v tem primeru napeta na dvojni lok, le-ta pa je pritrjen na drog. Izmere tega saka niso dovolj določljive, razen širine oziroma premera dvojnega loka: ta se zdi, da je nekaj večji ko pol metra. V novejšem podeželskem ribolovu so saki, v poglavitnem enakih oblik, skoraj že popolnoma prišli iz rabe in so le še redko potrjeni (npr. na Cerkniskem jezeru, pri Kostanjevici).

V Hrastovljah, 1490, je naslikana predica: kodeljo je navila vrh preslice, ki je nekaj višja ko sedeča predica in ki ima širši in višji podstavek. S te preslice se navija nit na manjšo palico, ki jo drži predica v desni roki. Na Sv. Nedelji v Crngrobu, 1460/70, pa je naslikan kolovrat: v tem primeru sicer ni upodobljeno, od kod je nanj napeljana preja, vendar je sam kolovrat naslikan zadosti nadrobno. Sedeči predici sega nekako do pasu in sestoji iz podstavka, ki sta na njegovih zunanjih straneh vstavljeni vanj debelejši pokončni palici in pri vrhu povezani z enako debelo palico, na sredi katere je kolo, ki se nanj navija nit. Pri teh upodobitvah gre potemtakem za dve stopnji preje. V Hrastovljah je predstavljen najpreprostejši način preje, ki je do danes na našem podeželju že izumrl in je bil tudi v bližnji preteklosti komaj še kje v navadi, medtem ko je na Sv. Nedelji naslikana preja s kolovratom, ki pa je prav tako razmeroma preprost in se je med terenskim gradivom iz bližnje preteklosti tudi le redkeje obranil. Drugače povedano: mimo oranja in pletenja kaže od vseh omenjenih del, upodobljenih v našem poznosrednjeveškem stenskem slikarstvu, preja v razvoju od takrat pa do 20. stoletja največ sprememb ali spopolnitev v svojem orodju in s tem v načinu dela, čeprav na podlagi doslej zbranih virov še ne moremo ugotoviti natančnejšega razvoja pri tem delu ali pri posameznih stopnjah njegovih sprememb.

In mimo preje nabajamo v obravnavanem upodabljaočem gradivu tudi navijanje niti na motovilo: na Sv. Nedelji v Crngrobu, 1460/70, in pri Sv. Primožu

⁵⁾ J. Bühler, Die Kultur des Mittelalters, Leipzig 1931, str. 312.

nad Kamnikom, 1504. Prvo motovilo je nekoliko večje in sega sedeči ženi, ki navija nit, malone do pasu, drugo je nekaj manjše in ni naslikano na tleh, temveč na komodi. V obeh primerih gre za motovilo, kakršno se je ohranilo na slovenskem podeželju vse dotlej, dokler so predli, to je, do prvih desetletij 20. stoletja. Drugače torej ko preslica ali kolovrat je ostalo motovilo, kot je podoba, skoraj pol zadnjega tisočletja po obliki in načinu uporabe precej nespremenjeno.

LES OUTILS DANS LA PEINTURE MURALE DE LA FIN DU MOYEN AGE EN SLOVÉNIE

Résumé

Dans la peinture murale de la Slovénie datant de la deuxième moitié du XVe et de la première moitié du XVIe siècle, donc d'une époque où la création plastique a trouvé une voie vers une manière plus fabulative, plus réaliste et plus accessible, on rencontre les images des outils, ou mieux, des travaux suivants: piochage, labourage, battage du blé, ouvrason du lin, taille de la vigne, récolte et foulage du raisin, cueillette des fruits, pêche, abattage des porcs, tamisage de la farine, enfournage du pain à l'aide d'une palette, cuisson du lait, coupage du bois, enroulement du fil sur un dévidoir ou dévidage du fil, tricotage, préparation du bain pour un enfant, transport des mets de la cuisine à la table, remuage des couleurs dans un seau de teinturier, découpage de la viande à l'aide d'une hache.

Pour la majorité des outils, on peut constater qu'en général ni leur forme ni la manière de leur utilisation n'ont guère changé jusqu'à l'époque entre les deux guerres mondiales ou même jusqu'à une date plus tardive: en d'autres termes, jusqu'à l'industrialisation.

Jakob Richter

O INKORPORACIJAH

I

Eden izmed nezdravih pojavov, s katerimi se cerkveni zgodovinar v srednjem veku srečuje tudi v naših krajih, so številne inkorporacije vclikih, razsežnih župnij ali pražupnij raznum drugim cerkvenim ustanovam, kakor npr. škofijskim sedežem ali menzam, kanoniškim kapitljem, samostanom itd. Inkorporacija ali utelešenje je obstajalo v tem, da je bila dodeljena s posebnim odlokom cerkvene in večkrat tudi civilne oblasti taki ustanovi kot juridični osebi donosna župnija v hasnovanje, v nekaterih slučajih tudi v popolno upravo. Podlago za ta postopek je dajala sholastična teorija o deljeni posesti: *dominium directum* et *dominium utile*, neposredna posest in posest hasnovanja.¹ Namen dodelitev je bil skoraj vedno finančnega, ne pa pastoralnega značaja. Nekaterim cerkvenim ustanovam, ki so posebno v 12. stoletju zašle v hujši gmotni položaj, so hoteli na ta način pomagati in gospodarske stiske. Znana so pa tudi utelešenja, pri katerih sta odločala samo zunanji ugled in zaščita, ki jo je uživala obdarjena ustanova v tedanjem času. Inkorporator si je s pravnim aktom pridobil gospodarski nadzor nad utelešeno župnijo, odnašal je ves ali vsaj določen del čistega donosa župnije, dolžnosti pa je prepuščal od njega izbranemu vikarju, ki se je imenoval *parochus actualis* (dejanski župnik), medtem ko se je nosilec inkorporacije imenoval *parochus habitualis* (zunanji župnik). Začetek inkorporacijskih postopkov zasledimo že v 11. stoletju. Posebno pa se je inkorporacijska praksa razmahnila v 13. in 14. stoletju, ker jo je rimska stolica na razna vplivna priporočila brez odlašanja dovoljevala. Konec temu, za razvoj dušnega pastirstva škodljivemu početju je napravila šele sekularizacija cerkvenih posestev v 18. in 19. stoletju, vendar so posledice trajale še dalje. V novejšem času so tovrstne inkorporacije po cerkvenem pravu nedopustne.²

Inkorporacij poznamo več vrst. V glavnem pa ločimo nepopolno in popolno inkorporacijo. Pri nepopolni inkorporaciji je obdarjena ustanova prejemale od prizadete župnije dogovorjeni del dohodkov (samostan Studenice od župnije Slivnica dve tretjini), dobila pa je tudi pravico predlagati pristojnemu škofu župnike za utelešeno župnijo. Pri popolni inkorporaciji je ustanova, kateri je bila župnija inkorporirana, sprejemala vse župnijske dohodke, zato je nastavljala na kraju samem svojega komisarja za materialne posle. Morala pa je v celoti skrbeti za dušno pastirstvo župnije, za duhovnike in cerkvena poslopja na tistem območju. To je imelo za razvoj župnije, za njeno organizacijo in religiozno aktivnost usodne posledice.

Kako važen pojav je bilo utelešenje župnij za naše kraje, nam bodo pokazale naslednje navedbe. V 12. stoletju je bilo na vsem slovenskem Štajerskem le 19 pražupnij, župnij matic, iz katerih so se polagoma odeeplyale in razvijale

¹ *Lexicon für Theologie und Kirche* V, Wien 1960, 679—682.

² A. Oder, *Zakonik cerkvenega prava*, Ljubljana 1944, 528.

nove, na njihovem teritoriju nastale župnije. Od teh 19 pražupnij jih je bilo ob koncu srednjega veka kar 15 utelešenih drugim ustanovam. To utelešenje je zajelo tudi na novo nastale župnije na njihovem ozemlju, če niso bile posebej izvzete, kakor npr. Sp. Polskava s potrdilnim pismom oglejskega patriarha z dne 27. oktobra 1249.³ Posebno prednost pri inkorporacijah je užival benediktinski samostan v Gornjem gradu. Priključena mu je bila domača pražupnija na sedežu samostana, leta 1261 pražupnija v Skalalah, leta 1332 Braslovče, leta 1346 Pilštanj, leta 1398 pa Hoče. Škale so bile prvotno leta 1154 dodeljene samostanu avguštincev v Dobrli vasi, po zamenjavi pa so prišle pod Gornji grad. Pražupnija Jarenina je bila leta 1139 dodeljena benediktinskemu samostanu v Admontu, Velika Nedelja pa leta 1235 nemškemu viteškemu redu. Župnija matica Žalec, kateri je pripadalo tudi Celje, je bila leta 1260 inkorporirana cistercijskemu samostanu v Stični. Slivnica pri Mariboru pa leta 1237 samostanu dominikank v Studenicah pri Poljčanah. Leta 1331 je bil Videm ob Savi utelešen cistercijskemu samostanu v Kostanjevici na Dolenjskem, leta 1468 pa pražupnija Nova cerkev kolegiatnemu kapitlju v Strassburgu na Koroškem. Pražupnija Ponikva, ki je obsegala sedanji šmarski dekanat, je bila leta 1493 priključena na novo nastalemu kapitlju v Novem mestu. Pražupnija Radgona, ki je imela do leta 1545 svoj sedež pri sedaj podrti cerkvi sv. Ruperta na naši, to je na desni strani Mure in je obsegala vso sedanjo ljutomersko dekanijo, je bila leta 1495 utelešena sekovskemu, sedaj graškemu škofu. Župnijo v Mariboru s Kamnico, Sv. Petrom pri Mariboru in Selnico ob Dravi si je leta 1506 pridobil krški, to je celovski škof. Pražupnija Smartno pri Slovenjem Gradcu je prvotno pripadala avguštinskemu samostanu v Dobrli vasi, leta 1533 pa si jo je začasno pridobila ljubljanska škofija. Tudi benediktinski samostan v Št. Pavlu v Labotski dolini je imel na našem ozemlju svoje župnije, kakor npr. Sv. Lovrenc na Pohorju in Brezno ob Dravi, nad katerimi je imel popolno oblast, ker je bil njihov opat »archidiaconus natus« in jih je zato samo on smel nadzirati.⁴

Posledica teh inkorporacij je bila, da naše ozemlje v srednjem veku ni imelo notne cerkvene uprave. Čeprav je od leta 811 do leta 1751 cerkvena oblast oglejskega patriarha segala do Drave, na levi strani Drave pa je pripadala salzburškemu nadškofom, vendar niti ti niti njihovi generalni vikarji, pa tudi škofijski arhidiakoni niso posegali v območja drugim ustanovam inkorporiranih župnij. Generalni vikarji, ki so bili na oglejski strani večinoma istrski škofi iz Pićna (Peden), nekateri iz Novega grada (Citta Nuova) in Senja, na salzburški strani pa posamezni lavantinski škofi, po letu 1591 pa stalno sekovski škofi, so pač opravljali v naših krajih škofovska opravila, kakor posvečenje cerkev, birmovanje itd., gmotne in disciplinske zadeve pa so prepuščali arhidiakonom, v katerih kompetenci so bila tudi ustanavljanje novih župnij in nastavljanje ter nadziranje dušnih pastirjev. V statutu škofije Pulj iz leta 1428 beremo: Archidiaconi dignitas inter ceteras post pontificalem primatum tenet. Nam iure communi Archidiaconus imperat sacerdotibus et levitis et vicariis ac oculus Episcopi dicitur, habet curam clericorum et ecclesiarum. (P. Kandler, Codex diplomaticus Istriae I, ad annum 1428.) — (Arhidiakonovo dostojanstvo ima za škofovim prednost pred drugimi. Po splošnem pravu namreč arhidiakon zapoveduje duhovnikom, levitom in vikarijem in se imenuje škofovo oko. Njemu pripada skrb za duhovnike in cerkve.) — Predstojniki ustanov, katerim so bile inkorporirane naše pražupnije, pa so bili skoraj vsi, razen samostana v Studenicah, »archidiaconi nati«, zato škofijski arhidiakoni niso mogli posegati v njihova območja. Tridentinski koncil je sicer odredil, da morajo škofje vizitirati tudi inkorporirane župnije, toda preden se je ta odločba izvajala, je preteklo še precej časa.⁵

³ I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant I, Maribor 1875, 441.

⁴ Fr. Kovačič, Zgodovina lavant. škofije, Maribor 1928, gl. navedene župnije.

⁵ Fr. Kovačič, I. c., 57.

II

Ker je vprašanje priključitve pražupnije Ponikva kolegiatnemu kapitlju v Novem mestu pri nas še neraziskano in ker je ta inkorporacija značilen primer svoječasnih duhovnih prizadevanj, bomo poskušali osvetliti razvoj tega postopka.

Začetek župnije na Ponikvi, na območju katere se je pozneje razvilo deset samostojnih dušnopastirskih postojank, sega v 12. stoletje. Patriarh je imel na tem območju svojo zemljiško posest, zato ni nobenega dvoma, da je tu osnoval tudi prvo misijonsko postajo. Zaradi tega je postal tudi patron župnije. Prvi doslej nam znani župnik je bil neki Henrik, ki je na Ponikvi opravljal svojo službo v letih 1236—1245.⁶ Izpričan je dalje župnik Ivan iz Širja (Scheyer), katerega je 1357 zamenjal njegov brat Jakob, ki je postal 1379 savinjski arhidiacon. Ta je bil ponikovski župnik še leta 1383, ker je tedaj kot priča podpisal pogodbo, s katero je njegov brat Peter odstopil celjskemu grofu Hermanu planino Kamnik nad Grižami z 11 kmetijami.⁷ Moč celjskih grofov je bila v tistem času v bohotnem razmahu in se ji tudi oglejski patriarhi niso mogli ustavljati. Patriarh Ivan Sobijeslav (1388—1394) je v želji, da bi si ohranil njihovo naklonjenost, podelil Celjanom 28. decembra 1383 patronat nad šestimi župnijami, ki so ležale v njihovem vplivnem območju. Te župnije so bile: Sv. Martin v Laškem, Sv. Martin na Ponikvi, Devica Marija v Krškem, Sv. Marjeta v Vodiceh, Sv. Križ pri Rog. Slatini in Sv. Rupert na Dolenjskem. Podelilna listina je shranjena v Državnem arhivu na Dunaju, objavil jo je Ig. Orožen, IV, 13—15, in prof. Ivan Steklasa v svoji Zgodovini župnije Šent Rupert na Dolenjskem.⁸ Odslej so smeli celjski grofi izbirati in predlagati duhovnike za te župnije, oglejski patriarh jih je samo potrjeval. To pravico so Celjani ohranili do leta 1456, ko so izumrli. Nato je prešla na dediča Celjanov, na cesarja Friderika III. (1435—1493). Tako je postala Ponikva »cesarska« župnija in je ostala do utelešenja na novo osnovanemu kapitlju v Novem mestu. Te splošne reminiscence so potrebne za razumevanje poznejših dogodkov.

Cesar Friderik III. se je močno trudil in si prizadeval, da bi omejil oblast oglejskih patriarhov na avstrijskem ozemlju. Njegovo nasprotovanje Oglelju ni bilo verskega, temveč političnega značaja. Izviralo je iz antagonije med beneško republiko in Avstrijo. Beneška republika si je pridobila velik vpliv na izbiro in postavitev oglejskih patriarhov, avstrijski vladarji so jih zato imeli za beneške ogleduhe na svojem ozemlju in so jim onemogočali cerkvene vizitacije v naših krajih. Da bi izločil čim več državnega teritorija izpod duhovne oblasti patriarhov, je Friderik III. ustanovil 1461 ljubljansko škofijo s pomočjo papeža Pija II. (1458—1464), s katerim se je dobro poznal, ker je bil nekoč v njegovi službi. Nova škofija pa je ob ustanovitvi zajela razmeroma malo župnij in je bila le otok sredi oglejske cerkvene oblasti.⁹ Pripadlo ji je na Kranjskem 11, na Štajerskem 4, na Koroškem 2 župniji. Zato je Friderik III. zasnoval nov načrt, kako bi cerkveno osamosvojil Slovensko marko (Dolenjsko) in v dolenjski metropoli osnoval močnejšo duhovno postojanko, ki naj bi sčasoma postala škofija. V ta namen je uporabil duhovnika Jakoba Novomeškega, katerega zgodovinarji imenujejo Jakob pl. Turjaški Auersperger.¹⁰

Jakoba Novomeškega srečamo najprej kot župnika v župniji Črešnjevce pri Slovenski Bistrici. Ta je bila tedaj inkorporirana samostanu v Studenicah pri Poljčanah. Leta 1475 se je tej župniji odpovedal in se dal namestiti na »cesarsko« župnijo Ponikva.¹¹ Od cesarja je dobil obenem tudi prezentacijsko

⁶ J. Zahn, Urkundenbuch II, št. 344 in 397.

⁷ H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte etc., München, 188.

⁸ I. Steklasa, Zgodovina žup. Šent Rupert, Ljubljana 1913, 44—46.

⁹ J. Gruden, Cerkevne razmere med Slovenel etc., Ljubljana 1908, 53—58.

¹⁰ Valvasor XI, 482; P. Hiltzinger, Nachträge (Mittl. des hist. Vereins für Krain 1865), 107; I. Vrhovec, Zgodovina Novega mesta, 220; J. Steklasa, I. c., 62; J. Gruden, Zgodovina slov. naroda, 464.

¹¹ Arhivo Patriarehale Udinc (Patr. arhiv Videm), vol. VII, f. 229—230.

pismo, s katerim ga je predlagal za župnika v Št. Rupertu na Dolenjskem. Za tednji čas ni bilo nič nenavadnega, če je bilo več župnij v rokah ene osebe. Kjer župnik župnije ni sam upravljal, si je pač poiskal namestnika, imenovanega vikarja, katerega je slabo plačal, sam pa je pobral župnijske dohodke. Vendar Jakoba Novomeškega patriarh ni potrdil kot župnika v Št. Rupertu in mu tudi ni vrnil prezentacijskega pisma. Patriarh je namreč nasprotoval cesarjevemu patronatu nad to župnijo. Sele z leti se je zadeva razčistila in Jakob Novomeški se je preselil na župnijo v Št. Rupert. Leta 1489 najdemo na Ponikvi novega župnika, Janeza Nikolaja, ki je pozneje postal novomeški prošt.¹²

Zanimivo je, kako opisuje Paolo Santonino, patriarhov sekretar, Ponikvo in njenega župnika v svojem znanem Itinerariju iz leta 1487: »Župnija sv. Martina na Ponikvi je vredna pozornosti. Pripada ji namreč kar osemnajst cerkva, od katerih jih ima šest krstni kamen. (Krstni kamen so smele imeti le župnijske cerkve in samostojni vikariati.) Rektor te župnijske cerkve je Jakob Novomeški, ki je dosti dober tovariš. Čeprav je še mlad človek, je bil že v Jeruzalemu in ima veliko znanje o svetih krajih, v katerih je naš Gospod dopolnil svoje skrivnostno trpljenje. Prinesel je s seboj iz teh krajev mnogo drobcev različnega kamenja, ki jih ima v veliki časti. Pri cerkvi sv. Martina je njemu podrejenih pet vikarjev, ki pa prebivajo pri cerkvi sv. Jurija (Šent Jurij pri Celju), katera stoji na bolj varnem kraju.«¹³ Iz te Santoninove karakteristike razberemo, da je bil Jakob Novomeški dobro situiran, ker je lahko že v mladosti romal v sv. deželo. Mogoče je bil res iz rodu grofov Auerspergov, vendar za to nimamo neposrednega dokaza. Viri v patriarhalnem arhivu v Vidmu (Udine) ga imenujejo samo Jacobus de Rudolfswert. Steklasa meni, da je njegov rod dokazan s tem, ker je bila nekoč v turjaškem arhivu njegova izvirna listina o podelitvi župnije Št. Rupert. Vendar pravi, da imena Jakob pri Turjaških ni.¹⁴ Valvasor ga imenuje kot novomeškega prošta Awersperger.¹⁵ Po njem so ta pridevek prevzeli poznejši zgodovinarji. Če je bil Auerspergovega rodu, potem bi lahko bil sin Engelharda I., poročenega s Sholastiko pl. Königsberg, ali pa njegovega brata Volkarda, poročenega s Barbaro Viltuško.¹⁶ Bolj kot vse drugo pa kaže na njegov plemiški izvor to, da ga je cesar uporabljal za dosego svojih ciljev. Tudi patriarhovo odposlanstvo, kateremu je pripadal P. Santonino, je moralo vedeti, da je cesarjev zaupnik. Zato se ne čudimo, če ga je Santonino zelo skromno ocenil: est satis bonus socius (je dovolj dober tovariš).

V videmskem arhivu pa najdemo dokument, ki nam je kažipot za poznejša dogajanja. Dne 10. aprila 1479 je Jakob Novomeški prosil patriarha iz Ponikve, da bi smel biti eno leto odsoten iz župnije, ker »mora zadostiti neki dolžnosti pri vladarju«.¹⁷ Dovoljenje je dobil, ker patriarh ni slutil, kakšna »dolžnost« je v ozadju. Verjetno je že tedaj cesar snoval načrt, kako bi Dolenjsko v cerkvenem oziru osamosvojil. Jakob Novomeški se je moral potruditi, da si pridobi krajevno duhovščino. Uspelo mu je, da je po smrti Jurija Direrja postal 1480 arhidiakon za Slovensko marko. Nato je polagoma pridobival duhovnike, ki bi bili pripravljani na skupno življenje v kapitlju. Uspeh je imel pri župniku Kancijan v Dobrničah, katerega je razjezil Jurij Turjaški, ker se je polastil njegovega posestva.¹⁸ Ustregli so mu beneficiati in kaplani v Novem mestu, katerim se verjetno ni najboljše godilo. Ti so potem podpisali prošnjo Jakoba Novomeškega na cesarja, da naj ustanovi kolegiatni kapitelj v Novem mestu. Ko je cesar tej prošnji že ugodil, je zvedel za to oglejski patriarh. Njegov

¹² Patr. arhiv, Videm, vol. XIII, f. 412.

¹³ G. Vale, Itinerario di Paolo Santonino etc., Vatikan 1943, 258–260.

¹⁴ Steklasa, I. c., 62.

¹⁵ Valvasor XI, 482.

¹⁶ A. Jellouschek, Mineralbad Töplitz etc. (Genealogija Auerspergov), Mittheilungen des hlnt. Vereins für Krain 1857, 30–31.

¹⁷ Patr. arhiv, Videm, vol. IX, f. 282.

¹⁸ Steklasa, I. c., 62.

namestnik Hieronim de Zendatis je nato dne 20. decembra 1493 poslal Jakobu ostro pismo.¹⁹ V tem pismu pravi, da so v Vidmu ravnokar izvedeli, da name-rava on osnovati v Novem mestu kolegiatni kapitelj s proštom in dvanajstimi kanoniki. Temu kapitolju misli inkorporirati poleg cerkve v Novem mestu še dohodke treh drugih župnij, ki pripadajo »sanctae sedis aquileiencis« (svetemu oglejskemu sedežu). Obsodbe vredno je, da si upajo on in njegovi tovariši v tem času brez dovoljenja svete stolice in brez privolitve patriarhata ustanavljati neko skupnost, ki bo za »prepevanje kanoniških ur«, to je za skupno molitev brevirja, uživala dohodke od župnijskih cerkev in podružnic, katere si bodo delili prošti in kanoniki. Na koncu pisma mu zagrozi s kaznijo izobčenja, če ne preneha s pripravami za to ustanovitev, dokler ne dobi za to odobritve od svete stolice, in mu zapoveduje, da se mora predstaviti škofijski kuriji v Vidmu, kjer bo pojasnil nagibe svoje akcije. Ako tega ne stori, mu bo odvzet njegov beneficij. — To pismo nam jasno kaže, da je bila nadrejena cerkvena oblast proti ustanovitvi novomeškega kapitolja. Če bi bili v ozadju samo duhovniki, ki so prošnjo podpisali, bi ta akcija morala propasti. Ker pa je pri stvari imel interes cesar sam, je vendar uspela. Jos. Andr. Janisch navaja, da je Friderik III. celo prodal del župnijske zemlje na Ponikvi in izkupiček porabil za ustanovitev kapitolja, vendar virov za to trditev ne omenja.²⁰

III

Dokumentacijo o ustanovitvi kapitolja v Novem mestu sta objavila dr. Adalbert Kraus in Peter Hitzinger.²⁰ V objavljenem gradivu je marsikaj nejasnega in nerazumljivega. Če je kapitelj ustanovil cesar Friderik III. v Linzu 27. aprila 1493 (izvirna listina je izgubljena!) in je ustanovitev istega leta 21. decembra Maksimilijan I. na Dunaju potrdil, zakaj je potem isti Maksimilijan 16. oktobra 1509 v vojaškem taboru v Costeru ustanavljal kapitelj z novo listino, ne da bi bil ustanovitev leta 1493 sploh omenil? Maksimilijanova listina, pisana v Costeru, je polna teoloških razglabljanj in utemeljevanj in je težko verjeti, da bi jo bila napisala laična roka. Zmeda pa se še poveča, če vzamemo v videmskem arhivu v roke vizitacijsko poročilo iz leta 1599, ki ga je podal znani Polydor de Montagnana, novomeški prošt (1582—1604). Ta pravi, da je kapitelj ustanovil »imperator Romanorum« Rudolf Habsburški in da zato postavlja prošta v kapitolju vojvoda kranjske dežele, dekana in kanonike pa izbirajo prošt in kanoniki skupaj in jih predlagajo v potrditev oglejskemu patriarhu kot zakonitemu škofu tega kraja.²¹ Če je Polydor de Montagnana napisal v uradnem poročilu tako neverjetnost, se ne čudimo, saj vemo, da se je malo zanimal za duhovne zadeve. Čudno pa je, zakaj je Maksimilijan izdal novo listino o ustanovitvi, ne da bi bil omenil, da je bil kapitelj ustanovljen že pred več kot desetimi leti in da je on sam takrat to ustanovitev odobril. Tudi je preteklo že petnajst let od tedaj, ko je papež Aleksander VI. v Rimu dne 30. aprila 1494 to cesarjevo ustanovo odobril in potrdil. Papež Aleksander VI. je naročil v potrdilni listini Tomažu, opatu samostana v Stični, naj izvede formalnosti v zvezi s to ustanovitvijo. Pri župnijski cerkvi sv. Miklavža v Novem mestu naj bo sedež novega duhovniškega kolegija. Ta kolegij naj ima 13 kanonikov, od katerih bo eden prošt, drugi dekan. V kolegij naj bodo sprejeti vsi prošnjiki s svojimi nadarbinami in beneficiji. Opravljati morajo iste pobožnosti, kakor so v navadi po drugih podobnih kolegijih. Ziveti morajo pod isto streho in pri isti mizi, imeti morajo skupno blagajno. »Ker pa je delavec vreden svojega plačila in ker duhovne ustanove brez gmotnih ne morejo obstajati,« zato po-

¹⁹ Patr. arhiv, Videm, vol. XV, f. 563.

²⁰ Z. A. Janisch, Topog.-stat. Lexicon von Steiermark II, 547.

²¹ A. Kraus, Urkunden aus dem Archive des Collegiatcapitels zu Neustadt in P. Hitzinger, Nachtrage zur 500-jährigen Gründungsfeler von Neustadt, Mittheilungen des hist. Vereins für Krain 1863, 35—44, 75—78, 85—88, 106—109.

²² Patr. arhiv, Videm, Visite di Stiria 1599.

deljuje tej novi ustanovi in ji uteleša župnije sv. Ruperta pri Mokronogu, Sv. Kancijana v Mirni peči in Sv. Martina na Ponikvi. To inkorporacijo odobrava in podeljuje predstojniku kapitlja duhovno oblast nad drugimi kanoniki in nad utelešenimi župnijami. Po svoji volji, brez vsakega drugega dovoljenja (cuiusvis alterius licentiae super hoc minime requisitae) sme pri inkorporiranih župnijah postavljati in odstavljati duhovnike, bodisi škofijske, bodisi redovnike. — To je zgovoren primer popolne inkorporacije, s katero prehajajo na inkorporatorja vse pravice in dolžnosti nad utelešenimi župnijami. Ker je torej prvi proš novomeškega kapitlja slučajno nekoč župnikoval na Ponikvi in spoznal to župnijo kot donosno, je morala odslej ta župnija vzdrževati našim krajem oddaljeno cerkveno ustanovo.

Stiški opat Tomaž je 28. februarja 1494 poklical predse Jakoba Novomeškega (Awrspargar), ki je ostal do svoje smrti 1499 župnik župnije Št. Rupert in arhidiakon Dolenjske ter ga je formalno ustoličil za prvega prošta novega kapitlja, za kar ga je določil cesar. O tem ustoličenju je dal sestaviti zapisnik, katerega je pisal Mihael Šterleker, javni notar in župnik Sv. Marije (sedaj Šmarje pri Ljubljani, in Hardlandt). Jakob Novomeški je moral opatu predložiti in prečitati ustanovne listine. Zbrane priče so ugotovile, da niso te listine v nobenem pogledu sumljive (neque in aliqua sui parte suspectas). Novi proš je prosil, naj se listine prepisejo v zapisnik, ker bi se izvorniki lahko izgubili. To se je v resnici tudi zgodilo. Ta zapisnik s prepisi cesarskih ustanovitvenih dokumentov je sedaj shranjen v dvornem arhivu na Dunaju.²²

Novomeškemu kapitlju pa je bilo duhovne oblasti in gmotnih sredstev hitro premalo. Že leta 1497 sta sklicala proš Jakob in kapiteljski dekan Mihael Šterleker (Sterteckher) druge kanonike in duhovnike, ki so službovali na njihovih župnijah, in sestavili so prošnjo na cesarja Maksimilijana I., da naj kapitlju inkorporira še župnijo Trebnje in naj izposluje v Rimu, da bo njihov proš stalni arhidiakon (archidiaconus natus) nad utelešenimi župnijami, kakor so to oblast imeli samostani Stična, Kostanjevica itd.²³ Cesar Maksimilijan pa je imel večje skrbi in načrte — sam je hotel postati tudi papež — in se za take malenkosti ni menil. Kapiteljski odposlanec na Dunaju s to prošnjo ni nič dosegel. Iz pregleda kapiteljske zgodovine²⁴ ni mogoče razbrati, da bi novomeški prošti bili kdaj arhidiakoni nad svojimi, v tedanjem štajerskem območju utelešenimi župnijami, razen Montagnana, ki je bil tudi savinjski arhidiakon. Nadzorstvo nad njimi so morali prepuščati škofijskemu arhidiakonu. Zaradi tega so nastajali spori.^{25a} Miroslav Ostravsky se gotovo moti, ko v svoji razpravi Beiträge zur Kirchengeschichte im Patriarchate Aquileia trdi nasprotno.²⁵ Mnogo več sreče kakor s povečanjem oblasti pa je imel kapitelj z utelešanjem župnij. V daljšem razdobju je dosegel, da mu je bilo na Kranjskem utelešenih 11, na Štajerskem pa 9 župnij. Ustanavljanje novih župnij sicer ni bilo v njegovi kompetenci, vendar je gotovo tudi pri tem postopku imel svoj delež.

Popolnoma neraziskano je vprašanje, kako so nastajale nove župnije na ozemlju utelešene pražupnije Ponikva. Ker nam manjkajo v tem pogledu arhivski viri, lahko na to vprašanje odgovorimo le deloma. Že Pavel Santonino pravi, da je bila cerkev Sv. Jurija pri Celju leta 1487 »ecclesia parochialis« (župnijska cerkev). Toda v istem stavku nadaljuje: »que est filialis plebis S. Martini in Ponikel« (ki je podružnica župnije na Ponikvi). Santonino je bil pravnik in ker je bil v cerkveni službi, ne moremo soditi, da ni poznal razlike med župno cerkvijo in podružnico. Iz tega sledi, da v tistem času pravni odnosi med župno cerkvijo in podružnicami niso bili isti, kakor so sedaj. Čeprav je bil krstni kamen (krščevanje) poglavitno znamenje samostojne župnije, je Santonino napisal, da ima Ponikva med svojimi 18 cerkvami šest takih, ki imajo

²² A. Kraus, Die Stiftungsurkunde des Collegiatcapitels zu Rudolfswerd, Mittheilungen des hist. Vereins für Krain 1864, 22—24.

²³ I. Vrhovec, l. c., 200.

²⁴ I. Steklasa, l. c., 70.

^{25a} Acta Archivi Capit. Coll. Rudolfswerd, fasc. X, 9.

²⁵ M. Ostravsky, Beiträge zur Kirchengeschichte im Patriarchate Aquileia, Klagenfurt 1905, 3.

pravico krščevanja. To so pač bili vikariati, ki so bili pražupniji še podrejeni. Šmarje in Lemberg se v zbelovskem urbarju (Plankenstein) leta 1524²⁶ imenujeta Pfarrkierchen (župne cerkve). Vse kaže, da sta se ti dve župniji popolnoma osamosvojili šele okoli leta 1600. Ker je v kapiteljski ustanovitveni listini omenjena samo Ponikva, so pozneje na tem teritoriju nastale župnije utelesili kapitlju s posebnim pravnim aktom. I. Steklasa pravi,²⁷ da so bile leta 1495 med drugimi inkorporirane župnije Št. Jurij, Šmarje, Zibika in Lemberg. Vendar viri, ki jih za to trditev navaja, tega ne poročajo. V 18. stoletju je zašel kapitelj pod vodstvom prošta in škofa Franca Ks. Marottija v brezizhoden gospodarski položaj in cesar Karel VI. je odredil 1731 nad njim prisilno upravo (sekvester). Upravitelj Karel A. S. Ruessenstein je popisal kapiteljsko premoženjsko stanje in v poročilu zapisal: »Prošt Polydor Montagnana je dobro shajal s kapiteljskimi dohodki, čeprav je kapitelj dobil dve župniji na Štajerskem Št. Jurij in Šmarje... šele po njegovi dobi.«²⁸ Montagnana je bil prošt v letih 1582—1604. Ta navedba prisilnega upravitelja bi znala biti točna. Zato iz utelešenja ne moremo sklepati na začetek župnij. Gotovo pa je, da je kapitelj dobival dohodke iz štajerskih župnij do reform Jožefa II., da je imel tu svojega komisarja »in temporalibus« in da je v teh župnijah nastavljal duhovnike. Leta 1809 je bil kapitelj od Francozov razpuščen in tedaj je bilo raznesenega mnogo kapiteljskega arhiva.²⁹ Ko je bil leta 1831 zopet obnovljen, so mu ostali samo patronati, torej bremena, nad utelešenimi župnijami. Leta 1931 pa so bili tudi patronati cerkvenopravno odpravljeni in tako je prenehala 450-letna povezanost med kapitljem v dolenski metropoli in med župnijami na Šmarskem.

ÜBER DIE INKORPORATIONEN

Zusammenfassung

Im ersten Teil gibt der Autor eine allgemeine Beschreibung mittelalterlichen kirchlicher Inkorporationen und zeigt den diesbezüglichen Stand bei einigen Ursparren in der slowenischen Steiermark. Im zweiten Teil geht er über auf die Ursparre Ponikva und beschreibt die Gründe sowie die Entwicklung ihrer Inkorporation in das Kollegiatkapitel in Novo mesto. Er stellt fest, daß diese Entwicklung nur deswegen zustande kommen konnte, weil der Begründer des Kapitels und der erste Propst früher Pfarrer in Ponikva gewesen war. Im dritten Teil behandelt er die Gründungsdokumente des Kapitels von Novo mesto und widerspricht der Behauptung, daß der Propst von Novo mesto der ständige Archidiakon der inkorporierten steirischen Pfarren gewesen sei. Schließlich stellt er verschiedene Berichte über die Inkorporation später entstandener Pfarren im Bereich von Ponikva vor und führt den Beweis, daß aus der Inkorporation nicht auf die Entstehung dieser Pfarren geschlossen werden kann.

²⁶ Deželni arhiv, Graz, Plankenstein Herrsch., 1528—1586, S-Sch.

²⁷ Steklasa, I. c., 67.

²⁸ I. Vrhovec, I. c., 212.

²⁹ H. Costa, Geschichte der Stadt Rudolfsweth, Mittheilungen des hist. Vereins für Krain, 1866, 38.

Etbin Bojc

SOLE IN UČITELJSTVO NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM PRED STO LETI

(PRISPEVEK ZA ŠOLSKO ZGODOVINO OB 200-LETNICI TEREZIJSKIH
ŠOL)

Namenil sem se, da strnem in nanizam nekaj gradiva za celotnejšo zgodovinsko podobo razvoja šol na Slovenskem Štajerskem, kakor sem ga mogel zajeti po pristojnih arhivih, z namenom, da se na ta način vendarle sčasoma dokopljemo do podrobnejše zgodovine našega šolstva. Zato bom tu razgrnil po abecednem redu razvoj vseh najstarejših osnovnih šol na tem območju, kakor so se le-te razvijale, ustanovljale in razživljale z učiteljstvom, ki je na teh šolah učilo vse do leta 1888/89, ko je izšel znani šolski zakon, ki je resnično osamosvojil in podružbil šolo pri nas. Biografijo učiteljstva objavlja sedaj Glasnik SDD v Ljubljani (prvo polovico je objavila Nova pot, XXII).

Znano in ugotovljeno je po nekaterih naših zgodovinskih virih, da so bile prve šole na tem ozemlju že od 13. stoletja dalje. Vendar to niso bile redne, zlasti pa ne splošne osnovne in ljudske šole, ampak omejene na ozek krog učencev, večinoma namenjenih cerkvenemu naraščanju. V 18. stoletju so se tem zakotnim in župnijskim šolam pridružile še protestantske s podobnim namenom in obsegom. Po izgonu protestantov se je število rekatolizacijskih šol le postopno večalo, nedvomno zavzema med njimi znana ruška gimnazija zdaleč najodličnejše mesto, saj je ta šola, ki jo je ustanovil župnik Jurij Kozina s svojim učiteljskim zborom (Boštjan Strempl, Ivan Pilat, Luka Jamnik → Romulus od l. 1876—98), gojila tudi gledališke predstave in imela nad 200 gojencev, s skupno 8931 učencev, med katerimi je bilo 800 plemičev. Šole so tedaj podpirali tudi razni skladi (bratovščine, župnije itd.). Učitelji so bili kot cerkovniki podrejeni cerkvi, a pozneje je vrhovno oblast nad njimi in šolo dobila občina in država.

Odnos ljudstva do šole je bil različen in marsikje in marsikdaj tudi odklonilen in podobno je bilo tudi z odnosom duhovščine do šole. Obisk šole so ovirali različni momenti, kakor: bojazen za moralno pri kleru, pomanjkanje denarnih sredstev, delo na kmetih, pomanjkanje učiteljstva in šolskih prostorov, a posebno še nemški učni jezik.

Ko je vlada l. 1777 poizvedovala po stanju šol v deželi, je bilo ugotovljeno, da je v vsem mariborskem okrožju le 54 učiteljev, a izmed 19.837 za šolo godnih otrok jih je obiskovalo šolo le 4 %, v celjskem okrožju pa je bilo le 10 učiteljev, 1324 za šolo godnih, a le 5 % šolo obiskujočih otrok. — Po l. 1781, ko je bil z odlokom z dne 20. oktobra že zaukazan šolski obisk, se je šolstvo nekoliko povečalo, uvedli pa so še šolnino in ženska ročna dela za deklice. Vendar so vse te šole zaradi slabih razmer na splošno upadale. Nov šolski zakon iz l. 1805 pa je začrtal pot nadaljnjemu šolstvu do l. 1888. Slovenskih šol je bilo

l. 1846 na tem ozemlju le 60 (med 200), druge so bile utrakvistične (obojejezične) ali nemške. Tudi realije so bile zanemarjene do l. 1848, ki je bilo tudi v jezikovnem oziru pomembno in revolueionarno.

Moj obsežnejši pregled šol z učiteljstvom na Slovenskem Štajerskem ob bližajoči se dvestoletnici terezijanskega šolstva navaja kot zbrano gradivo v glavnem izsledke raziskovanja graškega gubernijskega arhiva, šolskih kronik v šolskem muzeju v Ljubljani, pokrajinskega arhiva (zlasti Slekovčeve in Strelčeve zapuščine) ter škofijskega arhiva v Mariboru (šolski akti po dekanijskih šolskih nadzorništvih). Naj se ob tej priložnosti zahvalim zlasti osebjem gubernialnega arhiva v Gradcu ter dr. Josipu in Ani Poppovič, ravnatelju šolskega muzeja Francetu Ostanku, ravnatelju Antoši Leskovcu in vsemu osebjem v pokrajinskem arhivu v Mariboru, ravnatelju mariborskega škofijskega arhiva Jakobu Richterju ter ravnatelju Janku Glazerju, ki so mi to raziskovanje omogočili in mi pri njem kakorkoli pomagali.

APAČE

Kot najstarejši učitelj se v zvezi s tem krajem imenuje Jože Ferdinand Sutori, ki se je l. 1734 kot »ludimagister« poročil v Desterniku, kot sin Antona Franca, rojenega l. 1688 v Mariboru. Zgodovinar Fr. Kovačič ga navaja v spisu »Ljutomer« na str. 370 za l. 1739. Vendar je bila po ustnem izročilu tu ustanovljena šola l. 1804 v cerkovnikovi hiši, v kateri je bila učilnica, a v letih 1807—11 je tu učil Anton Stibler (Stüble), ki je bil rojen tu l. 1786, oče Jožeta Stiblerja, ki je tu učil kasneje. Za njim pa je v desetletju 1811—1820 učil Jože Lešnik (rojen l. 1790 pri Benediktu), ki je bil usposobljen l. 1809 in potrjen (adjustiran) l. 1814. Ni znano, ali je učil pet ali deset let. Za njim je učil pet let Vencel Čížek (1819—1824) iz Lenarta v Slovenskih goricah (rojen 1799 v Kuratinu pri St. Ilju). Poldrugo leto je tu učil tudi Franc Sušnik (rojen 1799 pri Vurberku (v letih 1821—23), leto in pol pa tudi Fran Tomašek (1823?—), rojen v Segericah na Češkem. V letih 1824—38 je učil Jože Stibler (Stüble), rojen tu, ki ga je tu našla vizitacija l. 1827, ko je s pomočnikom Martinom Janžčkovičem učil 165 (izmed 211 vpisanih) otrok, med njimi 88 ponavljavcev. Po škofijskem arhivu je bil tedaj pouk v dveh ločenih učilnicah. Učitelj je bil več in tudi pomočnik prizadeven. Šola je bila v dobrem stanju, vendar pretesna. Za l. 1806 navaja arhiv, da je učitelj prejemal 60 fl (florentinskih goldinarjev) šolnine in še nekaj od patrona farne občine ter sekovske škofije. Od l. 1843—47 je učil Vinko Filipič (rojen v Lenartu 1824, usposobljen 1843 in adj. 1848 v Mariboru) in Jože Zemljčič v l. 1846/47 (rojen 1821 v Gradišču).

Šolska zgradba je bila postavljena l. 1836 kot enorazredna šola (dvorazrednica je postala ta šola šele l. 1870). Učni jezik je bil nemški. Prvo učilnico v cerkovnikovi hiši je uničil požar l. 1834, ko je pogorelo tudi župnišče z arhivom. Potem je nekaj časa poučeval učitelj v lastni hiši. L. 1835 je bilo pogorišče prodano in za odkupnino kupljeno zemljišče za novo šolo. Tudi nedeljska šola je v tem času obstajala, a je bila slabo obiskana. Učitelj Jože Stibler je imel (1835) 30 do 34 otrok, potem je število učencev naraščalo, tako da jih je bilo l. 1862 že za dva učitelja in so zato dovolili podučitelja. V to šolo so pošiljali otroke iz Apač, Segovec, Lutverec, Plitvice, Lešan, Nasove, Črncev, Mahovec, Žepovec in Konjišča.

ARTIČE

Tu je možno dokazati začetek šole šele l. 1843, ko je učil še kaplan Andrej Jug (do 1859?) v kaplaniji, ko še ni bilo redne javne šole. Prvi redni učitelj je nastopil šele l. 1863, in sicer Anton Potočnik (rojen 1830 v Žetalah), ki je bil usposobljen že l. 1850 in bil potem zasebni učitelj. Vmes pa so učili še kaplani (1859—63). Šolsko poslopje je bilo zgrajeno v letih 1862—66, ko je bila ustanovljena tudi redna enorazredna šola, ki je bila med zadnjo svetovno vojno

požgana. Po farni kroniki do l. 1843 ni bilo pouka in še potem je imel kaplan le pet učencev. Ko pa se je kmalu število učencev povečalo, so se morali preseliti v Glogovškovo hišo (št. 12), kjer pa je bil pouk le ob nedeljah. Ker po Jugovi smrti njegovi nasledniki niso hoteli več poučevati v tej hiši, je bil pouk v kaplaniji in v župnišču (do l. 1880). Občinski odbor je l. 1858 kupil primerno stavbno zemljišče za 170 goldinarjev in okoliške vasi Arnovo selo, Artiče, Dečno selo, del Curnovca, Glogovbrod, Zg. Obrež, Sp. Pohanca, Dolenja vas in del Pesja so prispevale 1200 gld. za šolo, ki je stala skupaj 3000 gld. in so jo začeli graditi l. 1882 z eno učilnico ter učiteljevim stanovanjem. Potočnik je imel 66 gld. šolnine od učencev poleg bere. To je bila farna šola pod župnijskim nadzorstvom. Pouk je bil od začetka novembra do srede avgusta. Število učencev je bilo 60.

Za Potočnikom je prišel Pavel Maček (rojen v Pilštanju 1843), ki je bil usposobljen od l. 1864—66 v Celju in potrjen v Gradru (1885). Proti njemu so se pritožili starši 53 učencev. Sledili so mu: Jakob Budna (rojen v Hajdini 1839), ki se je tu poročil (1867), v šolskem letu 1968/89 že Janez Jurko (rojen v Lovrencu na Pohorju 1841), ki je bil usposobljen l. 1857 in je tu umrl (1889). Nadomestil ga je Melhior Pugel (rojen v Podtaboru, Struge na Dolenjskem 1834, usposobljen 1860), ki je služil večinoma na Slov. Štajerskem in ga je še to leto nadomestil Miha Poje (rojen v Lieznu 1845, usposobljen 1863).

Z novim šolskim zakonom (1869) se je šola preimenovala v ljudsko šolo, ki je imela štiri oddelke in je bil pouk razdeljen na štiri četrtletja pod prvim stalnim učiteljem Jožetom Klinejem, ki je tu dolgo učil (do l. 1902). Izvleček iz kronike je sestavila učiteljica A. Webletova za dobo 1843—1929. To šolo je obiskoval tudi znani zdravnik dr. Stanko Černelič.

BENEDIKT, SLOV. GORICE

Tu je bil pouk že l. 1735—46, ko je učil Franc Ganster (rojen v Cmureku 1703) kot ludimagister, ki je imel nekaj svojih sorodnikov in potomcev učiteljev: Miha, Janez, Jože, Ignac, Miha, Tomaž, ki so učili v 18. stoletju tu okrog po Slov. Štajerskem. Za njim je učil nekaj časa Bernard Domanjko (1746—50), ki je menjal s Fr. Gansterjem v Desternik. Rodil se je v Svedini l. 1704 in je imel tudi sina učitelja. Tu je bila takrat zasilna šola, ki jo omenja Matija Slekovec v Popotniku, VIII, 1887, 39, 54, 55, pod naslovom »Drobtinice za zgodovino slovenskih šol« in Ivan Strelec v Popotniku, XIV, 1893, 25, 28, 91, 297, pod naslovom »Doneski k zgodovini šol«. Enorazrednica, ki je začela delovati že l. 1784, je bila razširjena v dvorazrednico (l. 1865). Najprej je bila učilnica v stari kapeli blizu cerkve, l. 1885 pa je bilo že zgrajeno šolsko poslopje z dvema učilnicama. To je bila stara kmetijska hiša, ki so jo predelali za šolo in tega leta (1885) dvignili v nadstropje.

L. 1817 je štela šola 20 do 40 otrok, vendar je to število narastlo v letih 1839—69 na 177 učencev. Ker tedaj kapelica ni več ustrezala, je bil pouk v zasebni hiši, dokler niso sezidali šole. Kupna cena za hišo, ki so jo preuredili v šolo, je bila 4000 kron. — Prejemki učitelja so bili 100 gld. in 300 gld. v naravnih, to je: 45 q rži po 2 fl v znesku 90 gld., 2 q pšenice po 3 fl, 115 klobas po 0,3 fl, 230 jajc, 180 gld. šolnine, 2,25 gld. ustanovnine in 20 fl za orglanje, kar znese skupaj 404,18 gld. Stroškov je bilo pa precej. Okrog l. 1800 je dobival nekaj nad 70 gld. za cerkveništvo. Obisk učencev o. 120 (1885). Rošker je imel 85 gld.

Nadzorstvo nad šolo so imeli župnik, dekan in krajevni šolski nadzornik, vrhovnega pa višji šolski nadzornik in graški konzistorij, od l. 1859 še višji deželni šolski inšpektor. Patron pa ji je bila sekovska graščina.

Ni znano, kdo je bil tu učitelj za Domanjkom (1750—1780). Potem so učili: Anton Frankl od l. 1783 — po Slekovcu že od l. 1780 — do 1806 (rojen tu 1766,

usposobljen 1783), Anton (Janez) Rošker od l. 1806—31 (rojen v Negovi). Omenja ga tudi škofijski arhiv l. 1806. Ker je imel 164 otrok in je bil bolehen, mu je pomagal Janez Sirk (rojen v Dvórnjnah 1800), ki je bil za učitelja usposobljen v Mariboru l. 1819. A že dotlej mu je pomagal učiti Tomaž Serneč (rojen na Poličkem vrhu pri Radgoni 1772) v letih 1797—1820. Tu, kjer se mu je l. 1810 rodil sin Leopold, ki se mu je kot učitelju v Zg. Ščavnici tudi rodil sin Alojz (1838), kasnejši učitelj, je poučeval pozimi po 29, poleti 20 otrok. Rošker, ki je še po malem učil po l. 1831, a se je moral braniti proti nekim obtožbam, je umrl l. 1834. Leta 1836 pa je med številnimi prosilci za to mesto prodrli Lovrenc Vrečar (rojen v Svetinjah okoli l. 1788, usposobljen 1805 v Mariboru, potrjen

Osnovna šola po 1865

v Gradcu l. 1807), katerega sin Ignac (rojen 1818) je kot učitelj tudi zaprosil za to mesto po njegovi smrti l. 1840, a prodril je Vencel Čišek (rojen v Št. Ilju, Kuratin 1799, usposobljen 1818), ki je tu dolgo dobo 20 let učil in šele l. 1861 zaprosil za pokojnino (136 florentinskih goldinarjev). Potem pa so se vrstili učitelji v krajših obdobjih: Matija Rajsp (1862—63), rojen tu 1838, ki je bil usposobljen 1859 v Mariboru in je že tedaj tu praktical. Imel je tudi brata Alojza učitelja (roj. 1844 tu). Za njim je služboval Martin Lukman (rojen 1836 pri Miklavžu, Ormož, usposobljen 1854), ki je učil v l. 1864—65, nato pa še dobro desetletje Jože Ferik (rojen v Šentilju v Slov. goricah 1833, uposobljen 1853) v letih 1865—77. Pomagala sta mu: Jože Druzovič (rojen v Cerkvjenjaku 1842, usposobljen 1861) od l. 1861, ko je zamenjal upokojenega Vencla Čiška, pa do 1865, ko je priskočil na pomoč Karel Zorko (rojen v Sp. Kungoti 1801) za l. 1865—66.

Nekaj časa so tu pomagali v šoli še Jože Domanjko (rojen na Ptujski gori 1806) v l. 1836/37 in Anton Vidovič (kasneje), Andrej Čep (rojen v Pernici 1820) v l. 1838/39, dalje Franc Čišek (rojen tu 1824), v l. 1844—47, Jurij Hamler iz Starš l. 1851, Jože Čišek (rojen v Križevcih 1834) v l. 1852—55 in Ferdinand Čišek (rojen v Križevcih 1836) v l. 1855—57, nekaj mesecev l. 1863 Jože Poljanec (tu rojen 1845) in Jakob Groznik 1867—69.

Po navedbah M. Slekovca so se v tem kraju rodili naslednji učitelji: Jože Lešnik (1791, usposobljen 1809, potrjen v Gradcu 1814), Jakob Skamlič (1829), usposobljen 1847, ki je kasneje (1878—1901) tu učil, Franc Zorman (1839, usposobljen 1856) in brat Matija Z. (1841, usposobljen 1859), ki je nekaj mesecev l. 1859 tu praktical, Ferdinand Geratič (1847, usposobljen 1868). — Všolane vasi: Sv. Benedikt, Ženjaki, Obrat, Sv. Trije kralji, Trstenik, Stajngrova, Trotkova, Ločki vrh, Osek, Stara gora, Ihova, Drvanja, Bačkovci, Sp. Ročica, Zagajski vrh in del Negovskega vrha.

BISTRICA OB SOTLI

Tu je bila ustanovljena enorazredna šola že l. 1810, dvorazredna pa mnogo kasneje (1870). Vendar je bil pouk do izgradnje šolskega poslopja v tem kraju neobvezen in torej nereden v nizki pritlični učilnici hiše Jožeta Koreninija z dvema klopema. K pouku je prihajalo do 30 otrok. Pouk je bil torej v zasebni hiši. Tudi šolsko poslopje, ki ga je l. 1829 zgradila občina, je imelo le eno učilnico, šele od l. 1856 dalje so šolsko poslopje razširili v dve učilnici za šolske otroke iz naslednjih naselij: Sv. Peter, Kunšperk, Polje, Ples, Dekmanca, Trebče, Križan vrh, Hrastje, Crešnjevce, Srebrnik in Zagaj.

Po graškem gubernialnem arhivu je prvi dopis o potrebi šole v tem kraju iz l. 1807 in prošnja za podporo šoli 10. decembra 1811. Zasilno je učil že organist Anton Pirnat (rojen okoli 1781 v Olimju) l. 1809—10, vendar brez usposobljenostnega spričevala. Prvi učitelj, ki je zaprosil za to mesto, je bil Franc Pokorni, o katerem ni rojstnih podatkov, ki je prišel iz Šmarja pri Jelšah in učil tu v šolskem letu 1811—12, potem pa zaprosil v Podkoren, Novak pa v svoji biografiji Kranjskih šolnikov navaja, da je bil l. 1814 župnijski cerkovnik v Kamniku in nenamêšen učitelj, ker so tam učili frančiškani, potem je bil bojda v Krškem do l. 1818. Ko pa je 15. septembra 1812 dekanija Kozje razpisala to mesto, je bil nastavljen Jože Volgar (Völger), rojen na Tirolskem, ki je bil prej zasebni učitelj in je ostal tu do l. 1820. Jože Fridrich (rojen v Kostivnici 1800) je tu učil l. 1820—21 in še 1844 (njegov sin Janez?), dalje je učil Jakob Stupan (rojen v Loki pri Zidanem mostu 1798) v l. 1819—22, ko je bilo tu učiteljsko mesto razpisano in je Stupana nasledil Ignac Stefan Tipelt (Diepelt) (rojen na Češkem 1774) v l. 1822—28. Oglas okrožne oblasti Bizeljsko je tedaj (1822) dajal učitelju na leto 60 fl z dodatkom za cerkveno zvonjenje in podružnice v znesku 84 fl, iz šolskega sklada 149 fl, torej skupaj v denarju 274 fl, poleg tega pa mu je pripadala še prostovoljna zbirca v kmečkih pridelkih. Za malo časa je bil l. 1828 prestavljen sem iz Trbovelj Jože Praunseis (rojen v Vitanju okoli l. 1790). V l. 1828—31 je pomagal tu učiti Jurij Beheim (Böheim) (rojen v Šmartnem pri Slov. Gradcu 1807). Izbran je bil od prosilcev Janez Kocelli (rojen v Ponikvi 1804), ki je l. 1833 odšel od tod v svoj rojstni kraj in prišel je Franc Kraner (rojen v Konjicah 1810), ki je učil dve leti, do l. 1835, ko je prišel Felician Brelhi (rojen v Senčurju pri Kranju okoli l. 1795) — pisano Fröhlich — usposobljen na celjski glavni šoli l. 1813. Že l. 1838 pa je bil sem prestavljen Janez Klep (rojen v Ptujju 1801), ki je tu učil do l. 1840 (še 1858?), ko je malo časa učil Jože Kerhlango (rojen v Sadinji vasi — Sv. Emi — 1802). L. 1841—42 je učil Simon Srabotnik (rojen v Motniku 1810). Leta 1858 je bil nastavljen Tomaž Knežer (Kunšer?, rojen v Starem trgu pri Slovenjem Gradcu 1808), ki je tu umrl l. 1875. Franc Damiš (rojen v Desterniku 1819) je tu učil v l. 1856—81 (in še do 1887?). Medtem je zaprosil za to mesto Jurij Križan, ki je bil tu rojen l. 1799 in že učil po šolski kroniki v l. 1839—58. Od l. 1881 je bilo tu ustanovljeno mesto podučitelja (drugo učiteljsko mesto za drugo učilnico) in l. 1882 je nastopil Franc Falk (rojen na Vojniku 1841), ki je poučeval do l. 1883.

BIZELJSKO

Začetek pouka je bil tu že l. 1790, ko so do l. 1813 učili župniki (tako p. Kajetan Sovan), a redna šola je začela l. 1813 z nastavitvijo Franca Pleteršnika (rojenega v Brestanici 1794), ki je še učil v graščinski učilnici, v zasebni hiši in v cerkveni, saj je bilo šolsko poslopje postavljeno l. 1844 in so ga povečali čez 40 let (1884) s štirimi učilnicami, medtem ko je postala šola iz enorazrednice dvorazrednica pozno (1874). VŠolane vasi: Stara vas, Dramlje, Vitna vas, Brezovica, Orešje, Bizeljska vas, Drenovec, Zg. in Sp. Sušica, Bukovje, Nova vas, Bračna vas in Gregorovci.

Pred Pleteršnikom je učil Janez Satler (Sater) okoli leta 1805, prej sluga, ki pa je to leto dobil (bržčas v Celju) dobro spričevalo. Bil je uradnik in »aedi-

tus«. — Pleteršnik, oče znanega slovarnika Maksa Pleteršnika, je učil najprej v stari mežnariji, nato v Krošljevi (Juvančičevi) hiši št. 53 v Zg. Sušici do leta 1823, ko je bila z odlokom okrožnega zavoda (št. 10341) na tem mestu učitelju določena plača: 20 vaganov (mernikov) pšenice, 40 starih veder vina (po 1 staro dvajsetico) in še nekaj drugih dajatev. Tudi njegov naslednik Alojz Puš (rojen na Češkem kot Nemeč — Deutschlclimen 1776, in usposobljen v Pragi l. 1795) je učil v mežnariji in v Krošljevi hiši ter pri Maluzovih (št. 28).

Za Pušem je učil Janez Klemenčič (roj. v Čemšeniku 1804) v l. 1834—41, za njim Simon Srabotnik vsaj 1841/42 nekaj časa, potem pa dolga leta Luka Repotočnik (roj. v Razboru pri Vojniku 1807), ki je učil do l. 1881, najprej v Blažničevi hiši, potem v novem šolskem poslopju (1844), kjer je bila enorazrednica (do 1856). V l. 1838—40 je 2 leti pomagal tudi Franc Kovač (roj. v Vojniku 1818).

Šola se je začela graditi l. 1843 v vinogradu, tedanji lasti bizeljske graščine, dozidana je bila naslednje leto, ko se je pričel v njej pouk. Stala je 2100 fl. L. 1840 je bilo 92 šolarjev, vendar je njih število naraščalo, tako da je bilo l. 1868 že 260 otrok in je tako postala enorazrednica potrebna razširitve v dvorazrednico, vendar pa se je to urcničilo šele kasneje (1874).

Kot kaplan je na tej šoli poučeval nekaj časa tudi Slomšek (l. 1826—27), ko je od Sv. Lovrenca na Bizeljskem odšel v Novo cerkev (Strmec).

BOHOR

Tu se je pouk začel razmeroma pozno, namreč l. 1861, in šolska kronika poroča, da se je na pobudo škofa Slomška tu odprla zasebna ljudska šola. Najprej je bil pouk v kaplaniji, l. 1822 pa je bila postavljena v Planini enonadstropna šola — ustanovljena že l. 1817. Ker je bila to v tem kraju edina šola, so prihajali vanjo učenci iz naslednjih vasi: Zagorja, Št. Vida, Prevorja, Dobja, Jurkloštra, Podpečji, Pologa, Planinske vasi, Vrha, Podvine, Doropolja, Golobnjeka, Lokc, Presečna in Hruševja. Do l. 1822 pa je bil pouk v Planini na rotovžu.

Potem je (1861) pri Št. Vidu (Bohor) dal napraviti župnik Anton Dvoršek učilnico. Skraja se je vpisalo v to šolo 112 šolarjev in prvi učitelj Franc Kupnik (roj. v Lovrencu na Pohorju 1837), ki je tu učil v l. 1861—64, je prcjmal od občine 210 gld. na leto poleg dohodkov od cerkovništva in orgljanja. Šolsko poslopje pa je bilo tu zgrajeno šele mnogo kasneje (1878). Od l. 1864—68 pa so tu učili nekaj časa Ivan Antolinc (o njem ni podatkov), Jože Pepevnik (roj. v Ponikvi 1837), Jože Šeligo (roj. v Sodni vasi — Sv. Ema 1841), ki je učil tudi v Planini in je bil sem provizorično nastavljen, ter nekaj časa Melhior Pugel, ki je bil nastavljen tudi v Planini (1866—69). Ko je bilo tu l. 1868 razpisano mesto učitelja, so občani burno glasovali med Janezom Rajhom (Reich) in Martinom Regorškom.

Naj navedem v originalu celotni zadevni Zapisnik:

»Zaradi volitve šolskiga učitelja pri fari Sv. Vida blizo Planine:

Pričejoči: Dvoršek, načelnik, Jože Pavlik, član, Franc Zeško, član, Miha Zakošek, član, Jože Mavček, član šolskiga prikladniga odbora.

Pojasnilo: Visoko škofijstvo je z ukazom dne 1. julija 1868 št. 326 službo šolskiga učitelja pri fari Sv. Vida blizo Planine razpisalo ino čas za vloge prošenj do 15. avgusta t. l. določilo.

Do tega časa sta se oglasila samo dva prošnika, ino sicer Martin Regoršek, namestni učitelj v Vitanji in Janez Reich, namestni učitelj pri Sv. Vidu blizo Planine. Naš visokočastiti g. Dekan kakor okrajni šolski nadzornik, potem ko so obe prošnji ino pridjane doklade dobro pregledali ino pretehtali, so postavili izmed teh dveh priimkov — g. Janeza Reicha, namestniga učitelja, na prvo mesto. Star je 28 let, sedaj pri najboljši starosti, je še neožcnjen ino prav terdnega zdravja, tako da je upati, da bo zamogel dolga leta svojo službo opravljati.

Pripravne šole za učiteljski stan je doveršil z najboljšim vspehom leta 1858. Služil je tedaj že 12 let na raznih krajih za podučitelja in namestnega učitelja ino na vseh krajih so ga hvalile duhovske in deželske gosposke, so ga ljubili farmani zavolj pametniga in trezniga zadržanja ino so se tudi otroci pod njegovim vodstvom pridno učili. Kar ga še posebno priporoča, je tudi to, da je v petji ino orglanji prav dobro izurjen, in da z veseljem v petji podučuje. — Verh tega je še tudi znajden v kmetijstvu ino sadjereji ter je povsod otroke v sadjereji prostovoljno ino z dobrim vspehom podučeval, kar je zlasti sedanji čas silno potrebno in vtegne tudi otrokom Št. Vidške fare prav dobro služiti.

Na drugo mesto se postavi g. Martin Regoršek, namestni učitelj v Vitanji. Star je 34 let, je dovršil pripravne šole leta 1854 s prav dobrim vspehom, služi tedaj že nad 13 let, ima pohvalne spričbe od vseh krajev, kjerkolj je služil, enako zastran šolskega učenja, kakor tudi zastran cerkvene službe. Iz česar vsega se kaže, da bi bil tudi on sposoben samostalno učiteljsko službo dobro opravljati. — Ker so visokočastiti Dekan kakor okrajni šolski nadzornik z podpisom 18. t. m. št. 50 g. Reicha Janeza posebno priporočili, kateriga tudi jez — prečitavši prošnikov pisane prošnje ino pridjane doklade za perviga spoznam, zatega voljo jaz kakor načelnik Anton Dvoršek moj glas za učitelja Št. Vidskega Janezu Reichu dam.

Komu pa vi, Miha Zakošek daste vaš glas? — Odg.: Janezu Reichu. Ino vi, Franc Zeško? Tudi Janezu Reichu. Ino vi, Jože Mavček? Odg.: Janezu Reichu. Komu pa vi, Jože Pavlinč? Tudi Janezu Reichu.

Kir g. Janez Reich vse glasove od nas za sebe ima, tako je on od nas za učitelja pri Sv. Vidu blizo Planine izvoljen.

Šolski prikladni odbor pri Fari Sv. Vida dne 31. avgusta 1888.◀

Podpisi: (nečitljivi)

Tako je bil Janez Reich nastavljen za učitelja 30. septembra 1888.

Po Slekovcu sta se tu rodila učitelj Martin Dernjač (1815, usp. pa 1835—38, ko je bil adjustiran pri Št. Andražu) in Tomaž Dernjač (1823, usp. 1842). L. 1889 je bilo tu 184 všolanih, a obiskovalo je šolo le 123 otrok.

BRANIK NAD MUTO

Tu se je začel pouk l. 1880 in je bil zaseben — v učilnici lesene bajte, ki je bila znotraj ometana in je sprejemala 30—40 otrok. Točen začetek ni razviden iz šolske kronike (v graškem arhivu ni podatkov o tej šoli, ki še ni bila redna).

BRASLOVČE

Po podatkih škofijskega arhiva v Mariboru kaže, da je bila zasilna šola tu ustanovljena že l. 1783 in je bilo l. 1793 že 18 učencev, l. 1794 samo 15, 1795 dva več in 1798 skupaj 18. L. 1793 je učil Peter Šmid (rojen na Tirolskem — Galensin-Stupacherthal 1751). Imel je zadovoljivo spričevalo iz Kanize na Ogrskem, kjer je učil še 1791 in prejemal 92 fl in učil 3 leta (prej pa že nekje 8 let). Kdo je pred njim tu učil, ni znano. Za njim je učil vsaj nekaj časa — po l. 1797—1808 Fran Ralič, a o njem ni podatkov. L. 1808 pa je učil tu že Janez Hirsberger (roj. v Brnu 1759), ki je učil tu 30 otrok in spisal »Zbirko občasnih izdanih normalij trivialne šole 1806—29«. Učil je prej v Vidmu že od l. 1793. Zanimivo je, da poroča Novak v svoji biografiji Kranjske o Francu Josipu Hirsbergerju, ki je bil rojen na Sedmograškem ok. 1752 in je obiskoval pripravniški tečaj na glavni šoli v Celju že l. 1783, učil potem 8 let v Loki pri Zidanem mostu, na Vranskem 10 let in bil 1807 imenovan v Višnjo goro, kjer je 1808 umrl. Isti ali brat?

Prvi redni učitelj tu je bil Ignac Bokalič (1806—1812), ki je bil tudi organist (podatkov ni o njem) in je prejemal 3 gld. 48 kr. za zvonjenje ter zbir-

co: 9 dobrih škafov pšenice, 3 škafe rži, 30 škafov prosa, 7 škafov ajde. — L. 1806 je bila tu enorazrednica v zasebni hiši (Gašper Rojnik, št. 55), dvorazrednica je bila ustanovljena mnogo kasneje (1874). Prva zidana šola je bila postavljena l. 1816, a novo šolsko poslopje že v tem stoletju (l. 1904). Ta šola je spadala pod patronat ljubljanske škofije. Prvotno je štela 24—36 otrok, potem pa nekaj časa 60.

L. 1807 je zaprosil za to mesto Martin Gmajnar (iz Višnje gore, drugih podatkov ni), ki je obvladal slovenščino in bil star 36 let, l. 1811 pa Anton Mali (roj. 1790), za Bokaličem pa Ignac Majer, ki je postal pravi učitelj l. 1812 in učil tu do smrti l. 1837 — poltretje desetletje (drugih podatkov ni). Ignac Majer je postal lastnik graščine Žovnek (Saunegg). Za šolsko poslopje pa je dal zemljišče občini g. Cokl (1816). Tudi učitelj je imel nekaj zemlje v osebni uporabi. Šola sta podpirala tudi dekan Butkovič in njegov naslednik Lovro Novak (po šol. kroniki).

V 60. letih prejšnjega stoletja je število šolarjev tu narastlo na 200 in ena sama učilnica ni več zadoščala. Otroci so prihajali iz številnih okoliških vasi: Rakovlje, Sp. Gorče, Gor. Gorče, Preserje, Parižlje, Kamenče, Glinje, Male Braslovče in Braslovče, Poljče, Podvrh in Dobrovlje.

V l. 1837—48 so prosili in nekaj časa učili: Martin Vihernik (roj. v Žalcu 1814), Rupert Kapun (roj. v Velikovcu 1809), Franc Kamnatnik (roj. v Gornjem gradu 1816), ki je bil tu do 1841. Nastopil je po Majerju, proti kateremu so bile pritožbe že l. 1825, in l. 1830 so mu zapretili z odstavitvijo. Ker je bil Kamnatnik premeščen k Sv. Križu, je nastopil Rupert Kapun, ki je tu nastopil že l. 1837, a že l. 1838 je bil tu nastavljen tudi Anton Koderman (roj. v Majšperku 1814), ki je bil l. 1841 že stalen in je tu učil do l. 1848.

L. 1849 je prišel iz deklliške šole v Celju Janez Franc Kranjc (roj. v Brestanici 1817), l. 1850 pa nekaj časa Jurij Krenčič, potem pa Jancz Fajs (roj. v Poničevu 1816), ki je učil vse do l. 1854, ko je bil od ljubljanske škofije potrjen za učitelja tu Jurij Agreš (roj. v Pišecah 1820). Učil je tu do l. 1859 in še potem kot nadučitelj (še po l. 1879), saj je bil upokojen šele 1887.

V desetletju 1855—65 mu je pomagal Anton Košutnik (roj. Duh-Loče 1816), ki je z Agrešem prejemal 204 fl šolnine. Pomočniško mesto je bilo namreč tu ustanovljeno l. 1854. Tako so poslej tu službovali še pomočniki: Franc Vindiš (roj. v Vitanju 1824), ki je tu učil malo časa, Henrik Škoflek (roj. v Podsredi 1831), ki je učil l. 1859. Franc Lesjak (roj. v Slivnici pri Mariboru 1839) je učil l. 1861. Jakob Lopan (roj. tu 1844) je učil tu l. 1862 (prim. o njem Popotnik 1897, str. 114). Za to mesto je zaprosil tudi Franc Damiš že l. 1848 iz Lemberka oziroma Sladke gore. Nekaj mesecev pa je l. 1849 tu učil tudi Matej Jeraj (roj. na Rečici 1824), ki je bil tu kasneje nadučitelj (1879—89).

BRESTANICA

Tu je bila najstarejša šola v celjskem okraju. Zasilna šola iz l. 1701 je bila prezidana v javno ljudsko šolo v terezijanski dobi. Prvotna šola je bila v neki bajti na prostoru prejšnje kaplanije ter pozneje v zasebnih hišah in stavbah vse do l. 1856, ko so šolski pouk namestili že v novo zgrajenem poslopju, ki je bilo dovršeno šele l. 1860.

Solska kronika navaja za l. 1701, da je dobival šulmajster po 15 krajcarjev. Pred l. 1707 ime učitelja ni ohranjeno, od tega leta je učil organist (morda tudi duhovnik) Janez Nimis do 1709, za njim pa je učil v l. 1710—18 Ferdinand Weizinger, o katerem pa ni podatkov. Poleg njega sta učila tudi Boltažar in Feliks Weizinger, in sicer pri Vel. Nedelji (Boltažar je umrl l. 1720 pri Miklavžu — Ormož s pripombo »modernus ludimagister defunctus«). V l. 1719—31 je učil Tomaž Fider (Vider?), o katerem nimamo podatkov, za l. 1732 neki Andrej Kojerčec (Kojerčec?) in tudi zanj ni podatkov. V l. 1733—35 in 1740—65 pa Fortunat Ravnikar (morda Ignac R., ki je bil rojen v Jarenini, učitelj in organist

l. 1781 v Št. Ilju v Slov. gorica?). Vmes navaja šol. kronika za l. 1736—38 Matevža Pogačnika, a brez podatkov, za dobo 1766—1807 pa Antona Veresa (roj. v Moravski 1733), ki je že 18 let učil drugje, preden je prišel sem, in je imel plačo 82 fl ter je tu učil do svoje smrti.

L. 1807 je bil pouk še v najetih prostorih [v rotovžu, v Stritarjevi hiši, v »turnu« (Sp. gradiču) ter v Ivančevi hiši poleg stare graščine]. Po graških arhivih je prvi dopis o tukajšnji redni šoli šele iz l. 1807, ko župnik Luka Hafner predlaga spričevalo za starega, to leto umrlega učitelja Veresa. Nedeljska šola se je začela v l. 1821, ko je bilo 9 učencev, medtem ko je bilo tedaj v vsakdanji šoli 58 učencev. L. 1855 je bilo še 52 učencev, nato pa je število šolarjev upadalo. L. 1840 je bilo v vsakdanji šoli 57 učencev, v nedeljski pa 47, a l. 1881 v vsakdanji šoli že 105, v nedeljski pa le 13, nato pa je število šolarjev naraščalo in jih je bilo 280 l. 1871. Prvotna zasilna farna šola je bila l. 1774 preimenovana v trivialko. Ker pa je postala šola kot enorazrednica l. 1871 odločno pretesna, se je razširila tedaj v dvorazrednico. L. 1878 se je od nje ločila šola v Senovem. Pred tem pa so bila všolana naslednja naselja: Rajhenburg, Stolovnik, Armeško, Anže, Dovško s temi vasmii: Lokve, Senovo, Sedem, Dobrava, Gorica, Raztez, Brezje, Reštanj, Rožno, Prasedol in Dol. Leskovec. — Šolski patronat je do l. 1807 imela graščina, potem pa šolski svet.

Ko je l. 1844 tedanji škofijski šolski nadzornik Slomšek videl to šolo, ni bil z njo zadovoljen, a ko jo je kot škof pogledal l. 1861, jo je pohvalil ne le glede zunanosti, ampak tudi glede uspeha. L. 1853 je pozival učiteljstvo, naj v nižjih razredih uporablja materinščino.

Od l. 1807 dalje so poučevali: Tomaž Kovač (roj. 1778), a že l. 1812 je iz župnikovega poročila razvidno, da občina z njim ni bila zadovoljna in je zahtevala premestitev, vendar je umrl tu l. 1848, star 70 let. Od l. 1832 do 1835 je učil Jožef Klemenčič (Janez?), rojen v Čemšeniku okoli l. 1804; verjetno je učil tu že 1829. Nadomestil ga je Jože Köppl kot pomočnik učitelja in za njima je prišel Simon Srabotnik (v l. 1835—38), ki je imel tudi sina učitelja z istim imenom. L. 1839 so za to mesto zaprosili in nekaj časa tudi učili: Franc Kranjc (roj. tu 1818), Jože Dominik kot namestnik Josipa Pešiča, ki je odšel, in Anton Košutnik (roj. v Ločah 1818) v l. 1839—42. Za njim je učil Janez Mramer, ki je dobil l. 1843 študijski dopust, da je opravil strokovni izpit (roj. 1817). L. 1844 je nekaj mesecev učil Martin Pozdevšek (roj. v Celju 1820), potem pa Jakob Stvarnik (roj. v Šoštanj 1823) do l. 1847, ko je nastopil Jakob Tavzes (roj. 1818 v Sevnici?) in učil do l. 1849, ko se je sprl zaradi bere z Jožetom Kovačem (roj. tu 1810), verjetno sin Tomaža — kot tudi Franc Kovač (roj. tu 1817), ki je učil tu nekaj časa l. 1838/39. Jože Kovač je tu učil do l. 1889. Pomagali pa so mu: l. 1850 Franc Volavšek, katehet, ki je učil nekaj časa I. razred, Jurij Bregant v l. 1886—88 (roj. v Šentjurju pri Celju 1840) in Janez Novak (roj. v Ponikvi 1842), ki je učil do l. 1889.

V ta čas spada prošnja občine Blance za pomočnika na tamkajšnji podružnični šoli. L. 1887 sta za to mesto zaprosila Jože Molj (roj. v Sp. Polskavi 1844) in Ferdinand Gros ter l. 1888 Franc Tavčer (Tončer?), roj. v Avstriji, Gleinstätten, 1789, ki je bil odlikovan s srebrno medaljo in ostal tu do l. 1871.

Ko je 28. junija l. 1889 umrl učitelj Jože Kovač, zgodovinar in pisec spisa »Gedankenbuch der Pfarre Reichenburg«, ki je ohranjen na šoli — ustanovil je tudi šolsko in učiteljsko knjižnico l. 1855 ter dobil zanjo nekaj knjig in 5 gl. od Slomška —, je zaprosil za to mesto Jože Gaber (roj. v Luterju pri Ponikvi 1842), ki je tu učil do l. 1870. Šolska kronika omenja tudi Franca Jamška (roj. v Zalcu 1840), ki je učil tu do smrti (1892). Kot ravnatelj in šolski nadzornik je spisal tudi spis o Slomšku (Popotnik 1888 ter Šol. drobtinice 1887 v Ljubljani) in bil tudi sourednik Pedagoškega letnika.

BREZE (LENART NAD LAŠKIM)

Tu je bila zasebna šola in tudi nedeljska — kot enorazredna — že l. 1823 v kaplaniji, in ko so sezidali l. 1854 šolsko poslopje, je postala ta šola redna enorazrednica. L. 1860 so šolskemu poslopju prizidali še učiteljsko stanovanje. Že l. 1822 so farani kupili prostor za šolo od župnika in naslednje leto je bila učilnica postavljena. Učila sta kar kaplan in župnik Andrej Tomšič ob nedeljah vse do l. 1854, ko je šola postala javna. Šele v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja (1897) pa je bila sezidana nova, dvorazredna šola.

Prvi posvetni učitelj je bil tu Josip Tomaž-Turk (roj. pri Rogatcu 1816), ki je bil usposobljen l. 1849, a je pričel tu redno učiti l. 1854 in ostal do l. 1860. Nasledili so ga Martin Sevšček (do l. 1865), vendar o njem ni podatkov, in Julij Škoflek (roj. v Podsredi 1836), ki je tu učil v l. 1862—65, in sicer 42 otrok, za njim je prišel Ivan Pugel, ki je ostal do l. 1869 in je učil že 80 šolarjev izmed 103 šoloobveznih (morda je ta Ivan P., o katerem sicer ni podatkov, Melhior, ki je tačas v Planini?). Potem pa se je vrnil Julij Škoflek (do l. 1875). Poleg teh sta bržčas učila tu še Franc Genser in Franc Twerski (ok. l. 1824).

Všolane vasi: Sv. Rupert, Trobendol, Mačkovec, Curnovec, Vel. Gabrovšček, Sv. Peter in Mala Breza.

BREZJE PRI MARIBORU

Zasilna enorazrednica je bila tu že l. 1816 v stari mežnariji. Ko je l. 1848 ta lesena zgradba pogorela, 3 leta ni bilo pouka. Šolsko poslopje je bilo odprto l. 1853. — Po graških arhivalnih podatkih je že l. 1823 tukajšnji župnik prosil za zasebno učiteljsko moč in dodelili so mu Simona Kras(tn)erja (roj. v Lučah 1799), ki je ostal tu dobrih 9 let. Potem (1831—32) je učil Jakob Frelih (Frölich), rojen 1801, vendar se je župnik Kramberger (pri Sv. Duhu) pritožil čezenj, nato je bil zaradi nezmožnosti premeščen, za njim pa je nekaj časa učil še Kraser, potem pa Jakob Majhnič (roj. pri Vurberku, Bačkovci 1782), usp. 1805—07, ki je ostal tu do l. 1843, ko ga je nadomestil Karl Tomič (Thomis), roj. v Remšniku 1823, ki je ostal tu do l. 1847. Leta 1859 je prišel Janez Rajh (Reich), roj. v Podlehniku 1840, ki je učil do l. 1863. Ni izpričano, da je tu učil v l. 1853—57 Andrej Bezjak (Vezjak), (roj. 1826 v Bučkovcih), ki je učil bolj verjetno tedaj v Malečniku. Za Rajhom je prišel za nekaj mesecev Jožef Hofgartner (ml., roj. v Kungoti 1813), ki je zaprosil za premestitev iz Bučkovcev l. 1863.

Po šolski kroniki je tu pisal imena pridnih učencev v zlato knjigo Jože Selker (ni podatkov), l. 1849, ko ni bilo pouka; za njim naj bi bil nastopil Andrej Vezjak l. 1857 in za njim Peter Majcen (roj. pri Tomažu 1832), ki je res

Osnovna šola pred sto leti

tu učil do l. 1859, za njim pa Martin Forko (roj. v Gorišnici 1832), ki je učil od 1860 do l. 1863. Od tega časa dalje do l. 1894 pa je učil Anton Terstenjak, ki je bil tu upokojen (roj. v Limbušu 1839).

Všolana naselja: Dogoše, Brezje, Zrkovci.

BREZNO (DEKANIJA RADLJE)

Zasilna šola je bila tu ustanovljena l. 1820 v zasebni hiši. Učil je župnik Matevž Grosskopf. L. 1845 je prišel prvi javni učitelj Jernej Marko, ki je tu učil od 1845 do 1858, za njim pa Anton Vojth (Vojsk, roj. v Bučkovcih 1840). Potem je učil tu Vid Vidovič v l. 1863—73. — Po drugih arhivalnih podatkih je tu učil še Ernest Kompost kot 4. učitelj po vrsti (o njem ni podatkov), dalje Ivan Krajnik (ni podatkov), Josip Guhs, ki je napisal spomenico v l. 1822—23 (iz Pongraca pri Radljah), Simon Kraser iz Brezja l. 1832, ko je bil 33-leten, umrl 1845, Jurij Ferš (roj. v Rušah), ki je tu učil l. 1841—42, a je bil tožen zaradi pijančevanja ter je namesto njega prišel Jurij Fuchshofer, ki je ostal v l. 1842—52, za njim pa Janez Vezjak (Bezjak) desetletje 1853—63, ko je pogorel, dobil podporo in vztrajal še do l. 1867 (rojen v Desterniku l. 1822).

Všolane vasi: Brezno, Javnik, Kozji vrh, Brezni vrh in Zg. Kapla.

Pouk je bil tu v nemščini v glavnem do l. 1919.

BREŽICE

Tu so imeli zaseben pouk že frančiškani ob svojem prihodu l. 1685, a od l. 1688 že reden pouk za moške v samostanski celici. Zasilna enorazrednica je ostala tu do terezijanske dobe, ko je bila šola v župnišču. Ko so se po odloku Marije Terezije (8. decembra 1774) po večjih krajih ustanovile šole, se je tudi v tem kraju uvedel redni in javni pouk najprej v hiši barona Moscona, ko pa so to prodali, pa pri del Cottu in pozneje v župnišču. Zdaj so prihajale k pouku tudi deklice. Znan je dopis župnika Ignaca Fuchsa z dne 8. januarja 1819 kot šolskega ogleda graškemu guberniju, v katerem toži: »Stene šolskega poslopja so tako trhle, da hodijo psi in mačke nemoteno skozi, kar se je tudi pri javni skušnji zgodilo. Strehe so preluknjane, da je ob dežju nemogoče.« A l. 1820 so že zidali novo šolsko poslopje, ki je imelo v prvem nadstropju tri učilnice, v pritličju pa učiteljsko stanovanje. V to šolo so hodili otroci iz naslednjih vasi: Artiče, Sromlje, Zdole in Kapele, ker takrat tam še ni bilo šol.

Po škofijskem arhivu je bila v Brežicah ustanovljena redna šola že l. 1783, ko je učil frančiškanski brat (frater) Filibert Geigner (roj. na Češkem, Breznice, okoli l. 1741). V tem času je bil župnik Ignac Fuchs že šolski ogleda (od l. 1780 prek 1800 do 1819).

V graškem arhivu pa so podatki od l. 1797 dalje. Frančiškani vzdržujejo obvezni pouk od l. 1781, ko sta bila dva javna razreda. Sledita dopisa iz l. 1805 učitelja Vinka Presla ter p. J. N. Barleca na gubernij. Leto nato poroča župnik Luka Hafner o skušnjah šolskih otrok (22. aprila 1808). Tudi na ordinariat poroča učitelj drugega razreda Presl kot tudi Barlec, o komer poroča tudi Anton Jevnikar, provincial, l. 1808. To leto je učil tudi cerkovnik Andrej Požar in v drugem trivialnem razredu tudi Jožefa Filin, Hrvatica. Ker je manjkal učitelj prvega razreda, je moral učiti učitelj drugega razreda vse učence. To leto sta se menjala učitelja in je šlo za prestavitev Presla (1807). O teh spremembah poroča tudi provincial Jevnikar škofijskemu konzistoriju v Ljubljano l. 1808. — Naslednje leto (1809) je nastopil normalnošolski učitelj Beno Ebner, ki je učil v l. 1809—12. Že l. 1810 se pojavlja potreba po tretjem razredu in o potrebi zidave nove šole. Ben. Ebner in Salv. Heiss pa prosita ordinariat tudi za izboljšanje plače.

Leta 1812 je kar dvoje poročil o tukajšnji šoli: predlog, da se odpre tretji razred, in pritožba čez učitelja prvega razreda Franca Heissa, za katerega je

šlo še l. 1814, ko so predložili njegovo spričevalo ob nastavitvi. Leta 1820 sta učila p. Konrad Ribič in p. Oto Stopar. Prej (l. 1816) pa je učil p. Frančišek Alojzij Debelak. Leta 1825 prosita p. Franc Potnik (učil od l. 1823) in p. H. Roina (v l. 1817—21) za podporo in večji dodatek iz normalnošolskega sklada. Leta 1826 je učil p. Hon. Gabron, l. 1827 pa že Vinko Mirt (do l. 1831). Leta 1828 je bilo poslano obsežno poročilo o tem frančiškanskem učnem zavodu, in sicer od l. 1785, ko so predlagali ustanovitev šole. Naslednje leto je prišel sem iz Gorice provincial p. Vincenc Pance, ker je zbolel p. Franc Potnik. Leta 1830 pa so predlagali, da bi se ta učni zavod v Brežicah povzdignil v glavno šolo. Leta 1832 je bil namesto p. Anh. Peterla imenovan za učitelja p. H. Kušar in leto zatem p. Edv. Zagorc. Isto leto (1833) je p. gvardian Konstantin Valent učil v prvem razredu, a sta l. 1836 dobila dovoljenje za pouk v tem razredu p. G. Ažman in v drugem razredu p. K. Levičar. Leta 1836 sta učitelja zamenjala p. Krist. Groznik in p. Rainer Kaiser, l. 1837 pa p. Mariofil Bonač. Leta 1852 je prišel iz Dobove laični učitelj Josip Jurij, medtem ko ga je tam zamenjal Anton Povh. Jurij je postal l. 1865 stalen, učil pa je tu do l. 1872. Povh je bil v Brežicah le prehodno nekaj mesecev.

V l. 1832—52 je bila ta šola že trirazredna, potem štirirazredna. Od prvega do tretjega razreda se je poučevala nemščina kot predmet, pozneje kot učni jezik (od 1886 do prevrata 1918). Frančiškani so se najprej naselili kar pri boljših družinah, kjer so vzgajali otroke. Že po treh letih je graf Frankopan, posestnik graščine, sezidal frančiškanski samostan, kjer je bil prostor za redno šolo.

Leta 1852 je bila ustanovljena štirirazredna župna glavna šola, a šele l. 1865 je prišel četrti učitelj. Poučevali so frančiškani in od l. 1821 posvetni učitelj Jože Mirt, ki je prejemal 220 gld. letne plače, prosto stanovanje in kot organistu mu je pripadala tudi bera. Ko pa je bil Mirt l. 1846 premeščen v Sevnico, so učili p. Marjan in pozneje p. Mariofil in drugi (fratři), ki nekateri niso znali niti dobro pisati. Šele po prizadevanju župnika Otorepca l. 1865 je bil imenovan sem za učitelja Josip Jurij, vendar je bil ravnatelj šole župnik.

Zaradi revščine kar 45 odstotkov šoloobveznih otrok ni hodilo redno k pouku. Leta 1817 je bilo 130 otrok, do l. 1827 je število narastlo na 141, do l. 1837 pa padlo na 136, a l. 1847 poskočilo na 162, potem pa je rastlo: l. 1857 jih je bilo že 179, l. 1867 pa kar 193. Tedaj so bili všolani kraji poleg Brežic še Brezin, Št. Lenart, Zverinjak, Gornji Št. Lenart, Zakota, Cundrovec, Črnca, Trnja in Bukoška.

Šele l. 1870 so prenehali učiti frančiškani, ki so bili prišli iz Bosne. Tedaj so učili že laiki: Josip Jurij, Janez Rajh, Janez Kunstič in Janez Volavšek. Prva učiteljica pa je bila Placida Tomic šele l. 1870 s 300 gld. ter prostim stanovanjem. Tačas je bilo 161 dečkov in 60 deklic (iz daljne okolice 70).

Zanimiv je urnik, ki je bil na brežiški trirazredni šoli odobren 16. februarja l. 1853:

I. RAZRED

PONEDELJEK

dopoldne — I. ura: računanje, branje in obnove	II. ura: branje — nižji oddelek pripoved na pamet — višji oddelek
popoldne	črkovanje lepopis
	lepopis — nižji branje iz katekizma — višji

TOREK

dopoldne — I. ura: računanje branje, vpraševanje	II. ura: črkovanje — nižji verouk — višji
popoldne	črkovanje — nižji pravopis — višji

SREDA

dopoldne — I. ura:	verouk branje in pravila o branju	II. ura:	branje — nižji računanje s števili — višji
popoldne	črkovanje lepopis		lepopis — nižji govorni deli nemščine — višji

ČETRTEK — p r o s t o

PETEK

dopoldne — I. ura:	pol: računanje pol: verouk računanje na pamet	II. ura:	branje — nižji verouk — višji
popoldne — I. ura:	črkovanje pismeno računstvo	II. ura:	lepopis — nižji branje in obnova verouka — višji

SOBOTA

dopoldne — I. ura:	branje pravila o branju branje	II. ura:	verouk — nižji obnove in pravopis — višji
popoldne — I. ura:	branje lepopis	II. ura:	miselne in govorne vaje — nižji govorni deli nemščine — višji

Temu sledi še tedenski urnik za drugi in tretji razred skupaj (podobno kot pri prejšnjem za višji in nižji oddelek!).

II. IN III. RAZRED

PONEDELJEK

dopoldne — I. ura:	branje	II. ura:	slovenski jezik — II. razred
popoldne	lepopis		računstvo
dopoldne — I. ura:	zgodbe sv. pisma		spisje (potem še petje)
popoldne	jezik		lepopis — III. razred

TOREK

dopoldne — I. ura:	verouk	II. ura:	narek
popoldne	računanje na pamet in pismeno		prevajanje iz nemščine in slovenščine — II. razred
dopoldne	verouk		pravopis
popoldne	narek		računstvo — III. razred

SREDA

dopoldne — I. ura:	slovnica z nemškim pravopisom		branje
popoldne	računstvo, pismeno		narek — II. razred
dopoldne	zgodbe sv. pisma		branje
popoldne	slovnica		računstvo — III. razred

ČETRTEK

I. ura:	slovenščina	II. ura:	petje (oba razreda!)
---------	-------------	----------	----------------------

PETEK

dopoldne	verouk	računstvo
popoldne	branje	lepopis — II. razred
dopoldne	verouk	spisje
popoldne	slovenščina	lepopis (in slovenščina) — III. razred

SOBOTA

dopoldne	razlaga evangelija	slovnica
popoldne	računanje na pamet in pismo	narek — II. razred
dopoldne	razlaga evangelija	branje
popoldne	narek	računanje — III. razred

Ponavljalna šola je imela pouk od 9. do 10. ure dopoldne in od 13. ure do 14.30 popoldne. Istega leta (1853) so pisali o težavah z urnikom in predlagali izboljšanje učnega načrta ter o 4. razredu na tej šoli. Nastopil je tudi učitelj p. Emil Krašovic, l. 1854 pa še p. Filip Flis in p. Timotej Debevc. Leta 1855 je poučeval p. Julijan Jelovšek, ki je že več let učil v Pazinu. Leta 1856/57 sta učila p. Leon Zihrel in p. Gotfrid Hlebec, l. 1858 pa p. Maks Gestrin in leta 1859 še p. Florjan Cvenk, p. Klemen Polanc in p. Kapistran Barborič. Leta 1861 je nastopil p. Gilbert Gravl. Leta 1863 pa je učil še p. Celzus Novak, l. 1864 p. M. Meglič in p. Generosus Maršal. — Po vrsti so torej učili: 1668—1774: frančiškani (med prvimi p. Filibert Geigner), 1774—1821: še vedno frančiškani. Tega leta je učil p. Fr. Al. Debelak, prej: p. Peter Barlec (od l. 1806), Hrvatica Jožefa Filin, Franc Kalenstein, p. Andrej Požar, p. Vinko Presl (1805—1807), p. Beno Ebner (1809—11), p. F. Heiss (1811—21), Vinko Mirt (1821—46, rojen v Konjicah 1802), poznejši ravnatelj glavne šole v Mariboru, prej pa je bil tu organist in dobival bero. V l. 1821—25 so poučevali: p. Konrad Ribič, p. Oto Stopar, p. Franc Potnik in p. H. Roina. V l. 1826—29 pa: p. Mariofil (Marjan) Bonač, ki je učil še l. 1837, p. Anton Florjan, p. H. Roina, p. H. Gabron ter organist in učitelj Josip Klep (rojen v Ptujju l. 1801). Tu je učil poldrugo leto, potem pa je bil prestavljen v Žalec. — V l. 1830—37 so učili: p. Vinko Pance, p. Anzelm Peterle, p. Edvard Zagorc, p. Kozma Levičar, p. Rajner (Kajser?), p. Kr. Groznik, p. Konstantin Valant. Vsi ti so učili še v dobi 1838—52, zraven pa še provincial p. Ferdinand Vonča. V obdobju 1852—1870 pa so učili: Josip Jurij (rojen v Vuzenici 1810), ki je kot prvi usposobljeni laični učitelj tu nastopil (zaprošil je že l. 1845), dalje p. Emil Krašovic, p. Filip Flis in p. Timotej Debevc (1854), p. Julijan Jelovšek (iz Pazina), p. Leon Zihrel in p. Gotfrid Hlebec (1856—58), ko je prišel p. Maks Gestrin, in naslednje leto (1859) p. Florjan Cvenk, p. Klemen Polanc, p. Kapistran Barborič, potem p. Gilbert Gravl (1861), p. Celzus Novak (1863) in p. M. Meglič ter p. Generosus Maršal (1864).

O vseh teh frančiškanskih učiteljih niso navedeni podatki.

BUČE

Zasilen pouk je bil tu že l. 1823, ko je učil Janez Kovač s kuratom Matevžem Hamerličem (do 1828). Kovač je bil rojen v Šmihelu pri Novem mestu 1797, usposobljen je bil 1817 na trimesečnem tečaju v Ljubljani (tu je bil potrjen l. 1823 in ostal do l. 1825). Medtem so zgradili tudi šolo (1825), a reden pouk je bil tu šele od 1829—33 dalje, ko je postala šola prava trivialka. V l. 1830—36 je tu učil Jakob Stupan (rojen v Loki pri Zidanem mostu l. 1798), Še pred Kovačem pa je zaprosil za to mesto in nekaj časa učil Alojz Postl (okoli l. 1823). Za Stupanom je nastopil Anton Koprivšek (rojen v Motniku 1804) do l. 1851. Do l. 1846/47 je bil pouk v najetem prostoru, a l. 1846 je bilo postavljeno novo šolsko poslopje.

Prvotno je hodilo v šolo največ 24 otrok, potem je število naraščalo. Učitelj Kovač je učil že 34 otrok, in sicer v hiši Tomaža Mraza, št. 47, potem je učil še v Šmitovi hiši, št. 2, kjer je imel 36 učencev, ki jih je prevzel potem Jakob Stupan. Ta je prejemal šolnino in zbirko 19 mernikov pšenice iz všolanih vasi: Pecelj (25 hiš), Selo (11), Verače (20), Buče (52) kot občina, Vrenska gora (občina, 55), delno Polje, Pilštanj, ki sta delno tudi pošiljala sem otroke, tako da jih je bilo skupaj 82 všolanih, od teh pa jih je redno hodilo v šolo 44. Pozneje pa: l. 1840 91, l. 1850 72, l. 1855 83, l. 1880 119, l. 1868 127 všolanih otrok. Dvorazrednica je ta šola postala šele mnogo kasneje (1891).

V l. 1851—59 je učil Lovrenc Škoflek (rojen v Novi cerkvi, Strmec, l. 1804). Po njegovi smrti je prevzel pouk (1859—60) Franc Kocuvan (rojen v Vidmu ob Ščavnici 1823), potem eno leto Jurij Fuhshofer (rojen v Rušah 1812), l. 1862 Anton Sket (rojen na Kristan vrhu, Peter na Medvedjem selu, 1823) in Janez Zidar (rojen pri Sv. Jederti, Laško, 1833), ki je postal l. 1882 pravi učitelj in tu učil do upokojitve (1888).

BUČKOVCI

Tu je bil zasilen pouk že l. 1850 — po šolski kroniki — seveda nereden in v najmanjšem obsegu. Iz te dobe je znano ime učitelja Janeza Rajspergerja (Resnikarja!), ki je pozlatil oltar, drugi Janez R. pa je učil v Hajdini 1786—91, ko se mu je rodil sin — tudi učitelj — Matija R., l. 1895 je učil tu Štefan Tivadar, ki pa je bil že l. 1708 v Cerkvenjaku, v l. 1714—23 (za vmesno dobo učitelji niso podani) je učil Jurij Erlih, ki je imel pet otrok, a je bil l. 1729 že v Veržeju. V l. 1724—37 je učil Marko Treiber in leto za njim (1736—39) Koloman Tabor (rojen v Trebetničah 1698), ki se je 1719. leta tu oženil in se je njegova hči l. 1748 poročila z ludimagistrom Jožetom Kokoljem (rojen v Moravcih l. 1720), ki je tu učil 1737/38 in še 1852, medtem ko je njegov sin Jurij Kokalj tu učil 1769. leta kot njegov naslednik. V l. 1740—48 je učil Franc Cep (rojen v Jurjevem dolu 1721), potem je odšel v Št. Andraž. L. 1789—77 Andre Anželj (rojen v Moravcih 1731). Bil je nekaj časa tu župan in je tu umrl ko aedituus. L. 1777—83 je učil Miha Pahsist (rojen 1755), l. 1783/84 Anton Kropelj, sin veržejskega sindika Jurija K. V l. 1784—99 pa sta učila Jože Dittlich, ki je umrl za prisadom l. 1784 tu kot 60-leten ludimagister, in Pavel Zidanek, ki je učil do konca stoletja in je bil sadjar (zanju ni podatkov).

L. 1737 je bila tu že izpričana prva resnejša šola in 1785 je bila že postavljena lesena učilnica, ki so jo l. 1817/18 podrli in zgradili novo šolo z eno učilnico in učiteljskim stanovanjem. Največ podatkov za staro šolo je v župnijski kroniki, ki jo je pisal Matej Slekovec, znani zgodovinar. Po starosti je ta šola na četrtem mestu (1737), medtem ko je na prvem mestu ljutomerska (1817), na drugem križevska (1702) in na tretjem veržejska (1720). Prva šola je bila tu nastanjena v stari mežnariji. Pavel Zidanek je bil prvi redni učitelj, nastavljen po terezijanskem šolskem redu l. 1784. Učitelji so dobivali po 80 krajcarjev na leto od učenca poleg zbirce v zrnju in vinu. Tedaj so namenoma hoteli dokazati, kako je pouk poceni in da ga more po tej skromni ceni voditi le cerkev, in učitelj ni smel dobiti več kot 120 gld. Školnik je dajal hrano in stanovanje tudi »kantorju« ter 12 gld. na leto. To pa se je kocenito spremenilo šele z novo šolsko postavo l. 1889, ko je šolski vodja na dvorazrednici dobil naslov nadučitelja in je odložil posle cerkovnika. Tu je postala dvorazrednica že l. 1842, novo šolo s tremi učilnicami pa so zgradili šele kasneje (1872). V tem stoletju so jo še prizidali (1903).

V 19. stoletju so tu učili: l. 1800—1805 Jože Caf (rojen v Lenartu 1774) —, z njim ni zamenjati Matije Cafa (rojenedega 1824) iz Voličine, usposobljenega 1849, še manj pa Jurija-Oroslava Cafa, slavista. V l. 1806—15 je učil Anton Frankl (rojen pri Benediktu 1788), ki je bil usposobljen 1783 in je prejemal 177 gld. V l. 1816—23 Jakob Najžar (rojen v Lovrencu, Ptuj, 1798), usposobljen 1813, ki

je tu dobival plačo v naturalijah in se je pritožil, da ni dobil niti krajcarja (l. 1820). Od zbirke živil, ki je znesla 112 gld., je imel 25 gld. stroškov, tako da mu je ostalo še 87 gld. L. 1824/25 je učil Ivan Terstenjak (rojen v Šalovcih, Središče, 1777), sin Matije, organista pri kapeli. (Ni ga zamenjati z Antonom T., rojenim v Limbušu 1839, in Matijem T., rojenim v Bolfenku na Kogu 1840.) V l. 1826—35 je učil tu Jože Freuensfeld (rojen v Budincih 1796), ki se je tu poročil z mlinarjevo hčerjo v Branoslavcih (Trezo Perso), s katero je imel sina Jožeta, učitelja (rojena 1828), ki je umrl 1897. Njegov sin je znani pesnik Jože Freuensfeld (prim. SBLJ).

V l. 1836—39 je učil tu Vid Plochl (rojen v Juršincih 1799), ki je tu umrl l. 1840. Za tedaj razpisano mesto so zaprosili: Vencel Vanck, Andrej Dolmač,

Miha Pavev, Jaka Mejerič, Martin Janžekovič, Franc Lubšina, Janez Mole, Tomaž Lubša, Jakob Čagram, Miha Kajser in Franc Farasin ter Blaž Veranič. Potem je učil v l. 1840—42 Andrej Dolmač (rojen v Ormožu 1813) in nato Jurij Mikl (rojen v Slatotincih 1812), ki je kazensko menjal z Dolmačem iz Podgorce (Lenarta). L. 1849 je učil Jože Majcen (rojen pri Tomažu 1818), ki je umrl kot upokojenec (1898), znan kot ljudski pesnik. Od 1850—63 je učil potem Jože Šac (rojen v Zg. Polskavi 1818), a za njim (1864—70) je učil Jaka Koemut (rojen v Vidmu ob Ščavnici 1827), sin učitelja Jakoba K., rojenega prav tam (1806). Umrl pa je na Ptujski gori l. 1882.

Bolj ali manj so pomagali tu učiti: Jurij Špindler (1858), Matija Terstenjak (1860), Vid Vidovič in Jurij Volmut (1862) Andreju Vrablu, ki je učil le nekaj mesecev, nato je bil preklican dekret (tu rojen 1841) in namesto njega je prišel Jože Hofgartner (1863), potem Anton Stuhec do l. 1866, ko je prišel Urban Vezjak, ki je učil do l. 1868, in naslednje leto sta prosila Ignac Petrič in Anton Munda (1869).

Po Slekovcu so bili tu rojeni: Jože Andrašič (1845), Andrej Bezjak (1826), Anton Čagram (1840), Jože Hanžekovič (1844), Martin Matekovič (1842), Jože Slekovec (1845), Anton Vojsk (1840), Andrej Vrabl (1840) in A. Porekar (1854).

Všolana naselja: Bučkoveci, Drakoveci, Radoslavci, Precctinci, Kuršenci, Sitarovci, Moravci, Bodislavci in Godemarci.

(Se bo nadaljevalo)

VOJAŠKA OBLAČILNICA V MARIBORU 1784—1809¹

Avstrijsko vojsko so v 18. stoletju oskrbovale z obleko, obutvijo in opremo vojaške oblačilnice, tedaj imenovane mondurne komisije in mondurni depoji. V začetku leta 1784 je bila glavna mondurna komisija v Stockerauu blizu Dunaja, druge komisije pa so bile v Kremssu, Pragi, Jihlavi, Judenburgu, Jaroslavu, Albi Iulli (tedaj nem. Karlsburg, madž. Gyulafehérvár) na Erdeljskem in v Gentu v tedanji Avstrijski Nizozemski; mondurni depoji pa so bili v Brnu, Ó-Budi (danes del Budimpešte), Košicah in Cremoni. Oblačilnice so bile podrejene dvornemu vojnemu svetu, nadziral jih je glavni mondurni inšpektor.²

Po ogledu mondurne komisije v Judenburgu je cesar Jožef II. 8. decembra 1783 iz Celovca pisal predsedniku dvornega vojnega sveta maršalu Andreju Haddiku, da se mu Judenburg ne zdi primeren sedež za komisijo, in je naročil, naj notranjeavstrijska generalna komanda ugotovi, ali ne bi bilo mogoče najti prostora za to komisijo v kakem ukinjenem samostanu v Mariboru ali v Celju. V teh mestih bi mogli ugodneje nakupovati potreben material za komisijo, mesti sta tudi stičišči cest, po katerih bi bilo mogoče oskrbovati vse polke v Notranji Avstriji, in komisija v Mariboru ali v Celju bi bila bližje Vojni krajini, če bi jo naj oskrbovala.³ V smislu tega cesarjevega naročila je bila prese-litev komisije iz Judenburga sklenjena, nekaj mesecev pa je nato trajalo iskanje primerne lokacije na območju mariborske ali celjske kresije. Komisijski ogledi so bili 22. marca 1784 poverjeni komandantu judenburške komisije podpolkovniku grofu Norbertu Trautmannsdorfu, na seznamu pa so bili že ukinjeni ali za ukinitvev predlagani minoritaki samostani v Mariboru, Ptujju in Celju, dominikanska samostana v Ptujju in Studenicah, kartuzijanski v Žičah in pavlinski v Olimju.⁴ Spet pa je bil cesar tisti, ki je iskanje končal, ko je 28. marca pisal notranjeavstrijskemu guvernerju grofu Ivanu Francu Antonu Khevenhüllerju,

¹ Vojaška oblačilnica je bila prva velika manufaktura v Mariboru. Na podlagi Puffovih podatkov (Marburg in Steiermark, seine Umgebung, Bewohner und Geschichte II, 1848, 206—261) so ji poznejši zgodovinarji Maribora pripisovali pomembno vlogo v gospodarskem razvoju mesta. Arhivalnih virov zanjo pa v Mariboru ni, tudi v gubernijskem arhivu, ki ga hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu, so bili spisal o njej, ki zajemajo sicer v delovodnikih med 1784 in 1809 precej številke, večinoma škartirani. Le fond dvornega vojnega sveta (Hofkriegsarat) v oddelku vojni arhiv (Kriegsarchiv) Avstrijskega državnega arhiva na Dunaju vsebuje gradivo, ki je omogočilo sestavo tega zapisa. Seveda pa bo mogoč biti četrstoletni obstoj vojaške oblačilnice v Mariboru prav povezan z zgodovino mesta šele takrat, ko bo podrobneje obdelan obrtni razvoj v mestu in okolici tiste dobe in ko bo dobila oblačilnica tudi svoje mesto v zgodovini vojaške posadke v Mariboru in na slovenskem Štajerskem v 18. in v 1. polovici 19. stoletja.

² Nov mondurni sistem, s katerim so odpravili dotedanjo prakso, da so si enote oskrbele uniforme in druge rekvizite v lastni režiiji, je bil uveden v terezijanski dobi, ko so bile urejene erarične mondurne komisije.

³ Avstrijski državni arhiv na Dunaju, oddelek vojni arhiv, protokoli dvornega vojnega sveta (navajam: Dvs), E 1. 1783, št. 1986.

⁴ Dvs, E 1. 1784, št. 399.

da je najprimernejša nastanitev komisije v Mariboru, kjer bi se zanjo namenilo, kar vojaštvo že ima, namreč izpraznjeni nunski samostan, kjer je bolnica, in bivša rezidenca jezuitov, kjer je vzgajališče; enako tudi cerkvi obeh samostanov. Poleg tega bi bilo za nastanitev komisije določiti še minoritski samostan s cerkvijo. Minorite bi preselili v kapucinski samostan, kapucine pa ukinili.⁵ V pismu generalnemu komandantu v Notranji Avstriji feldmaršallajtnantu Francu Karlu Rieseju pa je cesar že dan prej omenjal ugodnosti, ki jih ponuja za nastanitev komisije Maribor kot cestno križišče. 19. aprila je poslal komandant judenburške komisije dvornemu vojnemu svetu poročilo o opravljenih komisijenskih ogledih: oba ptujska samostana, ki sta bila pregledana, sta bila ocenjena za neprimerna, komisija se je odločila za Maribor in za nastanitev v zgradbah, ki jih je predlagal cesar; v teh zgradbah bi bili nastanjeni poleg delavnic tudi vojaški obrtniki in prostaki ter podoficirji komisije, za štab, oficirje in računovodske osebe pa bi dobili stanovanja drugje v mestu.⁶

Preselitev v Maribor je bila sklenjena in sledile so priprave. Vojaškim ustanovam, ki so bile nastanjene v komisiji namenjenih zgradbah, to je štabu, diviziji in vzgajališču polka Terzi,⁷ je bil določen za nastanitev Ptuj, izpraznjene so bile cerkve omenjenih samostanov in grobnice v njih. Minoriti so bili začasno, do preselitve v kapucinski samostan, nastanjeni v Vetrinjskem dvorcu,⁸ komandantu komisije grofu Trautmannsdorfu je bilo nakazano stanovanje v Mariboru.

Trautmannsdorf je 29. maja poročal dvornemu vojnemu svetu, da je že oskrbel gradbeni material za adaptacijo, da so se pri cerkvah dela že začela in bodo končana do konca oktobra, da bodo spomladi 1785, ko bodo Terzijeve enote odšle, adaptirali tudi samostan celestink in jezuitsko rezidenco, do konca avgusta 1785 pa bo komisija v celoti preseljena.⁹ A dvorni vojni svet je 14. junija odločil, da mora biti vsa komisija že do konca 1784 v Mariboru, potem ko se izselita štab in divizija polka Terzi. V Maribor je junija prišel tudi mondurni inšpektor generalmajor Bracht, ki je ugotovil, da za adaptacijo primanjkuje delavcev in gradbenega materiala, posebno opeke, in da se je zakasnil odhod štaba, bolnice in vzgajališča polka Terzi, kar ovira hitro preselitev.¹⁰ Avgusta je bila minoritska cerkev že gradbeno usposobljena za skladišče mondur, minoritski samostan pa za stanovanja vojaških obrtnikov, bolnica in vzgajališče polka Terzi sta izpraznila samostan celestink in jezuitsko rezidenco, da so mogli tudi tam začeti z adaptacijo. Komisija je po odhodu teh enot prevzela tudi izpraznjena stanovanja v mestu, razširila pa je prvotni načrt nastanitve, ko je dosegla tudi nakup Žičkega dvorca od tedanjega lastnika Jožefa pl. Rosenbichla za 2500 gld.¹¹ Avgusta so začeli transportirati zaloge komisije iz Judenburga v Maribor, povprečno so na teden odpravili na pot 30 vozov v dveh oddelkih po 15 vozov, najprej skozi Koroško, ker pa so bile tu ceste slabe, so od septembra pošiljali transporte prek Gradca. Morda so transporte delno pošiljali tudi po Dravi, kakor je ob svojem junijskem bivanju v Mariboru priporočal generalni inšpektor Bracht, saj je dvorni vojni svet julija naročil graškemu guberniju, naj se zaradi transportov komisije očistijo dravski bregovi in izdelava vlačilna steza.¹² Trautmannsdorf, ki je bil že od septembra v Mariboru, ker njegova navzočnost v Judenburgu ni bila več potrebna, je 22. oktobra poročal,

⁵ Adam Wolf, Ein Handbillet Kaiser Joseph's II, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen 12, 1875, 146 sl.

⁶ Dvs, E I. 1784, št. 547.

⁷ Ime Terzi je nosil ledaj pehotni polk št. 16, ki je vsaj od 1781 dalje nabiral rekrute iz celjskega okrožja, po 1808 tudi iz mariborskega okrožja. L. 1778—1800 je bil njegov imelnik generalmajor baron Ludvik Terzi (tudi Terzy). 1806—1833 feldmaršallajtnant markiz Frane Lusignan, 1833—1835 feldmaršallajtnant grof Kristijan Kinsky. Polk je bil medtem že premeščen v Bencelj. Prim. A. Wrede, Geschichte der k. u. k. Wehrmacht I, 1898, 44 sl.

⁸ Slajerski deželni arhiv v Gradcu, fond gubernij (navajam: SdaG), register IV, I. 1784.

⁹ Dvs, E I. 1784, št. 821.

¹⁰ Dvs, F I. 1784, št. 941.

¹¹ SdaG, fasc. 42, št. 1333 de 1813.

¹² Dvs, E I. 1784, št. 984.

da so pripravljena poslopja za manipulacijo, pisarno in stanovanja delavcev, da manjkajo v minoritski cerkvi le še police v spodnjem oddelku, adaptacija obeh ostalih cerkva pa bo končana do prihodnje pomladi. Tako je bilo mogoče končati selitev in 11. novembra 1784 je mogla komisija že poročati iz Maribora dvornemu vojnemu svetu, da je začela z delom v novih prostorih in da so ostali v Judenburgu le nekateri oficirji pri skladišču gotovih izdelkov, ki jih bodo 1785 tam prevzeli polki.¹³ 20. junija 1788 si je ogledal obrat oblačilnice Jožef II. in naročil še nova gradbena dela,¹⁴ v poznejših letih pa je komisija začasno ali za stalno pridobila še nekaj prostorov, tako 1797 špitalsko cerkev za skladišče usnja.

Ob nastanitvi v Mariboru je štel osebje komisije 160 mož, od tega jih je bilo 15 v štabu (poleg komandanta še nadstražmojster, ritmojster, adjutant, deset računovodij in računskih adjunktov, kirurg¹⁵), v delavnicah pa je bilo 42 krojačev (1 višji mojster, 1 nižji mojster, 8 višjih pomočnikov, 18 višjih krojačev, 18 nižjih krojačev), 59 čevljarjev (1 višji mojster, 3 nižji mojstri, 18 višjih pomočnikov, 14 višjih čevljarjev, 23 nižjih čevljarjev), 2 krznarja (1 nižji mojster, 1 nižji krznar) in 2 sodarja (1 nižji mojster, 1 višji sodar). K osebju je štel še 7 oficirjev in 33 podoficirjev in vojakov. 90 pripadnikov komisije je imelo družine. Ohranjeni so podatki o številčnem stanju osebja mariborske vojaške oblačilnice za vsak mesec v letih 1784—1800 in 1805—1808, znane so nam tudi številke ob koncu let 1803 in 1804,¹⁶ najvišji stalež osebja je po teh podatkih dosegla komisija junija 1808 z 280 možmi, tedaj je štel štab 35 mož, pri izdelavi mundur pa je bilo zaposlenih 55 krojačev, 38 čevljarjev in rokavičarjev, 4 ogrski sedlarji in mizarji, 2 krznarja in 2 sodarja. Najnižje pa je bilo število komisijskega osebja decembra 1808, ko je bilo ob pregledu na listi 89 oseb. Ob teh številkah iz uradne evidence ostaja nepojasnen Puffov podatek, da je komisija zaposlovala okoli 800 delavcev, ne všteti ženske in otroke.¹⁷ Iz arhivalij se tako visoko število delavstva ne da v nobenem času izkazati, tudi če bi upoštevali podatke o začasno najetih delavcih izmed domačinov, ki jih je komisija pritegovala v primeru potrebe. Dvomljivo je, ali bi bilo število 800 zaposlenih delavcev doseženo, tudi če bi imeli podatke o številu delavcev pri mariborskih obrtnikih, ki so bili pogodbeni dobavitelji komisije.

Pomena komisije, ki je bila nedvomno velik odjemalec vsakovrstnega blaga, za Maribor žal ni mogoče podkrepiti z mnogimi podatki, ker niso ohranjeni računi dobaviteljev, ki jih je komisija vsak mesec pošiljala knjigovodstvu dvornega vojnega sveta na Dunaj. Le če je knjigovodstvo kak račun vrnilo zaradi pojasnil, zvemo za dobavitelje, a ti v teh primerih niso bili Mariborčani, ampak tkalci iz Pöllaua v vzhodni Štajerski in klobučar iz Gradca. Tudi iz drugih skromnih podatkov o dobaviteljih ne zvemo ničesar o mariborskih, pač pa o suknarjih iz Gradca in Friedberga in o fabrikantu sukna Desselbrunnerju iz Ljubljane. Od dobaviteljev usnja so nam znani usnjar Unger iz Slovenske Bistrice in judenburški usnjar Frisch, dela za komisijo so prevzemali tudi graški čevljarji, krojači in rokavičar Kögler. Žal pa manjkajo podobni podatki, kot je npr. Puffov, da je ob potrebi oblačilnica pritegnila vse obrtnike iz mariborske okolice, da so bila njena naročila zlasti dobičkonosna za usnjarje, od katerih je marsikateri imel tedaj 20 pomočnikov.¹⁸ Seveda moremo sklepati iz dejstva, da je komisija včasih morala dobiti obrtnike na delo v svoje delavnice od daleč, da je najprej zaposlila vse obrtnike, ki jih je mogla dobiti v mestu in okolici.

¹³ Dvs, E 1. 1784, št. 1754.

¹⁴ Dvs, E 1. 1780, št. 1930.

¹⁵ Oblačilnici sta bila dodeljena včasih tudi dva zdravnik. Po Puffu, n. o. m. II, 200—201, je bil višji kirurg Sebastian Hofmann, u. 1799 v starosti 63 let (gl. mrlično knjigo mariborske župnije za l. 1782—1897 v Arhivu Slovenije), sloveč medicinec. Oblačilnica je imela svojo bolnico, ki je bila 1796 prenapojnena z bojnim moštvom.

¹⁶ Avstr. drž. arhiv, odd. vojni arhiv, fasc. 5084—5086, 5088, Monturs Commission Marburg. Standestabellen 1784—1789, 1790—1795, 1796—1800, 1805—1808; Muster-Listen 1803, 1804, 1807, 1808.

¹⁷ Puff, n. o. m., II, 200.

¹⁸ Glej op. 17.

Če smemo verjeti ohranjenim virom, se mesto oblačilnice kot svojega gosta ni kaj posebej veselilo: 7. decembra 1786 je magistrat ugotavljal, da je draginja živil povzročilo zlasti naraščanje števila osebja komisije, zato trpita obrtnik in potrošnik, ki morata živila kupovati.¹⁹ Težko so Mariborčani prenašali tudi breme najemnin za oficirska stanovanja, ki so jih morali plačevati. L. 1808 je bilo v mestu 22 stanovanj zasedenih z oficirji komisije, začasno pa je bilo treba brezplačno nastaniti tudi oficirje iz enot, ki so prihajali prevzemati opremo od komisije in so prebili po tri do štiri, da, celo šest do osem tednov v Mariboru.²⁰ Za judenburške meščane vemo, da so 1795 prosili, naj se oblačilnica vrne v njihovo mesto,²¹ ob številnih predlogih od 1792 dalje, da se oblačilnica preseli iz Maribora, pa nam ni znan noben primer, da bi se bil mariborski magistrat potegoval za nadaljnji obstanek tega obrata v mestu.

Prav glede potrebnih dobav se je sčasoma izkazalo, da Maribor kot lokacija ne ustreza. Že avgusta 1784, ko so tekla prva adaptacijska dela, je komandant grof Trautmannsdorf ugotovil, da je v mestu in okolici malo krojačev in čevljarjev, ter je zato predlagal, naj bi začasno povečali stalež vojaških obrtnikov komisije, česar pa Dunaj ni sprejel. L. 1791 pa je tedanji mondurni inšpektor generalmajor Stangel že ugotavljal, da se mora mariborska mondurna komisija oskrbovati z materialom in z narejenimi kosi od drugih komisij. Maja 1792 je bila mariborska komisija po predlogu mondurnega inšpektorja s cesarskim odlokom ponižana na stopnjo mondurnega manipulirajočega depoja in je bila obencm naročena njena preselitev iz Maribora v tak kraj, kjer bi se mogla sama oskrbovati z vsem potrebnim iz bližnje okolice.²² Predlagali so, naj se komisija preseli v Gradec, ki je bil že 1783 med vsemi štajerskimi kraji spoznan za edini primeren sedež komisije. Še l. 1792 so v Gradcu po komisijskih ogledih spoznali za primerna za nastanitev komisije prav tista poslopja, v katere se je pozneje res preselila, iz teh poslopij naj bi se v Maribor preselili vzgajališči polkov Terzi in Strasoldo. Tudi načrte in proračune adaptacij v Gradcu so že izdelali in jih predložili dvornemu vojnemu svetu, ki pa je 17. julija 1793 sklenil, da se komisija ne preseli v Gradec, ker vojni čas ne dopušča takih izdatkov.²³ Tako je komisija ostala po 1793 še v Mariboru zaradi francoskih vojn.

V času vojn je imela oblačilnica seveda največ dela. Tako po preselitvi v Maribor prvič 1787, ko je zahtevala pomoč za vzdrževanje opreme in uniform vojske, ki se je zbirala na madžarski meji, prav posebej je potrebovala krojače.²⁴ Kmalu pa so se začele francoske vojne, zaradi katerih je bila odločna preselitev oblačilnice iz Maribora, so pa prinesle povečanje zahtev glede produkcije, trikrat prisilile oblačilnico k umiku iz Maribora, končno tudi k preselitvi. Konec 1792 je bilo oblačilnici dovoljeno najeti civilne čevljarje za izdclavo patronjač, da ne bi bila potrebna pomoč od drugod. Julija 1794 je izdclavala oblačilnica na teden po 1300 do 1500 parov čevljev, zlasti za čete v Italiji. Tedaj je za povečanje delovnih prostorov odstopil komandant major Guggenthal že dve sobi svojega stanovanja in bil pripravljen odstopiti še eno, poleg tega je prosila oblačilnica dvorni vojni svet za dodelitev nadaljnjih pet vojaških obrtnikov in za odobritev najema štirih civilnih pomočnikov.²⁵ Isto leto so dobavitelji komisije suknarji iz Gradca in Friedberga zaradi pomanjkanja pomočnikov najeli dečke iz oskrbnišnic kot vajence, da bi mogli izpolnjevati pogodbe o dobavi. Ob požaru v Mariboru 9. julija 1795 je prctrpela škodo tudi oblačilnica, požar je zajel poslopje na Glavnem trgu, osebje oblačilnice in vojaštvo pa sta ogenj omejili tako, da zaloge, pisarna in registratura niso bile prizadete, pogo-

¹⁹ Pokrajinski arhiv v Mariboru, fond mestne občine Maribor, fasc. mitnina, odškodninska pravda 1788—1839.

²⁰ SdaG, fasc. 59, št. 4651 de 1795, št. 14203 de 1807.

²¹ Dvs, E I 1795, št. 2245.

²² Dvs, E I. 1792, št. 1156. Depo je bil nižja mondurna enota, imel je manj osebja in manjši štab.

²³ Dvs, E I. 1793, št. 2159.

²⁴ SdaG, register IV, 1787—1789.

²⁵ Dvs, E I. 1794, št. 2105.

rela pa so stanovanja komandanta in dveh oficirjev.²⁶ L. 1796 je depo dosegel, da so bili obrtniki njegovih pogodbenih dobaviteljev oproščeni nabora za vojsko, najel pa je obrtnike tudi od daleč. Vendar povečanih potreb vojske ni mogel zadovoljiti. Marca 1797 je za oskrbo posadke Mantove, ki je bila navezana pretežno nanj, zaprosil pri depoju italijanske armade, ki je bil že 1796 evakuiran v Judenburg, za 5000 do 6000 kosov uniform.²⁷ Toda Mantova je že v začetku februarja kapitulirala, Francozi pa so prisilili novega avstrijskega poveljnika nadvojvodo Karla k umiku iz severne Italije in potiskali njegovo vojsko še naprej proti severu in vzhodu. Tako se je morala tudi mariborska oblačilnica pripraviti na evakuacijo. 24. marca 1797 ji je bilo od poveljstva italijanske armade naročeno pripraviti vse potrebno za umik v Gradec, že drugi dan se je evakuacija začela, dan pozneje pa je bil cilj evakuacije prestavljen že daleč prek Gradca — del mariborske oblačilnice naj bi se združil z depojem italijanske armade, ki se je umaknil iz Judenburga v Steyr, drugi del pa naj bi se napotil v O-Budo. Zadnji transport je zapustil Maribor 29. marca (Francozi so v mesto vkorakali 11. aprila), iz Gradca pa so transporte oblačilnice tedaj že usmerjali proti Fürstenfeldu. 2. aprila je bil namembni kraj evakuacije spet spremenjen, oblačilnica naj bi se umaknila v Bruck ob Leithi, šele 14. aprila je bila določena za nastanitev oblačilnici Bratislava, kar je tudi obveljalo, 20. aprila je prispel tja prek Soprona in Brucka ob Leithi že največji del mariborskega depoja.²⁸ Po določbah preliminarnega miru v Leobnu 18. aprila 1797 so Francozi imeli izprazniti avstrijske dežele. 26. aprila je dvorni vojni svet sklenil, da se mariborski depo iz Bratislave vrne v Maribor. 4. maja je depo iz Bratislave že sporočil odhod prvega transporta, pot za povratek je vodila prek Soprona, Körmenda in Čakovca, štajerski odsek poti je bil torej krajši kot ob evakuaciji, kar je bilo od dvornega vojnega sveta posebej naročeno, da bi štedili notranje-avstrijske dežele.²⁹ Prvi transport je prispel v Maribor 15. maja, ker pa so bila poslopja oblačilnice in na podstrešjih shranjeno orodje od Francozov poškodovana in ker so bila poslopja deloma tudi zasedena od vračajočega se avstrijskega vojaštva, je poveljnik prvega transporta ukazal, naj se naslednji transporti začasno ustavijo v Ptuju. V Ptuju je bil del zalog in moštva oblačilnice tudi še 24. maja, ko je komandant sporočil na Dunaj, da je preselitev iz Bratislave končana, da pa oblačilnica v celoti še ne more biti nastanjena v Mariboru, ker se mudi tam poveljstvo okoli mesta taborečega armadnega korpusa Terzi.³⁰ Še 13. junija, ko so bili začasno v Ptuju ostali deli že pritegnjeni v Maribor, je prosila komanda mondurnega depoja, da vojaštvo izprazni nekatera njegova poslopja. Šele 8. julija je dvorni vojni svet menil, da postaja mariborska oblačilnica spet sposobna za obratovanje.³¹ Nekaj let po tej prvi evakuaciji iz Maribora so začeli spet razpravljati o preselitvi oblačilnice, ki je bila od 1801 spet na stopnji mondurne komisije. L. 1801 so kot kraj bodoče nastanitve komisije poleg Gradca omenjali tudi Fürstenfeld. Preselitev je tedaj narekoval že dodaten motiv, namreč prizadevanje, da se v Maribor prenese sedež lavantinske škofije. Tako je poročala mariborska kresija avgusta 1802 graškemu guberniju, da so v Mariboru vsa velika javna poslopja zasedena od mondurne komisije in bi za nastanitev lavantinskega škofa še najbolj ustrezala nekdanja jezuitska rezidenca s cerkvijo, avgusta 1804 se je za isto poslopje potegovala sama kresija, če bi se preselila vojaška oblačilnica v Gradec.³² Isto leto so poleg Gradca mislili tudi na Celovec, Radgono in Ptuj kot na kraje, ki bi bili primerni za nastanitev komisije, vendar pa je marca 1805 gubernij poročal dvorni pisarni, da so govorice o nameravani preselitvi oblačilnice iz Maribora neutemeljene.

²⁶ Dvs, E I. 1796, št. 1611. Za požarno varnost je bilo pri oblačilnici dobro poskrbljeno. Poleg druge gasilске opreme je razpolagala tudi z veliko brizgalno na konjsko vleko.

²⁷ Dvs, E I. 1797, št. 914.

²⁸ Dvs, E I. 1797, št. 1253.

²⁹ Dvs, E I. 1797, št. 1351.

³⁰ Dvs, E I. 1797, št. 1549.

³¹ Dvs, E I. 1797, št. 1899.

³² SdaC, fasc. 9, št. 6246 de 1805 ad 9947/1804.

L. 1805, ko je prišlo jeseni do nove francoske vojne, je komisija spet povečala proizvodnjo, k delu je pritegnila tudi podeželske krojače. A ob napredovanju Francozov se je morala novembra spet umakniti, o poteku umika ni dokumentov, vemo pa, da je bila komisija 29. novembra v Varaždinu, dan pozneje pa že v Bjelovaru, kjer je bila še 21. decembra 1805, v njenih poslopih v Mariboru pa je bilo avstrijsko vojaštvo.³³ Najverjetneje se je 1805 komisija umaknila na šajkah in splavih po Dravi. Po povratku oblačilnice v Maribor so začeli spet razpravljati o njeni preselitvi, tokrat so bili v ospredju vojaški razlogi, za komisijo so iskali tako nastanitev, da bi bila varnejša pred sovražnimi vpadi, v Mariboru pa naj bi nato nastanili popoln bataljon vojaštva, kar je bilo že dolgo zaželeno. Komisija, ki je imela na izbiro preselitev v Gradec, Ptuj ali Radgono, se je odločila za Radgono, ko pa se je izkazalo, da bi preselitev stala nad 100.000 gld., je dvorni vojni svet preselitev opustil.³⁴ V naslednjem 1807. letu je dvorni vojni svet s sklicevanjem na velike stroške tudi dosegel, da je bila opuščena kombinacija, po kateri bi preselili komisijo v invalidsko hišo v Ptuj, v Maribor pa bi premestili lavantinskega škofa; dvorna pisarna je nato pripravila graškemu guberniju, naj poskusi pridobiti od grofa Brandisa grad za škofijsko rezidenco.³⁵ V okviru priprav za novo vojno s Francozi je oblačilnica že 1808 prosila za nakazilo novih skladišč v Mariboru, od začetka 1809 je spet razširila svoj obrat. Že februarja 1809 ji je bilo dodeljenih 54 vojaških krojačev, marca 1809 je notranjeavstrijska generalna komanda zahtevala od kresij, naj pošljejo v pomoč mariborski oblačilnici 50 krojačev in 20 čevljarjev, aprila pa je naročila mariborski kresiji, naj dodeli oblačilnici še 20 težakov. Dvorni vojni svet je odobril oblačilnici najem več delavnic.³⁶ V vojni, ki se je začela aprila 1809, so Francozi spet prav kmalu prodrli daleč v avstrijske dežele. 22. maja se je morala komisija spet umakniti iz Maribora, nastanila se je v Novem Sadu.³⁷ Pred prodirajočimi Francozi so se tedaj umakrili na Ogrsko vsa zaledna poveljstva in vse zaledne cnote. Ko so bili po sklenitvi schönbrunskega miru ukinjeni polki, ki so imeli naborna okrožja v deželah, odstopljenih Francozom, in je morala Avstrija tudi zmanjšati svojo vojsko, je nastal nov položaj glede oskrbe vojske v notranji Avstriji z opremo. 12. decembra 1809 je cesar Franc I. odločil, da se naj mariborska mondurna komisija, ki je tedaj še bila v Novem Sadu, razpusti, za v bodoče pa naj za zmanjšano vojsko v Notranji Avstriji uredijo le mondurni depo v Gradcu, ki bo dobival zaloge obleke in opreme od mondurnih komisij v Stockerauu in v Ó-Budi. V Gradcu naj bi uredili vse potrebno za nastanitev depoja, pri tem pa naj bi upoštevali rezultate pogajanj iz prejšnjih let, po katerih bi se bila morala mariborska komisija že nekoč preseliti v Gradec.³⁸ V Novem Sadu je bila komisija še 16. januarja 1810 in je štela tedaj 190 mož, med njimi 61 poročenih, v teh družinah je bilo 44 otrok. 9. februarja 1810 je bil v Gradcu komisijski ogled za ugotovitev primerne lokacije, odločili so se za bivši samostan karmeličank, ki je bil zaseden z vzgajališčema polkov Chasteler in Lusignan, in bivši Vorauski dvorec.³⁹ Marca 1810 so začeli oblačilnico seliti v Gradec, a še 9. junija niso bila izvršena v samostanu karmeličank najnujnejša gradbena dela in je bila zaloga zbasana v samostanski cerkvi skupaj z zalogo ukinjenih depojev v Veliki Kaniži in Zagrebu.⁴⁰

Poslopja, ki jih je v Mariboru do svojega odhoda maja 1809 uporabljala oblačilnica, so bila po vrnitvi avstrijskih čet novembra 1809 najprej prehodno zasedena z raznimi vojaškimi enotami (pehotni polk Simbschen, pehotni polk Lusignan). 29. aprila 1810 je bilo v jezuitski rezidenci na Glavnem trgu, ki je bila sprva namenjena kresiji, nastanjeno vzgajališče polka Lusignan, preseljeno

³³ Vojni arhiv Dunaj, fasc. 5088, Monturs Commission Marburg. Standes Tabellen 1805—1808.

³⁴ SdaG, fasc. 66, št. 21733 de 1806.

³⁵ SdaG, fasc. 260, št. 15009 de 1807.

³⁶ Dvs, E l. 1809, št. 1853.

³⁷ Dvs, E št. 33/145 de 1809.

³⁸ Dvs, E št. 1/122 de 1809.

³⁹ SdaG, fasc. 53, št. 2231 de 1810.

⁴⁰ SdaG, fasc. 53, št. 539 de 1810.

iz samostana karmeličank v Gradcu.⁴¹ V cerkvi jezuitske rezidence je do 1831 ostal depo vojaške opreme.⁴² Polk Lusignan je 1. novembra 1811 predal kresiji za uradne prostore in za stanovanje kresijskega glavarja samostan celestink, 12. novembra 1812 pa cerkev celestink.⁴³ Bivši Žički dvorec so 1810 začeli preurejati v vojašnico, za katero je bilo kasneje pritegnjeno še minoritsko poslopje.⁴⁴

DIE MONTURS-ÖKONOMIE KOMMISSION IN MARIBOR 1784—1809

Zusammenfassung

1784 wurde von Judenburg nach Maribor eine Monturs-Ökonomie Kommission übersiedelt. Die übergeordneten Militärbehörden haben aber schon nach einigen Jahren die Verlegung der Ökonomie Kommission aus Maribor ins Auge gefasst, die Übersiedlung wurde jedoch wegen des dazu erforderlichen Aufwandes verzögert. Dreimal musste die Anstalt vor den vorrückenden Franzosen aus Maribor evakuiert werden. 1810 wurde sie, nachdem sie bereits im Kriegsjahr 1809 Maribor verlassen musste, nach Graz verlegt und dort als ein Monturs-Depot eingerichtet.

Diese Manufaktur, die durch ein Vierieihundert in Maribor blieb, hatte, wie die bisherigen Autoren, die sich mit der Geschichte von Maribor, befassten, betont haben, einen Einfluss auf die wirtschaftliche Entwicklung der Stadt, der Verfasser fand aber nicht die Quellen, die die Rolle der Montur-Ökonomie Kommission in dieser Beziehung beleuchten könnten.

⁴¹ Glej op. 39. Polkovna deška vzgajališča je uvedel 1782 Jožef II, da bi vojakom olajšal vzgojo njihovih otrok. Prim. A. Wrede, n. o. m., I, 44 sl. O poslopjih, ki jih je zasedala oblačilnica, prim. J. Curk, Maribor II, CZN NV 4, 1968, 83 sl.

⁴² Puff, n. o. m., I, 85—86.

⁴³ SdaG, fasc. 42, št. 1333 de 1813.

⁴⁴ SdaG, register IV, 1810—1812. Tej vojašnici so najprej pravili minoritska in šele pozneje dravska vojašnica.

Jan Šedivý

PROFESORJI KLASIČNE GIMNAZIJE V MARIBORU

II

Dr. JOŽEF PAJEK

Med mariborskimi dijaki ni bilo gimnazijca, ki ne bi bil spoštoval in zelo cenil profesorja dr. Jožefa Pajka.

Rodil se je v kmetski družini 29. julija 1843 na Prežigalu pri Slovenskih Konjicah. Osnovno šolo je obiskoval v Konjicah in stopil leta 1854 v celjsko gimnazijo,¹ ki ji je bil tedaj ravnatelj (1851—1859) Nemec Ehrenbert Fettinger, benediktinski redovnik iz admontskega samostana. Nato je vodil eno leto ravnateljske posle prof. Ivan Orešek, od leta 1860 do 1874 pa je ravnateljaval Jožef Premru, ki je že služboval na celjski gimnaziji kot profesor in bil nato ravnatelj gimnazije v Zagrebu.² Med profesorji so tedaj sloveli in vplivali na dijaštvo narodni buditelj Valentin Konšek (1842—1855), bivši urednik Celjskih Slovenskih novin in Slovenskih novin, Ivan Šolar (1854—1856), slovenski slovníčar in pozneje šolski nadzornik v Dalmaciji, zlasti pa Čeh dr. Gustav Lindner (1854—1871), sloveč pedagog, ki so ga leta 1882 imenovali za prvega profesorja pedagogike na novi češki univerzi v Pragi.³ Pajek je prinesel iz osnovne šole pomanjkljivo znanje in tudi primerne stanovanja ni imel in tako je moral prvi razred ponavljati. Kmalu je postal prav dober dijak in se je nato včasih povzpел tudi med odličnjake. Ob koncu prvega polletja osmega razreda leta 1863 so ga pa zaradi veseljačenja izključili iz celjske gimnazije. To je bila zanj sreča, ker se je rešil lahkomišelne družbe in se v novem okolju zresnil pod vplivom odličnih profesorjev.⁴

Od 12. februarja 1863, od začetka drugega polletja, je imel v Mariboru za verouk blagega, dobrosrčnega, vplivnega, a bolehnega prof. Blaža Slavinca, ki je s težavo učil le devet tedenskih ur in bil večkrat na bolniškem dopustu, dokler ni 12. decembra 1870 umrl. Za slovenščino je imel trdno slovensko gorenjsko korenino Janeza Majcigerja, za grščino pa elegantnega in zelo razgledanega prof. Josipa Šumana. Nemški nacionalni duh je vel v latinskih urah prof. Johanna Gutschera in pri matematiki in fiziki prof. Josefa Essla. Vetrnjaški mladi suplent Rusin Hipolit Taušinski je predaval zgodovino, zemljepis in filozofijo, od aprila pa še nemščino, ko je zbolel prof. dr. Franz Messmer.⁵

¹ SBL II, 250.

² Izvestje državne realne gimnazije v Celju, 1928, 10.

³ Prav tam, str. 9.

⁴ Kot pod 1.

⁵ IMG 1863.

⁶ SBL II, 250.

Maturo je opravil Pajek z dobrim uspehom leta 1883 in v jeseni istega leta je vstopil v mariborsko bogoslovje.⁶ Med bogoslovnimi profesorji sta tedaj slovela zlasti dr. Jožef Ulaga in dr. Lovro Vogrin. Dr. Ulaga, od 1857 do 1859 profesor verouka in slovenščine na celjski gimnaziji in poznejši urednik Slovenskega gospodarja, je predaval bibličistiko stare zaveze in biblično arheologijo,⁷ dr. Vogrin pa je bil profesor katehetike, pastoralke in pedagogike in je edini predaval v slovenščini in sestavil prvi slovenski učbenik pastoralke.⁸ Škof dr. Jakob Maksimilijan Stepischnegg (1862—1889) je posvetil Pajka leta 1866 kot tretjeletnika v duhovnika. Pri novi maši mu je imel slavnosti govor njegov deset let starejši brat Janez, tedaj kaplan v Jarenini. Po končanem bogoslovju je poslal škof Josipa Pajka leta 1887 za kaplana k Sv. Petru pod Svetimi gorami. Tam se je že začel pripravljati na doktorat. Študij je nadaljeval tudi tedaj, ko je prišel leta 1869 za stolnega kaplana v Maribor in je moral poleg svojega obilnega dela nadomestovati bolnega profesorja verouka Blaža Slavinca na gimnaziji. Kljub temu je 7. oktobra 1870 promoviral na graški univerzi za doktorja bogoslovja.⁹ Po smrti prof. Slavinca je postal dr. Pajek suplent na mariborski gimnaziji, a že 18. avgusta 1873 je dobil stalnost z naslovom gimnazijskega učitelja in kmalu nato tudi profesorski naslov. Četudi se je zelo žrtvoval šoli, je še dalje študiral in l. 1875 je opravil na dunajski univerzi izpit tudi iz slavistike in germanistike.¹⁰ Že v šolskem letu 1872/73 je učil poleg verouka v višji gimnaziji še slovenščino v tretjem razredu in v drugem kurzu za Nemce. Število slovenskih ur se mu je vsako leto pomnožilo, dokler ni v šolskem letu 1876/77 poučeval slovenskega jezika v prvem, tretjem, sedmem in osmem razredu ter v prvem kurzu za Nemce. Odslej mu je ravnatelj dodelil skoraj vsako šolsko leto slovenski jezik vsaj v treh razredih, navadno višjih, vse do šolskega leta 1888/87. Tedaj je namreč stopil v pokoj prof. verouka dr. Franc Žagar in je dr. Pajek prevzel verouk v vseh razcedih. Ko se je zaradi slovenskih vzporednic pomnožilo število oddelkov, je dobil za pomočnika za verouk v slovenskih oddelkih v šolskem letu 1890/91 kornega vikarja Jakoba Kavčiča, poznejšega profesorja verouka.¹¹

Dr. Pajek je sicer mnogo pisal, toda glavno skrb je vedno posvečal šoli. S svojo globoko, vsestransko izobrazbo, z mirnim in prikupnim nastopom ter zlasti s svojo ljubeznijo do mladine je zelo vplival na gimnazijce in užival veliko spoštovanje ne le pri dijaški mladini, marveč tudi pri profesorjih in v javnosti. Pouk svojih predmetov je napravil nazoren in zanimiv. Poživljal ga je s podobami in zlasti v nižji gimnaziji si je pomagal v šolskih urah z velikim uspehom z deli Albana Stolza. V šoli sicer raztresene in pogosto duševno odsotne učence je pritegnil z neprisiljeno in izvirno šalo ali pa z opisom smešnih dogodkov iz svojega življenja. Krive nauke in ugovore, ki so jih često prodajali kot suho zlato, je zavrnil z lahko umljivimi dokazi, ki jih je še zabelil s šalo in posrečeno zafrkacijo, večkrat pa je z neizprosno logiko dovedel ugovor do nesmisla. V pouk je vpletal tudi druga znanstvena področja in stresal med mladino spoznave, izkušnje in doživljaje s svojih potovanj po Češki, Nemčiji, Italiji in Franciji. Dijake višjih razredov je večkrat kar očaral s svojim poznanjem umetnosti in zgodovine umetnosti na področju arhitekture, slikarstva in kiparstva. To znanje je praktično uporabil tudi z dragocenimi nasveti pri zidavi nove frančiškanske cerkve v Mariboru in cerkve v Čadramu. Dobro se je zavedal, da je za pravi uspeh v življenju poleg globokega in obširnega znanja potceben tudi lep in prikupen nastop. Zato je navajal svoje učence na lepo in vpljudno vedenje.¹²

⁶ F. Kovačič: Zgodovina lavantinske škofije. Maribor 1923. Str. 415, 445.

⁷ Prav tam, str. 395, 415.

⁸ IMG 1870. — Sl. g. 8. avgusta 1901.

⁹ IMG 1864—1870. — Sl. g. 8. avgusta 1901.

¹⁰ IMG 1872—1892.

¹¹ Sl. g. 8. avgusta 1901. — Izjava njegovega bivšega učenca v gimnaziji dr. Josipa Leskovarja v Mariboru 17. aprila 1963.

Škof dr. Mihael Napotnik (1889—1922) je zelo cenil znanje in modro predurnost dr. Pajka in ga je hotel imeti v stolnem kapitulju. Ko se je izpraznilo mesto, ga je imenoval 15. julija 1893 za stolnega kanonika. Po smrti dr. Alojzija Meška, profesorja moralke na mariborskem bogoslovju, je dodelil ta predmet dr. Pajku, ki ga je predaval do svoje smrti dne 25. julija 1901.¹³

Kot gimnazijski profesor se je pečal z narodopisjem in je zbiral narodno blago na slovenskem Štajerskem. Objavljal ga je predvsem v Kresu. V tem oziru je najvažnejše delo knjiga Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev, ki jo je izdala Slovenska matica leta 1884 na 293 straneh. Preučeval je tudi literarno zgodovino in jezikoslovje in izdal več življenjepisov pomembnih mož. V starejših letih se je posvetil zlasti cerkveni zgodovini in arheologiji. Vse njegove objavljene spise našteva prof. dr. Franc Lukman v SBL II, 251.

VALENTIN AMBRUŠ

V začetku šolskega leta 1875/76 je bil nameščen na mariborski gimnaziji za suplenta Valentin Ambruš, ki je kmalu postal žrtev nemške nacionalistične nestrpnosti. Po rodu je bil slovenski Korošec. Rodil se je 11. februarja 1848 v Bistrici v Rožu v sedanji avstrijski Koroški. Bil je rojak 20 let starejšega slovničarja in književnega organizatorja Antona Janežiča iz Leš pri Št. Jakobu v Rožu. Poznejši ravnatelj mariborske gimnazije Peter Stornik, tudi njegov rojak, je bil dve leti starejši od njega. Živela sta v prijateljskih stidih. Starši so Ambrušu zgodaj umrli. Sorodniki so ga dali v celovško gimnazijo leta 1861 v upanju, da se bo kot izredno nadarjena sirota mogel šolati iz javnih sredstev. Podpore od njih je bilo malo in že od 13. leta se je moral v glavnem vdrževati sam s pomočjo blagih src. Izredna marljivost, bister um in železna volja so premagali vse težave.

V gimnaziji mu je prebudil narodno zavest Anton Janežič, ki mu je bil do leta 1866 profesor slovenščine. Ambruš je napravil leta 1869 zrelostni izpit, ko je kmalu nato umrl za sušico njegov očetovski prijatelj Janežič. Še istega leta se je vpisal na filozofsko fakulteto dunajskega vseučilišča. S pičlimi podporami, s poučevanjem in s stradanjem je komaj prebil prvo leto. Nato se je odločil odslužiti vojaščino. Zaradi dobrih zvez so ga zadržali v 21. pešpolku kar na Dunaju. Tako je mogel tudi v tem letu študirati, obenem pa si je še nekaj prihranil za naslednje leto. Po vojaščini ni upal več ostati na dragem Dunaju. Odsel je v Gradec, kjer je bilo življenje cenejše. Tu je že leta 1873 z odliko končal svoj študij. V jeseni istega leta je postal suplent na celjski gimnaziji. Toda profesorska mesta so bila tedaj sistematizirana in začetnik si je moral iskati suplentsko mesto po vsej državi. Tako je bil naslednje leto že suplent na gimnaziji v Salzburgu, leta 1875 pa v Mariboru. Tu se mu je nasmejala sreča in je bil že leta 1876 stalno nameščen. Poučeval je v nižjih razredih matematiko, v višjih pa fiziko in prirodopis.

Ravnatelj mu je bil hud nemški nacionallec dr. Arthur Gutscher, ki Slovincem ni bil naklonjen. Ravnatelj ni bilo prav, da se je mnogo družil s profesorji, ki so bili slovenski narodnjaki, kakor Janez Majciger, veroučitelja dr. Franc Žager in dr. Josip Pajek, Janez Miklošič in suplent Rajmund Nachtigal, oče slavista univ. prof. dr. Rajka Nachtigala. V šoli je Ambruš včasih pri pouku s ponosom poudaril svojo slovensko narodnost, odkar je bil stalno nastavljen, včasih pa se je tudi ponorčeval iz kakega nemškega dijaka, da bi tem bolj dvignil narodno zavest slovenskih. Tako je postal nekaterim Nemcem trn v očesu. V politično razburkanem ozračju so nemški nestrpneži zasukali vsako tako njegovo besedo in jo razlagali čim bolj njemu v škodo.

Ker je bil stalno nameščen in ni storil nikake nezakovitosti, je bil odločen in neustrašen. Zato so ga njegovi sovražniki neprestano črnili pri njegovem

¹³ F. Kovačič: Zgodovina lavantinske škoflje, str. 440 in 447.

ravnatelju, ki ga tako ni maral. Deželni šolski nadzornik mu je celo prepovedal občeovati zdaj s tem, zdaj z drugim slovenskim profesorjem. Ni trajalo dolgo in kljub stalnosti je bil leta 1883 po službeni potrebi premeščen v Kočevje, ne da bi ga bili prej zaslišali in mu dali priložnost, da bi se mogel zagovarjati za obdolitve.

Kočevje je bilo zanj še hujše sršenovo gnezdo. Glas o njegovi narodni odločnosti in bojevitosti je prišel tja celo pred njim. Vanj se je zaletavalo poleg nestrpnih nemških profesorjev vse nemškutarsko in fanatično nemško meščanstvo. Zato se je hotel umakniti stalnim napadom in podtikanjem. Prosil je za premestitev v Novo mesto in leta 1888 mu je bila prošnja tudi uslišana, saj mu ni bilo več usojeno dolgo življenje. Nakopal si je namreč tuberkulozo. Stalni boji in pretrpljene krivice so mu izpodkopali zdravje. Ni trajalo dolgo, ko je moral v Novem mestu leči v posteljo. Začasno se mu je sicer zdravstveno stanje na videz malo izboljšalo, toda tuberkuloza se je že močno ukoreninila in je bila tedaj neozdravljiva. V jeseni 1891 je zopet legel in ni več vstal. Umril je 30. marca 1892.

VIRI IN LITERATURA

Slovenski narod, 2. aprila 1892. — IMG za leto 1876, str. 33. — IMG 1877, str. 33—34. — Izjava ge. Zofke Šuman iz spominov njenega tasta Josipa Šumana dne 23. septembra 1961. — Viri se med seboj dopolnjujejo.

FRANC HORÁK

Kakor že ime pove, je bil profesor Franc Horák češkega rodu. Rodil se je 14. januarja 1844 v Polkovicah v južni Moravski blizu tedanje moravsko-ogrske meje. Nižjo gimnazijo je končal v bližnjih Stražnicah, višjo pa v Kroměřížu, kjer je tudi maturiral. Nato je študiral zgodovino in zemljepis na filozofski fakulteti na Dunaju. 25. aprila 1872 je opravil izpit za pouk teh predmetov za srednje šole z nemškim učnim jezikom.

Brez dvoma se ni vpisal na praško univerzo zato, ker mu je bila pač dunajska mnogo bliže in so bile železniške zveze mnogo ugodnejše. Sicer pa je bila tedaj tudi praška univerza še nemška in se je razdelila v češko in nemško šele leta 1882. Eden izmed razlogov za Dunaj je bilo tudi mnenje, da bo tako lažje in prej dobil stalno mesto kje drugje. Zakaj na češkem ozemlju je bilo tedaj že preveč izobražencev, zlasti profesorjev, za razpoložljive službe. Tako so se suplenti stalno selili, ker so bili nameščeni samo za eno leto, in če prihodnje šolsko leto ni bilo dovolj ur, so si morali poiskati službo na drugem zavodu.

V šolskih letih 1872/73 in 1873/74 je bil Horák suplent na gimnaziji v Mikulovu v južni Moravski, a naslednje šolsko leto 1874/75 se je zaposlil na nemškem učiteljišču v Brnu z letno plačo 800 goldinarjev. V prošnji za stalno mesto zgodovinarja in zemljepisca na mariborski gimnaziji je navajal, da obvlada poleg nemškega še češki in srbohrvatski jezik, brnski ravnatelj učiteljišča pa je pohvalil njegovo vzorno disciplino v šoli.

Horákova prošnja je bila ugodno rešena in tako je prišel v začetku šolskega leta 1875/76 na mariborsko gimnazijo zaveden Čeh, ki je čez tri leta dobil profesorski naslov, kakor je bilo takrat običajno.¹ Navdušeno in zanimivo je predaval mnogo obširneje, kot so v učbenikih obravnavana poglavja o Slovanih, zlasti pa o Čehih. Spraševal tega ni, da se ne bi zameril Nemcem, a Slovenci so si najbolj zapomnili prav to.² Preden ga je žena ponemčila, je vselej jokal, kadar je predaval o zmagi Rudolfa Habsburškega nad češkim kraljem Frmyslom II. Otokarjem.

¹ Uradna korespondenca mariborske gimnazije za leto 1875 v mariborskem državnem arhivu.

² Dr. Josip Leskovar, izjava 9. januarja 1934.

Neprisiljeno si je ustvaril vzorno disciplino, predaval je glasno in jasno, pa tudi mnogo je zahteval in strogo ocenjeval. Ko je temeljito spoznal razred, najboljših učencev sploh ni spraševal drugače, kot da so morali odgovarjati na tista vprašanja, ko so vsi drugi odpovedali. Zahajal je v slovensko družbo in kmalu se je naučil slovensko, le značilni češki naglas je ohranil.³

Tri leta po svojem prihodu v Maribor, v decembru 1877, je prevzel Horák pouk težkega in kočljivega neobveznega predmeta zgodovine in zemljepisa Štajerske, ki so ga krajše imenovali samo »štajerska zgodovina«. ⁴ Ves kulturni Maribor je vsako leto nestrno pričakoval uspeh tega javnega izpita, s katerim se je mogla ponašati le gimnazija. Na tem tekmovanju pred najvišjimi predstavniki mariborskih oblastev so si merili znanje in duševne sposobnosti ter se uglajali v javnem nastopu samo četrtošolci slovenske in nemške narodnosti, ki so končali celoletni pouk tega obširnega in zahtevnega predmeta z odlično oceno.

Prejšnje leto jih je obiskovalo štajersko zgodovino pri profesorju Francu Langu 21 ali 72,4 odstotka vseh četrtošolcev.⁵ Pred njim jo je poučeval pet let zaporedoma nemški nacionalist in njihov občinski svetnik profesor Josef Schaller ob poprečni udeležbi nad 60 odstotkov vseh četrtošolcev.⁶ Pri pouku redne zgodovine sta si pač poskrbela za obilno udeležbo. Horák pa ni nikogar silil in ni dajal boljših ocen pri rednem zgodovinskem gradivu obiskovalcem štajerske zgodovine.⁷ Kdor je namreč učil zgodovino v četrtem razredu, temu je pripadla tudi štajerska zgodovina. Tako je imel Horák pri tem neobveznem predmetu le 11 učencev ali 34,4 odstotka vseh četrtošolcev, vendar so na izpitu leta 1878 tekmovali štirje.

Srebrni kolajni, darilo štajerskega deželnega odbora v Gradcu, sta bili stalno dve enakovredni prvi nagradi. Navadno je skušala ocenjevalna komisija vsaj eno kolajno prisoditi Nemcu, čeprav je morda ni zaslužil, če le ni bila preveč kričeča razlika v primerjavi z drugimi nagrajenci slovenske narodnosti. Prvo nagrado je odredila komisija leta 1878 Slovincu Francu Robniku in Nemcu Alojzu Krainzu. Drugo nagrado, zlatnik, je podaril mestni župan dr. Ferdinand Duchatsch. Dobil ga je Slovenec Josip Žnidarič, a Nemeec Robert Frank se je moral zadovoljiti z zadnjo nagrado.⁸

Naslednje leto je padel obisk celo na 7 ali 29,1 odstotka vseh četrtošolcev, tekmovalo pa jih je več, namreč pet. Izpitna komisija je 5. julija 1879 dodelila prvo nagrado Slovincu Antonu Roginu in Nemcu Ignacu Schwagulu. Vitez B. Carneri je podaril dve enaki srebrni spominski kolajni, izdani ob poroki cesarja Franca Jožefa z bavarsko princeso Elizabeto, kot dve enakovredni drugi nagradi. Prejela sta jih Slovenec Franc Krajnc in Nemeec Johann Gutter. Zadnjo nagrado so prisodili Nemcu Viktorju Hublu.⁹

Nato je bila štajerska zgodovina dve leti v rokah Franca Langa, na skrivno zahtevo Nemcev, češ da je ne sme predavati Slovan iz tuje dežele. Ravnatelj Gutscher je rad popustil temu pritisku.¹⁰ Horák ni nič rekel, vdal pa se ni. Hotel je dokazati s svojim delom, da je upravičen za pouk štajerske zgodovine. Vneto je preučeval Pohorje in napisal o njem daljšo razpravo. Njen prvi del je izšel na prvih 22 straneh mariborskega gimnazijskega izvestja leta 1881, drugi del pa na prvih 23 straneh istega izvestja leta 1882.¹¹ S to razpravo je zrastel Horáku ugled in bilo bi nerodno, če mu ravnatelj ne bi izročil štajerske zgodovine. Odslej jo je poučeval zaporedoma štiri leta.

³ Josip Kavčič, kaplan v pokoju, Ruše, Izjava 5. januarja 1957.

⁴ IMG 1878, str. 69.

⁵ IMG 1876, 33, 57—58; 1875, 49, 51, 77; 1874, 40, 43, 70—71; 1873, 20, 23, 52; 1872, 56, 59, 81.

⁶ IMG 1876, 33, 57—58; 1875, 49, 51, 77; 1874, 40, 43, 70—71, 1873, 20, 23, 52; 1872, 56, 59, 81.

⁷ Kavčič, Izjava 5. januarja 1957. — IMG 1878, 69.

⁸ IMG 1878, 54—55.

⁹ Prof. dr. A. Pečovnik, Izjava 11. januarja 1956.

¹⁰ Dr. J. Leskovar, Izjava 9. januarja 1959.

¹¹ IMG 1881, Das Bachergebirge, Monographie I, str. 5—22. — IMG 1882, Das Bachergebirge, Monographie II, str. 5—23.

Leta 1882 so tekmovali samo štirje od 15 udeležencev. Eno prvo nagrado je prejel Nемеc Ludvik Hietzl, vse ostale pa Slovenci.¹² Še bolj nemirno kri med Nemci je povzročil izpit leta 1883. Od enajstih četrtošolcev, ki so obiskovali štajersko zgodovino, so tekmovali samo trije, ki so se kar izredno izkazali, a vsi so bili Slovenci (poznejši profesor zgodovine in prvi predsednik Društva slovenskih profesorjev dr. Jakob Zmavc; Matija Štrakl, župnik in zgodovinar, ter Josip Ozmec, dekan in deželni poslanec). Ta izpit je bil za Nemce tem hujši udarec, ker sta bila navzoča med drugimi tudi mariborski župan dr. Ferdinand Duchatsch in nemški državni poslanec dr. Josef Schmiderer.¹³

Naslednjega leta 1884 so poslali Nemci v boj za nemško čast Huga Mühmlerja, najboljšega nemškega odličnjaka v četrtem razredu. Moralno oporo bi mu naj dala navzočnost župana dr. F. Duchatscha, nemških poslancev dr. Josefa Schmidererja in Julija Pfrimerja, pa tudi nemško mislečega škofa dr. S. M. Stepischnega, ki bi naj s svojo navzočnostjo vplivali na Horáka in komisijo, da bi ocenjevali Nemce čim ugodneje. Od Slovencev so prišli k izpitu poleg srednješolskih profesorjev znameniti in ugledni zgodovinar kanonik Ignac Orožen in slovenski deželni poslanec dr. Fr. Radej. Za nagrade je prispeval mestni župan dva zlatnika, navzoča nemška poslanca pa po enega. Zmaga Slovencev je bila v vsakem oziru popolnoma jasna in izpitna komisija ni mogla presoditi drugače, kot da je nagradila s srebrno kolajno Ivana Zolgerja, poznejšega prvega in zadnjega slovenskega ministra v Avstro-Ogrski, in Franca Tominška, kasneje odvetnika v Ljubljani. Tudi vse druge nagrade, razen ene za Huga Mühmlerja, so si priborili Slovenci. Znanje tega Nemca je zastajalo za vsemi tekmovalci. Komisija razen prvih dveh nagrad ostalih ni razdelila po vrstnem redu, ker bi tedaj bil Mühmler zadnji, ampak jih je kot enakovredne razvrstila po abecednem redu in podelila vsem po en zlatnik.¹⁴

Ta ponovni poraz Nemcev, ki so se kaj radi bahali z visoko kulturo in se norčevali iz neznatnih kulturnih slovenskih ustvaritev, jih je še tem bolj zadel, ker je vladala med njihovimi mariborskimi gimnazijci že drugo leto taka literarna suša, da se sploh noben Nемеc ni potegoval za nagrado iz Schillerjeve ustanove. Ta je nagradila vsako leto po enega nemškega in slovenskega mariborskega gimnazijca brez ozira na razred, ki je predložil posebni profesorski komisiji ob koncu pouka v materinem jeziku med vsemi tekmeци najboljše pesmi. Slovenci so prinesli komisiji lepe zbirke pesniških poskusov, nagrado pa je prejel že drugič leta 1884 Anton Medved, ki je postal kasneje dvojni doktor in profesor verouka na mariborski gimnaziji.¹⁵

V naslednjem letu 1885 je dobil srebrno kolajno poleg Slovenca Antona Štrakla tudi Nемеc Albert Gertscher, toda vse druge nagrade so pobrali samo Slovenci (Štefan Belšak, Jakob Kozar, Alojz Papež in Matej Tertinek).¹⁶

Nemci so sumničili Horáka, ki je bil tedaj še zaveden Slovan, da je nekako že med šolskim letom preveč naklonjen Slovanom. Zahtevali so, naj poučuje ta predmet Nемеc. Zato je izročil ravnatelj dr. Artur Steinwenter pouk tega predmeta v šolskem letu 1885/86 Nемcu Francu Langu.¹⁷ Pri končnem izpitu so merili svoje znanje in sposobnosti trije Nemci in trije Slovenci. Prvi nagradi je izpitna komisija sicer določila Georgu Kaasu in Ferdinandu Križanu, a obenem je morala priznati, da je bilo njima enakovredno znanje Ivana Zmavca, poznejšega ravnatelja univerzitetne knjižnice v Pragi. Če bi bila torej komisija popolnoma pravična, bi bil dobil tudi Kaasovo prvo nagrado Slovenec Zmavc. Tretjo nagrado, darilo nemškega poslanca Julija Pfrimerja, je komisija prisodila Slovincu Ferdinandu Križanu, zadnjo nagrado pa drugemu nemškemu nagrajencu Antonu Wressonnigu.¹⁸

¹² IMG 1882, 43.

¹³ IMG 1883, 87.

¹⁴ IMG 1884, 63.

¹⁵ Dr. J. Leskovar, izjava 9. januarja 1959. — IMG 1884, 63.

¹⁶ IMG 1885, 63—64.

¹⁷ Dr. Leskovar, izjava 9. januarja 1959, in J. Kavčič, izjava 11. januarja 1959.

¹⁸ IMG 1886, 18, in J. Kavčič, izjava 11. januarja 1959.

Ko se je tako nazorno pokazalo, da nemški profesor ne more niti prej niti pri izpitu potisniti Slovencev na zadnje mesto ali jih celo izriniti, je mogel prof. Horák zopet poučevati štajersko zgodovino še štiri leta, dokler ni prišel na zavod v šolskem letu 1891/92 ambiciozni mladi nemški profesor zgodovine Karl Kirchlechner. Štajersko zgodovino z zemljepisom je poučeval tri leta (1890/92 do 1892/93), nato pa še dvakrat izmenoma s Horákom,¹⁹ ki jo je poučeval zadnjič v šolskem letu 1896/97, ko so si priborili Slovenci sploh vse nagrade, ker se noben Nемеc ni niti prijavil k izpitu.²⁰

Kirchlechner je skušal pomagati Nemcem do nezaslužene nagrade s tem, da je pridobil izpitno komisijo 8. junija 1892 pri ocenjevanju za popolnoma napačno stališče, češ da nagrada ni samo priznanje za izpit, ampak tudi za znanje, ki ga je kdo kazal v tem predmetu vse šolsko leto. Tako je mogel dobiti prvo nagrado v obliki srebrne kolajne kljub slabim odgovorom in stalnemu zatikanju popolnoma zmedeni Nемеc Johann Fasching, enako kot res izvrstni Slovenec Josip Leskovar, poznejši mariborski odvetnik, župan in predsednik mariborske oblasti. Največja krivica se je zgodila Otmarju Lavtarju, sinu slovenskega profesorja Luke Lavtarja, ki je kljub drugi nagradi pokazal v vsakem oziru enako znanje kot Leskovar in je daleč prekašal Faschinga.²¹

Nekoč so nemški sošolci Jožefa Kavčiča v višji gimnaziji z zmerljivko »vindiše« sramotili Slovence, ki so se neopazno pritožili razredniku Horáku. »Le čakajte,« je dejal, »jim bom že zagodel.« Ko je prihodnjo zgodovinsko uro vstopil v razred, je z resnim pogledom ošvrknil ves razred, nato pa s slovesnim glasom in s poudarkom spregovoril: »V razredu in v gimnaziji ste skupaj Nемеi in Slovenci in ste torej stanovski tovariši ali kolegi. Pri kulturnih narodih pa med kolegi ni navade, da bi se med seboj zmerjali in sramotili. Če vi Nемеi obkladate Slovence z »vindiši«, bi vam mogli Slovenci vračati milo za drago in vas sramotiti s »švabi«, a tega ne store, ker so boljši od vas, ker so plemeniti. Želim kot vaš razrednik, da ste dostojni humanistične gimnazije, da ste humani, to je, res človekoljubni in ste med seboj dobri kolegi.« Za nekaj trenutkov je nastala grobna tišina in nato se je začelo resno delo, v Horákovem razredu pa je bil odslej mir in sošolci obeh narodnosti so se dobro razumeli.²²

Horák je v šoli zelo rad zbijal šale. Toda kar vzbuja zdaj veselost, ker cika na določen dogodek ali na neko znano osebo, izgubi smešnost čez nekaj let. Horák pa je ponavljal v starosti iste šale celo desetletje in so se zato vedno manj posrečile. Nekatere so našli dijaki že napisane na robu in platnicah starih učbenikov. Horákovim šalam so se morali vsi dijaki tem glasneje smejati, čim starejši je postajal. Neki nebogljen prvošolček še ni poznal njegovih navad in je pri neki šali zazelhal. To je Horáka tako razdražilo, da ga je vpisal v dnevnik. Včasih pa je imel že samo enkratni vpis v dnevnik, gotovo pa dvakratni, za posledico dveurni šolski zapor (karcer) in plačanje šolnine.²³

Za Horáka je bilo usodno, da se je poročil s hčerjo nekega bogatega mariborskega trgovca. Pod vplivom žene in njenih sorodnikov se je začel odtujevati Slovincem in se prilagojevati Nemcem. Žena mu je vzgajala otroke samo v nemškem duhu in sam se je polagoma ponemčil, dasi ni bil nikdar Slovincem krivičen. Kot bi ga bila pekla vest, je postajal v šoli vedno bolj siten, nepriazen in zadirčen. Dijake je začel smešiti in kar užival je, če je koga s svojimi pikrimi zbadljivkami zdelal in zmrcvaril tako, da se je smejal ves razred. Poniževanje in zasmehovanje dijakov v poznih letih njegove službe je rodilo v mladih dušah občutke zagrenjenosti, sovraštva in ogorčenja. Ko so mu začele odpovedovati oči, je zaprosil v marcu 1906 za bolezenski dopust. Komaj ga je dobil in se mu je začelo stanje že boljšati, ga je spravil v pokoj užaljen sin nekega visokega avstrijskega oficirja — po 31 letih službovanja na mariborski

¹⁹ IMG tistih let pod poglavjem Neobvezni predmeti (Nicht obligate Lehrgegenstände).

²⁰ IMG 1897, 51–52.

²¹ Dr. Leskovar, izjava 10. januarja 1956.

²² J. Kavčič, izjava 5. januarja 1957.

²³ Dr. Pečovnik, izjava 12. januarja 1959.

gimnaziji. To maščevanje ga je zlomilo. Zato pokoja ni dolgo užival. Na nekem obisku v Celovcu ga je na sprehodu ob Vrbskem jezeru nenadoma obšla slabost in padel je v vodo ter utonil 9. septembra 1912 v starosti 68 let.

Ko se mu je malo pred upokojitvijo smrtno ponesrečila hčerka, je bil netolažljivo žalosten in potr. Tedaj so mogli spoznati dijaki, da je imel tudi čuteče srce in da včasih skoraj brezsrčna trdota do učencev v njegovi starosti ni bila bistvena poteza njegove osebe.²⁴

JAKOB HIRSCHLER

Jakob Hirschler je bil skoraj dvajset let zli duh mariborske gimnazije. Svoje rogove je pokazal že ob prihodu leta 1880, ko je kot nemškoliberalno usmerjeni Žid, rojen leta 1852 v Bratislavi, izpodrinil s svojo vsiljivostjo in s svojimi zvezami sedem Slovencev, ki so se potegovali za to mesto, četudi so po štajerskem deželnem zakonu imeli prednost za slovenske kraje kandidati z znanjem slovenskega jezika.¹ Kako naklonjen mu je bil nemški liberalec ravnatelj Johann Gutscher, se vidi tudi iz uradnih listin. Ko je zahtevalo avstrijsko vojno ministrstvo seznam profesorjev, ki bi jih bilo nujno potrebno zadržati na zavodu, če bi izbruhnila vojna, je razglasil njega za nepogrešljivega, četudi je bil še suplent.²

Hirschler je učil matematiko in fiziko. Predaval je zmedeno in za pouk se ni pripravljaj. Pri fiziki ni delal poskusov. Pri matematiki so mogli slediti njegovi razlagi in jo razumeti samo za matematiko posebno nadarjeni dijaki. Marsikaterega njegovega učenca je matematika gnala v obup. Prav najboljši in najprirednejši dijaki so hoteli obvladati matematiko tudi pri Hirschlerju, če so zmogli vse druge predmete odlično. Presedeli so vsak dan pri matematiki ure in ure pozno v noč v nezdravih stanovanjih in navadno tudi pri slabi, nezadostni hrani. Zato zadene profesorja Hirschlerja precejšnja krivda, da je tedaj pokosila jetika v Mariboru na leto poprečno dva najvestnejša gimnazijca, zlasti višjih razredov.³

Ob Hirschlerjevem prihodu so bile razmere za slovenske dijake povsod zelo neugodne, zlasti pa v Mariboru. Avstrijskim dijakom je bilo strogo prepovedano članstvo v vseh društvih, zlasti političnih, a kljub temu so imeli mariborski nemški gimnazijci velenemško protiaavstrijsko društvo Allemania, ki se je borilo za zedinjenje Avstrije z Nemčijo in je bilo v tedanjih razmerah v Avstriji torej veleizdajalsko. Imelo je svoja pravila, članarino in člani so se sestajali v kavarni Marburg. Glavni hujskači so prihajali mednje z graške univerze. Ponoči so večkrat razgrajali, saj je bil pogoj za sprejem v društvo, da se popije deset vrčkov piva. V začetku maja 1882 so tulili in razgrajali po ulicah, nato pa vdrli v gostilno Greiner in sramotili slovenske goste z vindišarji in jih zasramovali, da ne govore kot ljudje, ampak da lajajo kot psi.⁴ O tem je govoril ves Maribor, vendar pa ni bilo nikake preiskave in nikake kazni. Ko pa se je zvedelo, da se slovenski gimnazijci zbirajo v neki gostilni, da bi mogli prepevati slovenske pesmi, je videl ravnatelj Johann Gutscher v tem tako kršitev zakonov, da je kaznoval 37 slovenskih gimnazijcev s karcerjem (šolskim zaporom) od 2 do 18 ur in so morali vsi plačati šolnino.⁵

Pritisk na slovenske mariborske dijake je bil tem hujši, ker si je vzelo Maribor in okolico prav posebno na piko ponemčevalno društvo Schulverein. Cimprej je hotelo ponemčiti okolico in izbrisati Mariboru vsako slovensko sled. Trdilo je, da je njegov namen ustanavljati nemške šole tam, kjer je premalo

²⁴ I. Bogovič, Spomini (rokopis).

¹ Slovenski gospodar (dalje Sl. g.), 17. februarja 1881.

² Korespondenca mariborske gimnazije za leto 1881 v drž. arhivu v Mariboru.

³ IMG za leta 1880—1887 in Izjava prof. I. Bogoviča 23. aprila 1886.

⁴ Süddeutsche Post (dalje SP), 14. junija 1882.

⁵ SP, 4. maja 1882.

nemških otrok, da bi se mogla po zakonu ustanoviti državna nemška šola. Privabljaljo pa je zlasti slovenske otroke z darili, z brezplačno obleko in obutvijo, s službami za njihove starše, včasih pa tudi z grožnjami. Ko pa je bilo število izpolnjeno, pa je navadno prevailo vsa bremena za to novo šolo na državo, torej na davkoplačevalce, a največ davkov je plačevalo slovensko kmečko ljudstvo. Pravi nameni Schulvereina so se mogli videti prav v mariborski okolici. V Pekrah je osnoval Schulverein nemško dvorazrednico za deco od nemških mogotcev odvisnih viničarjev in delavcev, a med 85 otroki je bil leta 1889 le eden nemške narodnosti. V Selnici je obiskovalo schulvereinsko šolo okrog 30 otrok, a vsi so bili Slovenci. V Razvanju je bilo v schulvereinski nemški šoli osem nemških in ponemčenih otrok ter 90 slovenskih.⁶

Ko bi bili Židje slutili, da jih bo skušal Hitler iztrebiti kljub njihovim zaslugam za ponemčevanje, se ne bi bili tako trudili za germanizacijo. Schulverein so Židje zelo podpirali in po njegovih lastnih statističnih podatkih jim je vzdrževal devet nemških popolnoma židovskih šol, in v severni Češki je bilo v njegovih ponemčevalnih šolah poleg 192 krščanskih, večinoma čeških otrok še 3073 židovskih.⁷ Zato ni čudno, da je bil tudi Hirschler strasten nemški liberallec in nacionalist, in je bil do slovenskih dijakov zelo pristranski in krivičen. Svoje sovraštvo do njih je vedno bolj stopnjeval.⁸

Hirschlerju se ni bilo treba bati višjih oblasti. Tedanji prosvetni minister dr. Karl Stremayer je bil velik sovražnik Slovanov, še večji pa njegov naslednik Conrad, ki je imel v avstrijski vladi privilegiran položaj in se njegovi samovolji ni upal upirati niti ministrski predsednik, ker se je o njem šušljalo, da je imel pri cesarju Francu Jožefu I. zato tako velik vpliv, ker je njegov nezakonski sin.⁹ Hirschlerju ni pretila nikaka nevarnost tudi v Gradcu, saj so bili skoraj vsi člani štajerskega deželnega šolskega sveta včlanjeni v Schulverein,¹⁰ med tem društvom in med šolskimi nadzorstvi na Štajerskem in Koroškem pa so vladali zelo prijateljski stiki.¹¹ Nadzornika Rožek in Zindler pa sta bila znana po tem, da sta bila krivična slovenskim profesorjem.¹² Še večjo oporo kot v Gutscherju je imel Hirschler v njegovem nasledniku dr. Arturju Steinwenterju. Le-ta sicer ni prepovedal slovenskim višjegimnazijcem govoriti med seboj slovenski kot ravnatelj celjske gimnazije, ker je vedel, da je taka prepoved brezuspešna, ampak si je izmislil boljšo metodo. Sam je vpisoval prvošolce in nagovarjal slovenske starše, naj vpišejo svoje otroke za Nemece, da bi imeli na teden tri ure manj pouka, ker ne bodo imeli slovenščine; tako bodo imeli manj predmetov, pa več časa in se bodo laže in bolje učili.¹³

Nemškoliberalni profesorji so ocenjevali slovenske dijake povečini mnogo strože kot nemške. Marsikateri Slovenec je padel po krivici in je moral ponavljati razred ali se celo preseliti drugam. Zlasti je veljalo to za Hirschlerja, ki je nekatere še posebno črtil.¹⁴ Težko je verjeti, da bi bila samo slaba priprava vzrok, da jih je leta 1882 opravilo maturo od 23 abiturientov samo 10, saj so bili pod ravnateljem Emanuelom Herbekom (1854—1857) in Adolfom Langom (1857—1869) tudi pri maturi sijajni uspehi, čeprav so tedaj spraševali vse predmete, leta 1882 pa samo nekatere. Značilno je, da istega leta med 52 maturanti na Dunaju ni padel nobeden.¹⁵

Mariborski slovenski gimnazijci niso mogli najti dovolj varstva in zaslonbe v slovenskih profesorjih, ker jih je bilo od približno 200 na vsem slovenskem ozemlju zelo malo. Morali so napraviti prostor tujcem. Največ se jih je zaposlilo

⁶ Sl. g., 14. junija 1888.

⁷ Vaterland, 1886, str. 311.

⁸ I. Bogovič, Spomini.

⁹ Ravnatelj Niko Vrabel, 17. aprila 1956.

¹⁰ Sl. g., 7. junija 1888.

¹¹ Sl. g., 16. maja 1889.

¹² Sl. g., 15. aprila 1886.

¹³ Sl. g., 7. junija 1888.

¹⁴ J. Pirnat, izjava 18. novembra 1956.

¹⁵ SP, 23. januarja 1883, 27. junija in 1. julija 1882.

na Hrvatskem, in sicer kar 29, med njimi Matija Valjavec, Josip Stare, Viktor Lipež in ustanovitelj hrvatske stenografije Franc Magdič. Prav najspodobnejši in najdelavnejši slovenski profesorji pa so bili premeščeni iz naših krajev na nemško ozemlje, da bi se jim otežilo ali pa sploh onemogočilo delovanje med slovenskim ljudstvom, in da bi se samci poročili z Nemkami. Tako je prišel Josip Suman na Dunaj, kjer je bil že Josip Stritar, Karel Glaser pa iz Ptuja v Weidenau ob pruski meji, Fran Šuklje in Fran Detela v dunajsko Novo mesto, več pa še v Gradec in drugam. Nekaj jih je našlo kruh v srednjih šolah precej ponemčenih čeških mest. Tako je bilo leta 1880 celo v ljubljanski gimnaziji med ogromno večino slovenskih učencev le 14 slovenskih in 6 nemških profesorjev, v Mariboru pa je bilo kljub slovenski večini dijaštva v proforskem zboru 11 Nemcev in le štirje Slovenci.¹⁶ Leta 1883 so imeli v nemškem Leobnu na Zgoranjem Stajerskem slovenski profesorji celo večino.¹⁷

Leta 1882 tik pred maturo je nekdo zatožil mariborske slovenske gimnazijce pri cesarskem namestniku v Gradcu, da imajo tajno politično društvo. Verjetno se je hotelo s tem zakriti delovanje nemškega protiaustrijskega dijaškega društva Allemania. Zdi se, da so upravičeno sumili ovadučstva profesorja Hirschlerja. Mariborski okrajni glavar je zasliševal slovenske gimnazijce, obenem pa je okrajni komisar (glavarjev namestnik) dal preiskovati njihova stanovanja.¹⁸ Enako sta ravnatelj dr. Steinwenter in Hirschler skuhalo leta 1889 slovenskim dijakom dolgotrajna zaslišanja in mučne hišne preiskave zaradi veleizdaje. Ni se našlo sicer nič obtežilnega, a skušala sta na ta način preplašiti Slovence. Obenem sta hotela vtisniti slovenskim dijakom žig nevarnih in sumljivih elementov, da bi jih onemogočila pri tistih poštenih nemških Mariborčanih, ki so z inštrukcijami in brezplačnimi obedi podpirali siromašne med njimi.¹⁹

Zaradi Hirschlerja je odšlo že leta 1884 več gimnazijcev iz Maribora študirat drugam.²⁰ Naslednje leto po prvem polletju v februarju 1885 je hotelo sedem slovenskih sedmošolcev oditi na celjsko gimnazijo. Tako bi ostali v vsem osmem razredu le trije Nemci in javni škandal bi bil neizogiben. Ko so prišli Slovenci k ravnatelju Steinwenterju po izpisnice, je uporabil vso svojo spretnost, da jih je le s težavo pregovoril, da so ostali. Obljubil jim je, da bo vplival na profesorja Hirschlerja, da bo bolj človeški.²¹

Četudi je bil Hirschler do Nemcev zelo popustljiv, je vendar večini presedal, ker je bil krivičen tudi nekaterim izmed njih. Še bolj se jim je zameril, ko se kljub ravnateljevemu zagotovitvi ni poboljšal, marveč še celo bolj pobesnel. V razredu je javno pretil, da bo pometal na maturi vse slovenske abituriente, obljubil pa je veliko popustljivost v sedmem in osmem razredu tistim, ki se ne bi prijavili za maturo in torej ne bi šli študirat v bogoslovje ali na univerzo. Od nekega dijaka je zahteval celo pismeno izjavo v tem smislu.²²

V Mariboru in v okolici je vladal pri dijaštvu pred njim strah in trepet, slab glas o njem pa se je širil zelo daleč. Zato tudi pisatelj Ksaver Meško ni upal v bližnji Maribor, ko je moral zapustiti Ptuj, kjer je bila samo nižja gimnazija. Pred Hirschlerjem se je umaknil leta 1888 v Celje.²³

Hirschlerjevo početje sta večkrat grajala mariborski Slovenski gospodar in tudi v slovenskem duhu pisani časnik Südsteirische Post. Energični in neustrašni poslanec dr. Lavoslav Gregorčec ga je razgalil v dunajskem parlamentu 20. marca 1888 in protestiral proti njemu pri avstrijskem prosvetnem ministru.²⁴ Nekdanji gromovnik slovenskih taborov Božidar Raič je kot poslanec

¹⁶ Sl. g., 5. februarja 1880.

¹⁷ SP, 17. marca 1883.

¹⁸ Sl. g., 10. junija 1882.

¹⁹ Sl. g., 23. maja 1889, in izjava prof. Adolfa Pečovnika 7. februarja 1962.

²⁰ Sl. g., 18. septembra 1887.

²¹ Sl. g., 19. februarja 1885.

²² Sl. g., 23. maja 1889, in izjava dr. Pečovnika 7. februarja 1962.

²³ Pismeni odgovor pisatelja Meška 21. novembra 1884.

²⁴ Sl. g., 15. aprila 1884.

v dunajskem parlamentu malo pred smrtjo dokazoval 19. marca 1886, da na Štajerskem še vedno velja pogodba med deželnimi stanovni in cesarjem Maksimilijanom z dne 19. marca 1496, po kateri ne sme bivati na Štajerskem noben Žid, še manj pa da sme Žid profesor Hirschler poučevati nežidovske dijake.²⁵

Vse te pritožbe pa niso nič zalegle vse do leta 1889, ko je dobila mariborska gimnazija v nižjih razredih dvojezične vzporednice, kjer so se poučevali v slovenščini verouk, slovenščina, latinščina in matematika. Tudi zakrknjeni Nemci so tedaj spoznali, da dolgotrajni boji Slovencev niso bili zaman in da teh vzporednic kljub večletnemu protizakonitemu zavlačevanju ni mogel preprečiti niti mogočni in samovoljni minister Conrad. Jasno je postalo, da je prišel čas, ko se morajo začeti dovoljevati narodnostne pravice tudi Slovincem.

Hirschler se je zavedal, da se ga dijaki bojijo in ga sovražijo in da nima prijateljev tudi v zunajšolskih krogih. Menil je, da mu bo pridobila naklonjenost vsaj med izobraženci znanstvena razprava o metodah za določanje približnih vrednosti veličine molekul (*Methoden zur Bestimmung von Näherungswerten der Moleculgröße*) v Izvestju mariborske gimnazije leta 1891, a se mu ni posrečilo. V znanstvu se ni skušal več uveljavljati.

Hirschlerju je končno odklenkalo na mariborski gimnaziji šele leta 1897, ko je bila osrečena z njim državna realka v IV. okraju na Dunaju. Na njegovo mesto je prišel strogi in zahtevni, a pravični in sposobni Karl Zahlbruckner. Ves Maribor si je oddahnil in z njim na stotine slovenskih dijakov in njihovih staršev vsega severnega slovenskega ozemlja.²⁶

JAKOB KAVČIČ

Jakob Kavčič je bil daljni sorodnik nekdanjega direktorja mariborske gimnazije (1786—1794) Andreja Kavčiča (1752—1826). Ko je leta 1808 postal kanonik v Gradcu, se je tudi tu neustrašno potegoval za slovenske pravice in vsi slovenski graški študentje so se zbirali okrog njega. Prav sorodstvo s tem prastricem je vplivalo, da so dali starši Jakoba študirat.¹

Rodil se je 14. maja 1862 pri Gornji Radgoni. Gimnazijo je končal v Mariboru (1874—1882), nato pa je stopil v bogoslovje. Ko je bil korni vikar, je prevzel kot pomožni učitelj pouk verouka na slovenskih vzporednicah mariborske gimnazije v šolskem letu 1890/91. Z ministrskim odlokom dne 16. julija 1894 je bil stalno nameščen. Od začetka ni imel dovolj ur in zato je poučeval tudi slovenščino v nižjih razredih in včasih tudi za Nemce. Na gimnaziji je ostal, dokler ni bil leta 1909 imenovan za stolnega kanonika. Zadnje leto ga je mučil črevesni rak. Prva operacija v bolnišnici usmiljenih bratov v Gradcu mu je sicer začasno izboljšala stanje, toda kmalu se je rak še bolj razbohotil in mu ni bilo več pomoči. Umrli je v imenovani bolnišnici 7. julija 1915. Pokopali so ga na mariborskem pokopališču.²

Na videz ni bilo na njem nič posebnega, toda bil je res pravi vzgojitelj, ki je oblikoval mladino predvsem z bogastvom svoje duše in s svojim zgledom. Če je dr. Anton Medved privlačil s svojim nasmehom, z ljubeznivostjo in s svojo na zunaj opazljivo dobroto, je bil prof. Jakob Kavčič zaprta narava, ki je nosil dobroto skrito v sebi. Samovzgoja ga je izklesala, dobrota in ljubezen do mladine pa vsega prešinila. Bodisi da je učil svoj predmet ali pa slovenščino, vedno je vložil v pouk del svoje duše, kajti z učenjem je vedno tudi vzgajal. Zato je bila vsaka njegova beseda globoko doživeta, preizkušena v življenju, črpana iz duha, pa tudi iz mesa in krvi. Njegova visoka, suha postava s prijaznimi očmi in z milim izrazom je izžarevala dobroto, razodevala dostojanstven mir in vpli-

²⁵ Sl. g., I., 8., 15., 22. in 29. aprila 1886.

²⁶ IMG 1898, str. 69.

¹ I. Bogovič, izjava 18. II. 1962.

² SBL I, str. 437. — IMG, direktorjeva poročila v letih 1898 do 1903. — Vinko Munda, izjava 29. IV. 1964.

vala že sama po sebi. Tudi najhujši kričači in pretepači drugih razredov so v njegovi bližini utihnili in se zresnili. Živahnost, vpitje, šum in ropot razgibane mladine pri igri ga niso motili, ker jo je razumel.³

Pri svojih urah je našel dovolj časa, da je navajal dijake na lepo in vladno vedenje. Prvošolce je opozarjal, da so prihajali v šolo čisti, oprani in z osnaženimi čevlji. Naučil jih je, kako se naj vedejo pri mizi, na obisku in na ulici. Pred počitnicami ni pozabil opomniti svojih dijakov, komu so dolžni pokazati spričevalo in kako naj izkazujejo staršem svojo ljubezen in hvaležnost. Zato so se njegovi učenci ločili od drugih po uglajenem vedenju in lepem nastopu.⁴

Malokdo je vedel, da je prof. Kavčič razdelil skoraj vse svoje dohodke siromašnim dijakom. Komaj je stolni kanonik dr. Ivan Križanič ustanovil leta 1891 v Mariboru dijaško kuhinjo, ji je bil prof. Kavčič najbolj vnet skrit podpornik. Ko je po smrti dr. Križaniča prevzel predsedstvo dijaške kuhinje semeniški ravnatelj dr. Ivan Mlakar, je bil izvoljen za blagajnika prof. Kavčič.⁵ Nemogoče je ugotoviti, kdo izmed njih je žrtvoval tej ustanovi več časa in truda in še povrh lastnega denarja, če so bili dohodki premajhni, da bi mogla dijaška kuhinja brezplačno nahraniti vsaj popoldne 30 do 50 slovenskih dijakov. Njima se je polagoma posrečilo pridobiti ljudstvo, da se je na gostijah in drugih veselih dogodkih spomnilo z denarnimi prispevki dijaške kuhinje.

Niko Vrabl je nekaj časa v gimnaziji hudo stradal. Imel je sicer brezplačne obede v dijaški kuhinji, ne pa večerje. Prof. Kavčič je opazil, da Vrabl vene in je bled. Ko je imel prof. Kavčič v odmoru nadzorstvo na hodniku, je poklical Vrabla k sebi, ga vprašal za vzrok in mu takoj preskrbel večerjo.⁶

Kavčič je pisal tudi razprave v mariborski časopis Voditelj v bogoslovnih vedah in v dveh izdajah je izšel tudi njegov učbenik Katoliška liturgika, toda še važnejše je bilo njegovo nevidno pisanje v dijaške duše. Razkroj družin in ločitev staršev sta bila tedaj sicer redek pojav, toda mnogo jih je trpelo zaradi neurejenih gospodarskih ali moralnih družinskih zadev. Dijaške stanovanjske razmere so bile pogosto vse prej kot ugodne. Niso bili redki dijaki, ki so doživljali hude pretrese in krize. V vseh takih in podobnih zadevah so se zatekali k njemu po pomoč, tolažbo in nasvete tudi še tedaj, ko ni bil več gimnazijski profesor. Nikjer ni in ne bo zabeleženo, koliko jih je pri njem našlo novo odločnost, pogum in voljo za uspešno borbo v življenju.⁷

Njegov grob na Teznm je bil kmalu zapuščen in brez spomenika, ker ni zapustil premoženja.⁸ Vsi njegovi učenci, ki so še pri življenju, se ga spominjajo s ponosom in hvaležnostjo kot nesebičnega mojstra v oblikovanju mladih duš in kot izredno dobrega in blagega profesorja.

FRANC JEROVŠEK

Izredno zanimiv in svojevrsten pojav na mariborski gimnaziji je bil profesor Franc Jerovšek. Pol stoletja je veljal poleg prof. dr. Antona Medveda za najznačilnejšo osebo v vsem Mariboru.

Luč sveta je zagledal 9. januarja 1854 v kmetski hiši v Tepanju pri Konjicah. Vse življenje ga je prevevala enaka samozavest, nepopustljivost in odločnost kakor njegovega skoraj štiri leta starejšega rojaka iz iste vasi dr. Mihaela Napotnika, poznejšega kneza in škofa lavantinskega (1889—1922), ki se je tudi rodil v kmetski družini. Mnogo jih je bilo, ki so se bali obeh, kajti oba sta bila težko dostopna, na zunaj ostra in neizprosna, toda pod trdim lupinama sta se skrivali dobri jedri.

³ I. Bogovič, Apomini.

⁴ Dr. A. Pečovnik, izjava 28. I. 1962.

⁵ Dr. Pavel Strmšek, Maribor za svoje dijaštvo, str. 27.

⁶ N. Vrabl, izjava v Mariboru 17. III. 1963.

⁷ Kakor pod 1.

⁸ SBL I., str. 437.

Po osnovni šoli v Konjicah je tri leta za svojim rojakom Napotnikom tudi Jerovšek končal v Celju gimnazijo (1866—1874). Ko je po maturi odslužil vojaški rok, se je vpisal na graško univerzo in jo končal z izpiti iz latinščine, grščine in slovenščine. Kmalu je opravil tudi izpit iz nemške stenografije, ki jo je tedaj obvladal le malokdo.¹

V poskusnem letu je poučeval brezplačno na I. gimnaziji v Gradcu, nato pa je bil dve leti nastavljen na graški škofijski gimnaziji. Službo v Mariboru je nastopil 1. oktobra 1886;² pozneje je bil stalno nastavljen, leta 1894 pa je dobil naslov profesorja. Odslej je ostal v Mariboru vse do svoje smrti. Takoj po osvobojenju 31. oktobra 1918 je stopil v pokoj, toda odmerili so mu tako nizko pokojnino, da je moral varčevati celo z razsvetljavo. Zvečer je bral pri oknu svojega nerasvetljenega stanovanja pri luči cestne svetilke. Namignili so mu, naj se pritoži, toda v svojem ponosu je bil preveč užaljen, da bi bil to storil. Uvidevni ravnatelj dr. Josip Tomišek mu je dodelil honorarne ure in ga nato reaktiviral, kar tedaj ni bilo v navadi. Tako je začel zopet učiti v februarju 1921 kljub svojim 67 letom. Odslej je poučeval največ grščino vse do leta 1927, ko mu je bilo že več kot 73 let.³ Šele malo pred smrtjo se mu je zvišala pokojnina. Poslovodja prof. Janko Leskošek je namreč po zvijači izvabil iz njega njegove za pokojnino potrebne dokumente in napravil zanj brez njegove vednosti prošnjo za povišanje pokojnine. Vlada mu je za storjeno krivico dala naslov šolskega svetnika, ki je bil tem bolj časten, ker ga je dobil edino on.⁴

Tudi po drugi upokojitvi je prihajal redno vsak dan v gimnazijsko zbornico. Tam je študiral, brskal po knjigah priročne profesorske knjižnice in bral časopise zasebne profesorske čitalnice. V gimnazijski zbornici je imel na obešalniku poseben klin in dva stola, enega zase, drugega pa za svoje stvari. Če je bilo kaj na enem njegovem stolu ali pa je kdo sedel na katerem izmed njih ali pa če je visel na njegovem klinu kak klobuk ali plašč, se ni zmenil za druge prazne, le jezno je pogledal, se obrnil in odšel brez besede. Poslovodja je zato takoj po prihodu obvestil vsakega novega profesorja o posebnih pravicah šolskega svetnika, zlasti da se ne sme dotakniti njegovih dveh stolov in njegovega klina.⁵

Baje so izneverili Jerovšku kot mlademu profesorju zaročenko, pa je nekako zasovražil ves svet. Večkrat jo je šel peš obiskat v Gradcu. Nikoli ni prebolel razočaranj na življenjski poti in je ostal vedno človek krvavočeh duševnih ran. Njegovo srce se ni več ogrelo za ljubezen do drugega dekleta in ni več zmoglo niti iskrenega prijateljstva. Tako ni imel ne žene ne otrok in ne iskrenih prijateljev; sam je taval po svetu. V starosti je živel čudaško in samotarsko, nazadnje v dvorcu v Vetrinjski ulici. Sam si je pospravljaj in urejal sobo in vanjo ni puščal nikogar.⁶ V mladih in moških letih je bil vedno okusno oblečen, v starosti pa se je začel zanemarjati. V zimskem času je oblačil havelok, ki je prišel popolnoma iz mode že leta 1910. V Mariboru ga je nosil med civilisti samo svetnik Jerovšek do svoje smrti, med duhovniki pa je ostal zvest haveloku in cilindru vse do svoje smrti l. 1966 stolni dekan Mihael Umek.

Majhne, žensko nežne roke in majhna stopala so bili v nasprotju z njegovo krepko moško postavo. Gosti kodrasti lasje in lepa, negovana brada so spominjali na kipe starogrškega najvišjega boga Zeusa. Stari Grki so verovali, da udarjajo strele in odmeva grom, kadar Zeus v jezi stresa glavo in meče strelice. Tudi Jerovšek se je hitro razburil in tedaj je energično tresel glavo in vpil, da je odmevalo daleč naokrog, iz njegovih ust pa so letele zmerljivke in kletve na vse strani. Če so bile posebno hude, se mu je zdelo škoda z njimi mazati in onečaščati slovenski jezik; zato je tedaj uporabljal nemščino, četudi je bilo to

¹ SBL I, str. 408.

² IMG 1887, str. 35, 51.

³ Prof. Ivan Bogovič, Spomini (rokokops).

⁴ Prof. Janko Leskošek, Ljubljana, izjava 14. II. 1966.

⁵ Lastna doživetja.

⁶ I. Bogovič, izjava 10. III. 1959.

pri uri slovenščine ali pa v družbi samih Slovencev. Vsi so ga v njegovi odsotnosti nazivali samo Zeus in nekateri preprosti Mariborčani so celo mislili, da je Zeus njegov priimek. Ta vzdevek pa ga ni žalil, temveč je bil nanj celo ponosen.⁷

Profesor je ves svoj prosti čas posvetil študiju. Tako je obvladal v govoru in pisavi angleščino, francoščino, nemščino, španščino, ruščino in novogrščino. Še zadnje mesece pred smrtjo se je vsak dan učil sanskrtskega jezika. Tudi najtežja mesta latinskih in starogrških pesnikov in pisateljev je bral in razlagal s tako lahkoto, kakor bi bilo to kako lahko slovensko besedilo. Izvrstno je obvladal slovenščino do največjih potankosti. Zelo podkovan je bil v stari cerkveni slovanščini in večina njegovih maturantov bi bila mogla iti z znanjem cerkvene slovanščine brez strahu k izpitu na marsikateri slavistični stolici.⁸ Še strožji kot z učenci je bil sam s seboj. Do zadnjega se je pripravljval za vsako uro bolj kot začetnik. Vsaki stvari je šel do dna; zato si je izuril spomin, da je bil živ leksikon.⁹

V počitnicah je za prihranjeni denar hodil na študijska potovanja v Italijo, Španijo in severno Afriko. Četudi je Avstro-Ogrska mačehovsko ravnala s Slovenci, je vendar dala Jerovšku leta 1898 zaradi njegovega ogromnega znanja in ugleda za študijsko potovanje v Italijo in Grčijo polletni plačan dopust in še tisoč goldinarjev štipendije, kar je bilo več kot dve letni plači profesorskega začetnika.¹⁰ Čez sedem let si je zopet ogledal Italijo in Grčijo s počitniško štipendijo, ki jo je poleg njega dobil še njegov tovariš na gimnaziji prof. Janko Košan.¹¹

Jerovšek je iz angleščine prevajal spise filozofa Johna Locka in pisal o »Ustroju telesne vzgoje po učiteljskih«. Leta 1911 je izdal »Besede in rekla« za čitanje Herodotove starogrške zgodovine. Enako je sestavil slovarje k raznim klasikom, a jih ni objavil. V »Planinskem vestniku« je lepo opisal življenje profesorja Janeza Koprivnika, prvega slovenskega mariborskega planinskega pisca, v »Popotniku« za leto 1910 pa profesorja Blaža Matka.¹² Kakor Koprivnik je tudi Matek zajemal iz bogatega Jerovškovega duševnega bogastva. Če ne bi bil imel Blaž Matek močne zaslombe v izrednem jezikovnem znanju Franca Jerovška, si najbrž ne bi bil upal orati ledine s pisanjem slovenskih matematičnih učbenikov za višjo gimnazijo, kajti ta posel je delal sposobnemu Matku velike težave, ker se je poučevala matematika tedaj v višji gimnaziji še samo v nemščini in je zato manjkalo slovenskih izrazov. Tudi prof. dr. Leopold Poljanec je pri pisanju slovenskih učbenikov za živalstvo, za mineralogijo in geologijo iskal pri Jerovšku nasveta in pomoči pri tvorbi različnih novih slovenskih izrazov, ki jih je moral ustvarjati.¹³ V rokopisu je imel Jerovšek več potopisov, a objavil je le »Nekoliko potopisnih spominov iz Plejstovske soteske«. Ta potopis iz Grčije je objavil v slovenskem jeziku v tedanjem nemškem Izvestju, ki je izšlo leta 1908 za 150-letnico mariborske gimnazije. Delež šolskega svetnika Jerovška pri ustvarjanju slovenske kulture je torej mnogo večji, kot se izraža v seznamu njegovih objavljenih del.

Ko je prihajal Jerovšek vsaj dvajset minut pred prvo uro v šolo dostojanstveno, samozavestno in vedno sam s tlečo cigaro v ustih in s palico, ki jo je držal navadno obrnjeno navzgor, kakor bi nosil žezlo, je završalo med gručami dijakov: »Zeus!« V trenutku so se vsi umaknili in mu napravili širok prost prehod, ker bi bil sicer z grmečim glasom stresel cel koš zmerljivk in kletev na tistega, ki bi mu zastavljal pot. Šale Zeus ni poznal. Ko so že vsi dijaki spoštljivo sneli klobuke v pozdrav, je dvignil tik pred gimnazijskimi vrati prej

⁷ I. Bogovič, Spomini in lastna doživetja.

⁸ Lastni spomini in razgovor s svetnikom Jerovškom l. 1924.

⁹ A. Dolar, Profesor Franc Jerovšek v JMG 1927/28, str. 48–49.

¹⁰ IMG 1899, str. 43.

¹¹ IMG 1908, str. 38.

¹² SBL I, str. 408.

¹³ Dr. Adolf Pečovnik, Izjava 11. I. 1956, in I. Bogovič, Izjava 10. III. 1956.

v tla obrnjeni pogled ter naglo in odločno zamahnil s palico od klobuka do pasu, a odkril se ni.

Vse je bilo strah, da so kar trepetali, ko so ga imeli prvič v razredu. Kričal je in se hudoval nad njimi, jih preklinjal in obkladal s priimki, da so se kar spogledovali in so se jim ježili lasje, a kmalu so spoznali, da je vse to le grmenje brez dežja in toče. Nikdar ni nikogar prijavil razredniku ali ravnatelju, nikdar ni vpisal v dnevnik, kar bi imelo tedaj za posledico vsaj dveurni šolski zapor in še povrh plačanje šolnine za eno polletje v znesku 15 goldinarjev, kar je ustrezalo približno mesečnemu zaslužku navadnega delavca.¹⁴

Jerovšek je navadno poučeval v višjih razredih latinščino in grščino. Kdor je imel v nižji gimnaziji za ta predmeta premalo vestne, nespretne ali preveč popustljive profesorje, je vsaj v začetku pri Zeusu težko shajal, ker je brezobzirno zahteval mnogo, dasi je bilo ob koncu leta pri njem le malo žrtev. Kljub zadirčnosti, rohnenju in zmerjanju je bil v višjih razredih zelo dober in je mnogo naučil. Včasih je dal pretežno šolsko nalogo in tedaj je bila večkrat le petina ocen pozitivnih. Takrat je prirohnel v razred, vrzel z vso silo zvezke na kateder, da so visoko odskočili, nato pa je izpraznil svojo bogato zalogo zmerljivk in kletev. Toda pri tem ni ostalo; po več dni je zadržal učence po zadnji uri ter z njimi obnavljal snov, dokler ni odpravil najhujših pomanjkljivosti.

Kljub izraziti samozavesti je bil v nekem oziru preskromen. Nikdar ni v šoli ali v družbi kazal svojega znanja tujih jezikov, latinščine in starogrščine ni zabelil z opisi krajev, ki jih je videl, in v pouk latinščine ni vpletal podatkov, kako se je razvijala v italijanščino, španščino, francoščino in angleščino. Koliko zanimivejša in mnogo bolj življenjska bi bila postala v razredu grščina, če bi bil nakazal vsaj malo njen razvoj prek bizantinske grščine v novogrščino in če bi bil naučil dijake vsaj brati novogrščino, kar bi mogel storiti igranje! Verjetno sta bila temu vzrok predvsem spoštovanje in nedotakljivost učnega načrta.

Zeus je poučeval večkrat slovenščino v višjih razredih, le zelo redko pa v nižji gimnaziji. Slovenščina je bila na mariborski gimnaziji pod Avstro-Ogrsko svojevrsten predmet. V prvem in drugem razredu so jo poučevali na teden po tri ure, pozneje pet ur, v drugih pa le po dve. K pouku slovenščine ni prišel nikdar noben deželnošolski nadzornik. Nemci ne bi bili ničesar razumeli. Ko pa je postal nadzornik Slovenec Končnik, ki je bil nemškutar, ni upal priti nadzirat slovenščine, ker se je bal napraviti videz, da mu je pri srcu. Iz istega razloga tudi ravnatelji niso nadzirali pouka. Tako je užival profesor pri slovenščini zlato svobodo in je učil, kakor je hotel, kolikor je zmogel in kakor mu je velevala vest.

Tudi dijaki so se čutili pri slovenščini sproščene. Ni jim bila tedaj samo učni predmet, ampak tudi vzgoja k narodni zavesti. V tem predmetu ni bilo ob konferencah in v spričevalih slabih ocen. Saj tudi niso bile potrebne! Vsi so ljubili in spoštovali svoj materin jezik. Več jih je bilo, ki so se naučili prstovoljno na pamet vse Prešernove pesmi, Gregorčičeve poezije v izdaji Mohorjeve družbe in celotne prve izdaje Zupančičevih pesmi. Poznal sem celo dijaka, ki je znal na pamet vso slovensko slovnico. Dijaki so bili tedaj glavni odjemalci slovenskih leposlovnih knjig. V Avstro-Ogrski so se dogovorili v slovenskih razredih nižje gimnazije skoraj povsod, da se plača za narodnoobrambno društvo ali za izletni fond kazen za vsako izgovorjeno nemško tujko.

Ne v slovenščini in ne v nemščini nas ni nikdo učil, kako se piše spisje.

Razdelili so nam zvezke, dali naslov in zdaj pišite. Šele Zeus nas je naučil sukati pero, ko je prevzel pouk slovenščine v tem gimnazijskem razredu. Pri popravi šolskih nalog je razčlenil naslov, razvijal misli o njem, nato pa prečital vzorno nalogo, ki jo je sestavil sam. Vsakdo se je trudil pisati lepo in čedno. Vedeli smo, da se le s težavo nauči stenografije, kdor piše grdo in ima napačno lego črk. Še bolj pa nas je bilo sram zanikrnega čečkanja ob Jerovškovi krasni pisavi. V narodnih pravljicah nas je naučil poiskati bajeslovne prvine. Pri

¹⁴ Lastna doživetja.

njegovih slovenskih urah smo se uvajali ne samo v pravilno slovenščino, ampak še bolj kot pri latinščini in matematiki tudi v samostojno razmišljanje, pravilno presojanje in v logično mišljenje.¹⁵

Po dolgotrajnem boju so dosegli slovenski državni poslanci s pomočjo drugih slovenskih poslancev dunajskega parlamenta, da je dobila mariborska gimnazija v jeseni leta 1889 v nižjih razredih napol slovenske vzporednice. V slovenskem jeziku so poučevali verouk, latinščino, slovenščino in matematiko, druge predmete pa v nemščini.¹⁶ Od tedaj je bila navada, da je v prvem in drugem razredu poučeval isti profesor latinščino in slovenščino, kajti uspešen pouk latinščine je bil mogoč le na osnovi dobrega znanja slovenščine. Zato smo se pri latinskih urah vzporedno temeljito in praktično naučili tudi slovenske slovnice, po potrebi pa smo se pogosto pri slovenskih urah ukvarjali z latinščino.

Ivan Kos: Franc Jerovšek

Razen lepopisa, ki je veljal za najlažji in najprijetnejši predmet, prof. Jerovšek v prvem in drugem razredu ni učil ničesar. Majhni dijaki bi se ga bili preveč bali in ne bi bili mogli spoznati za ostrimi besedami in za bodočo zunanostjo njegovega dobrega srca. Srečen pa je bil, kdor je dobil Zeusa za slovenščino v tretjem in četrtem razredu. Če je imel kdo le malo volje, se je temeljito naučil slovenščine. Tako je objavil Jože Stabej že kot petošolec v Zori — Luči za leto 1917 eno izmed tedanjih najboljših ocen nove Breznikove Slovenske slovnice predvsem z znanjem, ki si ga je pridobil pri Zeusu.

Jerovšek se je zavedal, kako potrebno je vsakemu izobraženemu Slovanu dobro poznavanje stare cerkvene slovanščine — tedaj smo jo napačno imenovali staro slovenščino — ki olajša, poglobi in zelo skrajša učenje vsakega slovanskega jezika. Zato jo je v višji gimnaziji pri slovenščini temeljito predelal; vedno znova se je vračal k njej in še pri maturi jo je spraševal. V zgodovini slovenske književnosti je končal v osmem razredu navadno s Prešernom, vendar je v poznejših letih v šoli bral tudi Cankarja in Zupančičeva dela. V izražanju je ljubil kratke stavke, vendar pa je v šolskih nalogah dopuščal tudi dolge tistemu,

¹⁵ Lastna doživetja in spomini.

¹⁶ IMG 1890, str. 38 in 47, in IMG za leta 1918—1920, str. 3.

ki jim je bil res kos. Zanimive in duhovite so bile njegove opombe, v tisti tako lepi pisavi, ki ga je usposabljala, da je zelo uspešno poučeval lepomiselnost in nemško stenografijo, katere so se učili kot neobveznega predmeta poleg Nemcev skoraj vsi Slovenci, a le-ti še navadno slovenske povrh.¹⁷

Sam vester in točen kot ura je z velikim uspehom navajal k vestnosti, delavnosti, k lični in snažni pisavi. V razredu je bil do vseh učencev enako pravičen. Dasi je bil sam velik narodnjak, ni nikdar napravil najmanjše krivice niti najbolj zagrizenemu Nemcu, češ da moramo biti Slovenci boljši od takih ljudi. Religioznosti ni razodeval, a je tudi ni smešil ali napadal. Večkrat je gojencem dijaškega semenišča izrekel pikre besede na račun »črne šole« (bogoslavja), ki požira najboljše talente, a krivičen jim ni bil in njegovi bivši učenci duhovniki so mu bili vedno dobrodošla in prijetna družba.¹⁸

Dolgo se je hranil v restavraciji Narodnega doma, kjer se je sestajal z zavodnimi slovenskimi izobraženci, v stari Jugoslaviji pa se je preselil h »Gambrinu«; tam je po materinsko skrbela zanj gostilničarka Račičeva. Vsako popoldne je bil gost kavarne »Central« v Gosposki ulici (zdaj restavracija Soča). Njegov prostor je moral biti vedno zanj prost. Po prihodu je najprej bral angleški časopis. Če ni bil takoj pripravljen, je hrulil natakraje, da je odmevalo po vsej dvorani. Tega mu niso zamerili ne natakraje ne gostje, čudili bi se le in nekaj bi jim bilo manjkalo, če ne bi bilo tako. Pri črni kavi je predsedel po cele ure, čital tuje časopise s svinčnikom v roki in ob robu popravljal jezikovne napake. Pri tem je včasih polglasno govoril sam s seboj. Če se mu je zdela napaka prehuda, je glasno zaklel ali ozmerjal propadle študente v uredništvu, ki ne obvladajo jezika. Slabo bi bil naletel, kdor bi ga bil pri tem poslu motil.¹⁹

V višji gimnaziji smo kmalu uganili, da si je Zeus večkrat želel ohladiti nakopičeno jezo, zlasti, če je prejšnji dan našel v časopisju preveč napak. Moj sošolec Igor Rosina v prvi klopi je poskrbel, da Zeusu ni bilo treba iskati povoda. Vedeli smo, da Zeusa zelo razdraži, če pade komu svinčnik na tla ali če kdo zakašlja. Takoj po njegovem vstopu v razred je vrgel Igor Rosina svinčnik na tla ali zakašljaj. Ko je Zeus spustil prvi izbruh svoje jeze, je začel ta bodoči jurist z veliko spretnostjo in duhovitostjo braniti svoje stališče. Po kakih treh minutah njunega strastnega duševnega dvoboja se je ozračje razčistilo ter pomirilo in delali smo v najlepši slogi. Zeus je pogosto videl v Narodnem domu Igorjevega očeta dr. Frana Rosino, toda nikdar se ni pritožil zoper sina.²⁰

Pogosto je poučeval kot neobvezen predmet nemško stenografijo. Tu smo šele uvideli pomen lepe pisave in pravilne lege črk. Nekoč je našel poznejši dr. Peter Kovačič v neki nemški stenografski knjigi neko stenografsko črko v zvezi z drugo malo drugače napisano. Nahujskali smo ga, da je to pokazal Jerovšku. Do konca šolskega leta se je Zeus pri vsaki stenografski uri razburjal, da ga hoče četrtošolec prepričati o zmoti, toda kljub temu je imel Peter Kovačič najboljšo oceno.²¹

V znanju stare grščine se je mogel meriti z njim menda samo bizantolog prof. dr. Dragutin Anastasijević na beograjski univerzi. Oba sta obvladala novo grščino z obema njenima knjižnima jezikoma, od katerih ima eden večino starogrških izrazov, le v sedanji izgovorjavi. V višjih razredih je ob čitanju starogrških del samo izpraševal. Dijaki so hodili na oder, in čim starejši je postajal, tem manj so ga zadovoljili s svojimi odgovori. Tudi pri latinščini je prej vedno zabavljaj nad premajhnim znanjem svojih učencev, dokler se ni v domovini latinščine sam prepričal, da je znajo italijanski gimnazijci mnogo manj od njegovih. Tudi grščine v njegovih zadnjih letih ni bilo treba znati toliko, da bi bil popolnoma zadovoljen. Če je dijak pravilno odgovoril in se pri eni besedi spotaknil, je začel kljub slovenskemu pouku po nemško preklinjati in rohneti;

¹⁷ Lastni doživljaji.

¹⁸ I. Bogovič. Spomini.

¹⁹ Dr. A. Pečovnik, Izjava 11. 1. 1956.

²⁰ Lastna doživetja.

²¹ Lastna doživetja.

nato pa je sam razlagal Iliado, Odisejo ali Demostenove govore. Sam si je dajal pravilne odgovore in se od časa do časa ozrl po razredu. Če kdo ni pazil, ga je preklinjal in ozmerjal s svojim huronskim glasom, a nihče mu tega ni zameril. V šolskem letu 1923/24 sta imela svoje zvezke za grške šolske naloge skoraj brez rdečila samo šestošolca Maks Vraber in Jože Schöndorfer, a skoraj vsi drugi so pisali negativno. Po neki čudni matematiki, ki jo je razumel samo Jerovšek, so vse te negativne ustne in pismene ocene dale ob semestru in ob koncu šolskega leta pozitivne rezultate. Tudi odličnjakom grščina ni kvarila uspeha.²²

Leta 1923 se je prišel vpisat v šesti razred mariborske gimnazije Ruda Juršec, pristen Prlek iz Ormoža, ki je prej obiskoval gimnazijo v Ljubljani. Jerovšek je pomagal pri vpisovanju. Ko je zagledal Juršečeve spričevalo s kaligrafsko pisavo, se je omeščal in dejal: »Ali je res še v Ljubljani profesor, ki ima lepo pisavo?« Ko pa je zagledal razrednikov podpis, se je razburil in zarohnel: »Ah, to je tisti Osana, ki ne zna grščine, pa piše in izdaja z Bradačem Slovnico grškega jezika za srednje šole... unverschämte Bagage, was alles sich die Krainer zulassen.«

V začetku vojne leta 1914 so nemški profesorji zatožili Zeusa, ki je trdil v zbornici, da so nemški generali poslali vojake na bojišče z zastarelimi in deloma neuporabnimi puškami. Ravnatelj mu je to sporočil, a zgodilo se mu ni nič. Odslej dve leti sploh ni zahajal v zbornico, razen na konference in po zvezke. Zopet je vanjo prihajal šele od leta 1917, ko so začeli zabavljati tudi že nemški profesorji.²³ Ko so avstrijske vojaške oblasti zasegle gimnazijo, so se morali gimnazijci umakniti v prostore sedanje pomožne šole v Razlagovi ulici z zelo ozkimi hodniki. Zeus je kahal jezo. Nekoč je imel v odmoru nadzorstvo v drugem nadstropju, kjer je bilo nekaj nižjih nemških razredov. Ti dijaki še niso poznali Zeusovih navad in mu niso napravili na hodniku prostega prehoda. Zeus se je mirno sprehajal, gledal v strop in hodil po nogah, ki se niso pravočasno umaknile, da Nemci nazorno spoznajo, da ta zgradba ni primerna za gimnazijo. Naslednjo uro je bil židane volje.

Kot pravi Zeus se profesor Jerovšek ni bal nikogar. Včasih si je javno v razredu privoščil ravnatelja ali pa kakega profesorja, ki je imel doktorski naslov, a po njegovem mnenju premalo znanja. Kadar so med prvo svetovno vojno poročali časopisi o koristih načrtnega umikanja avstrijskih in nemških čet, s čimer so zakrivali poraze, je Zeus ob prihodu v kavarno Central z nasmehom glasno pozdravil: »Zopet smo zmagali!« Ko je zmanjkalo v trgovinah konopljastega motvoza, je prinesel k latinščini v višji, narodnostno mešani razred papirnatega, ga pretrgal in rekel: »Glejte, niti obesiti se več ne morem, ker papirnati ne zdrži!«

Dokler ga dijaki niso spoznali, so ga razglašali za suroveža, tirana, sadista in skoraj izčrpali na njem ves besednjak dijaških sramotilnih priimkov, ki je v tem oziru zelo bogat in iznajdljiv. Ko so ga pa imeli dalj časa, mu niso več zamerili njegovih navad, nenavadnih muh in ostrih zbadljivk, s katerimi je njegova ranjena duša obkladala znance in neznance. Vedeli so, kar je skrbno prikrival, da je velik del svoje plače razdelil siromašnim dijakom in da je večkrat rešil sestrično posestvo iz dolgov, ki jih je napravil s pijančevanjem njen mož. Zavedali so se, da se pod trnjem njegove osebnosti skriva blago srce in da so v njegovih urah duševno zelo obogateli in da jih je s koprivo na svojem jeziku pripravljajal za resnično življenje in jih vzgajal v boljše ljudi.

Vsi, ki so ga resnično poznali v dno duše, so ga vzljubili kakor on čisto po svoje nje in gimnazijo, kateri je zapustil v oporoki svojo knjižnico. Morda ga nihče ni tako dobro spoznal kakor gostilničarka gospa Račič, ki mu je v zadnjih letih tudi po materinsko stregla in mu prej dolgo vrsto let dajala tudi hrano, zato je vedela, da je malo na zunaj tako ostrih, v srcu pa tako dobrih ljudi, kot

²² R. Juršec, Skozi luči in sence, I, 1964, str. 197—198.

²³ Dr. A. Pečovnik, Izjava 11. I. 1956.

je bil svetnik Jerovšek. Vsem njegovim učencem in znancem je vztrepotalo srce v žalosti, ko so ga našli 13. julija 1937 mrtvega v njegovi sobi. 41 let je deloval med svojim narodom na njegovi narodnostno najbolj ogroženi točki v Mariboru, ki je tedaj krvavo potreboval odločnega, neomajnega in globoko izobraženega Zeusa.

IGNAC POKORN

Leta 1891 sta prišla hkrati na mariborsko gimnazijo dva res prava in za to rojena klasična filologa, namreč Franc Jerovšek za suplenta, Ignac Pokorn z nemške gimnazije v Trstu pa je dobil stalno mesto.¹ Oba sta bila zlasti v grščino kar zaljubljena, oba sta čudovito obvladala ne samo starogrški jezik, ampak sta tudi do potankosti poznala vse pridobitve starogrške kulture.

Nace Pokorn je občutil vso bedo proletarskega življenja. Z občudovanja vredno vztrajnostjo in pridnostjo se je kljub stalni bedi in pomanjkanju prikopal do profesorskega poklica. V tem boju pa je že v najlepši mladosti izgubil zdravje in je stalno polagoma hiral, dasi se je boleznimi upiral z vsemi sredstvi, ki so bila tedaj znana. Zato ta izredno bogata duša ni mogla ustvariti vsega, kar je želela.

Rodil se je leta 1855 v Ljubljani v revni družini mizarskega pomočnika. Vlažno in nezdravo stanovanje je pospeševalo hiranje njegovega očeta. Tuberkuloza mu ga je vzela že v nežni mladosti. Mati je z bednimi dohodki postrežnice komaj zmogla za stanovanje in najskromnejšo prehrano. Očetovo orodje so kmalu razprodali, a potreba po obutvi in obleki je bila vedno večja. Zato je Nace že v nižji gimnaziji poučeval lene in nenadjarjene učence, da je pomagal materi. Vse popoldneve je žrtvoval drugim, a sam se je mogel začeti učiti šelc, ko se je utrujen vrnil zvečer domov.

Na univerzi si je izbral študij latinščine in grščine. Če je tedaj večina slovenskih študentov dobivala od doma le malo ali pa nič, je moral Pokorn vedno ne le vzdrževati sam sebe, marveč je še podpiral svojo tuberkulozno mater. Tudi po končanem študiju je kot suplent največji del svoje skromne plače pošiljal materi in sam živel kar bedno. V takih razmerah bi bilo čudno, če bi bila v družini tuberkuloza pri njem napravila izjemo in se ga ne bi bila lotila. Na mariborsko gimnazijo je prišel v jeseni 1891 kot suplent z državne gimnazije na Dunaju v XII. okraju.²

V Mariboru je začel kašljati. Bil je prepričan, da je bolj občutljiv za prehlad kot drugi, a prav v prehladu je iskal vzrok svojemu kašlju. Že od mladosti je bil malokrven in ga je vedno zeblo. Zato se je skrbno zavijal v tedaj splošno moderni havelok še v topli pomladi, ko so ga že vsi odložili. Tudi v razredu ga je večinoma obdržal na sebi. Mnogo profesorjev in dijakov ga je imelo za namišljenega bolnika. Posmehovali so se mu, ko so morala biti pri njegovi uri okna zaprta, četudi je bilo že vroče, ker se je bal prepiha. Morda bolj iz mladostne razposajenosti in brezbriznosti za lastno zdravje kot iz zlobne nagajivosti, da bi ga razjezili, so se dijaki v odmoru pred njegovo uro podili po razredu in obmetavali s suho prašno krpo za brisanje table, da je od prahu kar nastala megla. Tega gotovo ne bi bili storili, če bi jim bil kak drug profesor opisal slabo zdravstveno stanje profesorja Pokorna, jim znal zbuditi sočutje do njega in bi jim nazorno prikazal škodljive posledice, kadar sede nato v tako zaprašenem zraku vso uro. A tega nihče ni storil. Sam pa je v svoji dobroti menil, da bo zalegel njegov vzdih, žalosten pogled ali prošnja.

Kašel je sicer včasih malo popustil, a zato se je nato javljal v hujši obliki in Pokorn je vedno bolj čutil splošno oslabeledost. Menil je, da je zanj zrak v Mariboru preoster.³ Zato je leta 1904 zaprosil za izpraznjeno stalno mesto na

¹ IMG 1892, str. 20.

² IMG 1903, str. 120, in prof. J. Pirnat, Izjava 17. II. 1956.

³ I. Bogovič, Spomini.

drugi državni gimnaziji v Ljubljani in ga tudi dobil. A ljubljanska megla je bila pravi strup za njegova bolna pljuča. Zato se je čez leto dni zopet vrnil v Maribor.⁴

Poučeval je latinščino in grščino, v slovenskih vzporednicah nižje gimnazije tudi slovenščino, najrajši pa grščino.⁵ Pri polaganju temeljev znanju grškega jezika je bil strog. Pri učenju grških besed in pri grški slovnici ni poznal usmiljenja; površnosti in znanja za zadostno oceno ni trpel. Kdor hoče napredovati, mora temeljito znati vso prejšnjo snov.

Hujše se je godilo tistim, ki so ga dobili za grščino drugo leto. Večina drugih profesorjev je namreč enako izgovarjala grški kratki in dolgi e, enako tudi kratki in dolgi o, Pokorn pa ju je v izgovarjavi strogo ločil. Zagovarjal je pravilno stališče, da praktično stari Grki niso imeli dveh črk za e in dveh za o samo zato, da bi otežili dijakom grški pravopis in zbijali ocene grških šolskih nalog. Ko bi bila kratki in dolgi e enaka glasova, se ne bi bil v novi grščini spremenil dolgi e vedno v i, medtem ko kratki e ostane glas e. Grški nepravilni glagoli niso bili pri Pokornu tako hudo strašilo kot pri drugih profesorjih. Z lahkoto so njegovi učenci prebrodili tudi tiste težave, ko se posamezni časi razlikujejo pri nekaterih grških glagolih samo po tem, da se kratki e in o spremenita v dolga samoglasnika in narobe. Njegov poredni sin, ki se ni hotel učiti, mu je pil kri. Zato je bil včasih prve ure pouka razdražen, siten, zadirčen in je vsepovsod stresal svojo jezo.

Kdor se je pri Pokornu učil grščine vsaj v nižji gimnaziji, je dobil še bolj trdne osnove kot pri latinščini za slovnice vseh jezikov, obenem pa tudi tisto natančnost, ki je največja nasprotnica vsake površnosti in takoj opazi in upošteva še tako neznatno malenkost.⁶

Pokorn ni ljubil samo starogrški jezik, o katerem pravijo, da je poleg arabščine, pravilne ijekavske hrvaščine in italijanščine najblagoglasnejši in najlepši na svetu, marveč je nosil v svoji duši tudi vse bogastvo stare grške kulture. Kot vulkan je privrelo na dan v višji gimnaziji pri branju klasičnih grških del. Iz verzov Homerjeve Iliade in Odiseje je znal izluščiti lepe opise, krasne primerjave in vzvišene misli. Kadar jih je bral, se je slišala iz njih melodija in petje glasov, kakor se je pri nas posrečilo Župančiču v Dumi. Kako čudovito je znal Pokorn prikazati politično, gospodarsko in kulturno ozadje Demostenovega govora, kako je znal najti neizprosno logiko dokazov, pa tudi tiste nagibe, s katerimi je skušal Demosten vplivati na srca poslušalcev! Kdo bi mislil, da je bil Demosten tak mojster jezika! V resnem delu svojih govorov je ponekod nanizal same nekako težke besede z dolgimi samoglasniki in z zamolklimi glasovi. Tu se šele vidi, da tudi najboljši prevod ni niti senca grškega izvirnika. Če je Pokorn bral v grškem izvirniku kak Demostenov govor, ko ga je prej jezikovno in vsebinsko popolnoma približal dijakom, tedaj šele je bilo mogoče doumeti, zakaj velja Demosten za najboljšega grškega govornika.

Branje grških dram niso bile suhoparne ure, za katere je bilo treba za prihodnjic mnogo listati po grškem slovarju in si včasih dolgo beliti glavo pri kaki nerazumljivi obliki. Za dojemljive dijake so bile čas najčistejšega estetskega uživanja. Pokorn jim je v duhu pričaral kot za kulise tudi največje umetnine grškega stavbarstva in kiparstva, če je mogel, pa je slike tudi pokazal. Nekatera mesta v dramih so ga tako presunila, da je pijan od lepote kar jokal, a tudi večina razreda se je razžežila in razžarela. V vsakem razredu pa jih je bilo nekaj, ki so bili duševno toliko manjvredni, da so bili sploh nesprejemljivi za uživanje teh umetnin. To ga je bolelo. Želel je, da bi vsi grščino in umetnine starih Grkov tako ljubili kot on. Grška slovnica naj bi jim bila telovadnica duha, grška kultura pa kažipot in vodnik v moderno. Zameril jim je, da pri nekaterih dijakih ni mogel doseči tega niti v majhni meri. Včasih jim je očital

⁴ IMG 1905, str. 62.

⁵ IMG 1906, str. 116.

⁶ I. Bogovič, Izjava 5. IV. 1966.

nekulturnost. Kaj bi bil šele rekel, če bi bil vedel, da jih je tedaj zanimalo pod klopjo kaj drugega!⁷

Slaba stran Pokornove vzgoje je bila, da ni maral kmetijskih fantov. Kot mestni proletarec je morda mislil, da vsak kmet plava v obilju, če more prinašati svoje pridelke celo v mesto na trg.

Pri grških šolskih nalogah je nekaj let pred smrtjo pokazal, da je premalo računal z dijaško iznajdljivostjo v težkem položaju. Ni lahko najti primerne grškega besedila za prevajanje. Ne sme biti ne prekratko ne predolgo, mora biti zaokrožena miselna celota, jezik ne sme biti ne prejahek in ne pretežak. Pokorn pa je dajal vsako četrto leto dobesedno iste šolske naloge. Dijaki so (Bogovičev razred!) to izvohali in so si oskrbeli grške šolske naloge prejšnjih dijakov. Čim bolj so se zvezki približevali četrtemu letu starosti, tem dragocenejši so postajali. Tako je imel že ves razred pred šolsko nalogo pripravljen prevod. Nekateri so se doma temeljito poglobili vanj, drugi so se ga naučili na pamet, lenuhi pa so ga imeli pod klopmi. Nekaj napak so odličnjaki previdno razdelili med slabe dijake, da ne bi Pokorn posumil o dijaškem odkritju. Kakor hitro je stopil z zvezki v razred, je zavladalo napeto pričakovanje in strah, ali je morda kaj spremenil. Ko je bil konec narekovanja grškega besedila, za katero so imeli že prevod, si je vse v razredu oddahnilo. Pokorn je mislil, da vzdihujejo pod težo naloge. Zato je v svoji dobroti pojasnil najtežja mesta in povedal oblike tistih grških glagolov, ki bi jih povprečni učenci zaman iskali v slovarju. Ova-duhov in prilizovalcev pa ni bilo v razredu, ki je strogo varoval tajnost svojega odkritja. Profesor Pokorn je imel svoje dijake bodisi za prepoštene ali pa za premalo spretno, da bi prodrli v njegove največje uradne skrivnosti. Nobenemu drugemu razredu se res to ni posrečilo.⁸

Čeprav težko, je vendar hodil v šolo še do zadnjega dne. V maju 1908 so že vedeli njegovi kolegi in dijaki, da so mu ure štete. Popoldne 20. maja 1908 se mu je ulila kri.⁹ Zdaj je spoznal, da se mu bliža zadnja ura. Dal je poklicati svojega prijatelja dr. Antona Medveda, da mu stoji ob strani v smrtnem boju. Preden se je zvečerilo, je zatisnil oči. Prof. Nace Pokorn je stanoval v sedanji Tyrševi ulici 24, nasproti tedanjega dijaškega semenišča. Skozi odprto okno je dr. Medved javil semeniščanom: »Dijaki, vaš profesor Pokorn je pravkar umrl kot junak na bojišču vzgoje in pouka!«¹⁰

Cela desetletja je Pokorn na lastni koži občutil vso grozo pomanjkanja kruha in denarja, pa ni postal kruhoborec in brezobziren zaslužkar. Kot vesten, plemenit in vsestransko izobražen profesor se je trudil ne s knjigami in razpravami, marveč z živo osebo in s svojo dobro besedo pa tudi z ljubeznijo in potrpežljivostjo ob učenju jezika starih Grkov oblikovati mlade duše in jih ob zakladih visoke grške kulture privedi pripravljene v zahteve modernega časa.¹¹

BLAŽ MATEK

Blaž Matek je bil v svojem času ponos slovenskih profesorjev. Veljal je za enega izmed najboljših slovenskih matematikov.¹ Domačija mu je bil mlin ob Dreti pri Gornjem gradu, kjer se je rodil 5. februarja 1852.

Blaž se je v osnovni šoli v Gornjem gradu tako odlikoval, da so ga dali starši v Celje v šole. Zaradi neznanja nemščine, ki je tedaj gospodovala v vseh predmetih na gimnaziji, je moral najprej v četrti razred tedanje celjske normalke (mestne osnovne šole). Nemščina mu je v začetku delala težave, a na

⁷ Jos. Kavčič, Ruše, izjava 16. III. 1956.

⁸ Kakor pod 3 IMG 1908, str. 119–120.

⁹ V. Munda, Kamnica, izjava 9. III. 1956.

¹⁰ J. Pirnat, izjava 10. III. 1956.

¹¹ J. Bogovič, Spomini.

¹ Siraža 1910, št. 13, in prof. Jos. Relsner, Blaž Matek in matematika, LZ 1910, str. 443–444, ter SBL II, str. 69–70.

koncu šolskega leta je bil že odličnjak in tudi sprejemni izpit za gimnazijo je opravil z odliko. Vseh osem gimnazijskih razredov je končal odlično, enako tudi 5. julija 1873 zaključni izpit, ki se je tedaj imenoval matura.²

Nemci so tedaj zvalili na Štajerskem na Slovence ne samo večino davčnih, ampak tudi vojaških bremen. 467.000 Slovencev je moralo dati na leto 10.000 vojakov, 788.000 Nemcev pa le 12.500. Če bi bila razdelitev pravična, bi odpadlo na Slovence 8450, na Nemce pa 14.100 vojakov.³ Tako je moral po maturi tudi Blaž Matek obleči vojaško suktnjo. Vojaški rok je končal z odlično opravljenim izpitom za rezervnega častnika.

Po odsluženju vojaščini se je vpisal v jeseni leta 1874 na graško univerzo in si izbral za študij matematiko in fiziko, za kateri je imel posebno veselje in nadarjenost.⁴ Kdor je imel v Avstro-Ogrski vsa osnovnošolska in gimnazijska spričevala odlična in je opravil tudi na univerzi vse izpite z doktoratom z odliko, je končal študije ali diplomiral »sub auspiciis imperatoris« in cesar Franc Jožef mu je podaril zlat prstan z briljanti. Tak srečnež je užival velik ugled in je imel prednost pri vseh službah.

Vajen vedno odlike si je hotel tudi Matek priboriti cesarjev prstan. Tedaj pa so bili vsi glavni izpiti za bodoče profesorje, razen vzgojeslovja, šele na koncu študija. Matek je zato študiral na vse pretege, a snov na univerzi je ogromna in tako se mu je vedno zdelo, da še ni pripravljen za odlično oceno. Ker mu je bil neki profesor nenaklonjen, mu je vedno zmanjkalo poguma, da bi se prijavil za izpite. Po tedanjih predpisih bi mogel iti v službo na gimnazijo in opravljati izpite pozneje, a bal se je, da bi mu delo v šoli vzelo preveč časa za študij.⁵ Ko se je temeljito pripravljal na izpite že osem let, je bil telesno izčrpan in zmanjkalo mu je sredstev. Tako je odšel k hrvatskemu veleposestniku Ferdinandu Sladoviću za domačega učitelja v Veliki Erpenji blizu Krapinskih Toplic. Tam si je v enem letu prislužil toliko, da se je mogel nato v Gradcu posvetiti še eno leto študiju. Izpite za srednješolskega profesorja matematike in fizike s slovenskim in nemškim učnim jezikom je opravil po desetletnem marljivem učenju šele 17. junija 1884 na univerzi v Gradcu,⁶ toda zaradi sovražstva nekega profesorja — brez odlike. S takim uspehom bi bil mogel opraviti izpite pri svojem ogromnem znanju že vsaj pet let poprej.

Razmere so bile za tedanje mlade profesorje zelo neugodne. Preden je prejel prvo plačo, je moral prebiti poskusno leto na neki gimnaziji, kjer je hodil s kakim starejšim profesorjem v razred. V začetku je samo opazoval in poslušal, pozneje pa je poučeval pod njegovim vodstvom ali pa tudi popolnoma samostojno. Če ni imel podpore od doma in če mu starejši profesorji niso prekrbneli inštrukcij, je hudo stradal, kakor Matek, ki je začel poskusno leto na II. gimnaziji v Gradcu. Ker so v Avstriji profesorske začetnike (suplente) nastavljali ravnatelji, ki so mogli z dobro oceno spregledati več ali celo večino mesecev poskusnega leta, se je dal Matek z lahkoto izvabiti v Celje v plačano službo. Tem večje je bilo njegovo razočaranje, ko ravnatelj besede ni držal in je moral naslednje šolsko leto poučevati brezplačno vse mesece, ki so mu še manjkali do končanega poskusnega leta. Šele nato ga je zaposlil kot plačnega suplenta (začetnika). Da bi bilo razočaranje še hujše, je prejemal na leto le 270 goldinarjev in šele pozneje 420. V začetku šolskega leta 1891/92 je bil kot suplent premeščen v Maribor in tu mu je bila sreča mila. Že naslednje leto je zasedel izpraznjeno mesto stalnega matematika z naslovom stalnega gimnazijskega učitelja in čez tri leta je dobil profesorski naslov v svojem 45. letu. Šele zdaj je mogel misliti na družinako gnezdo in res se je še istega leta poročil z učiteljico v Studencih, z Marijo Turkovo.

² F. Jerovšek, Blaž Matek, Popotnik 1910, str. 114—116.

³ Slovenski gospodar, 10. februarja 1881.

⁴ F. Jerovšek, prav tam.

⁵ I. Bogovič, Spomini.

⁶ F. Jerovšek, prav tam.

Že v Celju je prijel za pero. Najprej je izdal v nemščini rešitve nalog k nemški Močnikovi Aritmetiki in algebri za višje razrede srednjih šol, ki je izšla pozneje v dopoljnjeni, spremenjeni izdaji. Enako je olajšal učenje geometrije s podobnimi rešitvami nalog k Močnikovi Geometriji za višje gimnazijske razrede. Manj nadarjenim dijakom in tistim, ki so imeli nespretno profesorje, sta ti knjigi odprli vrata v skrivnostno kuhinjo matematičnega mišljenja in znanja.

Svoje bogato znanje je Matek izkoristil šele v Mariboru. Našim napol slovenskim nižjim gimnazijskim razredom namenjeni Močnikovi knjigi aritmetika in geometrija v priredbi profesorja Celestina iz let 1883 in 1884 sta začeli izginjati iz prometa in sta zastareli. Treba ju je bilo predelati za novo izdajo. Bolehni profesor Celestina je prepustil to delo Blažu Matku, ki pa je rajši sestavil popolnoma nove knjige. Leta 1896 je izdal v Ljubljani prvi in drugi del svoje Geometrije in še prvi del Aritmetike, leta 1898 pa njen drugi del. V dopoljnjeni izdaji je izšla Geometrija leta 1907.⁷

Pri pisanju mu snov ni delala težav, ker jo je izvrstno obvladal. Skrbel ga je način, kako naj objasni, da ga bo razumel tudi za matematiko nenadarjeni dijak. Ni miroval, dokler ni našel poti, ki vodi po njegovem mnenju k uspehu. Svoje knjige je pri pisanju najprej preizkusil na svojih dijakih. Odpravljal je pomanjkljivosti in iskal boljši način razlage. Zato je isto snov vsako leto učil drugače in bolje. Najbolj se je mučil z izrazi, saj se je sam učil matematike vedno le v nemščini. Imel je srčco, da je našel oporo in pomoč v sijajnem slavistu profesorju Jerovšku.⁸

V času, ko si večina Slovencev ni upala niti sanjati o poslovenjenju višjih gimnazijskih razredov, je Blaž Matek že pridno pripravljaval zanje matematične učne knjige, četudi se je zavedal, da mu jih nikdo ne bo tiskal in plačal truda, dokler ni popolnih slovenskih gimnazij. Ko se je začelo popolno poslovenjenje naših srednjih šol, je bilo treba za druge predmete šele iskati pisce učbenikov, matematični pa so bili že spisani. Ko so bili Matkovi rokopisi že pripravljani za tisk, je izšel 20. marca 1909 nepričakovano nov učni načrt za matematiko v višjih razredih. Matek bi bil moral marsikaj preurediti, dopolniti in na novo dodati. Pri tej predelavi pa ga je prehitela smrt.⁹ Njegove rokopise so že v Avstriji 1910 izpopolnili in izdali profesorji: Jakob Zupančič Aritmetiko in algebro za višje razrede gimnazij in Aritmetiko in algebro za višje razrede realk, Josip Mazi Geometrijo za 4. in 5. gimnazijski razred, Geometrijo za druge višje razrede gimnazij in Geometrijo za vse višje razrede realk Jakob Zupančič, v drugi izdaji pa Franc Jeran.

Nemški profesorji so dobivali v Avstro-Ogrski za pisanje šolskih knjig dopust, Matek pa je opravil ogromno delo poleg vestnega in naporenega pouka.

Blaž Matek je bil temne polti. Temno rjave oči so živahno opazovale svet. Imel je kratke brke, svoje črne lase pa je imel vedno kratko prstrižene. Kljub širokim plečem je bil srednje postave. V prijetnem razpoloženju so si prijatelji privoščili pikre šale na račun njegovih izredno suhih nog. Govoril je malo skozi nos kakor njegov brat. Vedno je dobro sodil ljudi in vse svoje dijake in težko je verjel v zlobnost kakega človeka, toda gorje, če se je prepričal, da hoče kdo zlorabljati njegovo zaupanje in dobroto.¹⁰

Huda razočaranja v življenju, vestno delo v šoli in naporno pisanje učbenikov pozno v noč, vse to je zapustilo posledice na njegovem zdravju. V starejših letih se je v šoli razburjal. Ni se mogel več uživati v slabega matematika, ki dojamem matematično snov šele po tretji ali četrti razlagi. Zmanjkalo mu je potrpežljivosti za najslabše učence. Če kak dijak pri spraševanju ali pri prvi razlagi ni mogel česa razumeti, se je razburjal in zmerjal.¹¹

⁷ F. Jerovšek, prav tam.

⁸ Dr. A. Pečovnik, Izjava 11. januarja 1959.

⁹ Kakor pod 2.

¹⁰ F. Jerovšek, Popotnik 1910, str. 144–147, in I. Bogovič, Spomini.

¹¹ Prof. J. Leskošek, Izjava 4. jullja 1956, in prof. Ivan Mravljak, Izjava 5. maja 1965.

Do Slovencev in Nemcev pa je bil kljub razburljivosti pravičen. Tudi otrokom najožjili znančev ni popuščal. Govoril je, da moramo vzgajati mladino za življenje in za vestne in sposobne delavce, ne pa jih z nezasluženiimi dobrimi spričevali naučiti površnosti in lenobe, ki sta človeku najhujša sovražnika. Kljub svoji razdražljivosti je bil dober. Tudi iz slabega matematika je skušal iztisniti znanje za pozitivno oceno. Šolskih nalog ni dajal predolgih in tako težavnih, da jih poprečen učencec ne bi bil mogel rešiti. Zahteval je lično obliko in lepo pisavo.¹²

Še vedno ni rešeno vprašanje, kako se naj ocenjujejo matematične šolske naloge v višji gimnaziji, kjer je važnejši miselni potek kakor mehanično raču-

nanje. Marsikdo pravilno reši nalogo in tik pred koncem slabo napisano trojko zamenja z osmico in tako dobi nepravilen rezultat. Strogi profesorji imajo take naloge za popolnoma slabe, Matek pa je v svoji pravičnosti in uvidevnosti upošteval tudi pravilen potek. Pri vsej svoji nepotrpežljivosti pa je bil zelo socialno čuteč. Kot poskusni kandidat in prvo leto kot profesorski začetnik v Celju je sam okusil mnogo gladu. Zato se je pri njegovi mizi hranil brezplačno marsikateri siromašni slovenski dijak.¹³

Slovenski dijaki višje gimnazije so priredili brez dovoljenja oblasti spomladi leta 1897 veselico s slovenskimi pesmimi na Studencih. Bilo je to v času, ko je med mariborskimi slovenskimi dijaki najbolj cvetela narodna misel. Vsako priložnost so izkoristili za utrjevanje slovenske narodne zavesti; posebno slovenska pesem je rodila uspehe. Zlasti so težko prenašali, da se pod vplivom nemške socialne demokracije naglo ponemčujejo delavski Studenci kot mariborsko predmestje. Neki osmošolec se je malo prej hudo zameril Matkovi ženi. Da bi se maščevala, ga je prijavila brez moževe vednosti zaradi udeležbe na

¹² J. Leskošek, Izjava 4. julija 1956.

¹³ I. Bogovič, Spomini.

veselici na Studencih. Tedaj je prišla vsa zadeva na dan. Da bi zmanjšali krivdo, so vsi zasljučani izjavili, da so sodelovali vsi slovenski višjegimnazijci razen semeniščanov, ki niso mogli iz zavoda. Kljub temu so dobili vsi ukor, osmošolci pa še po dve uri šolskega zavora (karcer). Bilo je nekaj dni pred sklepom šolskega leta. Vsi maturanti so že imeli nove obleke za maturo. Ko bi bili morali nastopiti popoldne ob štirih kazni, so se zbrali vsi obsojeni slovenski maturanti pod vodstvom poznejšega jugoslovanskega ministra dr. Vekoslava Kukovca v salonskih suknhah in z visokimi cilindri na glavi v Gosposki ulici in so nato počasi odkorakali z enotnim korakom v gosjem redu ob strmenju vsega Maribora v gimnazijo, da predsedijo dveurni zapor. Za to demonstracijo, ki jo je odobraval tudi večina Nemcev, so dobili še eno uro zavora zraven.¹⁴

Gotovo Matkova žena ni pričakovala tako hudih posledic in je bil njen namen le prestrašiti dijaka, ki jo je razžalil.

Pomanjkanje v prvih profesorskih letih in premalo gibanja zaradi pisanja knjig je Matku nakopalo bolezen na črevesju. Zaman je iskal pomoči v raznih zdraviliščih, ker se je bolezen razvila v črevesni rak, za katerim je umrl v Mariboru 29. januarja 1910.¹⁵

Dr. ANTON SCHWAIGHOFER

Z odločbo z dne 27. avgusta 1892 je podelilo avstrijsko prosvetno ministrstvo izpraznjeno mesto stalnega profesorja prirodopisa na mariborski gimnaziji dr. Antonu Schwaighoferju, tedanjemu suplentu višje državne realke v II. okraju na Dunaju.¹ Bil je pošten Nemec, resen in delaven, ves prešinjen z ljubeznijo do mladine in do svojega predmeta prirodopisa. Dijakom je znal vcepiti zanimanje za ta predmet in jim zanimivo in prijetno odkrivati čuda narave. Bil je ljubezniv in uglajen in si je takoj pridobil njihova srca. Zelo dobro je predaval, ogromno je znal in mnogo je naučil že v šoli. Od dijaštva je zahteval resno delo in temeljito znanje, pri tem pa ni bil prestrog.

Ravnatelj dr. Peter Stornik je takoj spoznal odlične osebne vrline in pedagoške sposobnosti svoje nove učne moči. Bil je prepričan, da tak izvrsten profesor ne bo mogel biti Slovincem krivičen. Kmalu se je pokazalo, da jim je bil celo naklonjen. Poleg višjih razredov je izročil dr. Schwaighoferju še prirodopis v slovenskih vzporednicah prvega in drugega razreda, kjer so se slovenski dijaki najhujše borili s težavami pouka v nemškem jeziku. Novi profesor je z boleštjo opazoval, kako se večina teh njegovih učencev muči z njegovim predmetom zaradi slabega znanja nemščine. Vedel je, da se tujega jezika ni mogoče naučiti pri še tako dobri volji v nekaj tednih. Zato je rad potrpel z njimi. Iz njihovih nerodnih stavkov ali celo delov stavka je skušal izluščiti pravi smisel.

V začetku je dajal prvošolcem vprašanja s kratkim odgovorom, in sicer tako, da jim je položil odgovor že na jezik. Če je bilo treba, je pomagal speljati začetni stavek do konca. Vedno jih je spodbujal in jim vlival poguma z dobrimi ocenami. Pri ocenjevanju je upošteval tudi marljivost. Kot izvrsten poznavalec mladih duš je kmalu pravilno presodil vsakega učenca. Vclikodušno je prehajal mimo otročarij z nasmehom in prek majhnih spodrseljavev je skušal prodreti do pravega jedra. Trudil se je, da bi spravil dijaka na pravo pot in ga na njej tudi obdržal. Prirodopis mu je bil sicer učni predmet, a še bolj pa vzgojno in izobraževalno sredstvo. Pri svojih urah je učil svoje učence tudi vestnosti, odgovornosti, delavnosti, lepega vedenja in pravilnega odnosa do ljudi. Zato ni čudno, če je užival v vsem mestu velik ugled in da so bili na odlično oceno pri njem posebno ponosni tako dijaki kakor tudi njihovi starši.²

¹⁴ Oskar Zoinir, šolski upravitelj v pokoju, izjava 26. marca 1956.

¹⁵ Kakor pod 10 in I. Bogovič, izjava 23. marca 1956.

¹ IMG 1893, str. 60.

² I. Bogovič, Spomini, prof. Ivan Mravljak, izjava 12. maja 1965, ter J. Pirnat, izjava 7. marca 1956.

Schwaighofer je veljal za vzor elegance v Mariboru. Na vsak pozdrav je odgovoril z nasmehom in dvignil svoj črni ali včasih sivi visoki cilindar z belimi rokavicami na rokah. Ponosna, ravna drža telesa, počasna hoja, izbrane besede v duhovitem razgovoru in viteško obnašanje do dam so dajali njegovi osebi še več dostojanstva in ugleda. V šolo je prihajal vedno eleganten v salonski suknji in z visokim cilindrom, kakor bi šel na sprejem h kakemu dostojanstveniku. Ko je bil razrednik v narodnostno mešanem višjem razredu, je bil na izletu zelo prijeten in zabaven. Ljubil je petje, toda pri petju je zahteval strog vrstni red. Nemški pesmi je smela slediti samo slovenska in narobe. Tudi sam je prepeval ne samo nemške pesmi, marveč se je naučil še nekaj slovenskih, kakor na primer Preljubo veselje, oj kje si doma? ali pa Sem slovenska deklica.³

Zlasti manjši dijaki so prihajali zjutraj pred gimnazijo, preden so se ob tri četrt na osem odprla glavna vrata. Nekoč pozimi so se v tem času nižješolci kepali pred šolo. Zatopljeni v igro niso opazili prihoda dr. Schwaighoferja. Nenadoma je priletela debela kepa poznejšega mariborskega notarja Ivana Ašiča v Schwaighoferjev visoki cilindar in mu ga zbila v sneg. Prestrašeni Ašič je takoj ves zmeden pristopil k profesorju in se mu opravičil. Dr. Schwaighofer je z nasmehom poslušal opravičilo in ni Ašiča niti oštel, kar je napravilo na vse globok vtis.⁴

Leta 1901 je odšel po devetletnem službovanju na mariborski gimnaziji za profesorja II. gimnazije v Gradec.⁵ Ustvaril je ugodna tla za uspešno delo tistemu, ki je prišel za njim. Mesto stalnega profesorja prirodopisa na mariborski gimnaziji je zasedel njega vredni naslednik prof. dr. Leopold Poljanec.

Dr. ANTON MEDVED

Dr. Antona Medveda je redkokdo videl v javnosti samega. Na ulici, na gimnazijskih hodnikih in kjerkoli se je pojavil, vedno ga je obkrožala gruča dijakov kakor čebele matico in se pomikala z njim.¹

Rodil se je pod kmetško streho 6. decembra 1862 na Gorici pri Brestanici ob Savi. Osnovno šolo je končal v Brestanici, kjer je zbujal pozornost z izredno nadarjenostjo. Tako kot jih je storilo toliko drugih iz Posavja, je tudi njega odvedel oče leta 1877 mimo celjske gimnazije v mariborsko. Kakor so od konca 18. stoletja privlačile v Maribor slovenske sinove državne slovenske štipendije, tako je tedaj dijaško semenišče opogumilo mnogo slovenskih staršev, da so dali otroke v Maribor v gimnazijo. Sprejemalo je le najboljše slovenske gimnazijce in jim dajalo brezplačno stanovanje in hrano. Tudi Antonu Medvedu je postalo dijaško semenišče med šolskim letom drugi dom vse do mature leta 1885. Prav tedaj je prišel v ta zavod za podravnatelja blagi in morda celo predobri dr. Ivan Mlakar, poznejši ravnatelj, ki je bil vsem pravi oče. Nekateri brezvestneži so izkoriščali njegovo dobroto in si od njega izposojali denar, ne da bi mu ga bili kdaj vrnili. Marsikdo mu je pozneje obrnil hrbet in sploh ni več mislil na ta dolg, kajti dr. Mlakar ga ni terjal, ko je bil dolžnik na univerzi, pa tudi ne, ko je bil že v dobri službi. Medved je tako izkoriščanje strogo obsojal.²

Vedno je bil vesel in si je včasih dovolil tudi kako posrečeno šalo. Kot maturant je nekoč v poletni vročini zbral med sošolci denar, kupil zanj sodček piva in ga dal pripeljati zvečer po deveti uri k semenišču v sedanjo Tyrševo ulico. Ko so že vsi drugi gojenci spali, so potegnili sedmošolci in maturanti na dano znamenje z vrvmi sodček v prvo nadstropje.³

³ Dr. Adolf Pečovnik, izjava 14. februarja 1956.

⁴ Ivan Ašič, izjava 11. marca 1956.

⁵ IMG 1901, str. 47.

¹ Lastna opažanja.

² SBL II, str. 78-79 in I. Bogovič, Spomini.

Pri nagradnem tekmovanju četrtošolcev iz štajerske zgodovine 22. junija 1881 je presenečal Medved vse navzoče s svojim prikupnim in samozavestnim nastopom in s posebnim govorniškim darom. Vsi so se čudili, da je kar stresal letnice tudi tam, kjer jih drugi niso znali in jih profesor Frane Lang ni niti omenil niti zahteval. Veliko srebrno kolajno kot enakovredno prvo nagrado je prejel sicer poleg Antona Medveda še Gottfried Birgmyer, vendar ga je Medved znatno prekašal, še bolj pa vse druge, tudi Janeza Vrežeta, poznejšega profesorja na mariborskem moškem učiteljsku.⁴

Izrazita slovenska tradicija med mariborskimi gimnazijci vse od državnih slovenskih štipendij (1794) dalje, tekmovanje z nemškimi sošolci v vseh predmetih, pa tudi pritisk in krivice nekaterih nemških profesorjev so ga vzgojili v odločnega Slovenca.

Še bolj je ojeklenel v tem smislu v mariborskem bogoslovju, kamor je vstopil po odlični maturi leta 1885 in ga končal z odličnim uspehom leta 1889. Tam je s svojimi pesmimi in leposlovnimi prispevki polnil rokopisni list *Lipico* kakor pred njim Anton Aškerc.⁵ Medved se je namreč že na gimnaziji uveljavil kot pesnik. Trikrat zaporedoma je prejel nagrado Schillerjeve ustanove za najboljše pesniške proizvode mariborskih gimnazijcev v slovenskem jeziku. Ta ustanova je ob svojem začetku ob stoletnici Schillerjevega rojstva leta 1859 imela namen spodbujati mariborske nemške gimnazijce k literarni dejavnosti. Toda dr. Josef Wartner (1773—1861), deželni arhivar v Gradcu, se je v svoji mladosti kot profesor mariborske gimnazije pod vplivom državnih slovenskih štipendij navzel takega prijateljstva do Slovencev, da jih je povsod podpiral, in tako je pregovoril tudi neimenovanega mecena, da je Schillerjevo ustanovo razdelil na dve nagradi in jo razširil tudi na najboljše slovenske pesniške proizvode. Ko se leta 1883 ni potegoval za to nagrado sploh noben Nемец, jo je prejel Medved sam,⁶ a leta 1885 si jo je priboril Nемец Alfred Schöppel, med Slovenci pa kljub veliki konkurenci že tretjič Anton Medved.⁷

V Rimu je dosegel v začetku junija 1892 doktorat filozofije, štirinajst dni pozneje pa na dunajski univerzi še doktorat bogoslovja.⁸ V jeseni 1893 je prišel za profesorja verouka na mariborsko gimnazijo,⁹ kjer je ostal do svoje smrti.

Medved je zaslovel kot govornik že po maturi. Mariborski in celjski dijaki so priredili 2. avgusta 1885 v Šmarju pri Jelšah proslavo tisočletnice Metodove smrti. Devet žandarjev se je že na večer pred proslavo sprehajalo po trgu, kakor bi bili ti dijaki sami zločinci. Iz Celja je prišel opazovat slovesnost sam c. kr. komisar (namestnik okrajnega glavarja) Kolenc, kar sicer ni bilo v navadi. Na vseh oglih so prežali nemškutarski ogleduhi na vsako besedo, toda noben nered se ni hotel zgoditi in ni se slišala nobena veleizdajalska beseda. Vsem so ugajale pevske točke pod vodstvom abiturienta Janeza Vrežeta. Zelo ganljivo in občuteno in kar mojstrsko je recitiral Gregorčičevo pesem Velikonočna Ivan Zolger iz Slovenske Bistrice, ki je prejšnje leto prejel prvo nagrado iz štajerske zgodovine, poznejši minister in vseučilišni profesor, najboljši strokovnjak za vprašanja v zvezi z avstro-ogrsko nagodbo iz leta 1867. Nakar pa je vžgal Medvedov govor. Ko so naslednjega dne ponovili proslavo v Rogoški Slatini kopaliskim gostom, so se vsi, tudi navzoči Nemci, čudili pogumnemu nastopu, močnemu in prijetnemu glasu mladega govornika ter prepričljivi vsebini in tehnični dovršenosti govora. Skofa Strossmayerja je tako navdušil, da mu je že v dvo-rani čestital, po sporedu pa je prišel med dijake in ostal dolgo v njihovi družbi. Celjsko nemško glasilo je divje napadlo dijake in vse, ki so sodelovali ali se udeležili slovesnosti.¹⁰

⁴ Dr. A. Pečovnik, izjava 17. 3. 1959.

⁵ IMG 1881, str. 46, in 1. Bogovič, Spomini.

⁶ SBl. 11, str. 78, in Matija Munda, proš, Dravograd, izjava 12. 3. 1958.

⁷ IMG 1883, str. 58, in IMG 1884, str. 83.

⁸ IMG 1885.

⁹ SBl. 11, str. 78.

¹⁰ IMG 1904, str. 47.

¹¹ Slovenski gospodar, 13. avgusta 1895.

Kot profesor mariborske gimnazije je veljal dr. Medved za najboljšega govornika na slovenskem Štajerskem kakor nekoč njegov prednik na tem zavedu Božidar Raič. Oba sta imela zelo močan glas, prikupen in pogumen nastop, a pri dr. Medvedu so govorniške uspehe še stopnjevali primerni gibi, globoka vsebina, vsastransko znanje in vedno nasmejani obraz. Zato so ga vabili na vse velike cerkvene in narodne slavnosti. Ko se je pojavil njegov veseli obraz, je zaigral vsem navzočim nasmeš okrog ust in drug drugemu so oznanjali veselo novico: »Dr. Medved! Dr. Medved!« in polovica uspeha je bila že pridobljena.¹¹

Noben drug govornik ni znal ljudskim množicam tako vžigati src kot dr. Medved, ko je bil glavni govornik pri odkritju spomenika zgodovinarju in narodnemu buditelju Antonu Kremplu pri Mali Nedelji 11. avgusta 1895. Mnogo ljudi je privabilo že samo ime dr. Medveda na lepakih, govoril je ne samo prepričevalno, marveč tudi tako glasno in jasno, da so sledili njegovim besedam na prostem pod milim nebom celo naglušni ljudje zunaj zborovališča, četudi je bila množica ljudi še tako velika. Prav po zaslugi župnika Krempla je bila Mala Nedelja najbolj narodno zavedna župniša Slovenskih goric in zato bi naj ta proslava zanesla ogenj narodnega navdušenja in slovenske narodne zavesti v vso bližnjo in daljno okolico. Skoraj vse slovensko izobraženstvo Maribora in vse Prlekije ter nad 6000 ljudi se je udeležilo te manifestacije slovenske narodne zavesti.¹² Po dobi slovenskih taborov je bila to največja prireditvev Slovenskih goric v 19. stoletju. Stari ljudje so se še čez 50 let spominjali Medvedovega govora.¹³

Enako je vse kar očaral govor dr. Medveda na naslednji veliki narodni proslavi ob stoletnici Slomškovega rojstva na Ponikvi 5. avgusta 1900. Navdušenje je še stopnjeval slavní zgodovinar Ivan Kukuljević Sakcinski, ko je v imenu Hrvatov čestital Slovincem, da so imeli tako zaslužnega in slavnega moža, kot je bil Slomšek. V imenu škofa Strossmayerja je pozdravil to ogromno množico nad 10.000 ljudi kanonik Čepilič, kar je zelo razdražilo nemške časnike.¹⁴

Dr. Medved je tudi mnogo pisal. V mladosti je objavljajl pesmi in povesti, pozneje spise iz cerkvene, umetnostne in narodne zgodovine. Leta 1898 je objavil zgodovinske in potopisne črtice v knjigi z naslovom V Marijinem Celju. Ob stoletnici Slomškovega rojstva je izdal pri Mohorjevi družbi življenjepis škofa Slomska. Za maturante je sestavil dober učbenik Zgodovino katoliške cerkve. V mariborskem gimnazijskem izveštju se je javil prvič leta 1900 z latinsko razpravo o razmerju stoične filozofije do krščanstva, leta 1913 pa je razpravljajl o pomenu milanskega edikta iz leta 312.¹⁵

V Mariboru je bil dr. Medved priljubljen tudi pri večini Nemcev, ker je bil kljub odločni slovenski narodni zavesti do njih vedno pravičen, in to celo v dobi, ko je zajelo vso Avstrijo in tudi že Celje nemško gibanje »Proč od Rima«, ki je hotelo, da bi postali vsi Nemci Lutrove vere in bi tako tudi v mešanih krajih izgubili vsak stik s Slovenci. V Mariboru sta še vladala mir in dobro razmerje med katoličani in evangeličani do smrti širokosrčnega in strpnega pastora Gosenhoferja. Za njegovega naslednika je prišel iz Nemčije mladi in bojeviti dr. Ludwig Mahnert. Verskega čuta je bilo pri njem malo, tem več pa politične nestrpnosti in je zelo spominjal na tiste bavorske škofe, ki so pred tisoč leti preganjali Cirila in Metoda. Kot zagrizen nemški politik je skušajl utrditi nemštvo na meji in izgraditi nemški most vsaj do Maribora, opirajoč se na Lutrovo vero. Vedel je, da preveva vso duhovščino mariborske škofije odločna narodna zavest. Vernega Nemca je že uradni, a včasih tudi prijazni odnos

¹¹ I. Bogovič, Spomini.

¹² Slov. gospodar, 8. avgusta 1895.

¹³ Izjave starih ljudi, zlasti Šolskega ravnatelja Simona Cvahteja.

¹⁴ Kakor pod 12.

¹⁵ IMG 1900: De philosophia stoica eiusque relatione ad Christianismum, str. 3—20. — IMG 1913, Das Edikt von Mailand und seine Bedeutung, str. 3—20.

do slovenskega duhovnika zadrževal, da ni mogel biti preveč zagrizen in kri-
vičen do Slovencev.

Dr. Mahnert bi bil s pridigami zelo malo dosegel, dasi je bil izvrsten go-
vornik, ker je prihajal v protestantsko cerkev zelo majhen odstotek vernikov,
a večina sploh ni videla cerkve od znotraj. Zato pa je razvil močno propagando
med mariborskimi delavci, zlasti v studentskem predmestju. Le-ti so bili orga-
nizirani v avstrijski socialnodemokratski stranki, ali pa so bili vsaj njeni sim-
patizerji. Kljub svojemu internacionalizmu je bila ta stranka v Mariboru zelo
nemško usmerjena in tako so bila tla pripravljena za Mahnertovo propagando.
Dr. Mahnert je izrabljajl bedo revno plačanega delavstva, ki je bilo v ogromni
večini slovenskega rodu, in je plačeval za prestop v protestantsko (evangeličan-
sko) vero 20 kron, kar je pomenilo več kot polovico delavčeve mesečne plače.¹⁶
Seveda so se otroci evangeličanskih staršev mogli vpisati v šolo samo za Nemece
in v nemški osnovni šoli so dobivali poleg šolskih potrebščin brezplačno tudi
obleko in obutev. Pri ljudskem štetju pa se je evangeličanska družina izrekla
seveda za Nemce. Ceno za kupovanje duš je moral dr. Mahnert kmalu povišati
na 40 kron ali na vrečo pšenične moke. Zvedel je namreč, da plača mariborski
magdalenski župnik Simon Gaberc po 40 kron tistemu, ki je ostal katoličan,
kadar mu je moral kdo po tedanjih predpisih priti javit svoj izstop iz katoliške
cerkve. Studenci so bili namreč tedaj pod magdalensko župnijo.¹⁷

Pod vodstvom nemškega nacionalističnega fanatika pastorja dr. Ludwiga
Mahnerta so mariborski evangeličani močno skalili verski mir in izzivali strast-
ne verske in nacionalne boje. Pretepi med Nemci in Slovenci so postajali vedno
pogostnejši in v nekaterih razredih srednjih šol nemški in slovenski sošolci
skoraj niso med seboj niti govorili. Za povod si je izbral dr. Mahnert encikliko
papeža Pija X. o Karlu Boromejskem in sklical proti njej protestni zbor dne
30. julija 1910. Veliki lepaki po vseh oglih so vabili v največjo mariborsko
dvorano Union. Dr. Mahnert se je zavedal, da na tako izzivanje napadeni na-
sprotniki ne bodo mirno molčali. Sam se ni upal spustiti v boj in si je zagotovil
še pomoč dveh govornikov. Za obrambo in fizični napad pa si je preskrbel več
stotin kričačev, ki bi na ukaz ploskali, pritrjevali, vpili ali tudi demonstrirali,
obenem pa bili pripravljene tudi na pretep. Kakih 2000 oseb je napolnilo dvo-
rano do zadnjega kottička. Prišli so evangeličani in katoličani, Nemej in Slo-
vencei, izobraženci in nešolani ljudje. Slovencev je bilo kakih 400, med njimi
največ dijakov. Prvi je govoril dr. Mahnert. S svojimi gesli, zbadljivkami in
žaljivkami je znal naelektrizirati ozračje v dvorani. Še bolj strupeno in žaljivo
je govoril dr. Ursin z Dunaja. Med njegovim govorom je zato prihajalo do
burnih prizorov, ker so katoličani in Slovenci delali medklice in ogorčeno ugo-
varjali. Zadnji je govoril nemški ljubljanski pastor dr. Hegemann. Njegove
srove napade so spremljali njegovi najeti pretepači z burnim odobravanjem
in s huronskimi klici: »Heil!«¹⁸

Ob koncu se je prijavil k besedi dr. Anton Medved. Nastalo je burno vpitje
in prerekanje. Dr. Medveda je večina mariborskih Nemcev zelo cenila in rada
poslušala. Tudi med evangeličani je imel več dobrih znancev. Na zahtevo teh
treznih Nemcev je nazadnje je dobil besedo. Simpatični in mirni nastop dr. Med-
veda in njegovi prepričljivi dokazi so ogrozili uspeh vseh treh prejšnjih govorn-
nikov. S smehljajočim se obrazom je z njemu lastno spretnostjo in zgovornostjo
dostojanstveno pobil napade teh govornikov, ki jim je v prvem trenutku kar
zaprlo sapo. Kmalu so se zavedeli nevarnosti Medvedovih izvajanj od pijače
razgreti nemški prenapeteži in so z divjim vpitjem onemogočili umevanje besed
dr. Medveda. Za trenutek se je zdelo, da bo vse pomiril neki socialni demokrat,
ki se je prijavil k besedi. Nemške govornike je osmešil z duhovito zafrkacijo, ki
pa je večina ni takoj razumela. Dr. Medved se je zopet javil k besedi, a najeti
kričači so mu preprečili stvarno razpravljanje. Shod se je končal med divjim

¹⁶ Januš Golec, Spomini, str. 12.

¹⁷ J. Golec, Izjava 25. 2. 1963.

¹⁸ Oskar Zoinir, šolski upravitelj v pokoju, star 83 let, Izjava 12. 4. 1965.

vpitjem in prepiri. Dr. Medved je prepričal večino zborovalcev in jih pridobil zase s tistimi stavki, ki jih je mogel mirno spregovoriti, in skoraj vsi so ga želeli poslušati kljub divjanju naročenih kričačev. Zmaga dr. Medveda je bila tem večja, ker so se govorniki pripravljali na ta shod več tednov, on pa jih je pobil nepripravljen, ne da bi bil mogel vedeti, s kakšnimi razlogi in napadi bodo nastopili. Stari Mariborčani se še sedaj po 55 letih spominjajo tega sestanka.¹⁹

Med navdušenim ploskanjem in burnim pozdravljanjem so odnesli slovenski gimnazijci dr. Medveda iz dvorane. Navdušeni slovenski vzklili: »Živel zmagoviti dr. Medved! Dol z germanskim hujskačem dr. Ludwigom Mahnertom!« niso hoteli prenehati, ko so spremljale množice Slovencev in tudi Nemcev dr. Medveda v pozni noči na njegovo stanovanje, a mestna policija se je pred to množico skrila.

Dr. Hegemann je skušal zmanjšati zmago dr. Medveda s tem, da je objavil v odprtem pismu dr. Medvedu v Grazer Tagblattu odgovor na nekatera Medvedova izvajanja. Toda dr. Medved mu je odgovoril z odprtim pismom dne 3. avgusta 1910 v Grazer Volksblattu tako, da je dr. Hegemann za vedno izgubil pogum, da bi se spuščal z dr. Medvedom v duševni dvoboj.²⁰

Javna blamaža je dr. Mahnerta tako uplašila, da se ni več spuščal v javne disputacije, zato pa je tembolj okreplil svoje delo po gostilnah. Iz Nemčije je namreč dobival velike vsote denarja za germanizacijske namene, zlasti od luteranskega društva »Gustav Adolf«. Ustvaril si je celo skupino plačanih agentov in priganjačev. Le-ti so zahajali v mariborske gostilne in dajali za vino, pivo in žganje, obenem pa navduševali pivce obeh narodnosti za dr. Mahnerta in njegovo vero. Ko se je pivsko omizje od alkohola že dovolj razgrelo in je naletelo hujskanje na splošno odobravanje, tedaj je privlekel priganjač iz žepa polo papirja s pozivom, da se podpišejo za Mahnertov verski nauk in se izrečejo za izstop iz katoliške cerkve. Če se je kdo ustavljal, so ga sramotili in zmerjali za bojazljivca, nazadnjaka in nekulturnega človeka tako dolgo, dokler ni popustil in se podpisal kar tako za šalo.

Dr. Mahnert se je bal, da bi se v treznem stanju kdo premislil ali pa da bi ga katoliški župnik pregovoril, da bi ostal zvest svojim prednikom in svojemu narodu, zato je večkrat kar sam prijavil takoj naslednji dan pristojnemu katoliškemu župnemu uradu in državnih oblasti izstop podpisnikov in prestop v protestantsko cerkev. Malokdo si je upal preklicati svoj v pijanosti dani podpis. Navadno so se tako pridobljeni novi protestanti izgovarjali, češ da tudi doslej niso zahajali v katoliško cerkev, kakor ne bodo odslej v protestantsko, in da je pač vseeno, kje so na papirju. Toda odslej so veljali z ženo in z otroki za Nemce.

Kot protestantski profesor verouka je začel dr. Mahnert hujskati tudi na gimnaziji, zlasti proti dr. Medvedu. Med versko brezbržnimi nemškimi gimnazijci in realčani je imel dr. Mahnert v Mariboru večji uspeh, odkar je prestopil v protestantstvo gimnazijski profesor Friedrich Knapp. Ta kočevski Nemec, ki je znal slovensko, je bil v svojem predmetu nemščini izredno strog zlasti do Slovencev. Če se je Slovenec naučil samo iz predpisanega učbenika nemške literature celo dobesedno vse na pamet, je Knapp ocenil javno to znanje z zadnjo pozitivno oceno, komaj zadostno. Prvi protestant na mariborski gimnaziji se je pojavil leta 1862, in še to kot privatist. Nato je izkazovala statistika 40 let dva do tri, po okrepljeni Mahnertovi propagandi pa leta 1905 že sedem, naslednje leto osem, a leta 1909 je bilo že trinajst protestantov. Več uspehov je imel dr. Mahnert na mariborski realki, kjer so bili vsi profesorji razen veroučitelja in večina dijakov nemške narodnosti.²¹

¹⁹ Straža 1910, št. 87, in kot pod 17 in 18.

²⁰ Straža 1910, št. 99, in kot pod 17.

²¹ J. Golec, Spomini, str. 14.

²² Kakor pod 21 in lastna doživetja.

²³ Lastna doživetja in IMG ter Izvestja Mariborske realke za ta leta.

Ko je dr. Mahnert ob nastanku Jugoslavije spoznal, da je Maribor za nemštvo izgubljen, se je vrnil v Nemčijo, od koder je prišel.

Po zmagi nad dr. Mahnertom je postal dvojni doktor Anton Medved najpopularnejša oseba med štajerskimi Slovenci. Vplival je kot mogočen magnet. Vse ga je hotelo videti in slišati. Prav tedaj je nemški pritisk na severni meji dosegel vrhunec. Avstrijska cesarska vlada, štajerska deželna uprava, vsi državni uradi in pomembnejši društvi Schulverein in Südmark z milijonskimi vsotami srebrnih kron z zlato podlago, vse to je skušalo izpodrinuti Slovence z njihovega ozemlja in ustvariti čimprej nemški most do Jadrana. Rešitev je bila le v strumni organizaciji slovenske mladine. Ko so letaki pozvali moško mladino Dravskega polja na prvi mladinski shod na Ptujsko goro 21. junija 1903 in so napovedali za glavnega govornika dr. Medveda, se jih je odzvalo 800. Dr. Medved je vse navdušil z ogrnjevitimi besedami in pohvalil štiri kmetske fante, ki so prvič nastopili s kratkimi govori.³⁴

Sloves dr. Medveda in njegov uspeh na Ptujski gori sta mnogo pripomogla, da se je zbralo na drugem mladeniškem shodu pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah 12. julija 1903 že okrog 1500 fantov, četudi se ga dr. Medved ni mogel udeležiti. Slovensko narodno zavest te mladine so zelo dvignile spletke trojiških nemškutarjev, ki so dosegli, da je bila tik pred začetkom zborovanja odpovedana dvorana. Na prostem niso smeli zborovati in tako so odkorakale vse množice v bojnem razpoloženju v eno uro hoda oddaljeni trg Št. Lenart. Slovenska zastava na čelu spreveda je tako zbudila nemškutarje, da so prišli slovenskim fantom nasproti s policaji in jim jo skušali odvzeti. Toda krepke kmečke pesti so zmagale in v veselem razpoloženju je krenil ves sprevod med prepevanjem himne »Naprej zastava slave« na zborovališče, kjer je fante pozdravil trški župan.³⁵

Na tretjem mladinskem shodu v Petrovčah, 16. avgusta 1903, ki je zajel vso Savinjsko dolino, je bil slavnostni govornik zopet dr. Medved. Vse hiše so bile v zastavah in vas je bila že zjutraj polna okrašenih konj in vozov, ki so pripeljali moško mladino. S kratkimi govori je nastopilo na zborovanju že deset kmetskih fantov.³⁶

Ko je pozneje kot na Kranjskem prišlo do svetovnonazorske ločitve duhov tudi na slovenskem Štajerskem in so postajali boji med liberalci in klerikalci vedno ostrejši, se dr. Medved ni hotel jasno opredeliti na nobeno stran in je ohranil dobre zveze z vsemi. Ostal je dalje odbornik narodnoobrambnega društva sv. Cirila in Metoda, ko so si osnovali klerikalci svojo Slovensko stražo. Tudi po ustanovitvi Orla je ostal v prijateljskih odnosih s Sokolom. Težko je prenašal večkrat surova medsebojna strankarska obračunavanja. Ko se je zvedelo, da se je spustil v volilni boj dr. Vekoslav Kukovec v skupini trgov Mozirje, Gornji grad, Ljubno, Žalec, Št. Jurij, Braslovce, Vransko, Šmarje pri Jelšah, Kozje, Rajhenburg, Središče, Veržej, so vsi vedeli, da bodo Kukovčevi časnikarji zelo zaostriili razmere z brezobzirno, osebno in včasih zelo ostro volilno gonjo. Omiliti bi jo mogla samo tako priljubljena oseba v obeh taborih in tako čist značaj, kot je bil širokosrčni dr. Anton Medved. Če bi bil izvoljen, bi bil kot nadstrankar most med slovenskima vodilnima strankama. Na prigovarjanje svojih prijateljev se je po dolgem obotavljanju dr. Medved res odločil, da kandidira v tej skupini za deželnega poslanca. Kandidaturo je objavil šele 9. maja 1909, torej le 14 dni pred volitvami, kar je bilo premalo za uspešno propagando.³⁷ Kot profesor verouka dr. Medved ni bil prost niti v nedeljo in tako je pri tedanjih slabih prometnih razmerah, ko še ni bilo avtobusov, mogel obiskati le nekaj trgov, njegov tekmeč dr. Kukovec pa si je kot svobodni odvetnik mogel vzeti dovolj časa za shode po vseh trgih, nekatere je obiskal celo po dvakrat. Tako je dr. Kukovec odvezel dr. Medvedu glasove celo v Šmarju

³⁴ Slovenski gospodar, 25. junija 1903, in J. Golec, Izjava 23. 3. 1963.

³⁵ Slovenski gospodar, 16. julija 1903, in J. Golec, Spomini, str. 182–183.

³⁶ Slovenski gospodar, 20. avgusta 1903, in J. Golec, Spomini, str. 182.

³⁷ Straža, 9. maja 1909.

pri Jelšah, kjer je pričakoval dr. Medved zmago z vso gotovostjo. Tam so namreč na zelo dobro obiskanem in vsestransko uspelem shodu na poziv zelo priljubljenega tamkajšnjega rojaka prof. Janeza Vrežeta segli vsi volivci dr. Medvedu v roko in mu obljubili glasovati zanj. Pri volitvah 24. maja 1909 pa je dobil dr. Medved le 9 glasov, dr. Kukovec pa 31. Večina je glasovala za dr. Medveda le v Braslovčah, Ljubnem, Rajhenburgu, Kozjem in Verzeju. Odločili pa sta liberalni trdnjavi Zalec in Središče, kamor dr. Medved sploh ni mogel na shod zaradi pomanjkanja časa. V Zalcu so oddali za dr. Kukovca 54 glasov, za dr. Medveda pa samo 2. V Središču, kjer je bila večina volivcev pod močnim gospodarskim pritiskom nekaj liberalnih mogotcev, je zbral dr. Kukovec 126, dr. Medved le 5 glasov. Skupno je dobil dr. Medved 229 glasov, dr. Kukovec pa 405 in mandat štajerskega deželnega poslanca. Verolomstvo nekaterih njegovih znancev, ki so volili drugače, kot so obljubili, ga je tako razočaralo, da se odslej ni več spuščal na politično področje.²⁸

Dr. Medved je bil znan po svoji človekoljubnosti in darežljivosti. V svoji ljubezni do mladine je vložil mnogo dela in truda v mariborsko dijaško kuhinjo, ki jo je ustanovil l. 1892 kanonik dr. Ivan Križanič. Brez njenih brezplačnih obedov in brez pomoči dr. Medveda mnogo slovenskih dijakov sploh ne bi bilo moglo študirati ali pa bi jih bila zaradi stradanja pobrala jetika. Niso bili redki taki starši, ki so dali sina v šole samo zato, ker so upali na podporo dr. Medveda. Od l. 1894 je bil dr. Medved tajnik dijaške kuhinje, dokler ga niso l. 1924 izvolili za njenega predsednika, kar je ostal do svoje smrti. V začetku je dobivalo obilne in tečne obede 10, pozneje pa 60 do 80 dijakov, nato pa tudi večerje. Če je zmanjkalo prispevkov, so dopolnjevali iz svojega predsednik dr. Ivan Mlakar, blagajnik profesor Jakob Kavčič in dr. Medved. Na spodbudo dr. Medveda in prof. Ivana Lokarja je bil 9. oktobra 1903 v mariborskem Narodnem domu koncert s tombolo, ki je prinesel za dijaško kuhinjo za tedaj zelo visoko vsoto 400 kron čistega dobička. Dr. Medved je vpregel tudi osmošolce za dijaško kuhinjo. Njej v korist so uprizorili gledališko predstavo v Narodnem domu v Mariboru leta 1907, 1908 in 1909, ki se je je udeležilo poleg mariborskih meščanov tudi mnogo okoličanov. Pod pokroviteljstvom dr. Medveda, tako privlačnega za ljudstvo, so priredili maturanti l. 1910 veselico pri Sv. Juriju v Slovenskih goricah.²⁹

Podpore dijaške kuhinje niso zadoščale potrebam. Pri mariborakih nemških meščanih je odpiral srca za slovenske dijake dr. Medved, njih ljubljene. Zelo velikodušno in požrtvovalno so podpirale dijake s slovenskega podeželja zlasti gospe in družine Schmiderer, Scherbaum in Twikel. Res so ti nemški bogataši in fevdalci bogateli na slovenski zemlji in od slovenskih žuljev in je bila njihova moralna dolžnost dajati tudi za slovenske dijake, toda brez dr. Medveda bi tega ne bili storili ali pa vsaj ne v taki meri. Enaka moralna dolžnost je vezala tudi druge, pa niso dali ničesar. Ko so začeli vsenemci in pastor dr. Mahnert gonjo, naj vendar Nemci ne podpirajo slovenskih dijakov, je ogromna večina mariborskih nemških dijaških dobrotnikov obsojala to ščuvanje. Večinoma po posredovanju dr. Medveda je dobivalo mnogo slovenskih dijakov brezplačno hrano ali vsaj obede po raznih gostilnah, mestnih zavodih, pri frančiškanih in šolskih aestrah. Tudi mariborski bogoslovci so si pritrgovali od ust, da so mogli del svojega kosila in kruha dajati slovenskim dijakom. Ta tedanja požrtvovalna in človekoljubna povezava slovenskega dijaštva brez ozira na svetovni nazor je občudovanja vredna.³⁰

Dr. Medved je živel zelo skromno in tako je še vedno mogel v počitnicah na daljša potovanja, o katerih je večkrat govoril v šolskih urah. Deloval je pri mariborski čitalnici. Mnogo časa je posvečal tudi vzgoji in izobraževanju pomočnikov, kar je bilo tem važnejše, ker jih je varoval ne samo moralnega

²⁸ Prof. J. Vreže, izjava 12. 7. 1936.

²⁹ Dr. Pavel Strmšek, Maribor za svoje dijaštvo, Maribor 1929, str. 22, in I. Bogovič, Spomini.

³⁰ I. Bogovič, Spomini in J. Golec, Spomini, str. 182–183.

propadanja, marveč tudi potujčevanja. Dom nobenega njegovega dijaka ni bil tako daleč in v tako odročnem in zakotnem kraju, da ne bi bil prišel dr. Medved ob njegovi prerani smrti tolažit starše in spregovorit tolažilne besede ob odprtem grobu, če je jetika pretrgala nit življenja njihovemu sinu.³¹

Pri Lovrencu na Pohorju je umrl 23. novembra 1898 nemški osmošolec Josef Günther. Šolski pevski zbor ni bil pripravljen za ta primer, Slovenci pa so imeli svojega pod vodstvom sedmošolca Martina Beraniča. Ta pevski zbor se je odpeljal z dr. Medvedom na pogreb in zapel mrtvemu tovarišu ob grobu slovensko žalostinko »Blagor mu, ki se odpočije«. Prišli so tudi nemški dijaki pod vodstvom prof. Straubingerja. Ko so po pogrebu vsi gimnazijci dolgo čakali v kolodvorski restavraciji na vlak, so sklenili Slovenci, da ne bodo prepevali iz pietete do mrtvega tovariša in da ne bi razburjali nemških sošolcev. Toda vrnjeni prof. Straubinger je postajal vedno bolj razposajen in čez nekaj časa je začel prepevati neko izzivalno nemško pesem. Tedaj pa je zavrela tudi sicer vedno zelo mirna kri dr. Medveda. Zavpil je zapovedovalno: »Fantje, sedaj pa zapojte pesem Domovini!« Komaj so zadoneli lepo ubrani glasovi, so Nemci navallili na Slovence in nastal je splošen pretep. Šele prihod vlaka je ločil sovražna tabora. Nemci so vstopili v prednji del rezerviranega vagona, Slovenci pa v zadnji. Vrata na sredini sta varovala na eni strani dr. Medved, na drugi prof. Straubinger, da ne bi prišlo do nadaljnjih obračunavanj. Nemci zadeve niso prijaviли, ker je izzval spopad prof. Straubinger.³²

Dr. Medved je po potrebi poučeval tudi druge predmete — saj je bil vsestransko globoko izobražen — zlasti zgodovino in zemljepis med prvo svetovno vojno, ko je primanjkovalo strokovnih učnih moči. Malo največjih strokovnjakov bi se moglo z njim meriti v znanju zgodovine. Sploh se je v vsakem predmetu izkazal moža. Proti koncu življenja pa se mu je poznalo, da si je z napornim delom že preveč iztrošil svoje moči. Njegova metoda ni bila več času primerna, kazal je manj elana in postal je morda preveč popustljiv, a taka usoda zadene v starosti skoraj vse najboljše in najvestnejše profesorje. Nekateri so mu že zamerili, da je včasih nasedel kakemu izkoriščevalskemu in hinavskemu dijaku, navadno Nemcu, da mu je dal denar za kino. Toda dr. Medved je vzgajal in osvajal srca predvsem s svojo močno osebnostjo. »Sonce dijaške mladine«, »sonce Maribora« so ga imenovali. Njegova življenjska vedrost, toplina njegovih besed, nesebična požrtvovalnost in neizčrpna ljubezen do mladine, vse to je zbuvalo spoštovanje pri ljudeh vseh slojev. Kamor je prišel dr. Medved, je vse oživel. V njegovi družbi so ljudje našli olajšanje in pozabili na svoje skrbi in težave, kajti njegova veselost je bila nalezljiva. Kjer se je pojavil, je vse prešinel s svojo šegavostjo, duhovitostjo in prisrčnim nasmehom. V njegovi bližini je postalo vse veselo, nasmevano, razigrano in nagajivo. Zdelo se je, kakor da ne pozna lastnih težav ali pa jih je znal svetu prikrivati in je prav ob njih dozorel v tako privlačno osebnost. Za vsakogar je imel prijazno besedo, prisrčen nasme, primeren dovtip in po potrebi spodbudo in sočutno srce. Zavisti, spletke, obrekovanja in zaničevanja ni trpel. O svojih dijakih in znancih je omenjal samo dobre stvari, branil in zagovarjal jih je, kjer je le mogel.³³ Prilik za to je imel dovolj.

V začetku našega stoletja se je začelo širiti med mariborskimi gimnazijci močno narodno radikalno gibanje. Njihovo glasilo Omladina je imelo lepo število naročnikov. Zbirali so se v kleti Narodnega doma. Govorniki so prihajali tudi iz Ljubljane in celo iz Reke, večkrat tudi dr. Franc Ilešič. Zlasti po balkanski vojni se jih je posebno v Ljubljani več izmed njih navzelo idej prepodovcev. Le-ti so dobili ime po glasilu Preporod, ki je izhajal v Ljubljani od 1. novembra 1912. Zedinjenje južnih Slovanov so hoteli doseči z revolucionarnimi sredstvi.³⁴ V Mariboru so bili prepodovci Gregor Čremošnik, njegov pri-

³¹ Lastni spomini in I. Bogovič, Spomini.

³² IMG 1899, str. 47., in Ivan Ašič, notar, Maribor, izjava 18. 3. 1859.

³³ I. Bogovič, Spomini in lastna opažanja.

³⁴ Prof. Janez Kolar, Preporodovci 1912—1914. Kamnik 1930, str. 167.

jatelj Martin Medved in njegov bratranec Anton Kežman, oba nečaka dr. Medveda.³⁵ Preporodovci v Mariboru niso imeli nikdar svoje organizacije. V šolskem letu 1910/11 sta šla organizirat v Ptuj slovensko radikalno dijaštvo osmošolec Maks Kovačič in sedmošolec Franc Dečko. Ptujski gimnazijski ravnatelj ju je prijavil. Nemški profesorji z ravnateljem Julijem Glowackim, ki je bil tedaj že nemškutar, so zahtevali za oba izključitev iz vseh šol, češ da sta se grobo vmešavala v politiko, ker sta ustanavljala celo svojo stranko, kar je bilo najstrožje prepovedano. Njuni svetovnonazorski in politični somišljeniki so se ustrašili nemških pretenj in so ju pustili na cedilu. Vsi so glasovali za izključitev. Četudi sta organizirala dijake v protikatoliškem duhu, ju je energično branil le dr. Medved. Maks Kovačič (poznejši prof. dr. Maks Kovačič) je kot najboljši odličnjak imel razen zgodovine in neobveznega predmeta opisne geometrije same odlične ocene, Središčanec Franc Dečko pa le dobre in zadostne ocene. Z ozirom na Maksa Kovačiča je končno prodril dr. Medvedov kompromisni predlog, da se izključita samo iz mariborske gimnazije. Maks Kovačič je maturiral z odliko v Ljubljani, Franc Dečko pa v Gorici. Dečko je med prvo svetovno vojno umrl v Trnavi na Slovaškem za ranami z bojišča.³⁶

Dr. Medveda je močno zadelo, ko so takoj ob začetku prve svetovne vojne zaprli njegovega nečaka Antona Kežmana kot srbofila. Vojaško sodišče v Mariboru, kjer mu je bil naklonjen Slovenec dr. Hojnik, ga je obsodilo na dva meseca zopora, ker se je izrazil, da je nadvojvoda Franc Ferdinand izzival Srbe s svojim obiskom v Bosni na vojaških vajah in da je pač našel smrt tam, kjer ni imel kaj iskati. Višje vojaško sodišče v Gradcu, kjer so bili sami Nemci, mu je zvišalo kazen na 7 mesecev.³⁷

Dr. Medved se je zavedal svoje veljave, ni pa bil ošaben in nikogar ni preziral. V zaprti prijateljski družbi je rad igral na karte in popil četrto vina. Tedaj se je razživel. V šali so se zaganjali prijatelji vanj kakor ose, pa se jih je duhovito otresal v splošno veselost. Za časti se ni pulil. Ko ga je hotel škof dr. Napotnik imenovati za kanonika, je odbil to odlikovanje.³⁸

V konferenčni sobi klasične gimnazije je visela do druge svetovne vojne njegova slika. Priznani akademski slikar Oskar pl. Pistor, ki se je rodil na Dunaju l. 1865 in je večino življenja prebil v Vuzenici, je prikazal dr. Medveda nasmejanega, kakor bi bil med dijaki ali med tovariši iz profsorskega zbora. Ko je pljučnica tako nenadoma pobrala 26. februarja 1925 to sicer vedno zdravo, živahno in smehljajočo se naravo, se je zgrozil ves Maribor, kajti umrl je mož, ki je bil vedno vesel, življenja in upov poln sejalec na njivi mladih rodov, kot ga je prikazal na nagrobnem spomeniku mariborski kipar Ivan Sojč.³⁹

JOSEF HOLZER

Nemcem bi delal veliko krivico, kdor bi presojal vse nemške profesorje mariborske gimnazije po vsenemško usmerjenih liberalcih Hirschlerju in Straubingerju, saj so bili med njimi tudi pošteni, sposobni in pravični možje. Eden izmed takih je bil Josef Holzer.

Na mariborsko gimnazijo je prišel po ministrski odločbi z dne 5. julija 1895 z nemške gimnazije v Moravski Třebovi na narodnostno mešanem moravskem ozemlju severozahodno od Brna. Bil je pristen sin svoje ljubljene Tirolske, kar je kaj rad kazal tudi s tirolsko nošo. V govoru mu je večkrat ušla kaka značilna beseda tirolskega narečja npr. »išť« namesto knjižne oblike »ist«.

Poučeval je latinščino in grščino, v nižjih nemških vzporednicah še nemščino, večkrat tudi lepomis. Direktor dr. Peter Stornik, koroški Slovenec iz Lešja,

³⁵ Anton Kežman, Dobova pri Brežicah, izjava 21. 2. 1966.

³⁶ Dr. Pečovnik, izjava 29. 4. 1960.

³⁷ Kakor pod 35.

³⁸ V. Munda, izjava 27. 4. 1960.

³⁹ I. Bogovič, Spomini.

ki je skrival svojo narodnost, zato pa tem bolj očitno kazal svojo religioznost, je rad izročal Holzerju pouk filozofije in razredništvo v tedanjem osmem razredu. Zelel je, da bi vsestransko izobraženi Holzer usmerjal maturante na univerzo in v življenje. Če je Holzer poučeval filozofijo, je res uvajal dijake v znanstveno mišljenje.

Ko je po dr. Storniku postal ravnatelj mariborske gimnazije Julius Glowacki (1900—1910), se je kakor prej še dalje največ pečal z raziskovanjem rastlinstva naših krajev, za šola pa se je le malo brigal. Zato je imenoval za svojega pomočnika delavnega Holzerja, ki je imel mnogo smisla tudi za upravne posle.¹

Po hoji, kretnjah in celotnem nastopu je spominjal na težkega in okornega, pa tudi dobrodušnega gorščaka. S temeljito strokovno in splošno izobrazbo, z umirjenim nastopom, s pravičnim odnosom do dijakov ter s posrečenimi vzgojnimi prijemi si je odpiral mlada srca in si ustvaril veliko avtoriteto. Iz njegovega mirnega nastopa sta odsevali poštenost in dobrotu.

Bil je izvrsten poznavalec klasičnega latinskega in starogrškega jezika in njunih literatur. Za ta predmeta je kar gorel in zanju navduševal tudi svoje učence. Pri branju latinskih klasikov je znal izluščiti jedro ter pokazati jezikovne odlike, lepoto in umetniško vrednost njihovih del. Pri Homerjevi Iliadi in Odiseji je opozarjal na nazorno opisovanje, krasne primerjave in blagoglasje teh pesnitev. Če je bil posebno dobre volje, je kako latinsko odo pesnika Horaca tudi zapel. Ko so mu dijaki zaploskali, je dodal še drugo in tretjo, nato pa jih mojstrsko razložil. Holzer je bil vesel zanimanja svojih učencev za latinsko pesništvo in njihovega smisla za njegovo nazorno ponazoritev klasične umetnosti, nepripravljeni lenuhi pa so uživali, da je pretekla ura brez spraševanja in brez domače naloge. Po razredu se je navadno sprehajal med klopmi. Ko je nekoč nekdo v petem razredu vtaknil v žep cigaretni ogorek njemu, ki je tako sovražil kajenje, je videl razred, kako se je nad takim pobalinstvom razbesnela sicer krotka in dobrodušna osebnost profesorja Holzerja.²

Na mešanem češko-nemškem ozemlju je spoznal, kako so vsenemško usmerjeni Nemci in avstrijska vlada zapostavljali Čehe in jim delali krivice. Enak položaj je našel tudi v Mariboru. Zato je bil kot poštenjak Slovincem naklonjen. Pri konferencah in drugih prilikah se je zavzemal zanje. Pri rešetanju na maturi se je imel marsikateri Slovenec zahvaliti samo njemu, da ni odletel med pleve.³

Mnogo časa je posvetil tedaj precej zanemarjeni gimnazijski profesorski knjižnici, ki je bila tedaj največja v Mariboru. Tega dela se je lotil najprej prof. dr. Janko Tertnik, a enemu človeku je šlo delo prepočasi od rok. Leta 1898 je izdal v izvestju seznam le majhnega dela knjig, pa vendar je obsegal 42 tiskanih strani. Seznam ostalih knjig sta izdala v izvestju leta 1899 na straneh 51—70 in v dodatku k izvestju leta 1900 na straneh 71—114.

Dobro je poznal zgodovino in ustroj avstrijskega šolstva. Ko je služboval v Moravski Třebovi, je izdal v izvestju tamkajšnje nemške gimnazije pregledno in zanimivo razpravo o notranjem razvoju avstrijskih gimnazij (*Die Entwicklung der österreichischen Gymnasien. Mährisch—Trübau 1894*). Pet let pozneje je obdelal v mariborskem izvestju razvoj avstrijskega šolstva, zlasti srednjega, za vlade cesarja Franca Jožefa I. (*Die Entwicklung des österreichischen Schulwesens, insbesondere Mittelschulwesens unter der Regierung Kaiser Franz Josefs I., Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Marburg 1899, str. 2—21*.) Na kratko je pregledno orisal razvoj univerz in visokih šol v tem obdobju, za srednje šole je dal le statistične podatke po deželah, natančneje pa se je pečal s strokovnimi šolami, a meščanskih in osnovnih šol se je le dotaknil.

V začetku š. leta 1903/4 je odšel po lastni prošnji za profesorja na I. državno gimnazijo v Gradec, od tam pa kmalu za gimnazijskega ravnatelja v Pulo.⁴

¹ J. Pirnat, izjava 18. 10. 1957.

² I. Bogovič, Spomini.

³ I. Bogovič, izjava 13. 3. 1956.

⁴ IMG 1907, str. 53, in I. Bogovič, izjava 13. 3. 1956.

Vest o odhodu profesorja Jakoba Hirschlerja bi bila vzbudila l. 1897 v Mariboru mnogo manj radosti, če bi bilo znano, da je avstrijski prosvetni minister prenesel iz Gorice na mariborsko gimnazijo ne mnogo boljšega nemškega liberalca Rudolfa Straubingerja. Olajšanje je bilo edino v tem, da Straubinger ni poučeval tako nevarnega in težavnega predmeta, kot je večini matematika, ampak v višjih razredih latinščino in nemščino, kjer so imeli dobre temelje.¹

Bil je ves takšen, kakršen ne bi smel biti noben profesor in vzgojitelj. Dijaki so ga nazivali »Pojaco« ali pa tudi Bruder (brat, namreč pivski). Brki in močna brada niso mogli doseči namena, da bi dajali obrazu več dostojanstva. Na nosu je stalno nameščal zlato uokvirjen ščipalnik. Tak je kar izzival risarje v razredu h karikaturam v učbenikih, zvezkih in na ovitkih.²

Za šolo se večkrat ni pripravljval in tedaj mu je pouk zelo šepal. V razred je vedno privihral in z divjo naglico planil za kateder. Če niso vsi stali mirno kot kipi ali če je kdo tedaj odprl usta, so morali vsi stati deset minut in še dalje ter poslušati njegovo zadirčno in neolikano vpitje o oliki, o lepem vedenju in o pozdravljanju profesorjev v šoli in zunaj nje.³

Ko so obhajali mariborski maturanti l. 1899 poslovilni večer, so Nemca Friderik Scherbaum in Othmar Franz v imenu Nemcev ter Franc Lukman, poznejši vseučilišni profesor, v imenu Slovencev povabili na proslavo tudi sedmošolca Ivana Ašiča, poznejšega mariborskega notarja. I.e-ta je slovel kot izvrsten družabnik in še boljši tenorist, ki je svoj krasni glas tudi šolal in je resno študiral tudi glasbo, kar je bil tedaj v Mariboru zelo redek primer. V počitnicah je prebil Ašič navadno več časa pri svojih dveh stricah na Dunaju in tam se je naučil mnogo nemških veselih in tudi zbadljivih pesmi. Profesor Straubinger se je na proslavi kmalu napil in se nato izgubil v klet Gambrinusove dvorane. Tam je napol nezavesten obležal pri sodu vina. Ko so ga maturanti tam našli, so ga prenesli v dvorano. Pri pogledu na popolnoma pijanega profesorja je Ašič skočil na stol in zapel v svojem prijetnem tenorju živahno, zbadljivo nemško burševsko pesem, ki se norčuje iz pijańca. Na koncu je ob petju primernega besedila pokazal na pijanega profesorja.

Bučno in razposajeno veselje se je nenadoma spremenilo v ogromno preseñenje, ko se je Straubinger kratko osvestil, skočil ves divji proti Ašiču in mu obljubil, da bo izključen iz gimnazije. Kmalu ga je zopet prevzela pijanost, a ko se je pozneje malo stregnul, ga je neprestano vznemirjala Ašičeva žalitev. Nemške maturante je stalo mnogo truda, da so spravili pijanega razrednika srečno domov in ga preprosili, da je Ašiču oprostil in obljubil, da ga v šoli ne bo prijaval. Toda maščeval se je kljub temu, in to na zelo zvit način čez eno leto.⁴

V vsej gimnaziji je veljal tedaj za najboljšega latinista Franc Ostrž. S svojim znanjem latinščine je za okupacije kot župnik pri Mali Nedelji prelističil nemške fašiste, da niso uvedli v njegovo cerkev nemškega petja. Najbolj znane slovenske cerkvene pesmi je namreč prevedel v latinščino tako, da je imel predvsej isto število zlogov. Nato je ukazal organistu in cerkvenemu zboru na koro petje v latinščini, češ da je latinščina uradni jezik cerkve. Komaj so se oglasili na koro prvi glasovi v latinščini, je povzelo pesem vse ljudstvo v slovenščini.⁵

Za Ostržem v znanju latinščine ni mnogo zaostajal njegov sošolec Ašič, poznejši mariborski notar. Kakor Ostržu je tudi Ašiču moral dati v latinščini odlično oceno kljub vsej svoji strogosti celo Straubinger. Saj ni bilo tako težkega latinskega besedila, da ga Ašič ne bi bil takoj lepo in gladko prevedel,

¹ Dr. A. Pečovnik, Izjava 12. 1. 1959.

² I. Bogovič, Spomini, in dr. Pečovnik, Izjava 13. 1. 1959.

³ I. Bogovič, Spomini, in Izjava 14. 1. 1956.

⁴ I. Ašič, notar, Izjava 17. 3. 1956.

⁵ Frančiška Kocbek, Mala Nedelja, Izjava 5. 10. 1956.

vendar pa je malo manjkalo, da ni Ašič pri maturi iz latinščine pri Straubingerju padel.

Predsednik pri maturi je bil strogi in vsestransko izobraženi deželni šolski nadzornik dr. Leopold Lampel, pisec dobrih učbenikov nemščine za višje razrede srednjih šol. Pri maturi je navadno sam izpraševal vse predmete razen matematike, strokovni profesor je dal samo vprašanja in nato le mirno poslušal ter na koncu predlagal oceno. Še ravnatelj in profesorji si niso upali zmotiti Lampela s kakim vprašanjem, kako bi smel šele kak maturant! Ko je pa dal Straubinger Ašiču pri ustnem izpitu latinsko besedilo, si le-ta nikakor ni znal z njim pomagati. Nervozno je gledal zdaj nadzornika, zdaj Straubingerja in — molčal. Dr. Lampel je Ašiča spodbujal, naj kar začne, ker je njegovo latinsko besedilo zelo lahko, a Ašič je molčal. Po izredno mučnem molku je dr. Lampel prijazno zopet pozval Ašiča, naj prevaja kar brez branja, a Ašič je zopet molčal. Ko pa mu je nato dr. Lampel prbral iz svoje knjige prvi stavek, ga je brez najmanjše pomoči takoj prevedel v vzorno nemščino in nato vse naslednje stavke.

Na vprašanje nadzornika, zakaj ni sam prevajal iz svojega besedila, je Ašič opozoril dr. Lampla, da ima čisto drugačno, popolnoma nesmiselno latinsko besedilo. Bil je namreč krtačni odtis iz tiskarne s toliko napakami, da ni bilo mogoče razbrati vsebine. Človek ne ve, ali bi se bolj čudil duhovitemu domisleku ali izredni zlobi ali pa velikemu trudu profesorja Straubingerja, da je ta krtačni odtis nabavil.⁶

Ob koncu šolskega leta 1901/2 je profesor Straubinger hudo razžalil ves osmi razred. Dijaki so ga z vpitjem, ropotanjem in cepetanjem nog pregnali iz razreda. Ves preplašen je zbežal k ravnatelju na pomoč. Zadeva z Ašičem je pripomogla, da je postal Straubinger na mariborski gimnaziji nemogoč in da osmošolci niso dobili nobene kazni. V jeseni l. 1902 je bil premeščen na gimnazijo v Celovec.⁷

KARL ZAHLBRUCKNER

Po Hirschlerjevem odhodu leta 1897 je dobil mesto gimnazijskega učitelja in kmalu nato tudi naslov profesorja matematike in fizike na mariborski gimnaziji Karl Zahlbruckner.

Rodil se je 2. januarja 1858 v številni družini v Bratislavi. Oče mu je bil Nemec, mati pa Slovačinja. Najprej je obiskoval madžarsko gimnazijo v Trnavi na Slovaškem, kjer so imeli slovaški sošolci večino. Višje gimnazijske razrede z maturo je končal na nemški gimnaziji v Bratislavi, torej nedaleč od Dunaja. Tako je dobro obvladal slovaščino, nemščino in madžarščino, imel pa se je za Nemca, a v nacionalnem oziru je bil vedno strpen do vseh drugih narodnosti. Četudi je bilo v družini sedem otrok, so mu starši omogočili študij na strojnem oddelku dunajske tehnične visoke šole, kjer je bil nato šest let asistent. Ni znano, kaj je bilo vzrok, da jo je nenadoma zapustil. Življenjsko srečo je iskal v študiju matematike in fizike na dunajski univerzi. Da si je izbral ta predmet, je največ vplival nanj njegov mlajši brat Aleksander. Le-ta je študiral na Dunaju prirodoslovje in je pozneje postal ravnatelj dunajskega prirodoslovnega muzeja; Lineal Society of London, švedska in ogrska znanstvena akademija so ga izvolile za svojega dopisnega člana; umrl je 8. maja 1938.¹

Po profesorskem izpitu je prebil Karl Zahlbruckner brezplačno poskusno leto na Dunaju v IX. okraju, nato je služboval na gimnazijah v IV., nato v VI. in nazadnje v XII. okraju na Dunaju.² Pri študiju tehnike je iz lastne skušnje spoznal velik pomen matematike in fizike. Zato je tudi na gimnaziji zahteval od svojih učencev temeljito znanje v teh predmetih.

¹ I. Ašič, izjava 17. 3. 1958.

² I. Ašič, izjava 20. 3. 1958.

³ IMG 1838, str. 69. — Ljudmila Zahlbruckner, njegova druga žena, izjava 10. 1. 1956. — Osmrtnica dr. Aleksandra Zahlbrucknerja z dne 8. maja 1938.

⁴ Uradne listine v Državnem arhivu v Mariboru pod geslom Klasična gimnazija.

Tedaj še ni bilo po četrtem gimnazijskem razredu zaključnega izpita iz najvažnejših predmetov čez vso snov nižje gimnazije, kakor ga je uvedla stara Jugoslavija. Ta izpit, še bolj pa sprejemni izpit za višjo gimnazijo pred drugimi profesorji, kot so bili med šolskim letom, kakor je bil v veljavi v prvem desetletju sedanje Jugoslavije, je prisilil profesorje in dijake, da so temeljito predelali snov in si tako ustvarili trdne temelje za resno in uspešno delo v višji gimnaziji ali na strokovnih šolah.

Sprejemni izpit za višjo gimnazijo je opravil profesor Zahlbruckner vse leto v petem razredu sam brez vseh komisij in zakonskih predpisov. Njegove ure so bile težke in utrudljive, ker je zahteval ne samo znanje, marveč tudi največjo pazljivost in stalno, napeto sodelovanje vseh. Do konca šolskega leta se je natančno prepiral v petem razredu, kdo tega ne zmore ali noče, in tedaj je neusmiljeno pometal vse, ki jih je imel za nesposobne. Tako je včasih zrušil polovico razreda ali pa še več. Pri tem pa se ni oziral ne na narodnost ne na prepričanje ne na položaj staršev, ampak je veljala enaka pravica za vse. Upošteval pa je pri tem pridnost in dobro voljo.³

V šolskem letu 1909/10 se prejšnji najboljši odličnjak Šketa v petem razredu v matematiki dolgo ni znašel pri novem profesorju Zahlbrucknerju. Kljub odličnim ocenam v drugih predmetih je imel ob koncu prvega polletja v matematiki nezadostno. V drugem polletju se je Šketi odprlo in je izvrstno odgovarjal. Profesor Jerovšek, sam nedostopen za vsako posredovanje pri ocenjevanju, je dosegel pri prav tako nedostopnem Zahlbrucknerju, da ob koncu šolskega leta ni upošteval Šketi njegovega prvotnega neznanja in mu ni pokvaril odlike.⁴

Poznejšemu profesorju Ivanu Bogoviču v začetku petega razreda kljub vsej prizadevnosti matematika ni šla v glavo. Zahlbruckner ga je spraševal v začetku leta obzirno in je tako ocenjeval njegovo skromno znanje, da mu je nrihranil noraz in obup nad zmogljivostjo v matematiki. Ko je bil čez dvalet let Bogovič začasni ravnatelj mariborske realke, se je oddolžil profesorju Zahlbrucknerju, ki je bil kot drugi nemški profesorji odpuščen v začetku stare Jugoslavije. Bogovič mu je oskrbel zaposlitev in eksistenco v Jugoslaviji.

Kdor pri Zahlbrucknerju v rešetju petega razreda ni padel med pleve, je mogel v naslednjih razredih slediti njegovi razlagi in zadostiti njegovim zahtevam in tega je spravil do mature in prek nje. »Kdor pride pri meni do osme, ta je zrel,« je tolažil osmošolce pred maturo.⁵

Izvrsten je bil za fiziko. Ker je imel izvrstno prakso strojnega inženirja in je bil zelo spreten, je sam izdelal mnogo aparatov za gimnazijski fizikalni kabinet. Za obrtna dela je usposobil šolskega slugo Franca Kelbiča. Pri opremitvi fizikalnega kabineta mu je vedno bolj pomagal tudi dr. Adolf Pečovnik. Fiziko je predaval Zahlbruckner vedno s poskusi, ki so se mu vedno posrečili, če je bil na uro pripravljen. Šel je vedno vštric z razvojem fizikalne znanosti. Poskuse s Teslovimi žarki je kazal mariborskim gimnazijcem, ko še mnogo gimnazijskih profesorjev fizike ni niti vedelo zanje. Po njegovi in dr. Pečovnikovi zaslugi je bil fizikalni kabinet mariborske gimnazije kljub neznatnim denarnim sredstvom opremljen menda najbolje od vseh avstrijskih gimnazij. Pozneje mu je žrtvoval mnogo časa, truda in svojega denarja tudi profesor Josip Pirnat.⁶

Zahlbruckner je bil dostopen vsakomur, a obenem fin in olikan. Dijakom je dajal pogum in veselje za študij svojih predmetov. Svojih učencev ni zasmehoval, ni jih imel za otročje in ni jih zmerjal. V njih je videl zlasti v višjih razredih zrele može, bodoče visokošolce in izobražence. Odlikovali so ga temeljito znanje, krepka volja in človekoljubje brez malenkostnega dlakocepstva.

³ I. Bogovič, spomini. — Lastni spomini.

⁴ Vinko Munda, Kamnica, izjava 13. 2. 1966.

⁵ I. Bogovič, spomini.

⁶ Dr. A. Pečovnik, izjava 11. 1. 1959.

Kakor v zasmeh strogim predpisom proti kajenju je prihajal v razred s tlečo cigaro.⁷

Po hudem razočaranju s prvo ženo je iskal ob nedeljah zvečer tolažbo v vinu. Ob ponedeljkih je prvo uro navadno zamujal, dasi je bil sieer točen. Vestnemu ravnatelju dr. Petru Storniku je to presedalo, vendar mu je bilo nerodno, da bi ga opomnil naravnost. Zato se je nekoč postavil pred gimnazijska vrata. Ko je prišel Zahlbruckner, je vzel ravnatelj iz žepa uro in ga mirno opomnil: »Gospod kolega, ura je osem in dvanajst minut!« Tudi Zahlbruckner je pogledal na svojo uro in odgovoril brez vsakega vznemirjenja: »Res je, gospod ravnatelj! Vaša ura gre povsem točno.« Nato je odšel v razred, ne da bi se bil opravičil za zamudo.⁸

V konferenčni sobi je rad preizkušal znanje profesorja Blaža Matka, o katerem je vedel, da piše slovenske matematične učbenike. Poiskal je najtežje in najbolj zapletene račune, jih prinesel s seboj in jih napisal Matku na tablo v zbornici, da jih reši. »Kdor piše šolske učne knjige, ta mora obvladati metodo,« je dejal, »pa tudi sam mora res mnogo znati.«⁹

Njegova prva žena je bila razvajena in lahkoživa nemška amaterska gledališka igralka, ki mu je pobegnila z nekim Italijanom. Čez nekaj let se je vrnila razočarana, izžeta in bolna. Nič ji ni očital, mirno ji je objasnil, da želi, naj gre k svoji materi, in ji je prostovoljno odredil visoko preživnino. Odslej je še bolj živel samo v šoli. Ko pa je zvedel, da mu je žena umrla, je navezal kmalu nato na nekem plesu stike z žensko osebo, ki je napravila vtis starejše, umirjene in poštene ženske njegovih let, dokler je bila v maski. Ženska ga je poznala, ker je delala klobuke njegovi ženi, s katero je večkrat prihajal v lokal. Ko je snela masko, se je začudil njeni mladosti, saj je bil 32 let starejši

⁷ Kakor pod 3.

⁸ Prof. Ivan Mravljak, Maribor, izjava 3. 5. 1965.

⁹ Kakor pod 6.

¹⁰ Ljudmila Zahlbruckner, izjava 10. 1. 1956.

od nje. Ni trajalo dolgo, da sta se vzela in živela skoraj dvajset let v najsmrečnejšem zakonu. Modistinja Ljudmila Škof je dala njemu svojo mladost, on pa njej svoje znanje in svojo modrost. V pristrčni ljubezni jo je izobraževal kot otroka, jo vodil v počitnicah na dolga potovanja po svetu in jo uvajal v kulturno življenje, v katerem je našla čisti vrec velike sreče. Ko pa je bil pozneje prof. Zahlbruckner nekaj let hrom, je Ljudmila ljubeče skrbela zanj in ga negovala. Umrli je v svojem ljubljennem Mariboru 7. novembra 1931 v starosti 73 let.

JULIUS MIKLAU

Julius Miklau je bil Korošec. Že njegov oče se je ponemčil in spremenil obenen z narodnostjo tudi svoj priimek tako, da je od Miklavčiča odbil končnico -ič.¹ Julius Miklau je bil pred prihodom v Maribor stalni profesor na nemški gimnaziji v Brnu. Morda so mu predsedali nemško-češki nacionalni boji z uspehi Čehov ali pa ga je kot koroškega rojaka vodila želja po južnoalpskem svetu, da je zaprosil za izpraznjeno mesto stalnega profesorja za zgodovino in zemljepis na mariborski gimnaziji. Službo je nastopil v septembru 1900, ko je dobil mesto stalnega profesorja klasične filologije in slovenščine prejšnji suplent dr. Karel Verstovšek. Po načelu, da je poturica hujši od Turka, je bil Miklau v začetku zelo nestrpen Nemec, dr. Verstovšek pa odločen in bojevit Slovenec.²

Miklau je bil ob nastopu službe glavni zastopnik vsenemštva v mariborskem gimnazijskem profesorskem zboru. Izšel je iz vsenemškega burševskega visokošolskega društva. Kot njegov član si je moral od vsaki najmanjši žalitvi oprati čast s sabljanjem. Če pa ga nihče ni razžalil, je moral žalitev izzvati. Sabljanje je bilo zastarela navada in je izviralo iz sredine prejšnjega stoletja, ko so burševska društva nemških visokošolcev pripravljala borce za zedinjenje vseh Nemcev pod prusko zastavo. Takrat so še nabijali puške od spredaj skozi cev, a v deževnem vremenu se kaj rade niso sprožile in zato so bile tedaj sablje odločilno orožje, posebno če je z njimi konjenica presenetila sovražnika. Čim več brazgotin od sabljanja je imel burš (član teh sabljaških društev), tem večjo veljavo je imel. Bojazljivci se niso spoprijemali v sabljaških dvobojih, marveč so si dali v vsej tajnosti napraviti brazgotine pri brivcu. Miklau je imel popolnoma razorano lice od zaceljenih sabljaških ran. Celó eno oko je izgubil pri sabljanju. Zato so ga v Mariboru splošno poznali pod nazivom Polifem.³

Kakor drugod po štajerskih gimnazijah se je poučeval tudi v Mariboru za četrtošolce obvezen predmet zgodovina in zemljepis štajerske dežele. Četudi je imel Miklau največ ur in mu ta predmet še ni mogel biti dobro znan, ga je vendar prevzel komaj nekaj tednov po svojem prihodu, namreč že v začetku oktobra 1900. Največ se je prijavilo za ta predmet slovenskih četrtošolcev, da bi tekmovali z Nemci za čast slovenskega imena. V četrtem b razredu, kjer so bili sami Slovenci, je poučeval slovenščino namreč dr. Karel Verstovšek. Ta je pregovoril svoje učence, da jih je obiskovalo štajersko zgodovino iz njegovega razreda 12, v vzporednem nemškem četrtem a razredu pa sta se prijavila samo dva Nemca. V juniju se jih je opogumilo za prostovoljni javni izpit med najboljšimi učenci osem. Enakovredni veliki srebrni kolajni, darilo štajerskega deželnega odbora v Gradcu sta prejela Slovenec Ivan Lesničar in njegov nemški sošolec Friedrich Karp. Drugo nagrado, dva zlatnika, darilo škofa dr. Napotnika, si je priboril Slovenec Franc Polak. Celó tretjo nagrado, ki jo je poklonil mariborski nemški mestni župan dr. Hans Schmiderer, zlatnik v krasni denarnici, je komisija prisodila slovenskemu četrtošolcu Viktorju Jurku. Tudi vse ostale štiri nagrade so odnesli Slovenci na veliko jezo profesorja Miklaura in vseh

¹ J. Kavčič, Ruše, izjava 26. 3. 1956.

² IMC 1901, str. 47.

³ I. Bogovič, Spomini.

Nemcev.⁴ Nič boljši ni bil uspeh za Nemce v naslednjih štirih letih, ko je učil štajersko zgodovino prof. Miklau. V juniju 1902 so si priborili Nemci eno prvo nagrado, toda drugo prvo in vseh ostalih šest pa Slovenci.⁵ Naslednje leto se niso mogli Nemci pohvaliti z nobeno prvo nagrado, ampak so se morali zadovoljiti samo s peto, sedmo in z zadnjo, z osmo.⁶ L. 1904 so odnesli Slovenci vse nagrade razen tretje⁷, a leta 1905 so se sicer Nemci lahko razveselili ene prve nagrade, toda v čast jim ni bilo vseh ostalih deset nagrad za Slovence.⁸ Slovenski dijaki so imeli odslej pri njem vedno večjo ceno.

Ravnatelj Glowacki je izročil l. 1902 pouk zemljepisa v I. b razredu Miklauu, četudi so bili v tem razredu sami Slovenci.⁹ Glowacki se namreč ni mnogo brigal za šolo. Zanimal se je le za prirodoslovje. Zaradi svoje debelosti je težko hodil, do gimnazije je imel daleč in tako ga včasih po več dni ni bilo na spregled. Tako pač ni premislil, kaj je storil. Miklau se ni znašel ne samo zato, ker slovenski dijaki niso znali nemški, ampak tudi zaradi nepravilnega odnosa do dijakov. Bil je namreč zelo samozavesten in je imel celo učence višjih razredov za paglavce. Lasal in klofotal je šestošolce in sedmošolce in tudi nad kakim maturantom se je spozabil, če je mislil, da mu je namenoma nagajal. Zato je bilo vsem žal, da je dobil Miklauu pouk v tem razredu.¹⁰

Zgodovino je predaval živo in zanimivo, toda vedno sede, in sicer kakor na univerzi vedno štiri tedne zaporedoma in drugače kot v učbeniku, a dijaki so stenografirali. V začetku je kaj rad kazal svojo vsenemško miselnost. Spraševal je po abecedi in vsakdo je moral obvladati vso tedaj predelano snov. Zemljepis je zabelil s svojimi doživljaji. Vedno je študiral in imel obsežno znanje. Mnogo je pisal tudi za časopisje. V mariborskem gimnazijskem izvestju je objavil l. 1901 zanimivo razpravo o tedaj komaj znanem nemškem pesniku 18. stoletja, o benediktincu Mauru Lindenmayru.¹¹ Mnogo je tudi potoval. L. 1903 je objavil v omenjenem izvestju vtise s svojega potovanja po Aziji.¹² Od vlade je dobil počitniško štipendijo za študijsko potovanje v Dalmacijo in Črno goro. Prijaznost, gostoljubje in dar živahnega pripovedovanja Dalmatincev in junaških Črnogorcev so ga kar očarali. Odslej je znal ceniti tudi svoje znanje slovenščine, s katero se je povsod dogovoril, ne pa z nemščino.¹³

Iskrenega prijatelja je našel v slovenskem suplentu dr. Ivanu Lokarju. Skupaj sta se hranila v hotelu Zamorc v Gosposki ulici, ker je bil Miklau še samcc. Včasih sta po večerji posedela pri čaši vina. Okrog njiju se je zbrala večkrat večja nemška družba. Po drugi četrtinki vina se je Miklauu razvezal jezik in neredko je začel na vcs glas udrihati po avstrijski vladi, po dinastiji in celo po cesarju Francu Jožefu. Takoj so začeli drug za drugim zapuščati omizje z najrazličnejšimi izgovori. Pri odhodu teh znancev je Miklau odgovoril na pozdrav samo s pikro besedo: »Strahopetec!« Ostal je sam z dr. Lokarjem, na katerega se je zaradi tega še bolj navezal. Tako je Miklau polagoma vedno bolj sprejemal tudi Lokarjevo mnenje o Slovencih in Slovanih sploh.¹⁴

Dne 31. marca 1905 se je ustrelil na Dunaju dr. Eduard Wolffhardt, nemški poslanec mestne skupine za mesta in trge Maribor, Ptuj, Ormož, Središče, Ljutomer, Št. Lenart, Slovenj Gradec, Marcenberg (= Radlje), Muta in Vuzcnica. Zato so bile razpisane nadomestne volitve za 5. julij 1905. Vsenemška stranka je kandidirala Heinricha Wastiana, nemška ljudska stranka Karla Pfrimerja, socialni demokrati Hilarija, Slovenci pa so brez upa zmage samo šteli glasove za

⁴ IMG 1901, str. 48.

⁵ IMG 1902, str. 88.

⁶ IMG 1903, str. 47.

⁷ IMG 1904, str. 54.

⁸ IMG 1905, str. 62—63.

⁹ IMG 1902, str. 69.

¹⁰ l. Bogovič, Spomini in dr. A. Pečovnik, Izjava 17. 2. 1960.

¹¹ IMG 1901, str. 3—29.

¹² IMG 1903, str. 3—25.

¹³ IMG 1901, str. 87.

¹⁴ Prof. dr. I. Lokar, Ljubljana, Izjava 7. 3. 1956, in dr. A. Pečovnik, Izjava 19. 1. 1959.

središkega župana Josipa Šinka.¹⁵ Vsenemška stranka je prehitela vse druge z volilnim razglasom. Pozornost bi naj zbudil prvi stavek in navedel ljudi k branju. Zato je bil natisnjen z največjimi črkami stavek: »Nihče naj ne gre mimo neprebran!« (Niemand gehe ungelesen vorüber!) Ko je to prebral prof. dr. Lokar, je takoj stekel z Zamorcju, kjer je sedel pri kosilu prof. Miklau, in se ponorčeval, da v štabu vsenemške stranke ne znajo nemško in da dajo tiskati tako nesmiseln stavek, da bi ga komaj izustil kak norec. Miklau se je odpravil takoj v vodstvo vsenemške stranke in se tam razburjal, da je sramota, če morajo Slovenci učiti Nemce pravilne nemščine. Še istega dne so postrežčki prelepili prejšnje lepake s popravljenim besedilom: »Nihče naj ne gre mimo, ne da bi prebral ta oklic!« (Niemand soll vorübergehen ohne diesen Aufruf gelesen zu haben!)¹⁶

Potovanje v Dalmacijo in Črno goro je zelo vplivalo na prof. Miklaua. Pridnost in uspehi slovenskih dijakov so zbudili v njem občudovanje. Besede in prijateljstvo z dr. Lokarjem so pomagali, da je Miklau polagoma spremenil svoj odnos do Slovencev. To se je posebno čutilo, odkar se je poročil s Slovenko iz Radovljice. Izboljšal se je njegov odnos do dijakov, Slovincem pa je postal pravičen in celo naklonjen. Na izletih je sam prepeval poleg nemških tudi slovenske pesmi. Za prvo nemško pesmijo je navadno sam začel prepevati »Preljubo veselje, oj kje si doma« ali pa »Sem slovenska deklica«. Vsaki nemški pesmi je smela slediti le slovenska.¹⁷

Na telovo so se maturanti v procesiji prvič pokazali v salonskih suknjah in z visokimi cilindri, kot so bili pozneje oblečeni pri ustni maturi in na proslavi mature. Dr. Medved jim je kupil vsako leto za telovo sodček piva. Zadnja leta svoje službe v Mariboru je Miklau plačal nepotrebni drugi sodček. Kakor je bil v začetku neprijubljen in zasovražen, tako so ga v poznejših letih imeli vsi radi, zlasti slovenski višješolci.¹⁸

Ob maturi se je raznežil. Svojim maturantom je dajal pogum in jih spodbujal. Pri maturi se je boril zanje kot levinja za svoje mladiče. Brez njega bi marsikdo, ki je v kakem predmetu šepal, obtičal kot ponavljavec. Na proslavi mature se nikakor ni mogel ločiti od razreda, ki ga je vodil kot razrednik skozi vse razrede višje gimnazije. Z besedami: »Moji otroci, moji ljubi otroci, bodite srečni!« je solznih oči zaključil svoj poslovilni govor.¹⁹ V septembru 1905 je bil na prošnjo premeščen na II. državno gimnazijo v Gradec. Že pet let poprej je popolnoma oslepel tudi še na edino oko. Tam je umrl 8. junija 1915.

(Nadaljevanje bo sledilo)

¹⁵ Süddeutsche Post 7. 7. 1905.

¹⁶ Kakor 15.

¹⁷ J. Leskošek, izjava 27. 5. 1965.

¹⁸ Kakor pod 17.

¹⁹ I. Bogovič, Spomini.

²⁰ IMG 1906, str. 116, in kakor pod 17.

Jakob Richter

NARODOPISNI DROBEC

V globinah človeške podzavesti se plazi strah pred prihodnostjo. Ta strah vznemirja prav tako razgledanega človeka, ki si je znal urediti svoj življenjski položaj, kakor tistega, ki so ga valovi življenja zanesli nekam ob stran in mu je usojeno samo bedno životarjenje. Samo močne osebnosti znajo ob pravem času zagrabit življenjski tok v svoje roke in ga s svojim delom in svojim duhom oblikujejo po svoji zamisli.

Posebno veliki dogodki in nenadne spremembe ustaljenega reda odmevajo tudi v najširših ljudskih plasteh in povzročajo negotovost in bojazen. Preprost človek ne razmišlja toliko o vzrokih dogajanj, ki jih večinoma sploh ne pozna, ampak trepeče predvsem za svoje življenje in si ga skuša ohraniti in zavarovati. V svoji nerazgledanosti se v takih okoliščinah rad zateka v svojih razmišljanjih k skrivnostnim, nadnaravnim silam in si jih skuša nakloniti. Ni čudno, da se v takih razdobjih pojavljajo razne praznoverske akeije, katerim naseda preplašen človek. Eden od takih pojavov so verižna pisma s čarovniškimi zarotovanji in molitvami, ki niso izumrla do sedanjih dni. Iz neznanega vira se pojavi neko »čudežno« besedilo, ki prinaša »rešitev« v življenjskih tegobah. Lahkoveren človek, ki dobi tako pismo v roke, naj ga enkrat, dvakrat ali trikrat prepíše in dostavi svojim znancem, da reši sebe in svoje prijatelje propada. Omalovaževanju ali uničenju takega pisma sledi gotovo osebna nesreča tistega, ki je to storil.

Ob koncu 18. in začetku 19. stoletja so naši kraji doživeli vpade Napoleoneve vojske. Čeprav je ta vojska prizadela neposredno le kraje ob glavnih cestah, je strah pred vojnimi grozotami prešinil vse ljudstvo. Že novotarije Jožefa II. v cerkveni praksi so povzročile med ljudstvom vznemirjenje. Ko pa je cerkvenim spremembam sledila še vojska, je bil to namig za razne samozvane »preroke«, da lahko v tem ozračju najdejo ugodna tla za svoje delo. Zato imamo iz l. 1805 ohranjeno »Svetu pismu« iz celjske okolice, ki je podobno poznejšim verižnim pismom in utegne po svoji sestavi in vsebini zanimati narodopisca in jezikoslovca.

Starodavno pražupnijo Novo cerkev (Strmec), znano že iz 12. stol., je v letih 1781—1830 vodil Jožef Anton vitez Jakomini. Bil je nemškega rodu iz znane plemiške družine Jakomini-Holzappel-Waasen, ki je zgradila tedanje graško predmestje, sedanji Jakominiplatz. Verjetno se je že v svojih mladih letih naučil tudi slovenščine, saj je svojo mladost preživel v Štanjelu pri Vipavi. Pozneje je svoje spise izdajal v treh jezikih, v latinščini, nemščini in slovenščini. Izdal je npr. prvo slovensko razlago sv. maše (Celje 1823) in razne druge homiletične in katehetske spise. Jožefinske cerkvene reforme so tudi njemu prizadele mnogo težav, bil je zaradi upornosti proti njim večkrat kaznovan. Njegov prosvetljeni duh pa se je upiral tudi vsakemu praznoverju. Tako je 9. marea 1805 sporočil svojemu ordinariatu, da že dve leti opaža in zasleduje v svoji župniji in na Frankolovem verižna pisma, ki jih ljudem odvzema, da bi

zaustavil njih razširjanje, »ker priprosto ljudstvo veruje, da je to v resnici božja beseda«. Po en izvod takega »svetega pisma« v slovenskem in nemškem jeziku je poslal ordinariatu ter ga prosil, naj prepove prepisovanje teh spisov in zapove njih takojšnje uničenje ob sprejemu.

Slovensko »sv. pismo« ima tole besedilo:

Leto Pismu je blo nejdenu u timo mestu Bethanija, pred tem pildam tiga svetga Angela Mihela, kateru od Jezusa Christusa ino iz slatem Bukstaben sapisanu se nikol navej, koku je tistu viselo, se tudi nasmej skus obeniga doteknat, samuzh tajistimu, kdir si ga zheu prepisat, se ga offne. Jest Jezus Christus vam sapovem, inu ordnam to kraft moje usigamogozhnost, da vi ob Nedellah sprasnujete, inu to almoshno tim bogim talejte, h vashim dusham Isvelizhanju, inu vam sapovem, skoz kraft u moje usigamogozhnost, zhe vi tega na bote virvali, taku vas bom strajfou is eno neprevideno smertjo bodem zhes vas poslou pestilenzhish Luft inu bodem enga Krala zhes tiga drugiga obbudou. Jest vas bom strajfou is vojsko inu Lakoto, de vi moje Ime, inu moja pravizo sposnate sato govorim jest hvam, inu is lubesnij vas opominam de vi nehate od vashih hudih misou, inu Shel, no dnanja, inu ti dnevi Kateri so od svete Matere sapovedani, namrizh, te prasnike sprasnuvati, ob tajistih u zirku jeti, inu ne samuditi, tak dobou stari, koker mladi, premislite to stevenje vashih grehou, na mislite le na slatu inu stebru katiriga je use en konez. Vi tudi nasmejte greshit, sakaj moju Ime no praviza, inu sapovedi enga dobriga serza je perprauleno. Jest Jesus Christus pravi Boshji Sijn pred vam krishani sem leto pismo poslou, inu vam sapovem, Skus svetga Sarofina, dershite sapovedi mojga Ozheta, de vam da svoj shegen, Isvelizhanje ino srezho, no Lubesen. Inu vi boste srezho najdli per ludeh, zhe vi tega na bote sturli, bote vi eni neprevideni smerti umerli. Jest se bom prozh od vas obernou, inu bom pustou zhes vas priti zherne tize, kdire u lufto so, inu vam bodo skodvale. Jest Jezus Christus vam sapovem de vi ob sabotah na delajte, savoll zhasti moje Matere, kob ona na bla sa vas prosila, vi bi bli usi pogubljeni. Jest vam rezhem, inu sapovem, kdir bo smiram to pismu per sebi imou, tajisti ga poshle od hishe do hishe, inu usaki zhes grehe sgrevani, kob nemu tak veliku blu, koker deb ga poslou u muorje, ali Listje, na tajiste drevese, mo bodo tajistmo, odpusheni, Kderi ima eno tako pismo inu enmo drugmo na da, preklet bo na vezhne zhase, tudi te druge Matere, zhe imajo leto Pismo per sebi, bodo lahko rodile, inu to otrok bo per zejtu govorilu, inu lepu per tajistih ludeh se sadershalu, zhe boste leto pismo imeli. Sakej lete besede so svete, inu is svetem Joannesam pokraftane. Kdir ima leto pismo per sebi mo na bo moglo skodvad, zhes vidiozhe inu zhes nevidiozhe Sourashnike.

Sdej se sazhe na Shegen. V Imenu boshimo, ta Mijr nashga gospoda Jezusa Christusa, Skus to Isvelizhanje te uselej zheshene Jungfrave Marie, Skus tiga svetga Joanesa, inu ti dvanejst Apostelnou inu drugih Marternikou, Skus use svetnike, ta gvaut tih Angellou, Skus to gvaut nashga gospoda Jezusa Christusa, katero njegovo sveto stran is eno sulzo prebodena. Skus te Shreble, katere skus roke, inu noge nashga gospoda Jezusa Christusa prebite so ble. Skus Nebu, Semlo planetu, inu use Nebeshka mozh. Skus dan, inu Nozh, inu use Nebeshko svetlobo. Skus to telu inu kriju nashga gospoda Jezusa Christusa, pred Isshirjanjam tiga oigna se rezhe trikrat Ta gospod Jezus Christus, ko je on pred pilatusham pokojno stau. U Imenu Boga Ozheta, inu tiga Sijnu, inu svetga Duha. Amen.

Je blo tudi sveti shrifti najdeno, koku se morjo dvanejst Petkov is postam per Vodi inu kruhu pernesti more, inu hsakemu posto namrizh to molitou trideset Ozhenashu inu trideset zheshena Maria, inu trikrat to viro. Ta prvi petig je u posto, ta drugi petig je pred Maria osnanejne, ta treki Velki petig, ta sterti je pred Christasam Nebuhojenje, ta peti je pred Vlnkoshti, ta sheshiti je pred sveto trojizo, ta sedmi je pred Kresam, ta osmi je pred svetim Petram in Paulam, ta deveti je pred Maria rojstvam, ta deseti je pred svetim

Mihelam, ta ednejsti je pred usim svetnikam, ta dvanejsti je pred Boshizham kdir te dvanejst Petki posti bo per vodi, inu kruhu te dari, inu gnade ob Boga usigamogozhniga savupat. Tajisti ima tudi zhes use Skushnave sashihran biti. Drugizh tajisti na bo veni neprevideni smerti umrou. Trekizh on na bo obeno v velko sroshno ratou. Stertizh on bo lahko svoje sourashnike premagou. Petizh on bo vejdou sa svojo smert. Shestizh bres prejematja svetga reshenga telesa nabo on umrou. Amen.

Spisana ta 9.ti dan tiga Mesza Prosenza 1805 Jakob Quas.

Slovensko besedilo seveda ni izvorno. Prvi del je povzet po nemški predlogi, s katero se vsebinsko krije, v posameznostih pa močno razlikuje. Tako pravi nemški izvod, da je to pismo viselo pred podobo sv. Mihaela, »auf dem Michaelberg in Britanien«, medtem ko je bilo slovensko pismo »najdeno u time mestu Bethania pred tem pildam tiga svetga Angela Mihaela«. Zakaj je slovenski prevajalec zamenjal Britanijo z Betanijo? Ali je ta sprememba nastala iz površnosti ali neznanja? Mnogo bolj verjetno je, da je slovenski prevajalec hotel poudariti veljavnost pisma s tem, da je njegov izvor prestavil v svetopisemsko Betanijo, ker preprostim Slovincem Britanija ni mnogo pomenila. V obeh primerih pa je posrednik pisma ostal sv. Mihael, ki jim je bil simbol zmage nad hudobijo, ker je premagal Luciferja in je zato postal zavetnik brambovcev.

Zanimiv je v pismu poziv glede praznovanja nedelj, praznikov in sobote. Marija Terezija je z namenom, da bi dosegla večjo delavnost med ljudstvom, reducirala dvajset do tedaj splošno priznanih praznikov, med njimi godovne dneve apostolov, sv. Mihaela, sv. Janeza Krstnika, sv. Ane, sv. Lovrenca, sv. Martina itd. Papež Klement XIV. je s svojo bulo 22. junija 1771 potrdil redukcijo teh praznikov. Redukcija je povzročila mnogo vznemirjenja med preprostim ljudstvom, pa tudi v cerkvenih krogih. Nekateri nadškofje, kakor olomuški in salzburški, so proti tej novotariji protestirali, nekaj duhovnikov je zaradi prekrškov tega predpisa romalo v zapore. Med ljudstvom je bil odmev različen. Mnogi se niso dali motiti od teh odredb in so odpravljene praznike še naprej praznovali, drugi, kakor gostilničarji, trgovci in nekateri obrtniki, pa so prenehali s praznovanjem tudi ob nedeljah. Oblast je morala izdati ponovne odredbe glede delovnih dni in praznikov, ki pa zopet niso veliko zalegle. Ob sobotah popoldne ob treh je še naprej v vseh krajih zvonilo delopust in ljudje so se začeli pripravljati na nedeljo. Nemški izvod »božjega pisma« zabičuje posebno praznovanje nedelje, »ker ljudje nismo neumne živali«. Tudi slovenski postavlja praznovanje nedelje na prvo mesto, zahteva pa tudi praznovanje sobote »savoll zhasti moje Matere«. Oba pa terjata praznovanje praznikov, nemško besedilo posebej navaja dneve 12 apostolov, Janeza Krstnika in sv. Mihaela. Duhovna tradicija, ki je postala življenjska navada, je bila pač močno usidrana v ljudsko psiho. Različen je dalje način pokore, katero morajo ob praznikih delati za svoje grehe. Medtem ko nemško pismo postavlja zahtevo, da si spokorniki ne smejo niti umivati svojih žilavih obrazov in ne las česati, ker je to znamenje gizdavosti, je slovenskemu dovolj, če to »sv. pismo« pri sebi imajo, ga od hiše do hiše pošiljajo in so »zhes grehe sgrevani«.

Drugega dela slovenskega pisma, ki je zelo podoben nekaterim odlomkom Kolomonovega žegna (Colomone Shegen) in prinaša besedilo blagoslova in navodilo glede posta dvanajsterih petkov, v nemškem izvodu ni. Slovenski prepisovalec je pač moral imeti pred seboj še neko drugo, neznano podlago, da je lahko dodal ta dostavek.

Ko je Jakomini poslal ordinariatu ta dva čarobna spisa, je vodil lavantinsko škofijo Leopold II. Maksimilijan grof Firmian (1800—1822), zadnji plemič na lavantinskem škofijskem prestolu, ki je bil vladni človek in je v prejetih spisih videl tudi »državno nevarnost«. 20. marca 1805 je poslal »sv. pismo« guberniju v Gradec in sestavil v tej zadevi okrožnico vsem župnijskim uradom svoje škofije. Na spisu, ohranjenem v škofijskem arhivu pod oznako F 71, f 1,

je zaznamovan tudi takratni način dostave službenih obvestil. Ker škof ni imel upravnega osebja — njegov stolni kapitelj je bil leta 1797 razpuščen — in ker tedaj razmnoževalnih aparatov še niso poznali, si je njegova pisarna pomagala tako, da je izdelala samo pet prepisov okrožnice za štajerske župnije, ostalo so morali opraviti podrejeni dekanii sami. Dekanijski urad v Šmartnem pri Slovenj Gradcu je moral prepisati in dostaviti okrožnico — poleg podrejenim župnijam — še dekanijama v Vuzenici in Škalah, urad v Novi cerkvi dekanijama Rogatec in Šmarje, urad v Celju dekanijam Kozje, Braslovče in Gornji grad, urad v Laškem dekaniji Videm, urad v Konjicah pa dekaniji v Slov. Bistrici. V okrožnici naroča škof vsem dušnim pastirjem, da »z vso hladnokrvnostjo in mirnostjo« poučijo ljudi, da slovensko in nemško besedilo tega »od Boga samega napisanega pisma« nasprotuje verskim naukom in državnim odredbam, da naj storijo vse, da se taka pisma ne bodo dalje širila. Če pa podobna pisma kje najdejo, naj jih s primernim podukom ljudem odvzamejo in uničijo. Gubernij je 6. aprila 1805 pohvalil škofove ukrepe in mu sporočil, da je naročil okrožnemu glavarju v Celju, naj po možnosti ugotovi povzročitelja in razširjatelje tega »sv. pisma«. V sporočilu pravi dalje, da je opozoril na ta pojav vse ordinariate na Štajerskem in Koroškem, ker je treba posvetiti vso pozornost »zaskrbljavajoči razvadi in vsebini teh zapeljivih pisem«. Prav tako so dobili vsi okrožni uradi, celo v ljubljanskem območju, potrebna navodila za postopek v podobnih primerih. Človeku sedanjih dni se zdi kar čudno, zakaj je politična oblast pripisovala primitivnim, praznoverskim spisom tako važnost. Vendar kaže tudi ta primer, kako trdoživo in zaupno se preprost človek oklepa ustaljenih navad in kako posebno v razburkanih razdobjih rad naseda praznim izmišljotinam.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA

6. (XLI.) LETNIK 1970

UREDIL

S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA JOZE KOROPEC

IZDALO

ZDRUŽENJE VISOKOŠOLSКИH ZAVODOV V MARIBORU
V SODELOVANJU S PODRUŽNICO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA
V MARIBORU

ZALOŽILA

ZALOŽBA OBZORJA MARIHOR

ZA ZALOŽBO JOZE KOŠAR

NATISNILO

ČP MARIBORSKI TISK
V MARIBORU

K A Z A L O

	Stran
Stanko Pahič: IZ PRADAVNINE LJUTOMERSKEGA KRAJA	1
Das Gebiet von Ljutomer im Altertum	19
Iva Míkl Curk: OBLIKE PTUJSKIH POSOD IZ TERRE SIGILLATE	22
Die Formen von Terra sigillata-Gefäßen aus Ptuj	26
Jože Koropec: KRŠKO BIZELJSKO GOSPOSTVO	27
Die Gurker Herrschaft Bizeljasko	35
Franjo Baš: BRASLOVČE V PRETEKLOSTI	36
Ivan Skafar: DOLNJELENDAVSKA RODBINA HOHOLT (BÁNFI, BANIČ) IN RAST NJENE POSESTI DO LETA 1381	40
Die Familie der Hoholt (Bánfi, Banič) aus Dolnja Lendava und das Wachsen ihres Besitzes bis zum Jahre 1381	69
Angelos Baš: ORODJE V POZNASREDNJEVEŠKEM STENSKEM SLIKARSTVU NA SLOVENSKEM	70
Les outils dans la peinture murale de la fin du moyen âge en Slovénie	75
Jakob Richter: O INKORPORACIJAH	76
Über die Inkorporationen	82
Etbín Bojč: ŠOLE IN UČITELJSTVO NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM PRED STO LETI	83
Antoša Leskovec: VOJAŠKA OBLAČILNICA V MARIBORU 1784—1809	99
Die Monturs-Ökonomie Kommission in Maribor 1784—1809	105
Jan Sedivý: PROFESORJI KLASIČNE GIMNAZIJE V MARIBORU II	108
Jakob Richter: NARODOPISNI DROBEC	148

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
NOVA VRSTA

7. (XLII.) LETNIK 1971, ZVEZEK 1

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Jože Koropec — Izdalo Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru v sodelovanju s podružnico Zgodovinskega društva v Mariboru — Založila založba Obzorja Maribor — Za založbo Jože Košar — Nastanilo avgusta 1971 CP Mariborski tisk v Mariboru

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ČZN
1971

119710071,2

COBISS •